

multatuli

max havelaar în indiile olandeze

multatuli

Lei 5

editura pentru literatură

Multatuli, pe adevăratul său nume Eduard Douwes Dekker (1820—1887), este ctitorul romanului olandez modern şi cel mai de seamă scriitor al secolului al XIX-lea în literatura patriei sale.

Născut la Amsterdam, el pleacă împreună cu tatăl său, în 1838, în Indiile olandeze (Indonezia de azi); ocupă aici diferite funcţii administrative în insulele Sumatra şi Java; în 1856 este numit în postul de vice-rezident al unei regiuni din Java; conflictul său cu autorităţile coloniale olandeze, total neînţelegătoare faţă de nevoile populaţiei băştinaşe, este descris în cea mai importantă operă a lui Multatuli, profund autobiografică, romanul *Max Havelaar*, carte de răsunet mondial.

multatuli

max havelaar
în indiile olandeze

ROMAN

TRADUCERE DE
H.R. RADIAN

PREFAŢĂ DE
ALEXANDRU SEVER

Ilustraţia copertei: *Harry Guttman*

1967
EDITURA PENTRU LITERATURĂ

MULTATULI

MAX HAVELAAR
of de Koffieveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij

Ornwikkeling – Antwerpen

Prefaţă

Sunt vocaţii care se manifestă târziu, eliberate de cine ştie ce împrejurări, asemeni acelor izvoare din poveste care aşteaptă, zăvorâte sub stâncă, lovitura cea magică menită să le dezlege de blestemul aşteptărilor sterile şi să le dea posibilitatea de a-şi tăia albie în lume ca să potolească setea infinită a pământurilor şi a oamenilor.

Năzuinţa cea mai violentă a tânărului Eduard Douwes Dekker e aceea de a fi funcţionar. Şi nimeni nu pare atât de puţin pregătit ca el pentru ca să devină cândva un scriitor. Dar – lucru ciudat şi plin de semnificaţie – pentru ca să ajungă într-un birou de comerţ, tânărul va trebui să abandoneze, o dată cu studiul teologiei, o carieră de preot. Fireşte, în această cetate a lumii comerciale care este Amsterdamul, întâmplarea e banală: un birou e la urma urmei tot atât de onorabil ca un amvon, a năzui să faci avere e un ideal la fel de admirabil ca acela de a sluji cerul. Dar cine priveşte îndărăt, în biografia vie a omului, poate avea impresia tulburătoare că, devenind scriitor după ce a fost funcţionar, el n-a făcut decât să cedeze unui destin gelos care, după ce l-a scăpat din mână ca preot, l-a recuperat sub înfăţişarea unui scriitor. Să predice, acesta era destinul lui! Numai că n-o ştia, chiar dacă uneori, foarte vag, o presimţea.

Când căpitanul de marină, bătrânul Dekker, se hotărăşte să plece în Indiile olandeze, însoţit de cei doi feciori, Jan şi Eduard, acesta din urmă are acum 18 ani şi ştie precis că ţelul călătoriei e de a îngădui familiei să facă avere. Ajuns în Batavia, cum se numea pe atunci Djakarta de azi, tânărul începe cu o slujbă la camera de conturi. Îi mai trebuie şase ani viitorului scriitor pentru a ajunge, din biroul camerei de conturi, controlor pe coasta de vest a Sumatrei, în Natal.

Aici trăieşte, la altă scară, episodul decisiv de mai târziu: intrigile unei căpetenii indigene duc la rechemarea sa şi, o dată rechemat, i se impută şi lipsa unei sume de bani. S-ar zice că destinul ţine să-l pregătească, cu o repetiţie sumară, pentru scena mare ce se va juca odată aiurea şi va decide întreaga sa existenţă. În zece ani de acum încolo, după ce va parcurge o seamă întreagă de funcţii, va parveni, în fine, să fie numit vice-rezident la Amboina.

Un concediu în Europa îl tulbură pentru prima oară cu ideea de a renunţa la cariera sa de funcţionar guvernamental; Europa îi vorbeşte, pesemne, cu glasul seducător al unei civilizaţii bătrâne şi generoase căci, printre toate profesiunile la care se gândeşte, îşi face loc şi năluca profesiunii de scriitor. Dar învinge vechiul ideal de funcţionar, rutina, obsesia locului câştigat, poate sentimentul că nu are dreptul să rişte situaţia familiei sale – căci între timp s-a căsătorit şi are un copil – şi iată-l revenind în Indii. În sudul Javei, la Buitenzorg, face cunoştinţă cu guvernatorul general care îl apreciază şi-l numeşte vice-rezident în Bantamul de sud, în Lebak. Şi totuşi, niciodată n-a fost mai activ destinul său de scriitor, ca în clipa asta în care urcă treptele cele mai înalte ale ierarhiei de funcţionar colonial.

La numai o lună de zile de la instalare, izbucneşte marea afacere care îi va marca definitiv existenţa. Constatând că regentul – care e întotdeauna un prinţ băştinaş – s-a făcut vinovat de abuz de putere faţă de supuşii săi, el cere tragerea lui la răspundere potrivit legislaţiei în vigoare. Cum însă politica autorităţilor coloniale se bizuie în cea mai mare măsură pe sprijinul prinţilor locali, deci pe un sistem feudal, o asemenea cerere nu are niciodată şansa de a fi luată în consideraţie. Şi pentru că e mai lesne şi mai economicos să se renunţe la un funcţionar metropolitan decât la un prinţ cu rădăcini seculare care are practic statutul unui funcţionar inamovibil – Eduard Douwes Dekker este mutat la Ngawi. Dar socotind mutarea disciplinară un act injust, echivalent poate cu un preaviz la o concediere, tânărul demisionează. Demisia aceasta e actul de naştere

al unui scriitor: Multatuli. Iar episodul respectiv, atât de plin de consecinţe pentru literatura olandeză, a intrat în *Max Havelaar* constituind nucleul principal al romanului.

Pentru ca Eduard Douwes Dekker să devină Multatuli, era se vede nevoie nu numai ca scriitorul să acumuleze în prealabil experienţa funcţionarului... Principiul însuşi al metamorfozei presupune acţiunea unui act de negaţie, prezenţa unui agent în acelaşi timp destructiv şi creator. Şi nimic nu e mai tulburător în comportamentul unui mecanism, fie el şi mecanismul unei birocraţii, ca intrusiunea şi progresul acestui spirit rebel şi neliniştitor. Deplasarea violentă a liniilor acolo unde totul pare definitiv circumscris cu o linie severă şi rigidă, e întotdeauna. un spectacol dramatic. Într-adevăr, ceea ce izbeşte numaidecât în odiseea javaneză a lui Dekker, în comportarea acestui funcţionar experimentat, e tocmai abandonarea progresivă a funcţiei, nonconformismul, îndrăzneala de a se adresa guvernatorului general peste capul rezidentului care refuzase să intervină, lipsa de tact manifestă în buscularea convenţiilor tacite, demisia însăşi fundată pe un sentiment de onoare şi de revoltă cu totul inutil şi indezirabil în sfera ierarhiilor obediente. E o metamorfoză căreia nu-i lipseşte suferinţa şi, măcar din acest punct de vedete, pseudonimul lui Dekker e cum nu se poate mai potrivit, căci „Multatuli”, numele acesta cu rezonanţă exotică, alcătuit de fapt din două cuvinte latineşti, înseamnă în traducere literală, „cel care a îndurat multe”. Cu un pseudonim încropit din amintirea latinei agonisite în anii studiilor teologice, s-ar putea spune că scriitorul primea botezul şi dezlegarea din mâinile preotului ratat de odinioară. Dar suferinţa grevează încă mult timp conştiinţa deplină a metamorfozei, căci ani de zile încă după această afacere, sărăcit, desconsiderat şi apăsat de obligaţia de a-şi întreţine o familie, năzuinţa lui Dekker e de a se reabilita şi de a redeveni funcţionar. Dialectica metamorfozei a făcut însă în aşa măsură imposibilă ipostaza iniţială a funcţionarului, încât chiar atunci când ministrul coloniilor îi oferă în cele din urmă un post bun.

Dekker îl refuză; devenise în prea mare măsură Multatuli pentru ca să mai poată redeveni Dekker.

De atunci, cercetări oficiale au stabilit, fără putinţă de tăgadă, că faimosul raport era motivat şi îndreptăţit; o sută de ani după apariţia romanului, studiul arhivelor a scos la iveală faptul că lipsa unei sume de bani imputată odinioară tânărului controlor din Natal se datora unei greşeli contabile. Şi nu contenim să ne minunăm, ce fenomen uimitor e viclenia acestui destin care se foloseşte chiar şi de o greşeală de contabilitate şi cât de ocolită poate fi calea unei vocaţii care caută prilejul să se manifeste.

Îi mai trebuie totuşi patru ani lui Eduard Douwes Dekker ca să renunţe la orice iluzii şi să înceapă a scrie romanul. Instalat în mansarda unui han bruxellez, scrie pe nerăsuflate; funcţionarul furnizează scriitorului un cadru, personaje, intrigă, detalii. E un transfer de conturi: Multatuli preia o dată cu trecutul lui Dekker, întreg pasivul lui falimentar şi încearcă să-l activeze; uneori nu face decât să schimbe câte un nume; alteori păstrează până şi numele autentice, ca în cazul soţiei sate, Tine.

Când apare romanul, Multatuli are patruzeci de ani. E un debut târziu pe care nu-l justifică decât strălucirea lui. Cu o instrucţie sumară, cu o existenţă risipită, de funcţionar, te întrebi când şi-a agonisit omul ăsta cultura, ştiinţa stilului, gustul marii literaturi, o întreagă estetică? Căci lucrul cel mai uimitor rămâne acela de a fi găsit de la bun început, dintr-o dată, tonul fundamental al cărţii, stilul definitiv al judecătorului care îşi arogă, în baza unei legislaţii personale, dreptul indiscutabil de a-şi judeca epoca şi de a pronunţa o sentinţă. Adoptând pentru cartea sa limba vie a poporului, distruge dintr-o singură lovitură, cu vocaţia unui reformator, tradiţia unui întreg clasicism greoi şi se instalează, sigur şi firesc, în postura venerabilă de ctitor al romanului olandez modern. În literatura patriei sale va fi cel mai mare scriitor al secolului. Strămoşul cel mai irascibil al unei noi generaţii de scriitori. Adevărata sa vocaţie se dovedeşte astfel a fi nu aceea de reformator social, ci aceea de reformator literar; nu e mai puţin adevărat însă că în vinele

scriitorului curge sângele unui revoltat.

Acestei revolte îi datorăm, cu siguranţă, pe cel mai original dintre tipurile romanului: pe Batavus Droogstoppel. Căci tot meditând la inamicul său principal, acela care sta în spatele tuturor personajelor şi întâmplărilor devălmăşite in odiseea sa, Multatuli ajunge să-l identifice în negustorul olandez. Personificarea hiperbolică a acestuia este tocmai Droogstoppel, misitul de cafea. Un burghez mărginit, pentru care obiectul comerţului său constituie centrul universului, şi pentru care Dumnezeu nu există decât ca să-i garanteze prosperitatea afacerilor. El aşteaptă respectul acelora care depind de dânsul, e gata să salute pe cei mai mari: are carevasăzică simţul convenienţelor, adică respectul acelui mănunchi de reguli care traduc pe planul moralei burgheze legislaţia de fier a banului. E, fireşte, un bun creştin, dar compasiunea sa e sistematică: o dată pe săptămână, duminica, îşi dă obolul pentru săraci. Instituţia delegată să asigure o dreaptă repartiţie din cutia milelor e biserica; căci a dărui un ban unui cerşetor, pe stradă, înseamnă a te expune primejdiei de a-ţi da banul unui om care poate nu-l merită. Ca excelent om de afaceri, strategia sa infailibilă e aceea care se bazează pe cointeres. Chiar sentimentele sale sunt inevitabil supuse interesului imediat. Când îl întâlneşte pe Sjaalman, fostul lui coleg de şcoală, aflat acum într-o situaţie foarte grea, se gândeşte să-i ofere postul unui funcţionar de care ar vrea să scape; la avantajul de a scăpa de un funcţionar bătrân, inutil şi incomod, adaugă imediat avantajul de a plăti pentru acelaşi post un salariu mai mic; când află că, împins de nevoie, Sjaalman a acceptat aiurea o slujbă cu un salariu derizoriu, inferior aceluia pe care intenţiona să i-l ofere, se gândeşte numaidecât să-şi coboare oferta la nivelul respectiv; fireşte, toată această dezbatere, rămâne o dezbatere cu uşi închise: un proces în conştiinţă purtat în termenii indiferenţi ai unui calcul al probabilităţilor; până la urmă nu va oferi nimic.

Dispreţul său pentru literatură e absolut. Când Sjaalman îi oferă totuşi un pachet de manuscrise, cu nădejdea vagă

că negustorul l-ar putea ajuta să tipărească ceva, ceea ce stimulează atenţia lui Droogstoppel, e ideea că ar putea găsi vreo lucrare interesantă şi profitabilă, dedicată afacerilor cu cafea.

Evident, într-unul din aceste manuscrise vom afla povestea lui Max Havelaar – un vice-rezident pus în situaţia de a demisiona pentru că a avut imprudenţa generoasă de a aduce o acuzaţie pe care n-a putut-o dovedi. De aici încolo cartea se desfăşoară pe două planuri alternante: Amsterdam şi Indiile olandeze; Droogstoppel şi Max Havelaar; comentariile misitului de cafea la persoana întâi şi episodul javanez la persoana a treia.

Faima lui Max Havelaar e aceea a unui tânăr fantast şi turbulent. A fi furat curcanul unui general pentru ca să-l mănânce, aceasta este o şotie nemaipomenită; a alcătui o epigramă – care face înconjurul întregii insule – e aproape o nepoliteţe; a fi sărit în apă să salveze un câine din gura crocodililor e o nebunie de neînţeles. În sfârşit, acolo unde iuţeala lui de spirit îl scuteşte de idei intermediare şi de fraze de legătură, omul comun vede o minte infantilă, nestatornică, supusă influenţelor imediate. Adevărul e că Max Havelaar e un tânăr inteligent şi cultivat, cinstit şi generos şi, mai presus de toate, eminent prin înălţimea spiritului şi pasiunea pentru justiţie. Plin de simpatie pentru javanezul năpăstuit, obligat să muncească fără plată şi jefuit de bunurile sale, – Havelaar va încerca, în momentul când va fi numit vice-rezident, să pună capăt abuzului şi va plăti încercarea cu o concediere care îl va lăsa muritor de foame împreună cu soţia şi copilul său.

Semnul distinctiv al personajului e luciditatea. Perfect cunoscător al condiţiilor locale, Havelaar nu ignorează deloc că javanezul este de fapt victima unei duble robii, rob al prinţului său şi al colonialistului. El pricepe perfect resorturile acestui sistem care obligă autorităţile olandeze să-şi asocieze prinţii băştinaşi. Multatuli consacră un capitol întreg acestor explicaţii; încearcă chiar să uşureze înţelegerea cititorului său prin analogii fertile cu sistemul de odinioară a! feudalismului european.

Ceea ce surprinde cel mai mult la lectură. când te gândeşti în ce epocă a fost scris romanul, e înţelegerea exactă a întregului sistem de exploatare colonialistă. Şi dacă totuşi eroul ni se pare uneori naiv, aceasta se întâmplă numai pentru că o anume strategie complicată îl obligă pe autor să spună uneori pe ocolite ceea ce altădată spune direct şi fără echivoc. De aici uneori impresia că ceea ce denunţă Havelaar sunt mai degrabă abuzurile regentului băştinaş, decât complicitatea autorităţilor olandeze; de aici impresia că ceea ce este neomenesc, e sistemul acesta de servaj autohton, nu colonialismul în sine. Când e solicitat să facă dreptate, Havelaar linişteşte oamenii, le recomandă să plece acasă şi să aştepte cu încredere ocrotirea autorităţilor; el însuşi pare multă vreme convins că guvernatorul general va interveni. În acelaşi timp însă, jocul obiectiv al situaţiilor, deconspiră toată semnificaţia lor reală. Manevrele politice ale cutărui general preocupat să-şi acopere greşelile, sau refuzul guvernatorului de a-l primi în audienţă pe Havelaar, denunţă întreaga politică a autorităţilor olandeze. Cu alte cuvinte, ceea ce pare să fie doar carenţa întâmplătoare a cutărui sau cutărui funcţionar, apare finalmente ca viciul fundamental al unei instituţii.

Dar semnul cel mai sigur al înţelegerii profunde la care se ridică Multatuli, îl constituie personajul lui Droogstoppel. Nici vorbă, Max Havelaar este purtătorul de cuvânt al autorului, dar autorul nu-i încredinţează tot ceea ce are de spus. Cuvântului direct al lui Havelaar i se asociază imaginea sugestivă a lui Batavus Droogstoppel. Rostul acestuia în economia romanului nu e pur şi simplu acela de a oferi un termen de comparaţie eroului ideal; prezenţa lui e un mod de a înfăţişa pe adevăratul beneficiar al colonialismului. Nicăieri nu vom afla un raport direct între prinţul javanez, guvernatorul olandez şi Droogstoppel; mai mult, prinţul, deşi exact creionat, e un personaj şters, iar guvernatorul, o umbră care circulă undeva pe fundalul cărţii, învestită cu prestigiul unui rang superior; însă Droogstoppel e un personaj de prima mărime, adevăratul adversar al lui Max Havelaar.

Acuzându-l pe regent, Havelaar ştie bine ce riscă. După 17 ani de serviciu în administraţia Indiilor nici n-ar putea să-şi închipuie că există măcar o singură şansă de a câştiga bătălia. Şi totuşi, se hotărăşte să lupte pentru dreptate. Gestul lui e inutil. Unica lui frumuseţe stă în refuzul de a accepta abuzul.

Se poate pune întrebarea de ce a aşteptat Havelaar 17 ani ca să ia atitudine. S-ar putea răspunde că până la numirea ca vice-rezident – nu avea în mod oficial calitatea de a ridica cu suficientă autoritate o acuzaţie atât de grea. Sau că decizia sa este rezultatul dificil al unui proces de clarificare care a avut nevoie de aproape două decenii pentru a ajunge la punctul lui final.

Havelaar nu e singur: nu lipsesc în jurul lui funcţionari cinstiţi, oameni care să-i împărtăşească convingerile. Şi în primul rând Tine, soţia sa. Dar un bărbat şi soţia lui pot alcătui o căsnicie, nu o asociaţie revoluţionară. Şi chiar dacă există patru sau cinci inşi care împărtăşesc aceleaşi convingeri, convingerile acestea nu înseamnă nimic acolo unde lipseşte conştiinţa unei solidarităţi. Şi mai ales această conştiinţă lipseşte. Singurul lucru care nu-i trece prin cap lui Havelaar – deşi nu lipseşte pe undeva o aluzie la faimosul an 1848 – este acţiunea revoluţionară. Pe scurt, Havelaar nu este un revoluţionar. Este un revoltat generos. Şotiile lui de tinereţe sunt forme de protest; când declară glumeţ că o femeie frumoasă n-are voie să aibă guturai, el proclamă de fapt necesitatea frumosului nealterat; când se ridică în apărarea indianului exploatat, gestul lui, prin lipsa evidentă a oricărui ecou, nu are decât semnificaţia limitată a unui protest. E totuşi un protest care merită să fie făcut. Omul investeşte în gestul ăsta tot fondul lui moral; el riscă să fie ucis, riscă pâinea familiei sale. Şi dacă scapă de otravă, nu scapă de pedeapsă. Dacă protestul lui ar fi stârnit o răscoală, ar fi fost cu siguranţă împuşcat ca un trădător; pentru că gestul lui n-are nicio urmare, e condamnat la sărăcie. Gestul lui Havelaar e donquijotesc numai pentru că nu poate opera eficace asupra realităţii. Altminteri, Havelaar nu seamănă întru nimic tristului

Cavaler de la Mancha; capacitatea de a ceda iluziei îi lipseşte în cea mai mare măsură. Nicio iluzie nu-l mână şi nu-l îndeamnă. Actul său de acuzare e un act de divorţ. O încercare disperată de a pune de acord conştiinţa şi fapta. Şi el acceptă deliberat toate consecinţele acestui divorţ.

Cât priveşte Droogstoppel: el pare într-adevăr un Sancho Panza evoluat sub tutela duhului său terestru până la dimensiunile onorabile ale unui burghez amsterdamez. Dar Sancho Panza ştie să fie devotat unui om în care presimte o putere mai mare decât a lui şi e capabil să participe la o acţiune generoasă chiar dacă n-o înţelege pe deplin. Droogstoppel e incoruptibil la frumuseţe. În universul lui parfumat cu cafea, frumuseţea e absentă şi justiţia e oloagă. Conformist desăvârşit, perfect împăcat cu lumea în care trăieşte, căci aceasta e o lume după chipul şi asemănarea sa, el se înrudeşte peste ani cu Babbitt.

Tema nu e unică în epocă. În 1825 apăruse *Bug Jargal* al lui Hugo, roman dedicat negrilor dominicani, răsculaţi împotriva francezilor. Un sfert de veac mai târziu apare *Coliba unchiului Tom.* Abolirea sclaviei era una din problemele acute ale epocii şi cartea Hariettei Beecher-Stowe se bucură de o celebritate universală. E o carte pe care Multatuli a cunoscut-o şi care a constituit pentru el un îndemn. Dar romanul olandezului e superior prin calitatea observaţiei dispensată de orice sentimentalism, prin analiza lucidă şi exactă a sistemului de exploatare, prin originalitatea formulei romaneşti şi strălucire stilistică.

Mai îndreptăţită ar fi o comparaţie cu De Coster. Prin spiritul răzvrătit, prin sprinteneala minţii, prin butadele şi paradoxurile sale, Havelaar ne aminteşte de Ulenspiegel. De *Ulenspiegel* îl apropie pe *Max Havelaar* şi destinul comun de a fi romanul acela de căpătâi al unei noi ere: căci nu e lipsit de interes faptul că atât în Belgia cât şi în Olanda, era literaturii moderne începe cu un roman al revoltei. Însă în timp ce în *Ulenspiegel* avem epopeea unui neam întreg, care mobilizează legenda şi istoria, râsul şi tragedia în sprijinul unui ideal de libertate, de frumuseţe şi de justiţie, în *Max Havelaar* nu avem la urma urmei decât

istoria unei afaceri de stat, revolta unui individ. Belgianul e mai solid, mai echilibrat, mai savuros: e din rasa poeţilor homerici. În timp ce Multatuli, nervos şi neliniştit, nu are respiraţia largă a lui De Coster, nici spiritul lui profund, nici răbdarea filozofică de a premedita o operă mare. Ceea ce aşterne de prima dată, e bun aşternut; de aici încolo, începe domnia capriciului şi a fanteziei. Lucrul cel mai curios e că, în ciuda digresiunilor de tot felul, a povestirilor intercalate şi a întâmplărilor rememorate, alternanţa celor două planuri principale ale romanului, acelea pe care se mişcă succesiv Havelaar şi Droogstoppel, fără să aibă un caracter sistematic, asigură totuşi romanului multatulian o anume unitate indispensabilă. Într-un asemenea context, o povestire ca aceea despre Saidjah şi Adinda – ai căror strămoşi mai îndepărtaţi trebuie să fie Paul şi Virginia şi în care se relatează nefericirile unui cuplu de îndrăgostiţi într-o lume dominată de exploatare şi de moarte – se justifică suficient dacă oferă, în chip simetric, un termen de comparaţie dragostei lui Havelaar pentru soţia sa.

Dacă un De Coster, cu suprema modestie a creatorului obiectiv, acceptă jertfa de a dispare îndărătul operei sale, Multatuli, individualist iritat, romantic revendicând toate drepturile eului, luptă dificil – şi e o luptă nu lipsită de farmec – cu tentaţia mereu reînnoită de a se înfăţişa în prim plan. Abia a acceptat să se travestească convenţional sub o anume mască şi-l şi vedem schimbând-o. Iniţial, eroul romanului e Sjaalman, colegul de şcoală al lui Droogstoppel, reîntors din Indii şi trăind în mizerie cu soţia şi cu copilul. În manuscrisul fracţionat pe care îl descoperă Droogstoppel în pachetul încredinţat de Sjaalman, eroul e Max Havelaar. Aşadar Multatuli se travesteşte o dată sub înfăţişarea lui Sjaalman şi o dată sub aceea a lui Max Havelaar, repartizând în zestrea fiecăruia câte o parte din propriile sale avataruri: lui Sjaalman îi atribuie tribulaţiile sale amsterdameze, din perioada consecutivă demisiei, lui Havelaar, marea aventură a vieţii sale. Rezultatul cel mai interesant e că, aşa cum există o succesiune de eroi travestiţi, există şi o succesiune de autori travestiţi. Într-

adevăr, Sjaalman e autorul lui *Max Havelaar;* Stern, unul din tinerii funcţionari ai lui Droogstoppel e, într-un fel, coautorul lui Sjaalman; şi Multatuli – care e ultimul pseudonim al lui Eduard Douwes Dekker – e, fireşte, autorul de fapt al întregii cărţi. E aici un joc de oglinzi căruia nu-i strică decât excesul. Un exces de factură romantică. Până la urmă, obosit şi iritat de a se ascunde în spatele câte unui nume de împrumut, autorul va renunţa violent la orice mască, dezvăluind cititorului deplina sa identitate cu eroul: *„Destul, dragul meu Stern. Eu Multatuli, preiau pana." „Sjaalman... Eu te-am creat... Ai crescut şi ai devenit un monstru sub pana mea... mi-e scârbă de propria mea creaţie: Înnăbuşă-te în cafea şi piei." „Da, eu, Multatuli, cel care am îndurat multe, preiau pana..."* S-ar zice că scriitorul a acceptat toate travestirile numai pentru a putea demonstra că toate metamorfozele eroului nu sunt decât ipostaze ale autorului.

Adevăratul epilog al romanului s-a consumat în viaţă. Episodul indian a făcut din Dekker un scriitor şi, într-un fel sau altul, a determinat întreaga sa existenţă. Apariţia cărţii a pus în discuţie unele reforme administrative, dar n-a îmbunătăţit cu nimic existenţa scriitorului. Întrucât Tine, soţia sa, o baroneasă de Wijubergen, rămăsese în Indii, Multatuli contractează în patrie o nouă legătură; un scandal care îi aduce o condamnare la închisoare, îl obligă să fugă în Germania. Va încerca să se vindece de mizerie frecventând jocurile de noroc. Abia în 1880, un admirator îi dăruieşte o vilă la Nieder-Ingelheim, unde moare în 1887.

Ceea ce a determinat probabil pe unii comentatori să-l asemuiască cu Strindberg, a fost viaţa sa agitată, avatarurile sale sentimentale, violenţa pasiunilor, înverşunarea polemică, o existenţă de exilat, caracterul profund autobiografic al operei. Nici vorbă, opera lui Multatuli e autobiografică în cea mai mare măsură. Un roman neterminat ca *Aventurile micului Wouter,* are ca şi *Max Havelaar* un caracter autobiografic evident. Cea mai mare parte din lucrările reunite sub titlul generic de *Ideën* – povestiri, istorii, parabole, observaţii, amintiri, paradoxuri –

la care se poate adăuga corespondenţa, sunt deopotrivă, prin caracterul şi prin tonul lor, episoade ale unei lungi confesiuni.

Atitudinea fundamentală a lui Multatuli e aceea a unui romantic fugos. Fire pasionată, inteligenţă sprintenă, dar haotică, Multatuli n-a avut niciodată destul timp şi nici destulă răbdare să-şi premediteze şi să-şi rotunjească opera. De aici mai ales caracterul ei fragmentar, refuzul ei constant de a colabora la un tot organizat. Inspiraţia sa e spontană, imaginaţia sinuoasă. Opera îl oglindeşte perfect: haotică, alcătuită parcă la repezeală, după întâia inspiraţie – dar luminată de fulgerări de geniu. Se înţelege acum ce explozie trebuie să fi produs în Olanda cea burgheză, greoaie şi aşezată, apariţia unui spirit atât de neliniştit, uneori atât de înaripat.

În opera multatuliană – surprinzător de întinsă dacă te gândeşti la cele 24 de volume ale viitoarei ediţii a operelor sale complete – *Max Havelaar* rămâne, fără nicio îndoială, piscul cel mai înalt.

Poate că astăzi ne e mai dificil să gustăm, în acest roman, tot ceea ce gustau odinioară contemporanii lui Multatuli; ceea ce descifrăm îndeosebi în palpitul filelor e fiorul unei revolte. Şi nici nu s-ar putea altfel: căci dintr-o revoltă născută din durere rămâne întotdeauna ceva. O operă poate să ajungă prin timp până la noi, pierzând câteodată din puterea şi farmecul ei; trebuie să ne consolăm, plini de recunoştinţă, cu ideea că dacă n-a ajuns întreagă în mâinile noastre, ceva din substanţa ei a rămas totuşi pe drum, însumată în istorie, colaborând într-un fel sau altul la temelia acestui trecut pe care se întemeiază prezentul.

ALEXANDRU SEVER

Tabel cronologic

1820 Se naşte la Amsterdam, în familia unui căpitan de marină, Eduard Douwes Dekker.

1825 Apare *Bug Jargal* de Victor Hugo.

1838 Nădăjduind să facă avere, tatăl pleacă în Java însoţit de feciorii săi: Jan şi Eduard. Viitorul scriitor intră în slujbă la camera de conturi din Batavia.
În această epocă o cunoaşte pe Caroline Versteegh, dar nu se poate căsători cu ea pentru că nu are o situaţie.

1842 Controlor în Natal, pe coasta de vest a Sumatrei.

1846 Se căsătoreşte cu Everdine van Wijnbergen – după care a modelat personajul Tinei din *Havelaar.*

1846–1852 Ocupă diferite funcţii. În fine, e numit vice-rezident la Amboina.

1852 Concediu în Europa, unde cheltuieşte mai mult decât a câştigat.

Apare *Coliba unchiului Tom* de Harriet Beecher-Stowe.

1855 Se înapoiază în Indii lipsit de orice mijloace.
La Buitenzorg face cunoştinţă cu Duymaer van Twist, guvernatorul general care îl va numi în funcţia de vice-rezident în Lebak. În momentul izbucnirii afacerii din Lebak, Van Twist a fost de acord cu concedierea lui Dekker şi i-a refuzat acestuia orice audienţă. Ani de zile mai târziu, în 1882, într-o scrisoare particulară,

scria următoarele: *„La dineurile – sau mai bine zis după dineurile – la care era invitat din când în când împreună cu soţia lui, am vorbit de mai multe ori cu el şi mi-a câştigat simpatia prin dragostea lui pentru indigeni. Întâmplându-se ca Lebakul să devină vacant şi cunoscând cât de mult lăsa de dorit acolo starea populaţiei, mi-am spus că acesta ar fi omul cel mai potrivit la locul potrivit. De aceea, deşi Consiliul Indiei nu-l propusese, l-am numit în funcţia de vice-rezident."* (Reprodus după prefaţa ediţiei olandeze.)

1856 *22 ianuarie:* Are loc ceremonia de instalare în funcţia de vice-rezident, cu care ocazie Dekker îşi ţine cuvântarea către căpeteniile din Lebak, luându-şi în mod solemn angajamentul de a ocroti populaţia indigenă. Ulterior, studiază însemnările predecesorului său, Carolus, rapoartele privitoare la comportarea regentului, a ginerelui său şi a căpeteniilor, corespondenţa – aşadar toate documentele din care reieşeau şi intenţiile lui Carolus de a curma ilegalităţile şi spolierea populaţiei.

24 februarie: La o lună după instalare, Dekker raportează şefului său direct, rezidentul Bantamului, C. P. Brest van Kempen, părerile sale asupra abuzurilor săvârşite, cerând chemarea regentului la Serang şi arestarea celorlalţi demnitari mai mici pentru a putea obţine depoziţii scutite de orice încercare de intimidare. Neaflând ascultare la şeful său direct, Dekker se adresează guvernământului. Urmarea: e mutat; demisionează.

1857 *aprilie:* După ce încearcă zadarnic să obţină de lucru în Java, pleacă în Europa, lăsând-o pe Tine cu micul Edu în familia mai înstărită a fratelui său Jan, ajuns proprietar al unei plantaţii de tutun la Rembang. Hoinăreşte prin Germania; ispiteşte norocul la masa de joc; duce o existenţă boemă, bogată în aventuri şi

lecturi. La Bruxelles, proprietarul hanului „Au Prince Belge”, îi cedează, prieteneşte, o odaie la mansardă. În această epocă contractează o nouă legătură, cu Mimi Hamminck Schepel, care va deveni mai târziu, după moartea Tinei, soţia sa.

1858 Reînnoieşte tentativa de a se reabilita trimiţând guvernatorului general o scrisoare, care va rămâne fără răspuns.

1859 Tine revine în ţară. Sărăcia soţului o obligă să se mute la Brummen, în locuinţa lui Jan, repatriat între timp şi el.

Începe să scrie *Max Havelaar.* Avocatul Jacob van Lennep îi editează romanul după ce operează, prudent, unele prescurtări şi înlătură unele pasaje.

1860 Apare *Max Havelaar.* E anul în care apar două ediţii.

1861 Se tipăreşte volumul *Scrisori de dragoste.*

1862 Apare volumul *Idei.* Sub acest titlu generic va vedea lumina tiparului până în 1877, în fascicole separate, o întreagă suită de lucrări. Aici vom afla, între altele. *Şcoala prinţilor* (1872).

1871 A treia ediţie din *Max Havelaar.*

1874 Moartea Tinei, la Veneţia.

1875 Ediţia a patra din *Havelaar* reconsiderată şi revăzută de autor.

1880 Un admirator îi dăruie o vilă la Nieder-Ingelheim.

1881 Ediţia a cincea din *Havelaar,* din nou prelucrată de Multatuli. Ediţie de bază.

1887 19 februarie: Moartea lui Dekker la Nieder-Ingelheim.

1888 Aventurile micului Wouter – roman autobiografic, neterminat.

1950 Începe, la Amsterdam, publicarea *Operelor complete* ale scriitorului.

A. S.

MAX HAVELAAR ÎN INDIILE OLANDEZE[1]
sau
Licitaţiile de cafea ale
Societăţii olandeze de comerţ[2].

[1] În cartea de faţă, *Indiile olandeze* sau *India olandeză* apare şi în forma eliptică *Indii* sau *India.* De asemenea, cuvântul *indian* înseamnă „locuitor din Indiile *olandeze”* sau „referitor la Indiile *olandeze”.*

[2] Societatea olandeză de comerţ (înfiinţată în 1824), avea privilegiul de a achiziţiona în exclusivitate întreaga producţie de cafea din Indiile olandeze, cu preţuri derizorii, pe care şi le fixa singură. Pentru desfacerea cafelei în Europa ţinea de două ori pe an (primăvara şi toamna), la Bursa de mărfuri din Amsterdam, licitaţii, care erau determinante pentru preţul diferitelor sorturi de cafea pe piaţa comercială europeană.

Mult veneratei memorii a celei care a fost
Everdine Huberte, baroneasă de Wijnbergen,
soţie credincioasă,
mamă curajoasă şi iubitoare,
femeie distinsă.

PORTĂRELUL: Domnule judecător, acesta-i omul care a ucis-o pe Barbertje[3]*.*

JUDECĂTORUL: Omul acesta trebuie spânzurat. Cum a săvârşit omorul?

PORTĂRELUL: A tăiat-o în bucăţele şi a pus-o în saramură.

JUDECĂTORUL: Foarte rău a făcut. Trebuie spânzurat.

LOTHARIO: Domnule judecător, n-am ucis-o pe Barbertje! I-am dat de mâncare şi am îmbrăcat-o şi am avut grijă de ea. Se află martori care pot adeveri că sunt un om de treabă, nu un ucigaş.

JUDECĂTORUL: Omule, trebuie să fii spânzurat! Îţi agravezi fărădelegea din pricina trufiei. Nu şade frumos ca cineva care... este învinovăţit de ceva, să se socotească om de treabă.

LOTHARIO: Dar, domnule judecător, există martori care pot confirma acest lucru. Şi fiindcă acum sunt învinuit de omor...

JUDECĂTORUL: Trebuie să fii spânzurat! Ai tăiat-o pe Barbertje în bucăţele, ai pus-o în saramură şi eşti plin de trufie... Trei delicte capitale! Cine eşti dumneata, femeie?

FEMEIA: Eu sunt Barbertje.

LOTHARIO: Slavă Domnului! Vedeţi, domnule judecător, că n-am ucis-o.

JUDECĂTORUL: Hm... da... aşa! Dar saramura?

BARBERTJE: Nu, domnule judecător, nu m-a pus în saramură. Dimpotrivă, mi-a făcut mult bine. Are o inimă de aur!

LOTHARIO: Aţi auzit, domnule judecător, zice că sunt om de treabă.

---

[3] *Barbertje,* diminutiv familiar al prenumelui feminin *Barbara.* (Notele neurmate de vreo menţiune specială aparţin traducătorului).

JUDECĂTORUL: Hm... al treilea punct rămâne totuşi în picioare. Portărel, du-l de aici pe omul acesta. Trebuie spânzurat. E vinovat de trufie. Grefier, în premize[4] *să citezi jurisprudenţa patriarhului lui Lessing*[5]*.*

(Piesă inedită)

[4] Interpretări juridice referitoare, la hotărâri anterioare (nota ediţiei olandeze).

[5] În drama lui Lessing, *Nathan der Weise (Natan cel înţelept),* patriarhul respinge toate mărturiile şi declară că evreul va fi totuşi ars pe rug (n. ed. ol.).

Capitolul întâi

Sunt mijlocitor în comerţul de cafea şi locuiesc pe splaiul Dafinilor nr. 37. N-am obiceiul să scriu romane sau alte asemenea lucruri. De aceea, a trecut destul de multă vreme până să mă hotărăsc să comand câteva topuri de hârtie în plus şi să încep lucrarea, pe care dumneata, dragă cititorule, ai luat-o acum în mână şi pe care trebuie s-o citeşti, fie că eşti mijlocitor de cafea, fie că ai orice altă meserie. Nu numai că n-am scris niciodată ceva care măcar să aducă a roman, dar nici nu mi-a plăcut să citesc scrieri de soiul ăsta, pentru că eu sunt om de afaceri. De ani de zile mă tot întreb la ce pot servi astfel de lucruri şi mă minunez când văd cu ce neruşinare îndrăzneşte câte un poet sau romancier să-ţi prezinte drept adevărate nişte întâmplări care n-au avut loc niciodată şi care în majoritatea cazurilor nici nu pot avea loc. Dacă eu, în meseria *mea* – sunt mijlocitor de cafea şi locuiesc pe splaiul Dafinilor nr. 37 – m-aş adresa unui comerciant, iar în ceea ce i-aş spune ar găsi doar o mică parte din neadevărurile care în poezii şi în romane joacă rol de căpetenie, comerciantul s-ar duce numaidecât la „Busselinck & Waterman”. Şi ei sunt tot mijlocitori de cafea, dar adresa lor n-ai nevoie s-o ştii. Prin urmare, cât pot mă feresc să scriu romane sau să spun alte neadevăruri. Apoi, am mai băgat de seamă că oamenii care se ocupă cu astfel de lucruri, de obicei sfârşesc rău. Am patruzeci şi trei de ani, merg la bursă de douăzeci de ani şi prin urmare pot să fac faţă când se caută un om cu experienţă. Câte firme n-am văzut eu dându-se de-a berbeleacul! Şi, de obicei, de câte ori am cercetat cauzele, am avut impresia că ele trebuie căutate în educaţia greşită care li s-a dat celor mai mulţi comercianţi în tinereţe.

Eu atâta spun: *adevărul* şi *bunul-simţ* – şi nu ies din asta. Pentru *Sfânta Scriptură* fac, bineînţeles, excepţie. Greşeala începe încă de la Van Alphen[6] şi chiar de la primul rând, în care ne vorbeşte despre „copilaşii dragi”. Ce naiba l-a putut îndemna pe acest domn bătrân să se dea drept un adorator al surioarei mele Truitje[7] care avea ochii inflamaţi, sau al fratelui meu Gerrit[8], care se scobea în nas într-una? Şi totuşi, cică: „a intonat versetul, de *dragoste*-mboldit”. Îmi ziceam adeseori, când eram copil: „Tare aş vrea să dau odată de dumneata şi dacă nu mi-ai dărui bilele pe care ţi le-aş cere, sau numele întreg în biscuiţi – mă numesc Batavus – atunci socot că eşti un mincinos”. Dar pe Van Alphen nu l-am văzut niciodată. Cred că murise, atunci când ne îndruga că tata mi-e cel mai bun prieten, – ţineam mai mult la Pauweltje[9] Winser, băiatul care locuia lângă noi pe strada Batavilor[10], – şi că javra mea de căţel nu mai poate de recunoştinţă. Dar noi nu ţineam câini, pentru că sunt foarte murdari.

Numai minciuni! Şi în continuare, educaţia se face tot aşa... Pe surioara cea nouă a adus-o zarzavagioaica, într-o varză mare. Toţi olandezii sunt viteji şi mărinimoşi. Romanii au fost bucuroşi că batavii i-au lăsat să trăiască. Pe beiul Tunisului l-a apucat burta când a auzit fluturatul drapelului olandez[11]. Ducele de Alba[12] a fost un monstru. Refluxul din 1672, mi se pare, a ţinut ceva mai mult ca de obicei, întradins, ca să ocrotească Olanda[13]. Minciuni! Olanda a rămas

---

[6] *Hieronymus van Alphen* (1746–1803), om politic şi poet olandez, cunoscut mai ales pentru versurile sale destinate copiilor.
[7] Diminutiv familiar al prenumelui feminin *Geertruida.*
[8] Prenume masculin, echivalent cu *Gerard.*
[9] Diminutiv al prenumelui masculin *Paulus.*
[10] *Batavi,* popor germanic, stabilit în sec. I î.e.n. la gura Rinului. Consideraţi strămoşii olandezilor de azi.
[11] În trecut, Tunisul se ocupa îndeobşte cu pirateria, din care cauză era în vrajbă cu puterile maritime.
[12] *Fernando Alvarez de Toledo, duce de Alba* (1508–1582). general şi om de stat spaniol, guvernator al Ţărilor de Jos (1567–1573) în timpul ocupaţiei spaniole.
[13] În 1672, un reflux neobişnuit de lung (12 ore) a împiedicat debarcarea trupelor inamice franco-engleze în Olanda.

tot *Olanda,* pentru că strămoşii noştri şi-au văzut de afacerile lor şi pentru că au fost drept-credincioşi. Asta e!

Şi apoi, mai târziu, alte minciuni. O fată e un înger. Cel care a descoperit cel dintâi acest lucru n-a avut niciodată surori. Dragostea e-o fericire, fugi cu una până la capătul pământului. Pământul n-are capăt, iar dragostea e şi ea o gogomănie. Nimeni nu poate să spună că nu trăiesc bine cu nevastă-mea – e o fiică a lui „Last & Co.”, mijlocitori de cafea – nimeni nu poate să ne critice cât de cât căsnicia. Eu sunt membru la *Artis*[14], ea are un *salong*[15] de nouăzeci şi doi de florini, – iar despre o dragoste atât de smintită, încât să vrea morţiş să locuiască la capătul pământului, n-a fost vorba între noi niciodată. Când ne-am cununat, am dat o raită pe la Haga – ea a cumpărat acolo flanel, din care mai port şi azi flanele – dar mai departe, în lumea largă, nu ne-a mânat dragostea niciodată. Vasăzică: numai nerozii şi minciuni!

Şi să fie oare căsnicia *mea* mai puţin fericită decât aceea a oamenilor care din dragoste au dat în oftică sau şi-au smuls părul din cap? Sau crezi că gospodăria mea e mai puţin bine rânduită decât ar fi fost dacă acum şaptesprezece ani i-aş fi spus drăguţei mele, în versuri, că vreau s-o iau de nevastă? Nerozii! Şi doar aş fi putut să fac asta, ca oricare altul, pentru că potrivirea cuvintelor în coadă e şi ea o meserie, cu siguranţă mai puţin grea decât strunjirea fildeşului. Altminteri, cum ar fi putut să fie atât de ieftine caramelele cu răvaşe?[16] – Frits zice „carameluţe”, nu ştiu de ce... Şi ia întreabă mata cât costă un rând de bile de biliard!

N-am nimic împotriva poeziilor în sine. Cine vrea să-şi aşeze cuvintele în versuri, n-are decât! Dar să nu spună ce nu e adevărat. „A-nceput să plouă şi e ora două.” Sunt de acord cu asta, dacă într-adevăr a început să plouă şi dacă e

---

[14] *ARTIS,* asociaţie culturală, cu sediul la Amsterdam, numită astfel după deviza ei: *„Natura artis magistra”* (Natura este învăţătoarea artelor).

[15] Corect – *châle long* – şal lung (n. ed. ol.).

[16] În vremea aceea, caramelele se ambalau în hârtiuţe, pe care erau imprimate poezioare (n. ed. ol.).

ora două. Dar dacă e trei fără un sfert, eu, care nu-mi pun cuvintele pe rime, am să spun: „A-nceput să plouă şi e trei fără un sfert”. Din pricina *ploii* care a început în primul vers, poetul e legat de anumite ore şi încă fără minute. Pentru el trebuie să fie două sau nouă fix sau să nu fi început să plouă. Celelalte ore sunt interzise, fie de rimă, fie de prozodie. Şi atunci trişează! Ori vremea trebuie schimbată, ori ora. Prin urmare, una din două e mincinoasă.

Şi nu numai versurile momesc tineretul spre neadevăr. Ia du-te matale la teatru şi ascultă ce de minciuni i se mai îndrugă omului acolo. Eroul piesei a fost scos din apă de unul care era în pragul falimentului. Atunci îi dă salvatorului jumătate din averea lui. Asta nu poate să fie adevărat. Când mie mi-a picat pălăria în apă pe splaiul Princiar – Frits zice: mi-a zburat, – omului care mi-a adus-o înapoi i-am dăruit un bănuţ de zece centime şi a fost mulţumit. Îmi dau foarte bine seama că ar fi trebuit să-i ofer ceva mai mult dacă m-ar fi scos pe mine însumi din apă, dar în orice caz nu jumătate din avere. Păi, e limpede că, dacă-i vorba aşa, e de-ajuns să cazi de două ori în apă ca să rămâi sărac lipit. Ce e mai rău la asemenea reprezentaţii de pe scenă e că publicul se obişnuieşte în aşa hal cu toate neadevărurile acelea, încât le găseşte frumoase şi aplaudă. Aş avea chef să arunc odată în apă tot parterul, ca să văd cui îi mai arde de aplaudat. Eu, care ţin la adevăr, avertizez pe toată lumea că pentru pescuirea din apă a persoanei mele n-am să plătesc o recompensă atât de uriaşă. Cine nu se mulţumeşte cu mai puţin, n-are decât să mă lase în apă. Numai duminica aş da ceva mai mult, pentru că atunci port lanţul de *cantille*[17] şi altă haină.

Da, scena îi strică pe mulţi, mai rău încă decât romanele. E aşa de sugestivă! Cu un strop de poleială şi un pic de hârtie colorată, totul arată cum nu se poate mai îmbietor. Adică, pentru copii şi pentru oamenii care nu se ocupă de afaceri. Chiar când actorii vor să înfăţişeze sărăcia, felul în care o înfăţişează e tot mincinos. O fată, al cărei tată a dat faliment, munceşte ca să-şi întreţină familia. Foarte bine.

[17] Sârmă de aur împletită (n. ed. ol.).

Iat-o cum coase, croşetează sau brodează. Dar ia numără dumneata câte împunsături a făcut în tot timpul actului. Fata vorbeşte, oftează, fuge la fereastră, dar de lucrat nu lucrează. Familia care poate să trăiască din munca asta nu duce prea mare lipsă. O asemenea fată este, fireşte, eroina. A azvârlit de pe scară câţiva seducători şi exclamă într-una: „O, mamă! O, mamă!”, înfăţişând astfel virtutea. Ce fel de virtute mai e şi aia, dacă are nevoie de un an de zile pentru o pereche de ciorapi de lână? Toate astea nu creează oare idei greşite despre virtute şi despre „munca pentru trai”? Numai neghiobii şi minciuni!

Apoi se întoarce pe neaşteptate primul ei iubit – care mai înainte era un simplu funcţionăraş, iar acum e putred de bogat – şi o ia de nevastă. Tot minciuni. Cine are bani nu se însoară cu o fată dintr-o casă falită. Şi dacă dumneata crezi că pe scenă povestea asta poate să meargă, ca excepţie, observaţia mea rămâne în picioare, că se perverteşte simţul adevărului în masele populare, că se ia excepţia drept regulă şi că se subminează morala publică prin faptul că lumea se obişnuieşte să aplaude nişte întâmplări când se petrec pe scenă, dar care pentru orice mijlocitor sau comerciant cumsecade sunt o sminteală caraghioasă dacă se petrec în *viaţă.* Când m-am căsătorit *eu,* eram în biroul socrului meu – „Last & Co.” – treisprezece persoane şi se lucra, nu glumă!

Şi mai sunt şi alte minciuni pe scenă. Când eroul porneşte, cu mersul lui ţeapăn, teatral, ca să salveze patria asuprită, de ce uşa dublă din fund se deschide singură? Şi-apoi, persoana care vorbeşte în versuri, cum poate să ştie dinainte ce are să răspundă celălalt, ca să-l ajute la rimă? Când generalul îi spune prinţesei: „E prea târziu, domniţă; vai, poarta-i încuiată”, – de unde poate să ştie dinainte că ea are să-i răspundă: „Atunci, din teacă spada te rog s-o scoţi pe dată”? Dacă prinţesa, auzind că poarta e încuiată, ar răspunde că aşteaptă până i se descuie sau că vine a doua zi, ce s-ar face măsura şi rima? Prin urmare, nu-i minciună curată că generalul, când se uită întrebător la prinţesă, ştie ce are să facă ea după ce s-a încuiat poarta?

Şi apoi, dacă omul a avut cumva chef să se ducă să se culce, în loc să scoată ceva? Numai minciuni!

Pe urmă, virtutea răsplătită! O, o, o! De şaptesprezece ani sunt mijlocitor de calea – splaiul Dafinilor, nr. 37 – deci am trecut prin multe, dar mă revolt îngrozitor când văd că adevărul, adevărul curat şi sănătos, îl răstălmăcesc unii în halul ăsta. Virtutea răsplătită? Nu cumva vor să facă din virtute un articol de comerţ? În viaţă *nu este* aşa şi e *bine* că nu este aşa. Pentru că unde s-ar duce câştigul, dacă virtutea ar fi răsplătită? Ce rost are, aşadar, să se recurgă mereu la aceste minciuni infame?

Un exemplu este Lukas, magazionerul nostru, care a lucrat şi la tatăl lui „Last & Co.”, – firma era atunci „Last & Meyer”, dar Meyerii au ieşit de mult – ăla zic şi eu că a fost un om plin de virtute. Nu i-a lipsit niciodată nici măcar o boabă de calea, se ducea regulat la biserică, iar de băut nu obişnuia să bea. Când socru-meu era la Driebergen[18], Lukas păzea şi casa, şi casa de bani, şi tot. Într-o zi, Banca i-a plătit cu şaptesprezece florini mai mult decât trebuia, dar Lukas i-a dus înapoi. Acuma e bătrân şi şuieră de gută şi nu mai poate să muncească. Acuma nu are nimic, pentru că la noi e multă treabă şi noi avem nevoie de oameni tineri. Ei bine, după părerea mea, Lukas ăsta e un om plin de virtute, dar a fost oare răsplătit? Vine vreun Făt-Frumos să-i dea diamante, sau vreo zână să-i ungă unt pe pâine? Nici pomeneală! E sărac şi rămâne sărac şi chiar aşa şi trebuie. Eu nu pot să-l ajut cu nimic – noi avem nevoie de oameni tineri, pentru că e multă treabă la noi – dar chiar dacă *aş putea,* care ar mai fi meritul lui, dacă acum, la bătrâneţe, ar fi în stare să ducă o viaţă comodă? Atunci toţi magazionerii s-ar face oameni plini de virtute, ba chiar toţi oamenii, ceea ce nu poate să fie vrerea lui Dumnezeu, pentru că atunci n-ar mai avea rost să existe pe lumea cealaltă o răsplată deosebită pentru oamenii de treabă. Dar pe scenă se denaturează asta... Numai minciuni!

Şi eu sunt plin de virtute, dar cer în schimb vreo

[18] Localitate lângă Utrecht, preferată, de vilegiaturişti. pensionari şi rentieri.

răsplată? Dacă afacerile îmi merg bine – şi-mi merg – dacă nevasta şi copiii îmi sunt sănătoşi, ca să n-am nevoie de doctor şi de farmacist, dacă an de an pot să-mi pun deoparte o sumuşoară pentru bătrâneţe, dacă Frits creşte mare şi voinic, pentru ca mai târziu să-mi ia locul, când am să mă duc la Driebergen, păi, atunci sunt foarte mulţumit. Dar toate acestea sunt o urmare firească a împrejurărilor, ca şi a faptului că am grijă de afaceri. Pentru virtute nu cer nimic.

Şi că sunt om plin de virtute se vede din dragostea mea de adevăr. Aceasta este, după cucernicie, principala mea înclinare. Şi aş dori sa fii convins de acest lucru, cititorule, deoarece aşa se explică faptul că s-a scris cartea de faţă.

O a doua înclinare, care mă stăpâneşte cu aceeaşi putere ca şi dragostea de adevăr, este pasiunea pentru meseria mea. Anume, sunt mijlocitor de comerţ, în cafea, splaiul Dafinilor, nr. 37. Ei bine, cititorule, nestrămutatei mele iubiri de adevăr şi pasiunii mele pentru afaceri trebuie să-i mulţumeşti că s-au scris aceste pagini. Am să-ţi povestesc eu cum s-au petrecut lucrurile. Dar fiindcă deocamdată ne despărţim, – trebuie să mă duc la Bursă, – te poftesc pe curând la un al doilea capitol. Aşadar, la revedere!

Te rog, bagă asta în buzunar... Osteneala nu e prea mare... Poate să ai nevoie... A, uite-o: o carte de vizită! „Co.” sunt eu, de când au ieşit Meyerii... Bătrânul Last e socru-meu.

„LAST & Co.”
Mijlocitori de cafea
Splaiul Dafinilor, nr. 37

Capitolul al doilea

La bursă era acalmie, dar licitaţia de primăvară are să aducă înviorare. Să nu crezi că la noi afacerile stagnează cu totul. La „Busselinck & Waterman” e şi mai mare stagnare. Ciudaţi mai sunt oamenii! Câte nu vezi, dacă mergi la bursă douăzeci de ani! Închipuie-ţi că au încercat – adică, vreau să zic „Busselinck & Waterman” – să mi-l ia pe Ludwig Stern. Nu ştiu dacă te pricepi la ale bursei, deci îţi spun din capul locului că Stern e o firmă din Hamburg: o firmă de prima mână în comerţul de cafea. De când lumea, firma Stern a fost deservită de „Last & Co”. Am dat peste ea cu totul întâmplător; adică peste lucrătura lui „Busselinck & Waterman”. Erau dispuşi să scadă un sfert de procent din comision – lucrează pe la spate, altfel nu! – şi să vezi ce-am făcut ca să parez lovitura asta. Altul în locul meu i-ar fi scris poate lui Ludwig Stern că-i face şi el o reducere oarecare, sperând că se bucură de consideraţie pentru serviciile aduse atâţia ani de zile de către „Last & Co”. Am calculat că firma noastră, de cincizeci de ani încheiaţi, a câştigat patru tone[19] de pe urma lui Stern. Legătura datează din vremea blocusului continental[20], când noi aduceam colonialele prin contrabandă din Helgoland[21]. Da, cine ştie ce-ar fi scris un altul. Dar nu, pe la spate eu nu lucrez. M-am dus la „Poloneză”[22], am cerut pană şi hârtie şi am scris:

„Că marea extindere pe care au luat-o în ultima vreme afacerile noastre, mai cu seamă datorită numeroaselor şi onoratelor comenzi din Germania de nord...”

---

[19] 1 tonă = 100.000 florini.

[20] Blocadă instituită de Napoleon I în 1806, cu scopul de a împiedica vasele comerciale engleze să intre în porturile europene.

[21] Insulă (pe atunci engleză) în marea Nordului, în apropiere de Hamburg. Cedată Germanici în 1890.

[22] „Cafeneaua Poloneză” din Amsterdam (n. ed. ol.).

Este purul adevăr!

„...că extinderea a făcut să fie necesară o sporire a personalului nostru”.

E adevărat! Chiar aseară, contabilul era încă la birou după unsprezece, ca să-şi caute ochelarii.

„Că se resimte, mai ales, nevoia de tineri cumsecade, bine crescuţi, pentru corespondenţa în limba germană. Că, ce-i drept, mulţi tineri germani, domiciliaţi la Amsterdam, posedă însuşirile cerute pentru această muncă, dar că o firmă care se respectă...”

E purul adevăr!

„...ţinând seama de uşurinţa şi imoralitatea care iau proporţii în rândurile tineretului şi de sporirea, pe zi ce trece, a numărului de aventurieri, – şi cu atenţia îndreptată asupra necesităţii unei purtări corecte, care merge mână în mână cu corectitudinea în executarea comenzilor primite...”

Toate acestea sunt, desigur, purul adevăr!

„...că o asemenea firmă, – adică «Last & Co.», mijlocitori de cafea, splaiul Dafinilor, nr. 37, – nu poate fi niciodată destul de precautǎ, când este vorba să angajeze funcţionari.”

Toate acestea sunt purul adevăr, cititorule! Ştii oare că tânărul german, care la bursă stătea lângă stâlpul nr. 17, a fugit cu fata lui „Busselinck şi Watermar”? Maria noastră împlineşte şi ea treisprezece ani, în septembrie.

„...Că am avut cinstea să aflu de la domnul Saffeler – Saffeler voiajează pentru Stern – *că stimatul şef al firmei, domnul Ludwig Stern, are un fiu, pe domnul Ernest Stern, care ar dori să lucreze câtăva vreme ca funcţionar la o firma olandeză, pentru ca să-şi completeze cunoştinţele în materie de comerţ. Că eu, ţinând seama...”*

Aici i-am adus iar vorba despre imoralitate şi i-am povestit întâmplarea cu fata lui „Busselinck & Waterman”. Nu ca să ponegresc pe cineva; nu, n-am obiceiul să bârfesc! Dar... nu strică niciodată să ştie şi ei povestea asta, aşa socot.

„...că eu, ţinând seama de acest lucru, nu am dorinţă mai

fierbinte decât să-l văd pe domnul Ernest Stern însărcinat cu întocmirea corespondenţei germane a firmei noastre.”

Din delicateţe, am evitat orice aluzie la onorariu sau salariu. Dar am adăugat:

„Că, dacă domnul Ernest Stern ar accepta să locuiască în casa noastră – splaiul Dafinilor, nr. 37 – soţia mea ar fi gata să-l îngrijească întocmai ca o mamă şi că lenjeria i-am repara-o în casă”.

Acesta e purul adevăr, căci Maria cârpeşte şi ţese foarte drăguţ. Şi, în sfârşit:

„Că la noi în casă se aduce Domnului slavă”.

Asta poate să şi-o vâre în buzunar, pentru că Sternii sunt luterani[23]. Şi am expediat scrisoarea. Înţelegi deci că bătrânului Stern nu i-ar sta bine şi nici nu i-ar veni uşor să treacă la „Busselinck & Waterman”, dacă tânărul ar fi la noi în birou. Sunt foarte curios ce are să-mi răspundă.

Dar să mă întorc la cartea mea. Acum câtăva vreme, trec seara prin Kalverstraat[24] şi mă opresc să mă uit în prăvălia unui băcan, care se apucase să sorteze o mică partidă[25] de Java – obişnuită, galbenă nobilă, tjeriboneză[26], cam fărâmată, cu gunoaie – care mă interesa foarte mult, pentru că mie nu-mi scapă nimic. Deodată îmi cad ochii pe un domn, care stătea alături, în faţa unei librării şi care îmi părea cunoscut. Şi el părea că mă recunoaşte, căci privirile noastre au rămas mult timp fixate una într-alta. Trebuie să mărturisesc că eram prea adâncit în gunoaiele alea, ca să bag de seamă pe dată ceea ce am văzut abia mai târziu, anume, că era în talie. Altminteri m-ar fi mirat. Dar deodată m-a fulgerat gândul că e, poate, voiajorul unei firme germane care caută un mijlocitor serios. Chiar aducea niţel a neamţ şi a voiajor. Era foarte blond, cu ochi albaştri, iar în atitudine şi în îmbrăcăminte avea ceva care îl trăda pe străin. În loc să poarte un palton ca lumea, îi atârna pe umeri un fel de broboadă – Frits zice „şal”, dar eu nu. Părea

---

[23] În Olanda, biserica dominantă este cea reformată.
[24] Strada Viţelului.
[25] Partidă de marfă, lot.
[26] Soi de cafea din Java.

să fi venit aşa de la drum. Am crezut că am în faţă un client şi i-am dat o carte de vizită: „Last & Co.”, mijlocitori de cafea, splaiul Dafinilor nr. 37. A ridicat-o spre flacăra de gaz şi a spus:

— Vă mulţumesc, dar m-am înşelat. Credeam că am plăcerea să văd un vechi coleg de şcoală, dar... Last? Nu-l chema aşa.

— Pardon – i-am spus, pentru că sunt întotdeauna politicos – eu sunt domnu’ Droogstoppel, Batavus Droogstoppel[27]. „Last & Co.” e firma, mijlocitori de cafea, splaiul Dafi...

— Cum, Droogstoppel, nu mă mai cunoşti? Ia uită-te bine la mine?

M-am uitat. Pe măsură ce-l priveam, mă convingeam din ce în ce că-l mai văzusem undeva. Dar, curios, mutra lui îmi făcea impresia că simt parfumuri ciudate. Stai, nu râde, cititorule; ai să vezi îndată cum a fost. Sunt sigur că n-avea la el nicio picătură de parfum şi totuşi simţeam un miros: ceva plăcut, ceva tare, ceva care mi-amintea de... A! asta e!

— Nu eşti mata – am exclamat – cel care m-a scăpat de grec?

— Păi sigur – a zis el – eu sunt. Dar dumitale cum îţi merge?

I-am spus că la birou suntem treisprezece şi că la noi e multă treabă... Şi pe urmă l-am întrebat cum îi merge *lui,* dar apoi mi-a părut rău, pentru că, după cum arăta, nu prea îi mergea bine. Mie nu-mi plac oamenii săraci, pentru că de obicei ei singuri sunt de vină, căci Domnul nu l-ar părăsi pe cel ce l-a slujit cu credinţă. Dacă i-aş fi spus pur şi simplu: „Suntem treisprezece şi... cu asta, bună seara!”, aş fi scăpat de el. Dar cu atâtea întrebări şi răspunsuri, cu cât se lungeşte vorba, cu atât e mai greu, – Frits zice: „pe cât se lungeşte, pe atât e mai greu”, dar eu nu, – prin urmare, *cu* atât e mai greu să scapi de el. Pe de altă parte, mai trebuie să recunosc şi faptul că dacă aş fi scăpat de el, dumneata, cititorule, n-ai fi avut prilejul să citeşti cartea de faţă, care e

---

[27] Traducerea literală a numelui *Droogstoppel: mirişte uscată.*

o urmare a acelei întâlniri. Îmi place să subliniez întotdeauna partea cea bună; cei ce nu fac aşa sunt oameni nemulţumiţi, pe care eu nu pot să-i sufăr.

Da, da, el era cel care mă scăpase din mâinile grecului! Acum să nu crezi că am fost vreodată răpit de piraţi sau că am avut vreun conflict în Levant. Ţi-am mai spus că, după ce m-am cununat, am plecat la Haga cu nevastă-mea. Acolo am văzut Mauritshuis[28] şi am cumpărat flanel de pe Venestraat[29]. Asta-i singura escapadă pe care mi-au îngăduit-o vreodată afacerile, pentru că la noi e multă treabă... Nu, chiar la Amsterdam i-a făcut unui grec boiangerie la nas de dragul meu. Pentru că se băga întotdeauna în treburi care nu-l priveau.

Era prin treizeci şi trei sau treizeci şi patru[30], cred; şi în septembrie, căci era iarmaroc la Amsterdam.

Părinţii mei îşi băgaseră în cap să facă din mine un pastor, aşa că învăţam latineşte. Mai târziu m-am întrebat adeseori de ce trebuie să înţelegi latineşte, ca să spui în olandeză „Dumnezeu e bun”. Vorba e că mergeam la Şcoala Latinească – acum i se spune „gimnaziu” – şi era bâlci acolo, adică la Amsterdam, nu la şcoală. În Westermarkt[31] erau dugheni, şi dacă eşti amsterdamez, cititorule, şi cam de vârsta mea ţi-aduci aminte că printre ele era una care se deosebea de celelalte prin ochii negri şi cozile lungi ale unei fete, îmbrăcată în haine greceşti. Şi tatăl ei era grec, sau cel puţin arăta ca un grec. Vindeau articole de parfumerie.

Eu aveam tocmai vârsta care trebuia, ca să găsesc că fata e frumoasă, dar fără să am curajul să-i vorbesc. De fapt, nici nu m-a prea interesat, pentru că fetelor de optsprezece ani, un băiat de şaisprezece ani li se pare un

[28] Palat în stil Palladio, construit în 1633–1644 de Pieter Post, după planurile lui Jacob van Campen. Restaurat în secolul al XVIII-lea, a fost locuit de Johan *Maurits* de Nassau Siegen, guvernator al Braziliei. Din 1821 este muzeu de pictură, cel mai bogat din Olanda.
[29] Strada Mlaştinii.
[30] 1833 sau 1834.
[31] Târgul de la vest.

copil. Şi au multă dreptate. Totuşi, noi, băieţii din *quarta*[32], veneam mereu, seara, în Westermarkt, ca s-o vedem pe fată.

Odată, cel care stătea acum în faţa mea cu şalul pe umeri, a venit şi el, deşi era cu câţiva ani mai tânăr decât ceilalţi şi deci prea copil încă, pentru ca să se uite la grecoaică. Dar era primul din clasa noastră – căci priceput era, asta trebuie s-o recunosc – şi-i plăcea mult să se joace, să zburde şi să se bată. De aceea mergea cu noi. Într-o zi, în timp ce noi – vreo zece băieţi – stăteam destul de departe de dugheană şi ne uitam la grecoaică, sfătuindu-ne cum să facem ca să intrăm în vorbă cu ea, am ajuns la o hotărâre: să punem mână de la mână şi să cumpărăm ceva din prăvălioară. Dar ni s-a ivit altă problemă: care dintre noi îşi ia inima în dinţi să-i vorbească fetei? Fiecare vroia, dar nimeni nu îndrăznea. Am tras la sorţi; sorţii au căzut pe mine. Recunosc că nu-mi place să înfrunt primejdii. Sunt bărbat şi tată şi pe cel care caută primejdia cu lumânarea îl socotesc un neghiob, ceea ce se poate citi şi în *Sfânta Scriptură.* Într-adevăr, îmi face plăcere să constat că, în ce priveşte ideile mele despre primejdii şi alte asemenea lucruri, am rămas la fel cum eram în seara aceea, când stăteam în faţa prăvălioarei grecului, ţinând in mână cele douăsprezece băncuţe pe care le adunasem. Dar vezi că, din falsă pudoare, n-aveam curajul să spun că n-am curaj. Totuşi, trebuia să pornesc, deoarece colegii mă zoreau, aşa că nu mult după aceea mă a aflam în faţa dughenii.

Pe fată n-am văzut-o; n-am văzut nimic! Mi s-a făcut verde şi galben înaintea ochilor. Am bâiguit un *aoristus primus*[33] al nu ştiu cărui verb...

— *Plaît-il*[34]*?* a zis ea.

Mi-am mai venit niţel în fire şi am continuat:

— *Meenin acide thea*[35] şi... că Egiptul este un dar al

---

[32] Clasa a treia. „Prima” era ultimul an de şcoală (n. ed. ol.).

[33] Formă a preteritului (n. ed. ol.).

[34] *Mă rog?* (fr.).

[35] Primele cuvinte ale *Iliadei* lui Homer: „Girafă, zeiţă, mânia...” (n. ed. ol.).

Nilului.

Sunt convins că aş fi izbutit să fac cunoştinţa cu ea, dacă unul din colegii mei nu mi-ar fi tras în clipa aceea, din impulsivitate copilărească, un ghiont în spate, dar un ghiont atât de puternic, încât m-am năpustit violent în vitrina-tejghea care închidea până la brâu partea din faţă a dughenii. Am simţit că o mână mă apucă de ceafă, alta mult mai de jos, am plutit o clipă în văzduh... şi până să înţeleg bine cum stau lucrurile, mă şi aflam în dugheana grecului, care mi-a spus într-o franţuzească destul de corectă că sunt un *gamin*[36] şi că are să cheme poliţia. Acum eram foarte aproape de fată, dar bine, nu mă simţeam. Am ţipat, am cerut iertare, căci eram îngrozitor de speriat. Dar n-a folosit la nimic. Grecul mă ţinea de braţ şi mă lovea cu picioarele. M-am uitat după colegii mei. Chiar în dimineaţa aceea avusesem de-a face cu Scaevola[37], cel care şi-a pus mâna în foc, – iar în compunerile lor la latină, colegii mei au găsit că gestul acesta e cât se poate de frumos. Da!... dar lângă dugheană nu rămăsese niciunul care să-şi pună o mână în foc pentru mine...

Aşa credeam. Dar iată că, deodată, prietenul meu, cel cu şalul, dă buzna în prăvălie prin uşa din dos. Nu era înalt sau voinic, şi n-avea decât vreo treisprezece ani, dar era un flăcăiaş sprinten şi curajos.

Parcă văd şi azi cum îi sclipeau ochii, – altminteri mohorâţi. I-a dat grecului un pumn şi am fost salvat. Mai târziu am auzit că grecul l-a bătut măr, dar pentru că am un principiu nestrămutat, să nu mă bag în treburi care nu mă privesc, am şters-o pe loc. Aşa că n-am văzut...

Înţelegi acum de ce trăsăturile lui mi-au amintit brusc de parfumuri şi cum poţi să ai la Amsterdam un conflict cu un grec. La bâlciurile următoare, omul acela se afla iar cu dugheana lui în Westermarkt, dar eu m-am dus să petrec aiurea.

---

[36] *Derbedeu* (fr.).

[37] *Lucius Mucius Scaevola* (aprox. 500 î.e.n.), care, conform legendei, şi-a dovedit curajul în chipul arătat, când a fost luat prizonier de către etrusci (n. ed. ol.).

Pentru că îmi plac mult observaţiile filozofice, ţin să-ţi spun neapărat, cititorule, în ce chip minunat depind în lumea asta lucrurile unul de altul. Dacă grecoaica ar fi avut ochii mai puţin negri, sau cozile mai scurte, sau dacă pe mine nu m-ar fi îmbrâncit colegul în tejghea, n-ai fi citit acum această carte. Fii deci recunoscător că s-a întâmplat aşa. Crede-mă, toate în lumea asta sunt bune aşa cum sunt, iar oamenii nemulţumiţi, care veşnic se plâng, nu-mi sunt prieteni. Iată, de pildă, „Busselinck & Waterman”,... dar să reiau povestirea, deoarece cartea trebuie să-mi apară înainte de licitaţia de primăvară de la bursă.

Ca să spun drept – pentru că-mi place adevărul – revederea cu fostul coleg de şcoală nu mi-a făcut plăcere. Mi-am dat seama numaidecât că nu reprezenta o relaţie serioasă. Arăta foarte palid şi, când l-am întrebat cât e ceasul, n-a ştiut. Lucrurile astea atrag atenţia unui om care a frecventat bursa vreo douăzeci de ani şi care a trecut prin atâtea. Câte firme n-am văzut eu dându-se de-a berbeleacul!

Credeam că are s-o ia la dreapta şi i-am spus că eu trebuie s-o iau la stânga. Dar ce să vezi, a luat-o şi el la stânga şi n-am putut să evit o conversaţie. Nu-mi ieşea însă din cap că n-a ştiut cât e ceasul şi am mai băgat de seamă şi faptul că-şi încheiase vestonul până sub bărbie – ceea ce e un semn foarte rău – aşa că am lăsat conversaţia să lâncezească. Mi-a povestit că fusese în India, că e căsătorit, că are copii. N-aveam nimic împotrivă, dar nici n-am găsit ceva interesant în ce-mi spunea. Am luat-o pe Kapelsteeg[38] – altminteri nu trec niciodată pe strada aceasta, pentru că nu şade frumos unui om cumsecade, aşa socot – dar de data asta am luat-o la dreapta, pe Kapelsteeg. Am mers cu el până am trecut de străduţă, ca să fiu sigur că are de gând s-o ia drept înainte şi i-am spus foarte politicos, căci politicos sunt eu întotdeauna (nu se poate şti dacă n-ai nevoie de persoana respectivă altă dată):

— Mi-a făcut o plăcere deosebită să te revăd, domnule...

---

[38] Stradela Capelei.

ăăă... ăăă! Şi... şi... şi... te rog să mă scuzi! Trebuie s-o iau pe aici!

Atunci s-a uitat la mine ciudat de tot, a oftat şi m-a apucat de un nasture al hainei:

— Dragă Droogstoppel, mi-a spus, vreau să te rog ceva...

Mi-a trecut un fior prin şira spinării. Nu ştia cât e ceasul şi vroia să mă roage ceva! Fireşte, i-am răspuns că n-am timp şi că trebuie să mă duc la Bursă, cu toate că era seară. Dar când ai frecventat Bursa vreo douăzeci de ani... şi cineva vrea să te roage ceva şi nu ştie cât e ceasul...

Mi-am eliberat nasturele, l-am salutat politicos – pentru că politicos sunt eu întotdeauna – şi am luat-o pe Kapelsteeg, ceea ce altminteri nu fac niciodată, pentru că nu şade frumos, iar decenţa pe mine mă preocupă mai presus de orice. Sper că nu m-a văzut nimeni...

Capitolul al treilea

În ziua următoare, când m-am înapoiat de la bursă, mi-a spus Frits că m-a căutat un domn care a vrut să-mi vorbească. După descriere, era Sjaalman[39]. Cum m-o fi găsit?... A, da: cartea de vizită! M-am gândit să-mi iau copiii de la şcoală, pentru că e plicticos ca după douăzeci sau treizeci de ani să te urmărească un coleg de şcoală, care poartă un şal în loc de palton şi care nu ştie cât e ceasul. Totodată i-am interzis lui Frits să se ducă în Westermarkt, dacă sunt prăvălii acolo.

A doua zi am primit o scrisoare şi un pachet mare. Am să-ţi arăt scrisoarea:

„Dragă Droogstoppel!”

Găsesc că ar fi putut foarte bine să spună: *Prea stimate domnule Droogstoppel,* pentru că sunt mijlocitor.

„Am fost ieri la dumneata cu gândul să te rog ceva. Cred că-ţi merge bine...”

Asta e adevărat: suntem treisprezece la birou.

„...şi aş vrea să mă folosesc de creditul dumitale ca să realizez un lucru de mare însemnătate pentru mine.”

Să nu-ţi vină să crezi că e vorba de o comandă pentru licitaţia de primăvară?

„Datorită unui concurs de împrejurări, sunt în clipa de faţă cam strâmtorat.”

Cam? N-avea cămaşă pe el. Asta numeşte el: cam!

„Scumpei mele soţii nu-i pot da tot ce-i trebuie pentru a-i face viaţa plăcută şi nici creşterea copiilor nu este, din punct de vedere bănesc, aşa cum aş fi dorit.”

Să-i facă viaţa plăcută? Creşterea copiilor? Nu cumva vrea să ia cu chirie pentru nevastă-sa o lojă la Operă, iar pe

---

[39] Joc de cuvinte: *sjaal* (pron.: şal), înseamnă „şal”, iar *man* înseamnă „om”; cuvântul *sjaalman* înseamnă aşadar *omul cu şal.* Scris cu majusculă, cuvântul devine nume propriu.

copii să-i bage la un institut din Geneva? Era toamnă şi vremea foarte rece... Ei bine, locuia într-o mansardă, fără foc.

Când am primit scrisoarea, nu ştiam toate astea, dar ulterior am fost la el. Şi azi mă mai enervez când mi-aduc aminte de tonul obraznic al scrisorii. Ce naiba, cine e sărac, să spună că e sărac! Săraci trebuie să existe, sunt necesari în societate şi e vrerea lui Dumnezeu. Câtă vreme nu cere de pomană şi nu-i cade nimănui în spinare, n-am absolut nimic împotrivă să fie sărac, dar n-are niciun rost să înflorească lucrurile. Ascultă mai departe:

„Întrucât am îndatorirea să asigur existenţa alor mei, am hotărât să folosesc un talent pe care, după părerea mea, mi l-a dat natura. Sunt poet...”

Pfff! Ştii, cititorule, ce cred eu şi toţi oamenii cu scaun la cap despre poeţi.

„...şi scriitor. Încă din copilărie, impresiile mi le exteriorizam în versuri; mai târziu, tot aşa, puneam zilnic pe hârtie tot ceea ce se petrecea în sufletul meu. Cred că dintre toate lucrările mele, câteva sunt de valoare şi caut pentru ele un editor. Dar tocmai asta e greutatea. Publicul nu mă cunoaşte, iar editorii judecă operele mai mult după numele consacrat al scriitorului, decât după conţinut.”

Întocmai ca noi, care apreciem cafeaua după faima mărcilor. Păi sigur! Altfel cam?

„Aşadar, chiar admiţând că opera mea nu e cu totul lipsită de merite, lucrul acesta se va şti abia după apariţie, dar librarii[40] *cer să li se plătească dinainte costul tiparului etc...”*

Şi au mare dreptate.

„...ceea ce pentru moment îmi vine cam greu. Întrucât însă sunt convins că lucrarea mea va acoperi cheltuielile şi că, bizuindu-mă pe această convingere, îmi pot pune zălog cuvântul de onoare, am luat, încurajat de întâlnirea noastră de alaltăieri...”

Asta numeşte el încurajare!

„...hotărârea să te întreb dacă n-ai vrea să garantezi

[40] În secolul al 19-lea, majoritatea editorilor erau librari.

pentru mine unui librar costul unei prime ediţii, fie chiar numai al unui volumaş. Alegerea primei încercări o las cu totul pe seama dumitale. În pachetul anexat ai să găseşti multe manuscrise şi ai să constaţi, din ele, că am gândit mult, am trecut prin multe...”

N-am auzit niciodată că se ocupă de afaceri.

„...şi dacă darul graiului iscusit nu-mi e cu desăvârşire străin, cu siguranţă că nu lipsei de impresii i s-ar datora nereuşita. În aşteptarea răspunsului pe care vei binevoi a-mi trimite, te salută vechiul dumitale coleg de şcoală...”

Şi s-a iscălit dedesubt. Dar numele lui îl trec sub tăcere, pentru că nu-mi place să fac de râs pe nimeni.

Dragă cititorule, îţi închipui cum am rămas cu gura căscată, văzând că cineva vrea să mă înalţe tam-nisam la rangul de mijlocitor de versuri. Sunt sigur că Sjaalman – de acum înainte am să-i spun numai aşa – dacă m-ar fi văzut ziua, nu mi-ar fi adresat o asemenea cerere. Pentru că demnitatea şi distincţia nu se pot ascunde. Dar era seară, aşa că nu-mi fac inimă rea. Se înţelege de la sine că nici n-am vrut să ştiu de prostia asta. I-aş fi trimis pachetul înapoi prin Frits, dar nu-i ştiam adresa, iar el nu s-a mai arătat. Am crezut că e bolnav, sau că a murit, sau cam aşa ceva.

Săptămâna trecută a fost reuniune la Rosemeyeri, cei care lucrează în zahăr. Frits a venit cu noi pentru prima dată. Are şaisprezece ani şi găsesc că e bine ca un tânăr să iasă în lume. Altminteri ar umbla prin Westermarkt sau prin alte asemenea locuri. Fetele cântaseră la pian şi din gură, iar la desert, în timp ce noi jucam *whist* în camera mică, s-au tachinat între ele privitor la ceva ce părea să se fi petrecut în salon, ceva în care părea implicat şi Frits.

— Da, da, Louise, a exclamai Betsy Rosemeyer, ai plâns! Tăticule, Frits a făcut-o pe Louise să plângă...

Nevastă-mea a zis atunci că dacă-i vorba aşa, Frits n-are să mai vină altă dată cu noi la reuniuni. Credea că Frits o ciupise pe Louise sau că făcuse vreo năzbâtie asemănătoare, ceva ce nu se cuvine. Tocmai mă pregăteam să-l iau şi eu la rost, când o aud pe Louise că exclamă:

— Nu, nu, Frits a fost foarte drăguţ! Hai, Frits, încă o dată!

Atunci ce să fie? N-o ciupise. Poftim: recitase.

Fireşte, stăpânei casei îi face plăcere dacă la desert survine şi câte o mică distracţie. Asta completează masa. Doamna Rosemeyer – Rosemeyeroaiele pretind să li se spună *doamnă,* pentru că Rosemeyerii lucrează în zahăr şi sunt părtaşi la o corabie, – doamna Rosemeyer şi-a dat seama că ceea ce o făcuse pe Louise să plângă ne-ar amuza şi pe noi şi i-a cerut lui Frits un *dacapo*[41]*.* Frits era roşu ca un rac. Nu înţelegeam în ruptul capului ce-ar fi putut să îndruge, căci îi cunoşteam repertoriul de-a fir a păr. Anume: *Nunta de aur*[42]*,* cărţile *Vechiului Testament* în versuri şi un episod din *Nunta lui Camacho*[43]*,* pe care tinerii îl găsesc întotdeauna tare nostim. Care dintre toate acestea ar fi putut să stoarcă lacrimi, era o enigmă pentru mine. Ce-i drept, o asemenea fată plânge lesne.

— Ei, Frits! Zău, Frits! Hai, Frits!

Asta se auzea – şi Frits începu. Pentru că nu ţin să aţâţ cu tot dinadinsul curiozitatea cititorului, îi spun chiar acum că acasă desfăcuseră pachetul lui Sjaalman, iar Frits şi Maria se aleseseră din ei cu o îngâmfare şi un sentimentalism care mi-au adus în casă, mai târziu, multe greutăţi. Totuşi, trebuie să recunosc, cititorule, că şi cartea de faţă vine tot din pachetul acela. În această privinţă îmi asum toată răspunderea, deoarece ţin să fiu privit ca un om care iubeşte adevărul şi care e trup şi suflet pentru afacerile lui. Firma noastră e „Last & Co.”, mijlocitori de cafea, splaiul Dafinilor, nr. 37.

Frits a recitat ceva fără cap şi fără picioare. Un tânăr îi scrie maică-si că a fost îndrăgostit şi că drăguţa lui s-a măritat cu altul – şi bine a făcut, aşa socot şi că totuşi, în ciuda acestei păţanii, ţine mult la maică-sa. Aceste trei

---

[41] Repetare (n. ed. ol.). Corect: *da capo* (it.) – de la început, încă o dată, bis.

[42] Poezie idilică, de *Willem Meschert* (1790–1844).

[43] Comedie, de *Pieter Langendijk* (1683–1756); este, de fapt, o prelucrare pentru scenă a episodului omonim din *Don Quijote.*

fraze sunt limpezi sau nu? Găseşti că e nevoie de multe ocoluri ca să le spui? Ei bine, am mâncat un sandviş cu brânză, apoi am curăţat două pere şi eram pe jumătate gata cu a treia, până să-şi isprăvească Frits povestea. Dar Louise a plâns din nou, iar cucoanele au spus că a fost foarte frumos. Atunci Frits, care, aşa cred, era convins că făcuse cine ştie ce ispravă, a spus că găsise poezia în pachetul omului care purta un şal, iar eu le-am explicat celor de faţă cum a ajuns pachetul în casa mea. Dar despre grecoaică n-am vorbit, pentru că era şi Frits de faţă – şi n-am spus nimic nici despre Kapelsteeg. Toţi au găsit că foarte bine am făcut când am căutat să scap de omul acela. Ai să vezi numaidecât că în pachet mai erau şi alte lucruri, mai serioase; despre unele dintre ele are să mai vină vorba în această carte, deoarece au legătură cu licitaţiile de cafea ale Societăţii de comerţ. Căci eu sunt trup şi suflet pentru meseria mea.

Mai târziu, editorul m-a întrebat dacă n-aş vrea să reproduc aici versurile recitate de Frits. Am să le reproduc, dar să se ştie că eu nu-mi pierd vremea cu asemenea lucruri. Numai minciuni şi neghiobii! Observaţiile mele le ţin pentru mine, altminteri mi se îngroaşă prea mult cartea. Vreau numai să adaug că povestea a fost scrisă pe la 1843 în apropiere de Padang şi că e de calitate inferioară. Adică, vreau să spun: cafeaua de Padang, nu povestea.

Măicuţă, astăzi sunt plecat
Departe de-a mea scumpă ţară,
În care viaţă mi s-a dat,
În care-am plâns întâia oară,
În care mâna ta de mamă
M-a îndrumat şi mi-a fost scut,
M-a dezmierdat când mi-a fost teamă.
M-a ridicat când am căzut...
Departe sunt, căci cruda soartă
A hotărât să ne despartă...
Şi-s singur azi, în ţări străine,
Cu Dumnezeu doar... şi cu mine...

Dar plin de-aş fi de grea mâhnire,
Sau vesel şi voios de-aş fi,
De fiul tău, de-a lui iubire,
Măicuţă, nu te îndoi!

S-au scurs abia doi ani sau trei,
De când, tăcut şi gânditor,
Stăteam, în patrie, pe chei,
Cu faţa către viitor...
Priveam prezentul cu dispreţ...
Şi-aveam, pe-atunci, un singur vis:
Doream un viitor măreţ...
Şi-n viitor, un paradis.
Iar de-ntâlneam în drumul meu
Vreo piedică, vreo-mpotrivire,
Ca s-o înving luptam din greu,
Crezând că lupta-i fericire...

Dar timpul scurs în goana mare
De la plecare pân-acum,
De par'că-a fost un nor, un fum,
Sau o fugară arătare,
În zbor, în zborul lui grăbit,
Ce urme-adânci a-ntipărit!
Deşi copil abia mai ieri,
Am cunoscut dureri, plăceri,
Tristeţi, necazuri, bucurii...
Am cugetat şi am luptat,
Am chiuit şi m-am rugat,
Şi-am vrut să fiu mai fericit...
Şi am pierdut... Şi am găsit...
Trăind ani mulţi în câte-o zi!

Dar tu, măicuţă, dă-mi crezare;
Îţi jur pe sfântul Dumnezeu
Că-n niciun fel de-mprejurare
Nu te-a uitat copilul tău!

Şi-am îndrăgit o fată. Iată,
Prin ea, părea că lumea toată
E altfel, e-nfrumuseţată.
Un tron, un nimb, vedeam în fată,

O-ncoronare, o răsplată,
De Cer, de Domnul, mie dată,
În marea lui milostivire,
Îmi dăruise o comoară,
Izvor de fericire rară
Şi de supremă izbăvire.
Altar iubirea mea era...
Din suflet, recunoscător,
Rugi înălţăm spre Creator,
Rugi, numai, numai pentru ea.

Dar câtă, câtă frământare
Şi câte negre griji cumplite!...
Şi cât e de-mpovărătoare
Durerea inimii rănite!
Când m-aşteptam să simt plăcere.
Găseam doar întristare-n loc,
Şi-n loc de-o rază de noroc,
Dezamăgire şi durere...

Răbdam, plin de speranţă mută,
Cu neclintită stăruinţă,
Căci orişicare suferinţă,
Din partea ei mi-era plăcută.
Aş fi putut răbda aşa
Orice brutală lovitură,
Să ştiu că soarta nu mi-o fură.
Că soarta nu mi-o ia pe ea!

Dar, vai, icoana minunată
Pe care o purtam şi-n gând,
Şi-n suflet, Cerul invocând,
Şi-n fundul inimii, – deodată!
Mi s-a părut că e ciudată!
Chiar dacă dragostea-mi nebună,
Avântu-acesta sufletesc,
M-ar fi făcut s-o regăsesc
În altă patrie, mai bună,
Eu *începusem* s-o iubesc!

Şi ce-i iubirea *începută*
Pe lângă dragostea-*nnăscută,*

Pe lângă dragostea adâncă
A unui copilaş, ce încă
Nu leagă două-trei cuvinte
Şi n-are alte simţăminte?...
A pruncului care-şi alină
La pieptul mamii-ntâia foame
Şi vede-ntâia lui lumină
În ochii blânzi ai unei mame?

Între fiinţe, legătură
Mai trainică, mai tare nu-i
Decât cea pusă de natură
Între copil şi mama lui!

Şi-o inimă duioasă, care
Visa luceferi şi lumini
Şi n-a cules decât doar spini
Şi nicio cât de mică floare,
Această inimă să-nşele
Credinţa inimii de mamă?
Şi dragostea unei femei
Ce-a tremurat de griji, de teamă,
Cândva, la ţipetele mele,
M-a sărutat când eu am plâns
Şi m-a ţinut în braţe strâns
Şi m-a hrănit din trupul ei!

Măicuţă dragă, dă-mi crezare;
Îţi jur pe sfântul Dumnezeu
Că-n niciun fel de-mprejurare
Nu te-a uitat copilul tău!

Departe sunt, măicuţa mea,
De tot ce viaţa-mi poate da:
De frumuseţe, de iubire,
De bucurii, de fericire...
Acestea toate nu-mi sunt date
În neagra mea singurătate.
Pe drumul meu sunt numai spini,
Şi bolovani, şi mărăcini,
Iar greul, dus de mine-n spate,
Povara cea anevoioasă,

Mă chinuieşte şi m-apasă.
Când prin momente triste trec,
Doar lacrimile pot să-mi fie
Doveditoare mărturie
Că fruntea sunt silit să-mi plec...

Adeseori, descurajat,
Aceste vorbe mi-au scăpat:
„Dă-mi printre morţi, Părinte sfânt,
Ce n-am avut pe-acest pământ!
Părinte bun şi-ndurător,
Dă-mi mie, când va fi să mor.
Pe celălalt tărâm, în haos,
Ce n-am avut aici: repaos!”

Pe buze ruga s-a oprit
Şi nu s-a dus spre Cer, în sus...
Genunchii mi i-am îndoit
Şi fără vrerea mea am spus:
„Nu încă, Doamne!” – şi apoi:
„Întâi dă-mi mama înapoi!”

Capitolul al patrulea

Înainte de a continua, trebuie să vă spun că tânărul Stern a venit. E un flăcău simpatic. Pare dezgheţat şi capabil, dar cred că *er schwärmt*[44]. Maria a împlinit treisprezece ani. Are un trusou foarte drăguţ. Pe Stern l-am pus la copier, ca să facă exerciţii de stil în olandeză. Sunt curios cât de repede vor veni comenzile de la Ludwig Stern. Maria are să-i brodeze o pereche de papuci... adică, vreau să zic: tânărului Stern. „Busselinck & Waterman” au rămas cu buzele umflate. Un mijlocitor cu obraz nu se bagă peste altul, s-o ştii de la mine!

A doua zi după mica reuniune de la Rosemeyeri, cei care lucrează în zahăr, l-am chemat pe Frits şi i-am cerut să-mi aducă pachetul lui Sjaalman. Trebuie să ştii, cititorule, că în familia mea sunt neînduplecat în ce priveşte religia şi morala. Ei bine, în seara precedentă, tocmai după ce-mi curăţasem prima pară, am citit pe faţa uneia dintre fete că în poezia aceea se petrece ceva suspect. Eu nu ascultasem poezia, dar băgasem de seamă că Betsy îşi fărâma sandvişul şi mi-a fost de-ajuns. Ai să te convingi, cititorule, că ai de-a face cu un om care ştie cum se petrec lucrurile în lume. L-am pus deci pe Frits să-mi arate bucata cea frumoasă din seara precedentă şi am găsit foarte repede rândul care îi fărâmase lui Betsy sandvişul. Era vorba acolo despre un copil care stă la pieptul maică-si, – asta, hai, mai merge, dar: „că abia a ieşit din trupul mamei sale”, vezi, asta nu găsesc că mai e bine – vreau să zic, să se vorbească despre asta – şi nici nevastă-mea nu găseşte. Maria are treisprezece ani. Despre varză sau barză nu se vorbeşte la noi în casă, nici despre Volewijk[45], dar să, le

[44] *E un exaltat* (germ.).
[45] Piaţa Spânzurătorii: are un înţeles analog cu varza şi cu barza (n. ed. ol.).

spui chiar aşa lucrurilor pe nume, găsesc că e indecent, pentru că eu ţin foarte mult la morală. Pe Frits, care acum „ştia pe dinafară” poemul, cum spune Stern, l-am pus să-mi promită că n-are să-l mai recite niciodată – cel puţin nu înainte de a fi membru la *Doctrina*[46], pentru că acolo nu vin fete – şi apoi l-am ascuns în pupitrul meu – adică poemul, nu pe Stern. Dar trebuia să ştiu dacă nu mai sunt în pachet şi alte scrieri, care să poată da loc la vreun scandal. Aşa că am început să caut şi să răsfoiesc. Să citesc tot, n-am putut, pentru că am găsit acolo limbi pe care nu le-am înţeles, dar – ce să vezi? – îmi cade privirea pe un teanc de file: *„Dare de seamă despre cultura cafelei în rezidenţa Menado”.*

Mi-a sărit inima din loc, pentru că sunt mijlocitor de cafea – splaiul Dafinilor, nr. 37 – şi Menado e o marcă bună. Prin urmare, Sjaalman ăsta, care scria poezii imorale, lucrase şi în cafea.

Am privit acum pachetul cu alţi ochi, cu totul alţii, şi am găsit în el scrieri, pe care, ce-i drept, nu le-am înţeles pe toate, dar care dovedeau cunoştinţe serioase, nu glumă. Erau acolo memorii, studii, calcule cu cifre şi fără niciun vers – şi totul era expus cu atâta grijă şi precizie, încât, ca să vorbesc deschis – pentru că-mi place adevărul – mi-a venit ideea că, atunci când al treilea funcţionar al nostru va ieşi din slujbă – ceea ce s-ar putea întâmpla curând, căci îmbătrâneşte şi se ramoleşte – Sjaalman ar putea foarte bine să-i ia locul. Se înţelege că mai întâi aş culege informaţii despre cinstea, credinţa şi purtarea lui, căci nu iau pe nimeni în birou până nu sunt sigur de persoană. Acesta e un principiu nestrămutat al meu. L-ai văzut din scrisoarea mea către Ludwig Stern.

N-am vrut să vadă Frits că începe să mă intereseze niţeluş conţinutul pachetului, aşa că l-am dat deoparte. Mi-a venit ameţeală când am început să scot din pachet ba un manuscris, ba altul, şi să le citesc titlurile. E adevărat, erau şi destule poezii printre ele, dar am găsit şi multe lucruri folositoare – şi am rămas uimit de diversitatea subiectelor

[46] Numele unui club olandez (n. ed. ol.).

tratate. Recunosc – pentru că-mi place adevărul – că eu, care am lucrat o viaţă întreagă în cafea, nu sunt în stare să apreciez valoarea tuturor acelor lucrări, dar şi fără această apreciere, lista titlurilor era prin ea însăşi ciudată. Ţi-am povestit întâmplarea cu grecul; ştii deci că în tinereţe am învăţat niţică latinească şi, cu toate că în corespondenţa mea mă feresc de orice fel de citat – ceea ce într-un birou de agentură nici n-ar avea rost – mi-am zis totuşi, văzând manuscrisele: *multa, non multum.* Sau: *de omnibus aliquid, de toto nihil*[47]*.*

Dar am spus asta pe latineşte mai mult pentru că am resimţit un fel de ciudă şi un pic de invidie, văzând erudiţia care se afla în faţa mea, decât din convingere. Pentru că, după ce am cercetat mai îndelung unele lucrări, am fost nevoit să recunosc că autorul se afla la înălţimea misiunii lui şi că dovedea chiar o mare seriozitate în raţionamente.

Am găsit acolo disertaţii şi eseuri:

Despre sanscrită, ca mamă a ramurilor lingvistice germanice.

Despre prevederile penale referitoare la pruncucidere.

Despre originea nobilimii.

Despre deosebirea dintre noţiunile „timp infinit” şi „veşnicie”.

Despre calculul probabilităţilor.

Despre cartea lui Iov. (Am mai găsit încă ceva despre Iov, dar în versuri.)

Despre proteina din aerul atmosferic.

Despre politica Rusiei.

Despre vocale.

Despre penitenciarele celulare.

Despre vechile ipoteze cu privire la *horror vacui*[48]*.*

Despre oportunitatea desfiinţării prevederilor penale cu privire la calomnie.

Despre cauzele răscoalei olandezilor împotriva Spaniei,

[47] Dictoane latineşti: *multe, nu mult; din tot câte ceva, nimic din tot.* Sensul aproximativ: *multe lucruri, dar fără adâncime* (n. ed. ol.).
[48] *Groaza de vid* (n. ed. ol.).

independente de năzuinţa spre libertatea religioasă sau politică.

Despre *perpetuum mobile,* cvadratura cercului şi rădăcina numerelor incomensurabile.

Despre greutatea luminii.

Despre regresul civilizaţiei de la apariţia creştinismului. (Cum adică?)

Despre mitologia islandeză.

Despre *Émile* de Rousseau.

Despre procedura civilă în materie de comerţ.

Despre Sirius ca centru al unui sistem solar.

Despre taxele vamale, considerate ca ineficace, vexatorii, nedrepte şi imorale. (Despre asta n-am auzit vorbindu-se niciodată.)

Despre poezie, ca cea mai veche limbă. (Asta n-o cred.)

Despre furnicile albe.

Despre nefirescul instituţiilor şcolare.

Despre prostituţia în căsnicie. (Asta-i o lucrare neruşinată.)

Despre problemele hidraulice în legătură cu cultura orezului.

Despre superioritatea aparentă a civilizaţiei occidentale.

Despre cadastru, înregistrare şi timbru.

Despre cărţile, fabulele şi basmele pentru copii. (Asta am s-o citesc cândva, pentru că îndeamnă la adevăr.)

Despre mijlocirea în comerţ. (Asta nu-mi place de loc. Cred că vrea să-i desfiinţeze pe mijlocitori. Dar am pus-o totuşi deoparte, deoarece vine vorba aici de unele lucruri pe care le-aş putea folosi pentru cartea mea.)

Despre taxa de succesiune, unul din cele mai bune impozite.

Despre invenţia castităţii. (Asta n-o înţeleg.)

Despre multiplicare. (Titlul acesta sună foarte simplu, dar scris, cuprinde multe lucruri, la care înainte nu mă gândisem.)

Despre un anumit fel de spirit al francezilor, o urmare a sărăciei limbii lor. (Aici are dreptate. Spirit şi sărăcie, o fi ştiind el.)

Despre legătura dintre romanele lui August Lafontaine[49] şi tuberculoză. (Asta am s-o citesc odată, deoarece avem în pod cărţi scrise de acest Lafontaine. Dar zice că influenţa se manifestă abia la a doua generaţie. Bunicu-meu nu citea.)

Despre puterea englezilor în afara Europei.

Despre justiţia divină în evul mediu şi azi.

Despre aritmetica la romani.

Despre sărăcia de poezie la compozitori.

Despre pietisterie[50], biologie şi spiritism.

Despre bolile molipsitoare.

Despre stilul maur în arhitectură.

Despre forţa prejudecăţilor, aşa cum apare din bolile aşa-zis pricinuite de răceală. (N-am spus eu că lista e ciudată?)

Despre unitatea germană.

Despre longitudinea pe mare. (Cred că pe mare toate lucrurile sunt la fel de lungi ca şi pe uscat.)

Despre îndatoririle guvernului cu privire la distracţiile publice.

Despre analogia dintre limba scoţiană şi cea friziană[51].

Despre prozodie.

Despre frumuseţea femeilor din Nîmes şi din Arles, cu o cercetare asupra sistemului de colonizare al fenicienilor.

Despre contractele agricole în Java.

Despre capacitatea de aspiraţie a unui nou model de pompă.

Despre legitimitatea dinastiilor.

Despre folclorul rapsozilor javanezi.

Despre noua metodă de manevrare a velelor de sus în timpul unei trombe.

Despre aplicarea percuţiei la grenadele de mână. (Lucrarea aceasta datează din 1847, deci dinainte de Orsini[52].)

---

[49] *August Lafontaine* (1758–1831), romancier german.
[50] Corect: *pietism.* Doctrina creştinismului practic (n. ed. ol.).
[51] Limba veche a locuitorilor din provincia olandeză Frizia.
[52] Italian care a încercat în 1859 să-l asasineze pe Napoleon, al III-lea (n. ed. ol.).

Despre noţiunea de onoare.
Despre cărţile apocrife.
Despre legile lui Solon, Licurg, Zoroastru şi Confucius.
Despre autoritatea părinţilor.
Despre Shakespeare ca istoric.
Despre sclavia în Europa. (Ce-o fi vrând să spună cu asta, nu înţeleg. E prea de tot!)
Despre morile de apă cu elice.
Despre dreptul suveran de graţiere.
Despre elementele chimice ale scorţişoarei de Ceylon.
Despre disciplina de pe vasele de comerţ.
Despre concesionarea opiului în Java.
Despre dispoziţiile legale cu privire la vânzarea toxicelor.
Despre străpungerea Canalului de Suez şi urmările ei.
Despre plata impozitelor agricole *in natura.*
Despre cultura cafelei în Menado. (Asta am mai pomenit-o.)
Despre destrămarea Imperiului Roman.
Despre *Gemütlichkeit*[53] a germanilor.
Despre *Edda* scandinavă.
Despre obligaţia Franţei de a-şi asigura în arhipelagul indian un echilibru împotriva Angliei. (Asta era în franţuzeşte, nu ştiu de ce.)
Despre fabricarea oţetului.
Despre cinstirea lui Schiller şi Goethe în clasa de mijloc germană.
Despre pretenţiile omului la fericire.
Despre dreptul la răzvrătire în caz de asuprire. (Asta era în javaneză. Titlul l-am aflat abia mai târziu.)
Despre răspunderea ministerială.
Despre câteva puncte din procedura penală.
Despre dreptul unui popor de a pretinde ca dările încasate să fie utilizate în folosul lui. (Şi asta era tot în javaneză.)
Despre *a* dublu şi *eta* grecesc.
Despre existenţa unui Dumnezeu impersonal în inimile oamenilor. (O minciună infamă!)

---

[53] *Ambianţă plăcută* (germ.).

Despre stil.

Despre o constituţie pentru statul *Insulinda*[54]. (N-am auzit niciodată despre statul ăsta.)

Despre lipsa de consonanţă în regulile noastre gramaticale.

Despre pedanterie. (Cred că lucrarea asta e scrisă cu multă cunoaştere a lucrurilor.)

Despre obligaţiile Europei faţă de portughezi.

Despre zgomotele pădurii.

Despre inflamabilitatea apei. (Cred că vorbeşte despre apa tare.)

Despre marea de lapte[55]. (N-am auzit niciodată despre ea. Pare să fie ceva în apropiere de Banda.)

Despre ghicitori şi prezicători.

Despre electricitate ca forţă motrice, fără fier moale.

Despre fluxul şi refluxul civilizaţiei.

Despre corupţia epidemică în administraţiile de stat.

Despre societăţile de comerţ privilegiate. (Aici se vorbeşte de unele lucruri de care am nevoie pentru cartea mea.)

Despre etimologie, ca izvor auxiliar în studiile etnologice.

Despre stâncile cu cuiburi de păsări de pe coasta de sud a Javei.

Despre locul în care începe ziua. (Asta n-o înţeleg.)

Despre concepţiile personale ca unitate de măsură a responsabilităţii în lumea morală. (Caraghios! Zice că fiecare trebuie să fie propriul său judecător. Unde am ajunge?)

Despre galanterie.

Despre arta poetică a ebreilor.

Despre *century of inventions*[56] al marchizului de Worcester.

Despre populaţia care nu mănâncă de pe insula Rotti de

---

[54] *Insulinda* – India insulară, adică totalitatea insulelor din vestul Oceanului Indian. În Olanda, *Insulinda* era sinonim cu *India Olandeză Orientală* (azi Indonezia).

[55] Mare care răspândeşte o lumină fosforescentă (n. ed. ol.).

[56] *Secolul invenţiilor* (engl.).

lângă Timor. (Ce ieftină o fi viaţa acolo!)

Despre antropofagia battahilor şi vânătoarea de capete a alfurilor.

Despre neîncrederea în morala publică. (Vrea, aşa cred, să-i desfiinţeze pe lăcătuşi. Tu mă opun.)

Despre „justiţie” şi „judecător”.

Despre Béranger[57] ca filozof. (Nici asta n-o înţeleg.)

Despre aversiunea malaiezilor pentru javanezi.

Despre lipsa de valoare a învăţământului din aşa-numitele universităţi.

Despre caracterul aspru al strămoşilor noştri, aşa cum reiese din concepţiile lor cu privire la Dumnezeu. (Încă o lucrare nelegiuită!)

Despre corelaţia dintre organele sensoriale. (E adevărat: când l-am văzut, am simţit miros de ulei de trandafir.)

Despre rădăcina ascuţită a arborelui de cafea. (Asta am pus-o deoparte pentru cartea mea.)

Despre simţământ, sensibilitate, *sensiblerie*[58], *Empfindelei*[59] etc.

Despre confuzia dintre mitologie şi religie

Despre *saguweer*[60]-ul din Moluce.

Despre viitorul comerţului olandez. (Asta e de fapt lucrarea care m-a îndemnat să-mi scriu cartea. Zice că n-o să aibă loc întotdeauna licitaţii de cafea atât de mari, iar eu sunt trup şi suflet pentru meseria mea.)

Despre Geneză. (O lucrare infamă!)

Despre asociaţiile secrete ale chinezilor.

Despre desen, ca scriere naturală. (Zice că un copil nou-născut poate să deseneze!).

Despre adevărul în poezie. (Ei aş!)

Despre impopularitatea morilor de decorticat orez din Java.

Despre legătura dintre poezie şi ştiinţele matematice.

---

[57] Poet popular francez din secolul al 19-lea (n. ed. o).).

[58] Sensibilitate falsă şi exagerată (fr.).

[59] Sensibilitate falsă şi. exagerată (germ.).

[60] Vin de palmier (n. ed. ol.).

Despre *waiang*[61]-ii chinezilor.
Despre preţul cafelei din Java. (Asta am pus-o deoparte.)
Despre un sistem monetar european.
Despre irigarea ogoarelor comune.
Despre influenţa amestecului de rase asupra spiritului.
Despre echilibrul în comerţ. (Vorbeşte în lucrarea asta despre agiul[62] reciproc. Am pus-o deoparte pentru cartea mea.)
Despre păstrarea obiceiurilor asiatice. (Susţine că Iisus a purtat turban.)
Despre ideile lui Malthus[63] cu privire la cifra populaţiei, în legătură cu mijloacele de trai.
Despre populaţia originară a Americii.
Despre digurile porturilor Batavia, Samarang şi Surabaia.
Despre arhitectură, ca expresie a ideilor.
Despre relaţiile funcţionarilor europeni cu regenţii din Java. (Din lucrarea aceasta am luat câte ceva în cartea mea.)
Despre locuinţele din pivniţe, la Amsterdam.
Despre puterea erorii.
Despre inutilitatea unei Fiinţe Supreme, în cazul unor legi naturale desăvârşite.
Despre monopolul sării în Java.
Despre viermii din palmierul sago. (Zice că viermii aceştia se mănâncă... Brr!)
Despre proverbe, predicatori, *Cântarea Cântărilor* şi *pantun*[64]-ele javanezilor.
Despre *jus primi occupantis*[65].
Despre sărăcia picturii.
Despre imoralitatea pescuitului cu undiţa. (Cine a mai auzit vreodată una ca asta?)
Despre fărădelegile europenilor în afara Europei.
Despre armele speciilor animale mai slabe.

---

[61] Marionete (n. ed. ol.).
[62] Curs mai mare, suprapreţ (n. ed. ol.).
[63] Predicator şi economist englez (1766–1834), cunoscut prin teoria lui despre suprapopulaţie.
[64] Cântece (n. ed. ol.).
[65] Dreptul primului venit de a lua ceva în posesie (n. ed. ol.).

Despre *jus talionis*[66] (Încă o lucrare infamă! Conţinea o poezie, pe care aş fi găsit-o cum nu se poate mai neruşinată dacă aş fi citit-o de la un cap la altul.)

Şi nu le-am înşirat pe toate! Am mai găsit în pachet – fără a mai vorbi de versuri în tot felul de limbi – numeroase caiete fără titlu, romanţe în malaieză, cântece de război în javaneză şi câte şi mai câte! Am găsit şi scrisori, multe dintre ele în limbi pe care nu le ştiam. Unele îi erau adresate lui, sau mai bine zis erau numai copiile acelor scrisori, dar cred că avea de gând să facă ceva cu ele, deoarece toate erau iscălite de alte persoane, „pentru conformitate cu originalul”. Am mai găsit extrase din jurnale personale, însemnări, cugetări independente de vreo lucrare, unele, într-adevăr, cu totul „independente”.

Cum am mai spus, pusesem deoparte câteva lucrări, pentru că mi-au părut interesante pentru meseria mea – şi ştiţi că eu pentru meseria mea trăiesc. Dar trebuie să recunosc că eram în mare încurcătură în ceea ce priveşte restul. Să-i trimit pachetul înapoi, n-aveam cum, pentru că nu ştiam unde locuieşte. Acum era şi desfăcut. Nu puteam să tăgăduiesc că mă uitasem în el şi de altfel nici n-aş fi făcut asta, pentru că ţin mult la adevăr. Şi nici nu izbutisem să-l leg la loc în aşa fel, încât să nu se vadă că fusese deschis, în afară de asta, nu pot să ascund că vreo câteva lucrări, care tratau despre cafea, îmi treziseră interesul şi că aş fi ţinut să fac uz de ele. Citeam în fiecare zi ici şi colo câteva pagini şi am ajuns, pe zi ce trecea – Frits zice „cu fiecare zi care trecea”, dar eu nu, – pe zi ce trecea, spuneam, la convingerea că trebuie să fii mijlocitor în comerţul de cafea, ca să ajungi să ştii chiar tot ce se petrece în lume. Sunt convins că Rosemeyerii, care lucrează în zahăr, n-au văzut în viaţa lor ceva de felul acesta.

Acuma mi-era frică să nu mă pomenesc deodată cu Sjaalman şi să nu aibă iarăşi ceva să-mi spună. A început să-mi pară rău că în seara aceea am luat-o pe Kapelsteeg şi

[66] Legea talionului (n. ed. ol.).

mi-am dat seama că omul nu trebuie să se abată niciodată din drumul corect. Fireşte, mi-ar fi cerut bani şi mi-ar fi vorbit despre pachetul lui. I-aş fi dat, poate, ceva, iar a doua zi, când mi-ar fi trimis maldărul acela de hârţoage, ar fi fost proprietatea mea legală. Aş fi putut alege atunci grâul de neghină, aş fi păstrat lucrările de care aş fi avut nevoie pentru cartea mea, iar restul le-aş fi ars, sau le-aş fi azvârlit la coş, ceea ce acum nu pot să fac. Pentru că, dacă ar veni înapoi, ar trebui să-i dau marfa, iar el, văzând că mă interesează câteva lucrări de-ale lui, cu siguranţă că ar cere mult pentru ele. Nimic nu-i creează vânzătorului superioritate în mai mare măsură decât descoperirea că eventualul cumpărător este ahtiat după marfa lui. De aceea, un negustor care-şi cunoaşte meseria, evită cât poate o asemenea situaţie.

O altă idee – am mai vorbit despre asta – o idee care dovedeşte cât de omenos poate să devină un om dacă merge la bursă, a fost următoarea. Bastiaans – ăsta e al treilea funcţionar al nostru, care a îmbătrânit şi s-a ramolit de tot – a venit la serviciu, în ultima vreme, din treizeci de zile, numai douăzeci şi cinci – şi când vine la birou, îşi mai face şi treaba prost, adeseori. Ca om cinstit, am faţă de firmă – „Last & Co.”, de când Meyerii s-au dus – îndatorirea să port de grijă ca fiecare să-şi vadă de treabă – deci nu pot să arunc pe fereastră banii firmei, de milă sau dintr-un sentimentalism greşit înţeles. Ăsta e principiul meu. Mai degrabă i-aş da lui Bastiaans din punga mea o monedă de trei florini, decât să-i plătesc în continuare cei şapte sute de florini pe an, pe care nu-i mai merită. Am calculat că omul acesta, de treizeci şi patru de ani încoace a beneficiat de la firma „Last & Co.”, – ca şi înainte de la „Last & Meyer”, dar Meyerii s-au dus, – de un venit în valoare totală de aproape cincisprezece mii de florini, ceea ce pentru un mic-burghez e-o sumă frumuşică. Puţini oameni de teapa lui câştigă atâta. Prin urmare, dreptul de a se plânge nu-l are. Am ajuns la socoteala asta datorită lucrării lui Sjaalman, cea despre multiplicare.

Sjaalman are scriere frumoasă, mi-am zis. Afară de asta,

era îmbrăcat sărăcăcios şi nu ştia cât e ceasul... Ce-ar fi, mi-am zis, dacă i-aş da lui Sjaalman locul lui Bastiaans? În cazul acesta i-aş pune în vedere că trebuie să-mi zică „domnule” (dar de asta are să-şi dea el singur seama, pentru că un funcţionar nu poate să-i spună patronului său pe nume) şi l-aş ajuta astfel pentru toată viaţa. Ar putea să înceapă cu patru sau cinci sute de florini, căci Bastiaans, funcţionarul nostru, a lucrat şi el mulţi ani până să ajungă la şapte sute, iar eu aş face o faptă bună. Ba ar putea foarte bine să înceapă cu trei sute de florini; dacă n-a lucrat niciodată în afaceri, primii ani ar urma să-i considere ca ani de ucenicie. Aşa e şi drept: nu poate să se socotească egal cu cei care au lucrat mult. Sunt sigur că are să fie mulţumit şi cu două sute de florini. Dar nu eram liniştit cu privire la felul lui de a fi... Purta un şal. Şi nici nu ştiam unde locuieşte.

După câteva zile, tânărul Stern şi cu Frits s-au dus împreună la o licitaţie de cărţi, la „Stema Bernei”[67]. I-am interzis lui Frits să cumpere ceva de acolo, dar Stern, care are o groază de bani de buzunar, s-a întors acasă cu vreo câteva terfeloage. Treaba lui. Dar să vezi: Frits mi-a povestit că a dat acolo peste Sjaalman, care părea să fie funcţionar la cei cu licitaţia. Sjaalman scosese cărţile din dulapuri şi le împinsese pe masa cea lungă, spre licitator. Frits mi-a spus că Sjaalman era foarte palid şi că un domn, care părea că are în seamă supravegherea operaţiilor, îl certase, pentru că lăsase să-i scape câteva colecţii anuale ale revistei *Aglaia,* ceea ce găsesc şi eu că e o mare neîndemânare, deoarece *Aglaia* este una dintre cele mai apreciate colecţii de lucru de mână pentru cucoane. Maria o urmăreşte împreună cu familia Rosemeyer, care lucrează în zahăr. Şi scoate din ea tipare... Adică din *Aglaia.* Dar, în timpul certei, Frits auzise că Sjaalman câştigă cincisprezece gologani[68] pe zi.

— Crezi că am să arunc pe gârlă cincisprezece gologani

[67] Clădire pentru licitaţii de cărţi (n. ed. ol.).
[68] Un gologan valora 5 centime.

pe zi din pricina dumitale? spusese domnul acela.

Am calculat că cincisprezece gologani pe zi – cred că duminicile şi sărbătorile nu se socotesc, altminteri ar fi vorbit de un salariu lunar sau anual – fac pe an două sute şi douăzeci şi cinci de florini. Eu iau repede hotărâri – cine a lucrat atâta vreme în afaceri ştie pe loc ce trebuie să facă – aşa că a doua zi de dimineaţă eram la Gaafzuiger. Aşa se numea librarul care ţinuse licitaţia. Am întrebat de omul care lăsase să-i scape *Aglaia.*

— L-am concediat – a zis Gaafzuiger. Era leneş, încrezut şi bolnăvicios.

Am cumpărat o cutiuţă de buline de ceară[69] şi am hotărât numaidecât să mă gândesc ce e de făcut cu funcţionarul nostru Bastiaans. Nu mă lăsa inima să arunc în stradă un om bătrân. Sunt aspru, dar, când se poate, omenos – ăsta a fost întotdeauna principiul meu. Totuşi, nu neglijez niciodată să fac o treabă care ar putea folosi în afaceri; de aceea, l-am întrebat pe Gaafzuiger unde locuieşte Sjaalman. Mi-a dat adresa lui şi mi-am însemnat-o.

M-am tot gândit la cartea mea, dar pentru că-mi place adevărul, trebuie să spun verde că nu ştiam cum s-o încep. Un lucru e sigur: materialele pe care le găsisem în pachetul lui Sjaalman erau importante pentru mijlocitorii de cafea. Problema era însă cum să procedez ca să sortez şi să îmbin aceste materiale aşa cum trebuie. Orice mijlocitor ştie cât de importantă este o bună sortare a loturilor de cafea. Dar… scrisul – în afară de corespondenţa cu comercianţii – nu prea intră în preocupările mele; totuşi simţeam că trebuie să scriu, pentru că viitorul meseriei mele depindea, poate, de cartea asta. Informaţiile pe care le-am găsit în caietele lui Sjaalman nu erau dintre cele care să-i determine pe „Last & Co.” să păstreze numai pentru ei avantajele respective. Dacă ar fi fost aşa, se înţelege că nu mi-aş fi dat osteneala să pun să se tipărească o carte, pe care ar putea-o citi şi „Busselinck & Waterman”, pentru că cel care dă ajutor unui concurent este un nătărău. Acesta e un principiu nestrămutat al meu. Nu mi-am dat seama că

---

[69] Soluţie de lipit (n. ed. ol.).

ne ameninţă o primejdie care ar putea să ruineze întreaga piaţă a cafelei, o primejdie care n-ar putea fi evitată decât prin puterile unite ale tuturor mijlocitorilor... şi s-ar putea chiar ca aceste puteri nici măcar să nu fie de-ajuns şi să fie nevoie în această acţiune şi de rafinatorii de zahăr – Frits zice „rafinorii”, dar eu scriu „...natorii”; şi Rosemeyerii spun tot aşa şi ei doar *lucrează* în zahăr; ştiu foarte bine că se zice „un escroc rafinat” şi nu „un escroc rafinatat”, dar asta se explică prin faptul că cine are de-a face cu un escroc, caută să scape de el cât mai repede cu putinţă – aşadar, s-ar putea să fie nevoie şi de rafinatori, şi de negustorii de indigo[70].

Scriind acestea, îmi dă în gând că şi armatorii de nave sunt oarecum implicaţi în treaba asta, şi flota comercială... Sigur, aşa e! La fel şi fabricanţii de pânze de corabie, şi ministrul de finanţe, şi oficiile pentru ajutorarea săracilor, şi ceilalţi miniştri, şi cofetarii, şi negustorii de articole de galanterie, şi femeile, şi constructorii navali, şi comercianţii cu toptanul, şi cei care vând cu de-amănuntul, şi intendenţii de case, şi grădinarii.

Şi – ce ciudat, cum îi vin omului ideile în minte în timp ce scrie – cartea mea îi priveşte şi pe morari, şi pe preoţi, şi pe cei care vând pilule „Holloway”, şi pe distilatorii de lichioruri, şi pe ţiglari, şi pe oamenii care trăiesc din datoria publică, şi pe instalatori, şi pe frânghieri, şi pe ţesători, şi pe măcelari, şi pe funcţionarii din birourile de agentură, şi pe acţionarii „Societăţii olandeze de comerţ”, şi, la drept vorbind, dacă te gândeşti bine, şi pe toţi ceilalţi.

De asemenea, şi pe rege..., da, mai ales pe rege!

Cartea mea *trebuie* să se răspândească în lume. Nu e nimic de făcut împotrivă! „Busselinck & Waterman” n-au decât s-o citească şi ei... Invidia nu e slăbiciunea mea. Dar sunt răutăcioşi şi perfizi, s-o ştii de la mine! I-am spus-o chiar azi tânărului Stern, când l-am introdus la „Artis”. Poate să-i scrie lucrul acesta tatălui său cu cugetul împăcat.

Acum câteva zile, fiind încă în fierbere din pricina cărţii mele, ce să vezi? – mi-a venit în ajutor Frits. Lui nu i-am

[70] Colorant albastru (n. ed. ol.).

spus că mi-a venit în ajutor, pentru că, după părerea mea, nu e bine să laşi omul să bage de seamă că ai obligaţii faţă de el – ăsta e un principiu al meu – dar faptul e adevărat. Mi-a spus că Stern e un băiat foarte iscusit, că a făcut progrese rapide la limba olandeză şi că a tradus în olandeză nişte versuri nemţeşti ale lui Sjaalman. Vezi, la mine în casă era lumea pe dos: *olandezul* le scrisese în nemţeşte, iar *neamţul* le-a tradus în olandeză. Dacă ar fi rămas fiecare la limba lui, s-ar fi economisit osteneală. Dar mi-am zis: ce-ar fi să-l pun pe Stern ăsta să-mi scrie cartea? Dacă aş avea ceva de adăugat, aş scrie şi eu din când în când câte un capitol. Frits poate să ajute şi el. Are o mică listă de cuvinte care se scriu cu doi *e*[71], iar Maria ar putea să transcrie totul pe curat. Asta ar fi pentru cititor în acelaşi timp o garanţie împotriva oricărei imoralităţi. Înţelegi şi dumneata: un agent care se respectă n-are s-o lase pe fiică-sa să citească ceva ce nu merge mână în mână cu morala şi cu buna cuviinţă.

Am vorbit deci cu cei doi tineri despre planul meu şi l-au găsit bun. Numai că Stern, care miroase un pic a literat – ca mulţi nemţi – părea că ţine să aibă un cuvânt de spus în ceea ce priveşte modul de expunere. Asta nu prea mi-a plăcut, dar întrucât licitaţia de primăvară bate la uşă, iar eu n-am încă nicio comandă de la Ludwig Stern, n-am vrut să-l contrariez. A zis că: „dacă inima îi e învăpăiată de simţire pentru tot ce e adevărat şi frumos, nicio putere din lume nu-l poate împiedica să adopte tonul care se potriveşte cu un asemenea simţământ şi că mai bine tace, decât să-şi vadă cuvintele înăbuşite de cătuşele dezonorante ale banalului”. – Frits zice „...lităţii”, dar eu nu. Cuvântul e şi-aşa destul de lung. Atitudinea lui Stern mi s-a părut foarte trăsnită, dar eu ţin la meseria mea mai mult ca la orice, iar Stern-tatăl e o firmă bună. Am stabilit deci împreună următoarele:

1. Să-mi livreze în fiecare săptămână câteva capitole

---

[71] Această caracteristică şi altele asemenea, care au dispărut din ortografia adoptată aici, au fost considerate şi de Multatuli ca absurde (n. ed. ol.).

pentru cartea mea.

2. În ce scrie el să nu schimb nimic.

3. Frits să îndrepte greşelile gramaticale.

4. Să scriu şi eu din când în când câte un capitol, ca să dau cărţii o înfăţişare serioasă.

5. Titlul să fie: *„Licitaţiile de cafea ale Societăţii olandeze de comerţ”.*

6. Maria să transcrie lucrarea pe curat pentru tipar, dar să avem răbdare, atunci când la noi se spală rufe.

7. În fiecare săptămână, capitolele terminate să fie citite la reuniune.

8. Orice imoralitate să fie evitată.

9. Numele meu să nu apară pe copertă, pentru că eu sunt mijlocitor[72].

10. Stern să poată publica o traducere germană a cărţii mele, una franceză şi una engleză, deoarece – aşa susţinea – asemenea opere sunt înţelese mai bine în străinătate decât la noi.

11. (Asupra acestui punct a stăruit Stern foarte mult). Să-i trimit lui Sjaalman un top de hârtie, un gros de peniţe şi o sticlă cu cerneală.

M-am declarat de acord cu toate, pentru că era mare zor cu cartea mea. Stern a dat gata a doua zi primul lui capitol şi iată deci, cititorule, răspunsul la întrebarea: cum se face că un mijlocitor în cafea, – „Last & Co.”, splaiul Dafinilor, nr. 37, – scrie o carte care aduce cu un roman.

Abia a început însă Stern să lucreze şi s-a şi lovit de greutăţi. În afară de dificultatea de a selecţiona şi de a orândui, dintr-o asemenea cantitate de materiale, ceea ce era necesar, apăreau mereu în manuscrise cuvinte şi expresii pe care nu le înţelegea şi care şi mie îmi erau străine. Cele mai multe erau javaneze sau malaieze. Mai erau folosite ici şi colo prescurtări greu de descifrat. Mi-am dat seama că aveam nevoie de Sjaalman şi întrucât găsesc că nu e bine ca un tânăr să-şi facă relaţii dubioase, n-am

---

[72] Spre deosebire de comisionar, mijlocitorul acţionează în numele celui care l-a însărcinat (n. ed. ol.).

vrut să-i trimit acolo nici pe Stern, nici pe Frits. Am luat cu mine nişte dulciuri, rămase de la ultima reuniune de seară, pentru că eu mă gândesc întotdeauna la toate, şi m-am dus la el. Strălucit apartamentul lui nu era, dar egalitatea dintre toţi oamenii, deci şi în ceea ce priveşte locuinţele lor, e o himeră. El însuşi spusese asta, în disertaţia sa despre pretenţiile la fericire. În plus, nu-mi plac oamenii care sunt veşnic nemulţumiţi.

Locuia pe Lange Leidsedwarsstraat[73], într-o cameră dosnică. La parter locuia un negustor de vechituri, care vindea tot felul de lucruri: ceşti, farfurii, mobile, cărţi vechi, sticlărie, portrete ale lui Van Speijk[74], şi câte şi mai câte. Mă temeam grozav să nu sparg ceva, pentru că în asemenea cazuri oamenii cer întotdeauna pentru lucruri mai mulţi bani decât fac. O fetiţă stătea pe scară şi-şi îmbrăca păpuşa. Am întrebat dacă domnul Sjaalman locuieşte acolo. A zbughit-o în casă şi numaidecât a ieşit maică-sa.

— Da, dom’le, aici stă. Urcaţi ’mneavoastră scara pân’la prima odihnă, p-ormă scara pân’la a doua odihnă şi p-ormă înc-o scară şi p-ormă aţi ajuns ’mneavoastră şi-o să vedeţi singur. Mijntje, ia dă fuguţa de spune c-o vin’t un domn. Cin’ să spuie c-o vin’t, dom’le?

I-am spus că eu sunt domnul Droogstoppel, mijlocitor de cafea, de pe splaiul Dafinilor, dar că am să mă anunţ singur. M-am căţărat până unde mi se spusese să mă caţăr şi am auzit la a treia „odihnă” o voce de copil care cânta: „Acuşica vine tata, vine tăticuţul meu”. Am bătut şi... uşa a fost deschisă de o femeie sau cucoană – nu ştiu nici eu cum ar fi trebuit s-o numesc. Era foarte palidă. Trăsăturile ei vădeau urme de oboseală şi m-au făcut să mă gândesc la nevastă mea, după ce muia rufele. Era îmbrăcată într-o cămaşă albă lungă, sau un capot fără poale, care îi atârna până la genunchi şi care era prins în faţă cu o agrafă

---

[73] Calea Leidei.

[74] *Van Speijk,* comandantul unui vas de război olandez. La asedierea Anversului de către o armată franceză, în timpul revoluţiei care a dus la separarea Belgiei (1830), s-a sinucis, aruncându-se în aer o dată cu vasul, pentru a nu fi nevoit să se predea. Datorită acestui act de eroism, a devenit foarte popular.

neagră. În loc de o rochie sau o fustă cumsecade, purta dedesubt o bucată de pânză înflorată, de culoare închisă, care părea înfăşurată de câteva ori în jurul trupului şi care îi strângea coapsele şi genunchii. Nici urmă de cute, lărgime sau drapaj, aşa cum îi şade frumos unei femei. Mi-a părut bine că nu-l trimisesem pe Frits, pentru că îmbrăcămintea ei mi s-a părut foarte indecentă, iar ciudăţenia îmbrăcăminţii mai era sporită şi de degajarea cu care se mişca femeia, ca şi cum s-ar fi simţit foarte bine aşa. Cred că nu-şi dădea de fel seama că nu arată ca alte femei. Totodată am avut impresia că n-a emoţionat-o câtuşi de puţin venirea mea. N-a ascuns nimic sub masă, n-a împins scaunele şi n-a făcut nimic din ceea ce se obişnuieşte să faci când vine un străin cu o înfăţişare distinsă.

Purta părul ca o chinezoaică, pieptănat spre spate şi strâns la ceafă într-un fel de coc sau nod. Mai târziu am aflat că îmbrăcămintea ei este un fel de port indian, care prin partea locului se numeşte *sarong* şi *kabaai,* şi pe care eu îl găsesc foarte urât.

— Dumneata eşti madam Sjaalman? am întrebat.

— Cu cine am onoarea să vorbesc? mi-a spus ea, cu un anumit ton, ca pentru a-mi da să înţeleg că ar fi trebuit să pun şi eu ceva „onoare” în întrebare.

De! nu-mi plac complimentele. Cu un comerciant, situaţia e oarecum alta, iar eu sunt prea vechi în afaceri ca să nu cunosc lumea. Dar ca să umblu prea mult cu mănuşi la al treilea etaj, am socotit că nu e nevoie. Aşa încât am spus că eu sunt domnul Droogstoppel, mijlocitor de cafea, splaiul Dafinilor, nr. 37, şi că vreau să vorbesc cu soţul ei. Păi da, de ce să umblu cu mănuşi?

Mi-a arătat un scăunaş de trestie şi şi-a luat pe genunchi fetiţa, care se juca pe jos. Băieţaşul, pe care îl auzisem cântând, s-a uitat ţintă la mine şi m-a măsurat din cap până în picioare. Nici ăla nu părea de loc încurcat! Era un pici de vreo şase ani, îmbrăcat şi el destul de ciudat. Pantalonaşii largi abia îi ajungeau până la jumătatea pulpelor, iar picioruşele îi erau goale până la glezne. Foarte indecent, găsesc.

— Ai venit să vorbeşti cu tăticu? – m-a întrebat deodată.

Am înţeles numaidecât că educaţia acestui băieţaş lăsa foarte mult de dorit, altfel ar fi spus: „Aţi venit”. Dar întrucât nu ştiam ce atitudine să iau şi pentru că vroiam să spun ceva, am răspuns:

— Da, piciule, am venit să vorbesc cu tăticul tău. Crezi că vine curând?

— Nu ştiu. E plecat şi caută bani ca să-mi cumpere o cutie cu vopsele. (Frits zice „o cutie de culori”, dar eu nu. Vopseaua e vopsea, nu e culoare.)

— Stai cuminte, băiatul mamei, a spus femeia. Joacă-te cu pozele, sau cu muzicuţa chinezească.

— Păi ştii şi tu că domnul ăla a luat ieri tot...

Şi maică-si îi spunea „tu” şi se pare că fusese pe la ei un „domn” care „luase tot”... Veselă vizită! Femeia nu părea nici ea bine dispusă, căci îşi şterse pe furiş ochii, în timp ce o ducea pe fetiţă frăţiorului ei.

— Hai, spuse ea. Joacă-te niţel cu Nonni.

Un nume ciudat. Băiatul ascultă.

— Madam – am întrebat – îl aştepţi curând pe soţul dumitale?

— Nu pot să precizez, mi-a răspuns ea.

Atunci băieţaşul, care se jucase cu surioara lui de-a plimbatul cu barca, a lăsat-o deodată pe fetiţă şi m-a întrebat:

— Dom’le, de ce îi spui mămichii „madam”?

— Dar cum, piciule? l-am întrebat. Cum trebuie să-i spun?

— Păi... ca toţi ceilalţi! *Madam* e jos. Vinde farfurii şi titireze.

Uite ce e: *eu* sunt mijlocitor de cafea, – „Last & Co.”, splaiul Dafinilor, nr. 37, – suntem treisprezece la birou şi dacă-l pun la socoteală şi pe Stern, care nu primeşte salariu, suntem paisprezece. Ei bine, soţia *mea* este „madam” şi acum, ăsteia, să-i spun „doamnă”? Nu merge! Fiecare trebuie să rămână la condiţia sa socială – şi unde mai pui că ieri îi luaseră portăreii mobila. Aşa încât am găsit că „madam” a mea e nimerită şi am rămas la ea.

Am întrebat de ce nu s-a prezentat Sjaalman la mine ca să ia pachetul înapoi. Cum ea părea să ştie ceva despre pachet, mi-a spus că fuseseră plecaţi şi anume la Bruxelles. Că el lucrase acolo pentru *Indépendance,* dar că n-a putut să rămână în redacţie, deoarece din cauza articolelor lui, ziarul fusese oprit foarte des la frontiera franceză. Că se înapoiaseră de câteva zile la Amsterdam, pentru că Sjaalman urma să primească aici o slujbă...

— Desigur la Gaafzuiger? am întrebat.

Da, chiar aşa! Dar nu izbutise, mi-a spus ea. Ei! despre asta ştiam eu mai multe chiar decât ea însăşi. Sjaalman lăsase să-i scape *Aglaia* şi era leneş, încrezut şi bolnăvicios... Precis; de aceea fusese dat afară.

Şi – a continuat ea – are să treacă neapărat zilele acestea pe la mine şi că poate tocmai la mine era dus acum, ca să afle răspuns la rugămintea pe care mi-o adresase.

I-am spus că Sjaalman poate să vină, dar că nu trebuie să tragă clopoţelul, pentru că asta ar stingheri-o prea mult pe fata în casă. Mai bine să aştepte, i-am spus; să aştepte să se deschidă uşa când are să iasă cineva. Şi apoi am plecat şi mi-am luat prăjiturelele înapoi, deoarece, ca să-ţi spun drept, nu mi-a plăcut acolo. Nu m-am simţit la largul meu. Un mijlocitor nu e un hamal, aşa cred, şi eu susţin că am o înfăţişare distinsă... Purtam paltonul cu blană şi totuşi ea stătea în faţa mea atât de degajat şi vorbea atât de calm cu odraslele ei, ca şi cum ar fi fost singură. În afară de asta, arăta plânsă, iar eu pe oamenii nemulţumiţi nu pot să-i sufăr. Era şi frig şi neplăcut acolo, desigur pentru că fuseseră luate mobilele – şi mie-mi place mult ca o cameră să fie primitoare. În drum spre casă am hotărât să mă mai gândesc ce să fac cu Bastiaans, pentru că mă indispune să arunc pe cineva în stradă.

Acum urmează prima săptămână a lui Stern. Se înţelege de la sine că în ce a scris el se petrec multe lucruri care nu-mi plac. Dar trebuie să respect articolul 2, iar Rosemeyerii au găsit că textul lui Stern e bine scris. Cred că îl ridică pe Stern în slava cerului, pentru că are la Hamburg un unchi,

care lucrează în zahăr.

Sjaalman fusese într-adevăr la mine. Vorbise cu Stern şi-i explicase câteva cuvinte şi câteva chestiuni, pe care nu le înţelesese. Adică pe care Stern nu le înţelesese. Încerc acum să-i vâr pe gât cititorului capitolele următoare şi făgăduiesc să-i dau după aceea iarăşi ceva de factură mai serioasă, ceva scris de mine, Batavus Droogstoppel, mijlocitor de cafea: „Last & Co.”, splaiul Dafinilor, nr. 37.

Capitolul al cincilea

Într-o dimineaţă, pe la ora zece, pe drumul mare care duce din provincia Pandeglang în provincia Lebak era o mişcare neobişnuită. „Drumul mare” este, poate, o denumire cam exagerată pentru cărarea pietonieră lată, căreia, din politeţă şi din lipsă de ceva mai bun, i se zicea „drum”. Dar dacă te deplasai cu o trăsură cu patru cai de la Serang, capitala rezidenţei Bantam, cu gândul să te duci la Rangkas-Betung, noua capitală a vice-rezidenţei Lebak puteai fi aproape sigur că după câtva timp ai să ajungi totuşi acolo. Aşadar, era un drum. E drept că trăsura se împotmolea mereu în noroi, care în zonele de şes ale Bantamului era gros, argilos şi lipicios – şi e drept că bieţii călători erau nevoiţi la tot pasul să-i cheme în ajutor pe locuitorii satelor din apropiere, deşi nici satele nu prea erau foarte aproape, căci aşezările omeneşti nu sunt numeroase pe aceste meleaguri; dar dacă, în sfârşit, izbuteau să adune vreo douăzeci de ţărani de prin împrejurimi, de obicei nu dura prea mult până să ajungă şi caii şi trăsura din nou pe uscat. Vizitiul pocnea din bici, iar rândaşii – în Europa li se spune, cred, *„palefreniers”,* sau, mai bine-zis, nu există în Europa ceva care să corespundă cu aceşti rândaşi – aşadar rândaşii fără seamăn, cu cravaşele lor scurte şi groase, ţopăiau iarăşi de-o parte şi de alta a atelajului, scoţând ţipete asurzitoare şi plesnindu-i pe cei patru cai sub burtă, ca să-i îndemne la drum. Apoi, trăsura gonea aşa câtăva vreme, până ce venea din nou clipa tristă, în care călătorii se prăbuşeau dincolo de osii, în noroi. Şi iarăşi începeau strigătele după ajutor. Toată lumea aştepta cu răbdare până venea ajutorul şi... hai, târâş-grăpiş, mai departe.

Adeseori, când călătoream pe acest drum, aveam impresia că am să întâlnesc ici-colo câte o trăsură cu pasageri din veacul trecut, prăbuşiţi în glod şi uitaţi. Dar asta nu mi

s-a întâmplat niciodată. Presupun deci că toţi cei care au trecut vreodată pe acolo au ajuns în cele din urmă unde au vrut să ajungă.

Dacă cineva şi-ar forma o idee despre întreaga reţea rutieră din Java, judecând numai după drumul din Lebak, s-ar înşela foarte. Drumul militar propriu-zis, cu numeroasele lui ramificaţii, realizat din ordinul mareşalului Daendels[75] cu mari sacrificii omeneşti, este cu adevărat o lucrare minunată. Te uimeşte forţa spirituală a acestui om: Daendels, în ciuda tuturor piedicilor puse în calea lui de către invidioşi şi adversari în metropolă, a îndrăznit să înfrunte împotrivirea populaţiei şi nemulţumirea căpeteniilor, ca să înfăptuiască o lucrare care şi astăzi încă trezeşte şi merită admiraţia oricărui vizitator.

De altfel, nicio cursă de diligenţe, chiar din Europa – nici măcar din Anglia, Rusia sau Ungaria – nu poate fi pusă pe picior de egalitate cu cea din Java. Peste coame înalte de munţi, lângă prăpăstii care-ţi dau fiori, diligenţa, încărcată până la refuz, zboară în galop neîntrerupt. Vizitiul stă pe capră, ca bătut în cuie, ceasuri, ba chiar zile întregi fără întrerupere şi pocneşte cu braţ de fier din biciul lui greu. Ştie să socotească la precizie unde şi cât să-şi ţină în frâu caii, pentru ca, după coborârea în zbor a unui povârniş de munte, acolo, la cot...

— Dumnezeule! Drumul a... dispărut![76] Cădem într-o prăpastie, ţipă călătorul fără experienţă. Acolo nu e drum, acolo e prăpastia!

Da, aşa pare. Drumul coteşte şi, taman când nu mai lipseşte decât un singur salt de galop pentru ca perechea de înaintaşi să piardă pământul de sub picioare, caii se sucesc şi trag poştalionul în viraj, după colţ. Urcă în zbor povârnişul următor, pe care cu o clipă înainte nu-l văzuseşi şi... prăpastia a rămas în spatele dumitale.

În asemenea împrejurări, sunt clipe în care trăsura nu se

---

[75] Şoseaua de poştă care traversează Java a fost realizată pe la 1800 de către Daendels, numit guvernator al coloniilor olandeze de către regele Ludovic (n. ed. ol.).

[76] În original: *De weg is... weg!* Joc de cuvinte intraductibil.

mai reazemă decât pe roţile din partea exterioară a curbei: forţa centrifugă a ridicat de pe sol roţile dinăuntrul curbei. Ai nevoie de sânge rece ca să nu închizi ochii, iar cel ce călătoreşte pentru prima dată prin Java, îi scrie familiei din Europa că i-a fost viaţa în primejdie. Dar cei de prin partea locului râd de această teamă.

Nu am intenţia, mai ales la începutul povestirii mele, să-l reţin prea mult pe cititor cu descrierea de locuri, peisaje sau clădiri. Mă tem să nu-l sperie prea rău pasajele cu lungimi exagerate, care ar friza prolixitatea. Abia mai târziu, când am să simt că l-am câştigat de partea mea, când am să bag de seamă, din privirea şi din atitudinea lui, că soarta eroinei, care sare dintr-un balcon de la al patrulea etaj, îi trezeşte interesul, abia atunci, sfidând toate legile gravităţii, am s-o las să plutească între cer şi pământ, până ce am să-mi descarc inima zugrăvind cu de-amănuntul frumuseţile peisajului, sau ale clădirii, amplasată într-un anumit loc, parcă într-adins, ca pretext pentru o expunere de multe pagini despre arhitectura medievală. Toate castelele medievale seamănă între ele. În mod invariabil sunt realizate într-un ordin[77] arhitectural eterogen. Au un *corps de logis*[78], a cărui vechime este întotdeauna cu câteva domnii mai mare decât dependinţele, adăugate sub cutare sau cutare rege de mai târziu. Turnurile sunt dărăpănate...

Dragă cititorule, nu există turnuri. Un turn este o idee, un vis, un ideal, o ficţiune, o exagerare nesuferită! Există pseudo-turnuri şi... turnuleţe. Fanatismul, care a socotit că trebuie să aşeze turnuri pe clădirile înălţate în cinstea cutărui sau cutărui sfânt, n-a durat destul de mult pentru ca să le desăvârşească, iar fleşa, care trebuie să le arate credincioşilor direcţia către cer, este instalată de obicei cu vreo câteva caturi mai jos, pe baza masivă, amintind de omul fără pulpe, de la bâlci. Numai turnuleţele şi fleşele micuţe ale bisericuţelor de ţară au fost terminate.

---

[77] Ansamblu de elemente şi reguli, care determină stilul arhitectural clasic.

[78] Partea destinată a fi folosită ca locuinţă (n. ed. ol.).

Zău, nu e de loc măgulitor pentru civilizaţia occidentală că ideea de a realiza o operă măreaţă prea arareori s-a putut menţine destul de mult, pentru a vedea terminată opera. Nu vorbesc de lucrările a căror terminare a fost necesară pentru a se acoperi cheltuielile. Cine doreşte să ştie precis ce vreau să spun, să se ducă să vadă Domul din Colonia. Să-şi dea seama de concepţia grandioasă a acestui monument, închegată în mintea arhitectului Gerhard von Riehl, de credinţa din inimile oamenilor, care i-a dat arhitectului posibilitatea să înceapă şi să-şi continue lucrarea, de influenţa ideilor care au avut nevoie de un asemenea colos, ca să servească drept reprezentare vizibilă a simţământului religios invizibil... şi să compare această fierbere cu orientarea care a făcut să se nască, după trecerea câtorva secole, clipa opririi lucrării...

Între Erwin von Steinbach[79] şi arhitecţii noştri e o prăpastie adâncă! Ştiu că de ani de zile se străduiesc unii s-o umple. Iar la Colonia se lucrează din nou la Dom. Dar firul rupt va putea fi oare înnodat la loc? Va fi regăsit oare în zilele *noastre* factorul care a creat *atunci* forţa prelatului şi a arhitectului? Cred că nu. Bani se mai găsesc – şi pe bani se poate cumpăra piatră şi var. Cu bani poate fi plătit artistul care întocmeşte un proiect şi zidarul care aşază blocurile de piatră. Dar nu se poate cumpăra cu bani predispoziţia stranie şi totuşi vrednică de respect, care îi făcea pe oameni să vadă într-un proiect de construcţie un poem... Un poem de granit, care grăia cu glas tare poporului, un poem de marmură, care se înălţa ca o rugăciune încremenită, infinită, veşnică.

Aşadar, la hotarul dintre Lebak şi Pandeglang era, într-o dimineaţă, o mişcare neobişnuită. Sute de cai înşeuaţi acopereau drumul. Cel puţin o mie de oameni, ceea ce era mult pentru locul acela, aşteptau, alergând grăbiţi încolo şi încoace. Veniseră căpeteniile satelor şi căpeteniile districtelor din Lebak, toţi cu suita lor şi – judecând după

---

[79] Arhitect medieval, căruia Multatuli i-a atribuit Domul din Colonia, probabil pe nedrept. În ediţia din 1881, autorul a introdus în aliniatul precedent numele lui Von Riehl, tot nejustificat (n. ed. ol.).

frumosul cal arab corcit, care, în harnaşamentul lui bogat, îşi ronţăia zăbăluţa de argint – era de faţă şi o căpetenie de rang mai înalt, într-adevăr, regentul din Lebak, *radhen adhipatti*[80] Karta Natta Negara, plecase cu suită mare de la Rangkas-Betung şi, în ciuda vârstei sale înaintate, parcursese cei doisprezece sau paisprezece *pali*[81] care despart reşedinţa lui de hotarul provinciei vecine Pandeglang.

Era aşteptat un nou vice-rezident, iar datina, care în India are mai mult decât aiurea putere de lege, cere ca funcţionarul însărcinat să cârmuiască o provincie să fie primit şi instalat cu solemnitate. Controlorul, un om între două vârste, care de câteva luni, după moartea precedentului vice-rezident, preluase conducerea, ca cel mai înalt în grad după vice-rezident, era şi el de faţă.

De îndată ce fusese cunoscută epoca venirii noului vice-rezident, se construise în cea mai mare grabă un *pendoppo*[82], se adusese o masă şi câteva scaune şi se pregătiseră câteva răcoritoare. În acest *pendoppo,* regentul şi controlorul aşteptau sosirea noului şef.

După o pălărie cu borul mare, o umbrelă, sau o scorbură de copac, cea mai simplă expresie a noţiunii de „acoperiş” este desigur un *pendoppo.* Închipuie-ţi, cititorule, patru sau şase pari de bambus înfipţi în pământ, legaţi între ei la capetele de sus prin alte beţe de bambus, deasupra fiind fixat un capac făcut din frunze lungi de palmier acvatic, care pe aceste meleaguri se numeşte *atap,* – şi ai să-ţi poţi reprezenta un *pendoppo.* După cum vezi, este ceva cât se poate de simplu şi nici nu trebuie să servească aici decât ca *pied à terre*[83] pentru funcţionarii europeni şi indigeni, veniţi la graniţă ca să ureze bun-venit şefului lor.

Nu m-am exprimat tocmai corect când l-am numit pe vice-rezident „şef”, chiar şi al regentului. O digresiune asupra mecanismului administrativ din aceste locuri este

---

[80] Titlu indicând o înaltă funcţie (n. ed. ol.).
[81] Un *pal* echivalează cu cea. 1500 m (n. ed. ol.).
[82] Cerdac. Aici: şopron (n. ed. ol.).
[83] Adăpost provizoriu (fr.).

necesară, pentru buna înţelegere a ceea ce va urma.

Aşa-numitele Indii olandeze[84] – adjectivul „olandeze” mi se pare cam impropriu, dar este admis în mod oficial – se pot separa, în ceea ce priveşte relaţiile metropolei cu populaţia, în două părţi principale foarte diferite una de alta.

O parte este alcătuită din triburi, ai căror prinţi şi prinţişori au recunoscut supremaţia Olandei ca suzerană, dar a căror conducere directă a mai rămas, într-o măsură mai mare sau mai mică, în mâinile căpeteniilor indigene. O altă parte, în care intră întreaga insulă Java – cu o excepţie foarte mică, poate numai aparentă – este subordonată direct Olandei. Despre cens, sau tribut, sau alianţă, nu poate fi vorba. Javanezul este supus olandez. Regele Olandei este regele *lui.* Descendenţii foştilor lui domnitori şi stăpâni sunt funcţionari *olandezi.* Ei sunt numiţi, mutaţi, avansaţi, de către guvernatorul general, care guvernează în numele regelui. Delicvenţii sunt judecaţi şi condamnaţi în baza unei legi care a fost promulgată la Haga. Dările pe care le plăteşte javanezul sunt vărsate în visteria Olandei.

Numai despre aceste zone ale posesiunilor olandeze, care fac deci parte integrantă din regatul Olandei, va fi îndeosebi vorba în paginile cărţii de faţă.

Guvernatorul general este asistat de un Consiliu, care însă nu are o influenţă hotărâtoare asupra actelor lui de guvernământ. La Batavia, diferitele ramuri administrative

---

[84] Teritoriu alcătuit din circa 10.000 de insule: Jawa, Sumatra, Borneo (Kalimatan), Celebes (Sulawesi), Madura, Sondele Mici, Insulele Moluce şi vestul Irianului (Noua Guinee). În 1602 olandezii au înfiinţat aici Compania Indiilor olandeze, iar în secolul al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea au terminat ocuparea Javei şi a altor insule ale Indoneziei. La începutul secolului al XX-lea, lupta de eliberare căpătând un caracter organizat, au avut loc revolte ale ţăranilor şi muncitorilor. În 1920 a luat fiinţă Partidul Comunist din Indonezia. Burghezia naţională s-a organizat şi ea din punct de vedere politic, punând, în 1927, sub conducerea doctorului Sukarno (n. 1901), bazele Partidului Naţional din Indonezia care a condus lupta împotriva dominaţiei colonialiştilor olandezi. După cel de al doilea război mondial mişcarea de eliberare naţională a obţinut proclamarea Republicii Indonezia (1945); în 1949 Olanda a recunoscut oficial independenţa Indoneziei (n. red.).

sunt organizate în „departamente”, în fruntea cărora se află directori, aceştia fiind puntea de legătură dintre conducerea superioară, exercitată de guvernatorul general, şi rezidenţii din diferitele ţărişoare. Totuşi, pentru rezolvarea problemelor cu caracter politic, rezidenţii se adresează direct guvernatorului general.

Denumirea de „rezident” datează din vremea în care Olanda mai domina încă populaţia indirect, ca suzeran feudal, fiind reprezentată prin rezidenţi la curţile domnitorilor locali, încă nedetronaţi. Domnitorii nu mai există, iar rezidenţii au devenit conducători de ţinuturi, adică un fel de vice-guvernatori, sau prefecţi. Sfera lor de activitate s-a modificat, dar numele a rămas.

Aceşti rezidenţi sunt cei care reprezintă de fapt autoritatea olandeză asupra populaţiei javaneze. Populaţia nu cunoaşte nici pe guvernatorul general, nici Consiliile Indiei, nici pe directorii din Batavia. Populaţia îl cunoaşte numai pe rezident şi pe funcţionarii care o conduc sub ordinele lui.

O asemenea rezidenţă – unele rezidenţe numără aproape un milion da suflete – se împarte în trei, patru sau cinci provincii sau regenţe, în fruntea cărora se află vice-rezidenţii. În subordinea acestora, la rândul lor, conducerea este exercitată de către controlori, inspectori şi un număr de alţi funcţionari, necesari pentru încasarea dărilor, pentru supravegherea agriculturii, pentru construcţia de clădiri, pentru lucrările hidrotehnice, pentru poliţie şi pentru justiţie.

În fiecare provincie, vice-rezidentul este asistat de o căpetenie indigenă de rang înalt, care poartă titlul de regent. Un asemenea regent, cu toate că raporturile lui cu guvernământul şi sfera lui de activitate sunt în totul cele ale unui funcţionar salariat, face parte întotdeauna din înalta nobilime a ţării şi adeseori din familia prinţilor care au domnit independent înainte vreme în acelaşi ţinut sau în apropiere. Se face aşadar uz, în mod foarte politic, de străvechea lor influenţă feudală, care are în toată Asia o pondere mare şi care, la majoritatea seminţiilor, este considerată ca temei al religiei. Cu alte cuvinte, prin

numirea acestor cârmuitori ca funcţionari se creează o ierarhie, în fruntea căreia se află autoritatea olandeză, exercitată de către guvernatorul general.

Nu-i nimic nou sub soare. Conţii, marchizii, viconţii şi burgravii imperiului german nu erau oare numiţi tot aşa de către împărat, fiind aleşi în cea mai mare parte dintre baroni? Fără să alunec spre o digresiune despre originea nobilimii, care rezidă în întregime în natură, aş dori să fac totuşi loc observaţiei că în continentul nostru, ca şi acolo, în îndepărtata Indie, aceleaşi cauze au produs aceleaşi efecte. O ţară trebuie guvernată pe distanţe mari; prin urmare, sunt necesari funcţionari care să reprezinte puterea centrală. În sistemul arbitrarului militar, romanii îi alegeau în acest scop pe prefecţi; la început, prefecţii erau de obicei comandanţii legiunilor care supuseseră ţara respectivă. Asemenea zone teritoriale rămâneau apoi cu denumirea de „provincii”, adică „ţinuturi învinse”. Dar mai târziu, când puterea centrală a imperiului german a dorit ca un anumit popor, situat departe, să fie legat de imperiu şi în alt chip decât numai prin preponderenţă materială, de îndată ce un ţinut depărtat era considerat, datorită asemănării de origine, de limbă şi de obiceiuri, ca făcând parte din imperiu, s-a simţit nevoia ca sarcina conducerii să fie încredinţată unui om, nu numai originar din partea locului, dar care prin situaţia sa socială superioară concetăţenilor săi să se bucure de prestigiu în ţinutul respectiv, aşa încât supunerea faţă de poruncile împăratului să fie stimulată printr-o concomitentă înclinare spre supunere faţă de omul însărcinat cu îndeplinirea acelor porunci. În felul acesta au fost evitate în acelaşi timp, în întregime sau parţial, cheltuielile pentru întreţinerea unei armate în sarcina vistieriei generale a statului, sau, aşa cum s-a întâmplat în majoritatea cazurilor, în sarcina chiar a ţinuturilor care urmau să fie păzite de armata respectivă. Aşa au fost aleşi primii conţi dintre baronii ţării. Aşadar, în înţelesul lui strict, cuvântul „conte” nu este un titlu de nobleţe, ci doar titulatura unei persoane însărcinate cu o anumită funcţie.

Cred că şi în evul mediu a domnit părerea că împăratul german are tot dreptul să-i numească pe conţi, adică pe conducătorii de ţinuturi, şi pe duci, adică pe comandanţii de oşti, în timp ce baronii susţineau că, prin naştere, sunt egali cu împăratul şi depind numai de Dumnezeu, în afară de obligaţia de a-l servi pe împărat, dar numai dacă aceştia erau aleşi cu voia lor şi din mijlocul lor. Un conte îndeplinea o funcţie pe care i-o încredinţase împăratul. Un baron se considera baron „prin graţia lui Dumnezeu”. Conţii îl reprezentau pe împărat şi purtau ca atare steagul *lui,* adică stindardul imperiului. Un baron înrola oameni sub steagul propriu, în calitate de căpitan de oaste local.

Dar împrejurarea că ducii şi conţii erau aleşi de obicei dintre baroni i-a făcut să-şi pună în balanţă greutatea funcţiei, alături de influenţa exercitată de naşterea lor într-o familie nobilă – ceea ce se pare că a fost mai târziu originea superiorităţii de rang a acestor titluri faţă de cel de baron, mai ales când s-a ajuns în mod curent la ereditatea funcţiilor respective. Şi în zilele noastre încă, unele familii baronale, – fără brevet imperial sau regal, adică familii care-şi trag nobleţea de la originea ţării, familii care au fost nobile *întotdeauna, pentru că* au fost nobile, autohtone – ar refuza o înălţare la rangul de conte, ca derogatorie[85]. Există astfel de exemple.

Persoanele care erau însărcinate cu guvernarea unui asemenea comitat, încercau, fireşte, să obţină de la împărat ca fiii lor, sau, în lipsa acestora, alte rude de sânge, să le urmeze în aceleaşi funcţii. Aşa se şi întâmpla de obicei, deşi nu cred că dreptul asupra acestei succesiuni a fost recunoscut vreodată în mod organic[86], cel puţin în ceea ce-i priveşte pe aceşti funcţionari în Ţările de Jos, ca de pildă conţii de Holanda[87], de Zeelanda, de Hainaut sau de Flandra, ducii de Brabant, de Gelderland etc. Astfel de

---

[85] Care se abate de la uzanţă (n. ed. ol.).

[86] Printr-o lege sau o constituţie (n. ed. ol.).

[87] În limba olandeză, Olanda se numeşte *Nederland,* iar *Holland* este numele a două provincii olandeze: *Noord-Holland* şi *Zuid-Holland.* Pentru diferenţiere, propunem deci să spunem: conte de *Holanda.*

numiri au fost la început o favoare, apoi un obicei şi în cele din urmă o necesitate, dar această succesiune prin ereditate n-a devenit niciodată lege.

Aproape în acelaşi fel – în ceea ce priveşte alegerea persoanelor, căci aici nu e vorba de egalitatea sferei de activitate, cu toate că şi din acest punct de vedere sar în ochi anumite analogii – aproape în acelaşi fel, în fruntea unei provincii din Java se află un funcţionar indigen, care îmbină rangul ce i s-a dat de către guvernământ cu influenţa lui autohtonă, pentru ca funcţionarul european care reprezintă autoritatea olandeză să guverneze mai comod. Şi aici, succesiunea prin ereditate, fără să fie statornicită printr-o lege, a devenit un obicei. Problema aceasta se rezolvă, în majoritatea cazurilor, încă din timpul vieţii regentului, iar promisiunea că în funcţia respectivă îi va urma fiul său, este considerată ca o recompensă pentru zelul manifestat în serviciu şi pentru loialitate. Trebuie să existe motive puternice ca să se încalce aceasta regulă, iar atunci când se iveşte un asemenea caz, succesorul este ales totuşi dintre membrii aceleiaşi familii.

Relaţiile dintre funcţionarii europeni şi astfel de înalţi demnitari javanezi sunt foarte delicate. Vice-rezidentul unei provincii este persoana responsabilă. El a primit anumite instrucţiuni şi este de drept capul provinciei. Ceea ce nu împiedică însă ca regentul, prin cunoaşterea condiţiilor locale, prin naştere, prin influenţa sa asupra populaţiei, prin veniturile băneşti şi prin modul de viaţă corespunzător acestor venituri, să fie mult mai presus decât vice-rezidentul. În plus, regentul, ca reprezentant al elementului javanez al unui ţinut, fiind considerat purtătorul de cuvânt al unui număr de sute de mii de suflete care populează teritoriul regenţei sale, este chiar şi în ochii guvernământului o persoană mult mai însemnată decât umilul funcţionar european, de a cărui nemulţumire cârmuirea centrală n-are nevoie să se teamă, căci pentru locul lui găseşte mulţi amatori, în timp ce dispoziţia mai puţin bună a unui regent poate deveni eventual germenul

unei tulburări sau al unei răscoale.

Din toate acestea reiese aşadar ciudăţenia că, în fapt, inferiorul ordonă superiorului. Vice-rezidentul îi ordonă regentului să-i prezinte rapoarte. Îi ordonă să trimită oameni la lucrări de poduri şi şosele. Îi ordonă să încaseze impozite. Îl cheamă să ia parte la Consiliul pe care el, vice-rezidentul, îl prezidează. Îl mustră, când se face vinovat de neglijenţă în serviciu. Aceste raporturi ciudate devin posibile numai datorită unor forme de extremă politeţă, care nu exclud nici cordialitatea şi nici, dacă e nevoie, asprimea. De altfel, cred că tonul care trebuie să domnească în aceste raporturi este destul de bine precizat în prescripţia oficială respectivă: „Funcţionarul european îl va trata pe funcţionarul indigen care îl asistă, ca pe un frate mai tânăr”.

Dar să nu uite că acest frate mai tânăr este foarte iubit, sau temut, de părinţi şi că, în cazul ivirii unui diferend, anii lui mai mulţi sunt un motiv de a i se lua în nume de rău că nu şi-a tratat fratele mai tânăr cu mai multă complezenţă sau cu mai mult tact.

Politeţea înnăscută a aristocraţilor javanezi – chiar şi javanezul de rând este mult mai politicos decât europeanul din aceeaşi categorie socială – contribuie ca aceste relaţii, în aparenţă dificile, să devină mai suportabile decât ar fi fost în caz contrar.

Europeanul, dacă e bine crescut şi delicat şi dacă se poartă demn, dar prietenos, poate fi sigur că regentul, la rândul lui, îi va uşura munca de conducere. Ordinele cu caracter de interzicere, exprimate în formă de rugăminţi, se execută cu stricteţe. Deosebirea de poziţie socială, naştere, avere, e desfiinţată chiar de către regent, care îl înalţă pe european, ca reprezentant al regelui Olandei, până la el; în cele din urmă, nişte relaţii care, privite superficial, ar trebui să producă ciocniri, sunt foarte des izvorul unor raporturi agreabile.

Spuneam că asemenea regenţi sunt superiori şi prin avere funcţionarului european, şi lucrul acesta e firesc. Europeanul, când este chemat să conducă o provincie care,

ca suprafaţă, seamănă cu multe ducate germane, este de obicei o persoană de vârstă mijlocie sau peste mijlocie, căsătorit şi tată. Îndeplineşte o funcţie pentru pâine. Veniturile lui sunt abia suficiente şi adeseori chiar insuficiente pentru a procura cele de trebuinţă alor săi. Regentul este *tommongong, adhipatti,* chiar *pangherang*[88]*,* adică prinţ javanez. Problema pentru el nu este *să trăiască,* ci să trăiască aşa cum este deprins poporul să vadă că trăieşte aristocraţia lui. În timp ce europeanul locuieşte într-o casă, reşedinţa regentului este adesea un *kratun*[89] care cuprinde multe case şi sate. În timp ce europeanul are o soţie, cu trei, patru copii, regentul întreţine multe femei, inclusiv tot ce le trebuie. În timp ce europeanul porneşte la drum urmat de câţiva funcţionari, nu mai mulţi decât sunt necesari în călătoria sa de inspecţie, pentru a-i da lămuriri pe parcurs, regentul este însoţit de sutele de oameni ai suitei sale, care în ochii poporului se confundă cu rangul lui înalt. Europeanul trăieşte ca un burghez, regentul trăieşte – sau se presupune că trăieşte – ca un domnitor.

Dar toate acestea trebuie plătite. Cârmuirea olandeză, care s-a bizuit pe influenţa regenţilor, ştie acest lucru, aşa încât nimic nu e mai firesc decât ca veniturile să le fie sporite până la un nivel care unui neindian i s-ar părea exagerat, dar care în fapt este arareori suficient pentru a face faţă cheltuielilor legate de felul de viaţă al unui asemenea conducător indigen. Nu e lucru neobişnuit să vezi că un regent, cu un venit anual de două sau chiar trei sute de mii de florini, a ajuns la strâmtoare. La această situaţie contribuie mult nepăsarea cu adevărat princiară cu care îşi irosesc regenţii veniturile, delăsarea în supravegherea subalternilor, mania de a cumpăra vrute şi nevrute şi mai ales felul în care europenii abuzează ades de aceste însuşiri.

Veniturile căpeteniilor javaneze se pot împărţi în patru categorii. Mai întâi, salariul lunar fix. Apoi, o sumă fixă, ca despăgubire pentru drepturile răscumpărate, trecute în

---

[88] Titluri de nobleţe (n. ed. ol.).
[89] Reşedinţă princiară în incintă închisă (n. ed. ol.).

seama administraţiei olandeze. În al treilea rând, o primă, proporţională cu cantitatea de produse realizate în regenţa respectivă, precum cafea, zahăr, indigo, scorţişoară etc. Şi, în sfârşit, faptul de a dispune în mod arbitrar de munca şi bunurile supuşilor.

Cele două surse de venituri citate la urmă necesită câteva lămuriri. Javanezul este, prin firea lucrurilor, agricultor. Pământul pe care s-a născut şi care făgăduieşte mult, pentru muncă puţină, îl atrage spre agricultură în general, dar mai ales se dedă trup şi suflet culturii ogoarelor sale de orez, cultură în care este foarte priceput. Javanezul creşte în mijlocul *sawah*-urilor, *gagah*-urilor şi *tipar*-urilor[90] sale. Încă din adolescenţă îşi însoţeşte tatăl la câmp, unde îi dă ajutor la plug şi la sapă, la diguri şi la canale, pentru irigarea ogoarelor familiei. Îşi numără anii după recolte, socoteşte timpul după culoarea firelor de orez de pe câmp, se simte acasă printre tovarăşii care seceră cu el *padi*[91]-ul, îşi caută nevasta printre fetele din *desah*[92], care seara, cântând voioase, bat orezul ca să-l separe de coajă... Să posede o pereche de bivoli, ca să-i tragă plugul, este un ideal care îi surâde... Pe scurt, cultura orezului este pentru javanez ceea ce este pe malurile Rinului şi în sudul Franţei culesul viilor.

Dar iată că au venit nişte străini din apus, care s-au făcut stăpâni pe ţară. Au vrut să profite de fertilitatea solului şi le-au poruncit locuitorilor să-şi folosească o parte din munca lor şi din timpul lor ca să producă alte lucruri, care aduc mai mult câştig pe pieţele din Europa. Pentru a-i îndemna pe oamenii de rând în acest sens, n-a fost nevoie decât de o politică foarte simplă: omul de rând ascultă de cârmuitorii lui, prin urmare să fie câştigaţi cârmuitorii, promiţându-li-se o parte din beneficiu. S-a procedat aşa şi... operaţia a reuşit pe deplin.

Dacă ne uităm cu atenţie la uriaşa cantitate de produse javaneze care se pun în vânzare în Olanda, ne putem

---

[90] Diferite feluri de ogoare de orez (n. ed. ol.).
[91] Orezul (n. ed. ol.).
[92] Sat (ti. ed. ol.).

convinge de eficacitatea acestei politici, chiar dacă nu ni se pare nobilă. Într-adevăr, celui care m-ar întreba dacă agricultorul se bucură de o remuneraţie proporţională cu producţia, ar trebui să-i dau un răspuns negativ. Stăpânirea îl sileşte să cultive, pe pământul *lui,* ceea ce îi face plăcere *ei,* îl pedepseşte dacă produsul astfel realizat îl vinde altcuiva decât *ei* şi tot ea stabileşte preţul pe care i-l plăteşte pentru produs. Costul transportului până în Europa, prin mijlocirea unui organism comercial privilegiat, este mare. În plus, primele de încurajare acordate cârmuitorilor indigeni grevează preţul de cumpărare şi... pentru că totuşi, în cele din urmă, afacerea *trebuie* să producă beneficii, aceste beneficii nu se pot realiza altfel decât plătind javanezului tocmai atâta cât să nu moară de foame, căci dacă ar muri, ar scădea forţa de producţie a naţiunii.

De asemenea, şi funcţionarului european i se plăteşte o recompensă în proporţie cu producţia.

Aşadar, chiar dacă bietul javanez e mânat cu biciul de către o dublă cârmuire, chiar dacă adeseori e izgonit de pe ogoarele lui de orez, chiar dacă urmarea acestor măsuri este uneori foametea, totuşi... steagurile fâlfâie voios la Batavia, la Samarang, la Surabaia, la Passaruan, la Bezuki, la Probolingo, la Patjitan, la Tjilatjap, pe bordul corăbiilor, încărcate cu recoltele care îmbogăţesc Olanda.

Foamete? În bogata, fertila, binecuvântata insulă Java, foamete? Da, cititorule. Acum câţiva ani au murit de foame districte întregi. Au fost mame care şi-au vândut copiii pe mâncare. Au fost mame care şi-au mâncat copiii...

Atunci însă s-a amestecat şi metropola. În sălile de şedinţă ale Parlamentului s-au auzit proteste, iar guvernatorul general a fost nevoit să ordone ca pe viitor extinderea aşa-numitelor „produse pentru piaţa europeană” să nu mai fie continuată până la înfometare...

Am început să simt amărăciune. Ce-ai crede, cititorule, despre un om care e în stare să aştearnă pe hârtie asemenea lucruri *fără* să simtă amărăciune?

Mi-a mai rămas să vorbesc despre ultimul şi cel mai important fel de venituri al căpeteniilor indigene: dreptul de

a dispune în mod arbitrar de persoana şi de bunurile supuşilor lor.

Conform concepţiei răspândite în aproape toată Asia, supusul aparţine domnitorului, împreună cu tot avutul lui. Aşa e şi în Java, unde descendenţii şi rudele foştilor domnitori speculează neştiinţa populaţiei, care nu-şi prea dă seama că *tommongong*-ul sau *adhipatti*-ul sau *pangherang*-ul ei este azi un funcţionar salariat, că acesta şi-a vândut drepturile sale proprii şi pe cele ale ei în schimbul unui anumit venit şi că deci plata proastă pentru munca prestată la plantaţia de cafea sau pe ogorul de trestie de zahăr a luat locul dărilor pretinse înainte de vreme de la supuşi de către domnii ţării. Aşadar, nimic mai obişnuit decât să fie aduse sute de familii de la depărtări mari pentru a lucra *fără plată* ogoarele regentului. Nimic mai obişnuit decât să se livreze gratuit alimente pentru aprovizionarea curţii regentului. Şi dacă se întâmplă ca regentul să pună ochii pe calul, bivolul, fiica, nevasta omului de rând, ar părea ceva nemaipomenit ca acesta să refuze a-i preda fără condiţii obiectul dorit.

Sunt şi regenţi care nu fac uz de asemenea confiscări arbitrare decât în mod moderat şi care nu pretind de la omul de rând decât strictul necesar pentru a-şi ţine rangul. Alţii merg ceva mai departe, dar absolut cu totul această ilegalitate nu lipseşte nicăieri. Este şi greu, dacă nu chiar imposibil, să se stârpească un astfel de abuz *cu totul,* deoarece e adânc înrădăcinat în firea populaţiei, care îl suportă. Javanezul e generos, mai cu seamă când e vorba să dea dovadă de ataşament faţă de cârmuitorul lui, de ai cărui ascendenţi ascultaseră înaintaşii lui. Ba ar avea chiar impresia că e lipsit de respect, de respectul pe care îl datorează stăpânului lui ereditar, dacă ar intra în *kratun*-ul acestuia fără plocoane. Plocoanele sunt, adeseori, de valoare atât de mică, încât refuzul de a le primi ar fi o înjosire; în general, acest obicei este deci mai degrabă un omagiu, ca cel al unui copil care încearcă să-şi exprime dragostea faţă de tatăl lui oferindu-i un mic dar, decât un tribut plătit tiranului samavolnic.

Dar... în felul acesta, prin practicarea unei datini simpatice, se împiedică desfiinţarea unui abuz.

Dacă *alun-alun*[93]-ul din faţa locuinţei regentului ar sta părăginit, populaţia din împrejurimi s-ar simţi ruşinată şi ar fi nevoie de multă autoritate pentru a o împiedica să cureţe de buruieni peluza şi s-o aducă într-o stare corespunzătoare rangului regentului. Orice plată pentru această muncă ar fi considerată în general ca o jignire. Dar alături de acest *alun-alun,* sau în altă parte, se află *sawah*-uri care aşteaptă plugul sau care au nevoie de o conductă, ca să aducă apa până acolo, adeseori de la depărtări de mai multe mile... Aceste *sawah*-uri aparţin tot regentului. Pentru a i se lucra sau iriga ogoarele, regentul mobilizează sate întregi, dar *sawah*-urile populaţiei din acele sate au şi ele nevoie să fie lucrate... Iată abuzul.

Toate acestea sunt cunoscute de guvernământ; oricine citeşte buletinele oficiale, în care apar legile, instrucţiunile şi regulamentele pentru funcţionari, aplaudă omenia ce pare să fi stat la baza întocmirii acelor acte normative. Pretutindeni, europeanului investit cu autoritate în ţinuturile din interior i se bagă în cap că una dintre cele mai sacre îndatoriri ale sale este să ocrotească populaţia împotriva propriei ei firi supuse şi împotriva lăcomiei căpeteniilor. Şi, ca şi cum n-ar fi destul că se prescrie această îndatorire *în general,* la preluarea conducerii unei provincii, vice-rezidentului i se mai cere un jurământ special: să considere această grijă părintească faţă de populaţie ca fiind prima sa datorie.

Chemarea e frumoasă, desigur. Să aperi dreptatea, să-l ocroteşti pe omul de rând împotriva celui sus-pus, pe cel slab să-l aperi de asuprirea celui puternic, mieluşeaua săracului s-o ceri înapoi din grajdul tâlharului princiar, zău aşa, ţi se învăpăiază inima de plăcere la ideea că ai fost chemat să săvârşeşti o treabă atât de măreaţă! Şi dacă vreun funcţionar din ţinuturile din interior ale Javei este cumva nemulţumit de locul lui de muncă şi de răsplata

---
[93] Peluză gazonată (n. ed. ol).

muncii, n-are decât să-şi arunce privirea spre sarcina măreaţă ce i s-a încredinţat şi spre divina plăcere pe care îndeplinirea unei astfel de sarcini o aduce cu sine şi n-are să mai ceară nicio altă răsplată.

Dar... comodă nu e această sarcină. În primul rând trebuie evaluat cu precizie unde a încetat datina, ca să facă loc abuzului. Şi, acolo unde este abuz, unde într-adevăr se practică jaful sau samavolnicia, victimele sunt aproape întotdeauna complice, fie dintr-o supunere împinsă prea departe, fie din teamă, fie din lipsă de încredere în voinţa sau în puterea persoanei care trebuie să le ocrotească. Toată lumea ştie că funcţionarul european poate fi rechemat în orice clipă pentru a i se da o altă sarcină şi că *regentul, puternicul regent,* rămâne acolo.

Apoi, există atât de multe feluri de a-ţi însuşi avutul unui biet om din popor! Dacă un *mantri*[94] îi spune că regentul îi râvneşte calul şi că, prin urmare, animalului râvnit i s-a şi pregătit un loc în grajdurile regentului, nu înseamnă că regentul nu are de gând, – o, desigur! – să-i plătească pentru cal un preţ bun... cândva. Dacă sute de oameni muncesc pe ogoarele unui conducător, fără să primească nicio plată în schimb, nu înseamnă câtuşi de puţin că acesta a pus să se facă treaba pentru folosul *lui.* Nu cumva a avut de gând să le lase lor recolta, deoarece şi-a făcut socoteala, pornită din omenie, că pământul lui e mai bine aşezat şi mai fertil decât al lor şi că deci munca lor va fi răsplătită cu mai multă dărnicie?

În afară de toate acestea, de unde să ia funcţionarul european martorii care să aibă curajul să dea o declaraţie împotriva domnului lor, temutul regent? Iar dacă s-ar încumeta să formuleze o învinuire, *fără s-o poată dovedi,* cum rămâne cu atitudinea de *frate mai mare,* care, într-un asemenea caz, a rănit onoarea *fratelui său mai mic?* Cum rămâne cu bunăvoinţa guvernământului, care îi dă pâine pentru serviciu, dar care îi revocă pâinea şi îl desărcinează ca incomod, dacă a bănuit sau a acuzat cu uşurinţă o persoană atât de sus-pusă cum e un *tommongong,* un

[94] Inspector (n. ed. ol.).

adhipatti sau un *pangherang?*

Nu, nu, nu-i sarcină comodă! Acest adevăr reiese din capul locului din faptul că înclinarea căpeteniilor indigene de a depăşi limita legală a dreptului de a dispune de munca şi de avutul supuşilor este recunoscută pretutindeni pe faţă, că toţi vice-rezidenţii depun jurământul să combată acest obicei criminal şi că totuşi nu se întâmplă decât *foarte* rar ca un regent să fie învinuit de procedare arbitrară sau de abuz de putere.

Pare aşadar să existe o piedică de neînvins în calea respectării jurământului „de a ocroti populaţia indigenă împotriva exploatării şi spolierii”.

Capitolul al şaselea

Controlorul Verbrugge era un om de treabă. Privindu-l cum stă pe scaun, în fracul lui de postav albastru, cu ramuri de stejar şi de portocal brodate pe guler şi pe manşete, era greu să nu recunoşti în el tipul predominant printre olandezii din India: un tip de om, care, în treacăt fie spus, este foarte diferit de olandezii din Olanda. Comod, atâta vreme cât nu avea de lucru, cu totul lipsit de şarlatania care în Europa trece drept zel, dar zelos acolo unde era nevoie de un efort, simplu, dar cordial cu cei din anturajul lui, comunicativ, serviabil şi ospitalier, manierat, dar fără rigiditate, impresionabil, în sensul bun al cuvântului, cinstit şi drept, dar fără să simtă dorinţa de a deveni sclavul acestor însuşiri, pe scurt, era un om care, vorba ceea, e la locul lui oriunde, fără însă să-ţi sugereze ideea de a boteza secolul după el, lucru la care de altfel nici nu râvnea.

Stătea în mijlocul *pendoppo*-ului, la masa acoperită cu o velinţă albă şi încărcată cu de-ale mâncării. Din când în când îl întreba, cam nerăbdător, pe *mandoor*-inspector, adică pe şeful cameriştilor din poliţia şi administraţia vice-rezidenţei, cu vorbele nevestei lui Barbă-Albastră[95], dacă nu se apropie nimeni. Apoi se sculă deodată, încercă zadarnic să-şi zăngănească pintenii pe pardoseala de argilă bătătorită a *pendoppo*-ului, îşi aprinse pentru a douăsprezecea oară ţigara de foi şi se aşeză din nou pe scaun, parcă dezamăgit. Vorbea puţin.

Şi totuşi ar fi putut să vorbească, pentru că nu era singur. Nu mă refer la cei douăzeci sau treizeci de javanezi, – servitori, *mantri* şi supraveghetori, – care stăteau pe vine, pe jos, în *pendoppo* şi afară, nici la numeroşii javanezi care ieşeau şi intrau fără încetare, nici la marele număr de

[95] *„Soră Ana, nu vezi încă pe nimeni venind?”* (Din povestea cu acelaşi nume a lui Charles Perrault) (n. ed. ol.).

indigeni de diferite ranguri, care ţineau caii sau care dădeau târcoale călare... Nu: regentul din Lebak în persoană, *radhen adhipatti* Karta Natta Negara, stătea pe scaun în faţa lui.

Aşteptarea e întotdeauna un lucru plicticos. Un sfert de ceas durează o oră, o oră o jumătate de zi şi aşa mai departe. Verbrugge ar fi putut să fie ceva mai vorbăreţ. Regentul din Lebak era un bătrân distins, care ştia să vorbească despre multe, cu înţelegere şi judecată. Era de-ajuns să-l priveşti pentru ca să-ţi dai seama că majoritatea europenilor care veneau în contact cu el aveau ei mai mult de învăţat de la el, decât el de la ei. Ochii lui negri şi vioi erau în contradicţie, prin văpaia lor, cu trăsăturile obosite ale feţei şi cu părul cărunt. Ceea ce spunea era de obicei gândit îndelung – particularitate, de altfel, generală la orientalul bine crescut – iar când stăteai de vorbă cu el, simţeai că trebuie să-i consideri cuvintele ca scrisori, a căror ciornă o ţinea în arhiva lui, pentru ca la nevoie să se refere la ea. Acest aspect ar putea să pară neplăcut, când nu şti cum să te comporţi în relaţiile cu înalţii dregători javanezi. Totuşi, nu e greu să eviţi toate subiectele în măsură să dea loc la ciocniri, mai ales că ei nu schimbă niciodată din proprie iniţiativă direcţia conversaţiei în mod brusc, deoarece, după concepţiile orientale, un asemenea procedeu ar fi în contradicţie cu bunele maniere. Aşadar, cel ce are motiv să evite un anumit punct, n-are decât să vorbească despre lucruri neînsemnate şi poate fi sigur că o căpetenie javaneză n-are să-l antreneze, printr-o întorsătură a conversaţiei, pe un teren nedorit.

De altfel, despre cel mai nimerit mod de comportare faţă de căpetenii, părerile sunt împărţite. Eu am impresia că sinceritatea simplă, fără precauţii diplomatice, e de preferat.

În orice caz, Verbrugge începu cu o observaţie banală despre vreme şi despre ploaie.

— Da, domnule controlor, se simte suflând musonul de apus.

Lucrul acesta, Verbrugge îl ştia foarte bine: era în ianuarie. Dar şi regentul ştia ceea ce spusese el despre ploaie. Urmă iarăşi o tăcere, câtva timp. Regentul, cu o mişcare abia vizibilă a capului, făcu semn unuia dintre slujitorii care stăteau pe vine la intrarea în *pendoppo.* Un băieţaş, îmbrăcat frumuşel, într-o scurtă de catifea albastră şi pantaloni albi, cu un *sarong* superb, ţinut pe şolduri de un brâu de aur, purtând pe cap cocheta *kain kapala*[96]*,* sub care ochii negri îi sclipeau ştrengăreşte, se târî pe vine până la picioarele regentului, puse pe jos cutia de aur cu tutun, var, *siri, pinang şi gambir*[97]*,* făcu *slamat*[98]-ul împreunându-şi mâinile şi ridicându-le până la fruntea lăsată adânc în jos şi apoi îi întinse stăpânului său cutia preţioasă.

— Drumul o fi anevoios după atâta ploaie – zise regentul, ca pentru a găsi o explicaţie îndelungatei aşteptări, în timp ce acoperea cu var o frunză de betel.

— În provincia Pandeglang drumul nu-i atât de rău, – răspunse Verbrugge.

Din partea controlorului, care se străduia tot timpul să nu aducă vorba despre lucruri neplăcute, acest răspuns fusese cam necugetat. Căci ar fi trebuit să ţină seama de faptul că unui regent al Lebakului nu-i face plăcere să audă laude la adresa drumurilor din Pandeglang, chiar dacă acele drumuri sunt într-adevăr mai bune decât cele din Lebak.

Adhipatti-ul nu săvârşi greşeala de a da prea repede un răspuns. Micul *maas*[99] se târâse înapoi, tot pe vine, până la intrarea *pendoppo*-ului, unde luă loc printre cei din tagma lui. Regentul îşi vopsi în roşu-castaniu buzele şi câţiva dinţi, cu salivă încărcată de *siri*, apoi zise:

— Da, e mult popor în Pandeglang.

O persoană care îl cunoştea şi pe regent şi pe controlor şi pentru care situaţia Lebakului nu era un secret, ar fi putut să afirme cu certitudine că modesta conversaţie se şi prefăcuse în ceartă. O aluzie la starea mai bună a

---

[96] Basma (n. ed. ol.).
[97] Părţi componente ale prizei de betel (n. ed. ol.).
[98] Temenea (n. ed. ol.).
[99] *Maas* sau *mas* – titlu de nobleţe (n. ed. ol.).

drumurilor dintr-o provincie vecină putea să pară urmarea unor strădanii zadarnice de a executa şi în Lebak asemenea drumuri mai bune sau de a le întreţine mai bine pe cele existente. Dar regentul avea dreptate că Pandeglangul e mai populat, mai ales în comparaţie cu suprafaţa lui mult mai mică şi că deci lucrul la şosele, cu puteri unite, e mai uşor acolo decât în Lebak, o provincie care pe o suprafaţă de sute de *pali* pătraţi număra numai şaptezeci de mii de locuitori.

— E adevărat, zise Verbrugge, avem popor puţin aici, însă…

Adhipatti-ul îl privi, ca şi cum s-ar fi aşteptat la un atac. Ştia că după acest „însă” putea să urmeze ceva neplăcut pentru urechile omului care era regentul Lebakului de treizeci de ani. Verbrugge nu păru dispus să continue cearta în clipa aceea. Întrerupse convorbirea şi îl întrebă din nou pe *mandoor*-inspector dacă nu se vede venind cineva.

— Încă nu văd nimic în partea dinspre Pandeglang, domnule controlor, dar dincolo, în partea cealaltă, văd venind pe cineva călare… E *tuwan komendaan*[100].

— Păi sigur, Dongso – zise Verbrugge uitându-se într-acolo. Ăsta-i comandantul! Vânează prin partea locului şi a pornit dis-de-dimineaţă. Hei, Duclari… Duclari!

— V-a auzit, domnule. Vine încoace. Băiatul dumnealui îl urmează călare, cu un *kidang*[101] în spate, pe cal.

— *Pegang kudahnia tuwan homendaan*[102], porunci Verbrugge unuia dintre slujitorii care stăteau afară. *Bonjour,* Duclari! Eşti ud? Ce-ai împuşcat? Intră!

Un bărbat voinic, în vârstă de treizeci de ani şi cu vădită atitudine militară, cu toate că n-avea nici urmă de uniformă, intră în *pendoppo.* Era locotenentul major Duclari, comandantul micii garnizoane din Rangkas-Betung. Verbrugge şi Duclari erau prieteni, iar intimitatea dintre ei se adâncise şi mai mult, prin faptul că Duclari se mutase de

---

[100] Domnul comandant (n. ed. ol.).

[101] Pui de ciută (n. ed. ol.).

[102] Ţine calul domnului comandant (n. ed. ol.).

câtăva vreme la Verbrugge, aşteptând să se termine un nou fort. Îi strânse lui Verbrugge mâna, îl salută curtenitor pe regent şi, luând loc pe un scaun, întrebă:

— Ei, ce mai e pe-aici?

— Vrei ceai, Duclari?

— A nu! Mi-e destul de cald! N-aveţi lapte de cocos? E mai rece.

— Nu-ţi dau. Când eşti încălzit, socot că laptele de cocos e foarte vătămător. Provoacă reumatism şi gută. Uită-te la culiii care transportă peste munţi poveri grele: se menţin sprinteni şi mlădioşi bând apă fierbinte, sau *koppi dahun.* Dar ceaiul de ienupăr e şi mai bun.

— Ce? *Koppi dahun?* Ceai din frunze de cafea? N-am mai pomenit.

— Pentru că n-ai făcut serviciu în Sumatra. Acolo e ceva obişnuit.

— Atunci porunceşte să-mi dea ceai... Dar nu de frunze de cafea şi nici de ienupăr. Da, ai fost în Sumatra... Noul vice-rezident a fost şi el, nu-i aşa?

Această convorbire se desfăşura în olandeză, limba pe care regentul n-o înţelegea. Duclari, ori simţise că e o lipsă de politeţă să-l excludă în felul acesta din convorbire pe regent, ori urmărea altceva, vorba e că se întoarse deodată spre regent şi continuă în malaieză:

— Ştie domnul *adhipatti* că domnul controlor îl cunoaşte pe noul vice-rezident?

— Da' de unde! N-am spus asta. Nu l-am văzut niciodată. A făcut serviciu câţiva ani, înaintea mea, în Sumatra. Am spus doar că am auzit acolo multe despre el. Atâta tot!

— Păi e cam tot una. N-ai nevoie să vezi un om ca să-l cunoşti. Ce părere are domnul *adhipatti* despre asta?

Adhipatti-ul tocmai în clipa aceea chema un slujitor. De aceea, trecu un timp până ce putu să spună „că e de acord cu domnul comandant, dar că adesea e totuşi necesar să vezi omul ca să-l poţi judeca”.

— Privind problema în linii mari, poate că-i adevărat, continuă Duclari în olandeză, fie pentru că această limbă îi era mai familiară, iar el era de părere că plătise tribut

destul politeţii, fie pentru că vroia să nu fie înţeles decât de Verbrugge. În general, poate că-i adevărat, dar în ceea ce-l priveşte pe Havelaar, cred că nu-i nevoie să-l cunoşti personal... E un smintit.

— N-am spus asta, Duclari!

— Nu, dumneata n-ai spus asta, dar o spun eu, după toate câte mi-ai povestit despre el. Pe un om care sare în apă ca să salveze de rechini un câine, nu-l pot numi decât smintit.

— Păi da, treabă cuminte desigur că nu e. Dar...

— Şi, să ştii un lucru, catrenul acela împotriva generalului Vandamme... A fost cam deplasat!

— A avut haz...

— Nimic de zis! Dar un tânăr nu trebuie să aibă haz pe contul unui general...

— Nu trebuie să uiţi că era încă foarte tânăr... Asta s-a petrecut acum paisprezece ani. N-avea pe atunci decât douăzeci şi doi de ani.

— Şi apoi curcanul pe care l-a furat...

— Asta a făcut-o ca să-l tachineze pe general.

— Tocmai! Un tânăr nu trebuie să tachineze un general, care, în afară de asta, ca guvernator civil, îi mai era şi şef. Cealaltă poezioară o găsesc nostimă, dar... să se dueleze veşnic!

— Se bătea, de obicei, pentru altul. Lua întotdeauna partea celui mai slab.

— Să se bată în duel fiecare pentru sine, dacă ţine neapărat să se bată! După părerea mea, un duel nu e necesar decât arareori. Dacă ar fi inevitabil, aş primi şi eu provocări, iar în anumite cazuri aş provoca chiar eu, dar să-mi fac de lucru în fiecare zi cu duelurile... mulţumesc! Să sperăm că s-a schimbat în privinţa aceasta.

— Păi sigur, nu încape îndoială! Acum e cu atâţia ani mai în vârstă şi e de atâta vreme căsătorit. Şi e şi vice-rezident. În plus, toată lumea spune că are inimă bună şi că e însufleţit de un simţământ fierbinte pentru dreptate.

— Ei, asta îi va fi de folos în Lebak! Chiar adineauri mi s-a întâmplat o treabă care... Oare regentul ne înţelege?

— Nu cred. Dar arată-mi ceva din tolba dumitale şi are să creadă că vorbim despre ce-mi arăţi.

Duclari îşi luă tolba, scoase din ea câţiva porumbei sălbatici şi, pipăind păsările, ca şi cum ar fi vorbit despre vânătoare, îi comunică lui Verbrugge că pe câmp, nu cu mult înainte, îl ajunsese din urmă un javanez, care îl întrebase dacă nu poate să facă ceva ca să mai îmblânzească asuprirea sub care geme populaţia.

— Şi, continuă el, asta înseamnă mult, Verbrugge! Şi nu mă mir de lucrul acesta. Am stat destul de multă vreme în părţile Bantamului ca să ştiu ce se petrece aici, dar un javanez de rând, de obicei atât de discret şi de rezervat când e vorba de căpeteniile lui, să pună o asemenea întrebare unui om cu care nu are nici în clin, nici în mânecă, mă miră!

— Şi ce i-ai răspuns, Duclari?

— Păi... că asta nu mă priveşte pe mine! Că trebuie să vină la dumneata, sau la noul vice-rezident, când are să sosească la Rangkas-Betung, şi să-şi formuleze acolo plângerile.

— *Ieni apa tuwan-tuwan datang!*[103] strigă deodată supraveghetorul Dongso. Văd un *mantri* care face semne cu *tudung*[104]-ul.

Se sculară cu toţii în picioare. Duclari nu vroia ca prin prezenţa lui în *pendoppo* să dea impresia că s-a deplasat şi el la graniţă ca să-i ureze bun-venit vice-rezidentului, care era mai mare în grad decât el, dar totuşi nu-i era şef şi care pe deasupra mai era şi un smintit. De aceea încălecă şi porni, urmat de slujitorul lui.

Adhipatti-ul şi Verbrugge se postară la intrarea *pendoppo*-ului şi văzură apropiindu-se o caleaşcă trasă de patru cai, care curând se opri, plină de noroi, lângă şopronul de bambus.

Ar fi fost greu de ghicit ce se găsea în acea trăsură, înainte ca Dongso, ajutat de rândaşi şi de câţiva slujitori din suita regentului, să fi dezlegat toate curelele şi nodurile,

---

[103] Sosesc domnii (javaneză) (n. ed. ol.).

[104] Pălărie indigenă (n. ed. ol.).

care ţineau vehiculul închis cu o prelată de piele. Prelata amintea de discreţia cu care înainte vreme intrau în oraş leii şi tigrii, când grădinile zoologice erau încă menajerii ambulante. Acum, în trăsură, lei şi tigri nu erau. Totul fusese însă învelit cu atâta grijă, pentru că sufla musonul de apus şi deci pasagerii se aşteptau să vină ploaia. Ieşirea dintr-o caleaşcă în care călătorii au fost hurducaţi multă vreme pe drum nu e chiar atât de uşoară cum şi-ar putea închipui cel ce n-a călătorit niciodată sau prea puţin. Bieţii saurieni din preistorie, datorită unei lungi aşteptări, au ajuns în cele din urmă să facă parte integrantă din argila în care la început nu veniseră cu gândul să rămână. Aproape la fel, călătorii care au stat prea mult într-o trăsură, cam înghesuiţi unii în alţii, într-o poziţie forţată, prezintă un fenomen, pentru care propun denumirea de asimilare. Până la sfârşit nu se ştie unde încetează pernele de piele ale trăsurii şi unde începe persoana, ba chiar nu mi se pare ciudată nici ideea că într-o asemenea trăsură poţi să ai o durere de măsele sau o crampă, pe care s-o iei drept molie în postav sau viceversa.

În lumea materială sunt puţine la număr împrejurările care să nu-l îndemne pe omul cu gândire activă să facă observaţii în domeniul intelectual; aşa, m-am întrebat adeseori dacă multe erori care au printre noi putere de lege, multe „strâmbătăţi” pe care le socotim „drepte”, nu rezultă cumva din faptul că am stat prea mult în aceeaşi trăsură, în aceeaşi societate. Piciorul pe care trebuie să-l întinzi încolo, spre stânga, între cutia de pălării şi coşuleţul cu cireşe, genunchiul pe care l-ai ţinut apăsat de portieră, pentru ca să n-o faci pe cucoana din faţă să creadă că ai de gând să săvârşeşti un atac împotriva crinolinei sau virtuţii ei, piciorul cu bătături care se temea atât de mult de călcâiele *commis-voyageur*[105]-ului de lângă tine, gâtul pe care ai fost nevoit să-l ţii sucit atâta timp spre stânga, pentru că din dreapta picura, vezi, toate acestea au devenit până la urmă gâturi şi genunchi şi picioare care rămân cu

---

[105] Voiajor comercial (fr.) (n. ed. ol.).

ceva strâmb. De aceea găsesc că e bine să mai schimbi din când în când trăsurile, locurile şi tovarăşii de drum. Poţi atunci să-ţi mai întorci gâtul şi altfel, să-ţi mai mişti din când în când genunchiul, şi poate că se nimereşte să mai stai o dată şi lângă o duduiţă cu pantofi de balet sau lângă un băieţaş ale cărui picioruşe să nu ajungă până jos. Ai atunci mai multe şanse să vezi *drept* şi să mergi *drept,* după ce cobori şi simţi iar pământul sub picioare.

Dacă şi în trăsura care se oprise acum în faţa *pendoppo*-ului avusese loc vreo acţiune împotriva „soluţiei de continuitate”, nu ştiu; dar e sigur că durase mult până să iasă ceva la iveală. Părea că are loc un concurs de amabilităţi. Se auziră cuvintele: „Poftiţi, doamnă!” şi „Domnule rezident!”. În cele din urmă coborî din trăsură un domn, care prin atitudine şi înfăţişare amintea de saurienii pomeniţi adineauri. Întrucât avem să-l revedem mai târziu, nu vreau să vă spun acum decât că imobilitatea lui nu exclusese neapărat asimilarea cu trăsura, deoarece, chiar dacă prin împrejurimi nu se găsea niciun vehicul pe distanţă de mai multe mile, manifesta un calm, o încetineală şi o precauţie, pentru care ar fi putut să-l invidieze mulţi saurieni şi care în ochii multora sunt semne de distincţie, cumpătare şi înţelepciune. Ca cei mai mulţi europeni din India, era foarte palid, ceea ce însă pe acele meleaguri nu este de fel un semn de sănătate mai şubredă, şi avea trăsături fine, mărturie a dezvoltării intelectuale. Avea doar ceva rece în privire, ceva care te făcea să te gândeşti la o tabelă de logaritmi şi, cu toate că înfăţişarea lui în general nu era dezagreabilă sau respingătoare, nu te puteai abţine de a bănui că nasul mare şi subţire se plictisea pe mutra aceea, pentru că se petreceau prea puţine lucruri înăuntru.

Întinse mâna, politicos, unei cucoane, ca să-i ajute să coboare şi, după ce aceasta luă un copil, un băieţaş blond de vreo trei ani, din braţele unui domn care rămăsese în trăsură, intrară în *pendoppo.* Apoi coborî şi domnul din trăsură. Unei persoane care cunoştea bine Java i-ar fi sărit în ochi, ca o ciudăţenie, faptul că acest domn aşteaptă, la

portieră, ca să-i ajute unei bătrâne *babu*[106] javaneze să coboare. Trei slujitori se desprinseră din găoacea de piele cerată fixată în spatele trăsurii, ca nişte pui de stridie de pe spinarea mamei lor.

Domnul care coborâse primul dădu mâna cu regentul şi cu controlorul Verbrugge, iar aceştia i-o strânseră cu respect, manifestând atitudinea unor oameni care se găsesc în prezenţa unei persoane cu greutate. Era rezidentul din Bantam, ţinutul întins, din care Lebakul face parte ca provincie, regenţă, sau, cum se spune oficial, vicerezidenţă.

Citind unele povestiri fictive, m-a supărat de multe ori lipsa de respect a autorilor faţă de gustul publicului, mai ales când aceştia ţineau să prezinte ceva aşa-zis burlesc sau caraghios, ca să nu mai vorbim de umor, ceva care se confundă aproape în permanenţă, în chipul cel mai lamentabil din lume, cu comicul. Autorul introduce o persoană care nu înţelege limba sau care pronunţă greşit; pentru că francezii nu-l pot pronunţa pe *h,* pune pe un francez să spună: „’Ai la ’oră”, sau „’Oinăreşte ’ai-’ui ’aimanaua”. În lipsa unui francez, introduce un bâlbâit, sau „creează” o persoană care îşi face o marotă din câteva cuvinte repetate des. Am văzut un vodevil cum nu se poate mai stupid, „réussir”[107], pentru că în piesă apărea cineva care spunea într-una: „Mă cheamă Meyer”. Mie asemenea spirite mi se par cam ieftine şi, ca să spun drept, mă supăr pe dumneata dacă le găseşti nostime.

Dar acum am şi eu de prezentat un caz asemănător. Trebuie să aduc din când în când în scenă o persoană – am s-o aduc cât am să pot mai puţin – o persoană cu un fel de a vorbi care mă tem să nu fie luat drept o încercare neizbutită de a te face să râzi. În privinţa aceasta, ţin să te asigur categoric că nu e vina *mea,* dacă mult prea distinsul rezident din Bantam, despre care este vorba, prezenta întradevăr, în felul lui de a se exprima, o caracteristică atât de originală, încât îmi vine greu s-o redau, fără să se creadă

---

[106] Dădacă (n. ed. ol.).
[107] *Având succes* (fr.).

despre mine că aş căuta un efect hazliu într-un tic. Anume, vorbea în aşa fel, de parcă după fiecare cuvânt ar fi pus punct sau chiar un lung semn de pauză. Nu pot compara mai bine intervalul dintre cuvintele lui decât cu tăcerea care urmează după „amin”, spus după o lungă rugăciune la biserică, semn, precum ştie oricine, că ai timp să-ţi schimbi poziţia, să tuşeşti sau să-ţi sufli nasul. Ceea ce spunea era de obicei bine gândit şi, dacă s-ar fi putut dezbăra de acele plicticoase întreruperi, frazele lui ar fi avut în cea mai mare parte, cel puţin din punct de vedere oratoric, o alură sănătoasă. Dar din cauza fărâmiţării, bâlbâielii, vorbirii cu hopuri, îl ascultai anevoie. De multe ori îi şi tăiai vorba. Căci de obicei, după ce începeai să-i răspunzi, cu convingerea sinceră că fraza se terminase şi că întregirea părţii subînţelese o lasă pe seama perspicacităţii interlocutorului, mai veneau în urmă şi cuvintele lipsă, ca nişte *traînards*[108] ai unei oştiri înfrânte şi-ţi făceau impresia că te-ai băgat peste vorba lui, lucru întotdeauna neplăcut. Publicul din capitala Serang – în măsura în care nu erau în serviciul guvernământului, situaţie care-i face pe cei mai mulţi să fie prudenţi – spunea despre conversaţiile lui că sunt „băloase”[109]. Găsesc că acest cuvânt nu era tocmai de bun gust, dar trebuie să recunosc că exprima cât se poate de exact principala însuşire a elocvenţei rezidentului.

Despre Max Havelaar şi soţia lui, căci ei erau cele două persoane care coborâseră din trăsură după rezident, cu copilul lor şi cu bătrâna *babu,* n-am spus încă nimic şi poate că ar fi cazul ca descrierea înfăţişării şi caracterului lor s-o las pe seama desfăşurării evenimentelor şi pe seama propriei dumitale imaginaţii, cititorule. Dar pentru că tot sunt pornit acum pe descriere, am să-ţi spun că doamna Havelaar nu era frumoasă, că avea totuşi în privire şi în vorbire ceva foarte plăcut şi că felul ei degajat şi nesilit de a se comporta era un semn neîndoios că umblase prin lume

---

108 Ostaşi rămaşi în urma coloanei (fr.).

109 Joc de cuvinte intraductibil. Adjectivul acesta, în olandeză, este „slijmerig”, iar pe rezident îl cheamă „Slijmering”.

şi că făcea parte din clasele mai înalte ale societăţii. Nu avea caracterul rigid şi neplăcut al burghezilor „manieraţi” care, ca să treacă drept „distinşi”, îşi închipuie că trebuie să se chinuiască pe ei înşişi şi pe ceilalţi cu un fel de *gêne*[110] şi nici nu ţinea prea mult la aparenţe, ca atâtea alte femei. Şi în îmbrăcăminte dădea exemplu de simplitate. Un *baadju*[111] alb de muslină, cu o *cordelière*[112] albastră – cred că în Europa un asemenea veşmânt s-ar numi *peignoir*[113] – era tot costumul ei de călătorie. În jurul gâtului purta un şnur subţire de mătase, iar de şnur erau atârnate două medalioane, pe care însă dumneata n-aveai cum să le vezi, pentru că erau ascunse în cutele corsajului. Încolo, părul pieptănat *à la chinoise*[114] şi o cununiţă de *melatti*[115] în *kondeh*[116]*...* asta-i era toată eleganţa.

Spuneam că nu era frumoasă şi totuşi n-aş vrea să crezi despre ea contrariul. Sper s-o găseşti frumoasă, de îndată ce am să am prilejul să ţi-o prezint: atunci când „nerecunoaşterea geniului”, cum îi spunea ea, o făcea să fiarbă de indignare, dacă era în joc adoratul ei Max, sau atunci când o însufleţea câte o idee în legătură cu bunăstarea copilului ei. Prea des s-a spus că obrazul e oglinda sufletului, pentru ca să se mai pună preţ pe valoarea de portret a unei feţe imobile, care nu are nimic de oglindit, pentru că în ea nu se reflectă nici urmă de suflet. Ei bine, *ea* avea suflet şi încă unul frumos şi ar fi trebuit să fii orb ca să nu-ţi pară frumoasă faţa ei, când pe faţă i se putea citi sufletul.

Havelaar era un om de treizeci şi cinci de ani, svelt şi vioi în mişcări. În afară de buza superioară scurtă şi mobilă şi de ochii mari, albaştri, care, când era calm, aveau un aer visător, dar care scoteau flăcări când era stăpânit de o idee măreaţă, nu se putea observa în înfăţişarea lui nimic

---

110 Stinghereală (fr.).
111 Halat (n. ed. ol.).
112 Cingătoare (fr.).
113 Capot (fr.).
114 După moda chinezească (fr.).
115 Floare indiană (n. ed. ol.).
116 Cosiţă (n. ed. ol.).

deosebit. Părul blond îi atârna neglijent pe tâmple şi înţeleg foarte bine că prea puţini oameni, din câţi îl vedeau pentru prima oară, ar fi putut să ajungă la concluzia că au în faţă un om care, în ceea ce priveşte atât capul, cât şi inima, făcea parte dintre rarităţi.

Era un „butoi plin cu contradicţii”. Tăios ca un brici şi blând ca o fată, simţea întotdeauna, întâi el, rana pricinuită de cuvintele lui şi suferea din pricina asta mai mult decât cel rănit. Înţelegea repede, sezisa pe loc lucrurile cele mai complicate, îi plăcea să se joace cu rezolvarea problemelor grele, nu-şi cruţa în acest scop nicio osteneală, niciun studiu, nicio încordare, şi totuşi adesea nu pricepea lucrul cel mai simplu, pe care i l-ar fi putut explica şi un copil. Plin de dragoste de adevăr şi de dreptate, îşi neglija de multe ori cele mai simple şi mai nemijlocite îndatoriri, pentru a repara o nedreptate, care se afla mai sus, sau mai departe, sau mai jos şi care, prin încordarea, presupusă mai mare, a luptei, îl atrăgea mai mult. Se purta cavalereşte şi era curajos, dar îşi irosea adesea vitejia, ca şi Don Quijote, pe câte o moară de vânt. Ardea de o nepotolită ambiţie, care făcea ca orice distincţie obişnuită în viaţa socială să-i pară deşartă, şi totuşi cea mai mare fericire o vedea într-o viaţă familiară calmă şi cât mai retrasă. Poet în cel mai înalt sens al cuvântului, îşi făurea în închipuire sisteme solare într-o scânteie, le popula cu fiinţe după chipul lui, se simţea stăpân al unei lumi pe care el însuşi o chemase la viaţă... şi totuşi putea foarte bine să susţină numaidecât după aceea, fără nici cea mai mică reverie, o convorbire despre preţul orezului, despre regulile gramaticale sau despre avantajele economice ale unei clocitorii egiptene. Nicio ştiinţă nu-i era complet străină. Bănuia ceea ce nu ştia şi poseda într-o mare măsură darul ca puţinul pe care-l ştia – orice om ştie puţin, iar el, ştiind poate mai mult decât mulţi alţii, nu făcea excepţie de la regulă – ca acel puţin să-l folosească într-un fel care-i multiplica măsura cunoştinţelor. Era precis şi ordonat şi, în plus, neobişnuit de răbdător, dar era aşa tocmai pentru că precizia, ordinea şi răbdarea nu erau în firea lui, căci mintea lui avea ceva sălbatic. Era lent şi

precaut în judecarea problemelor, cu toate că nu părea aşa celor care îl auzeau exprimându-şi atât de grabnic concluziile. Impresiile lui erau prea vii, ca să se încumete cineva să le socotească durabile şi totuşi deseori dovedea cât sunt de durabile. Tot ce era măreţ şi sublim îl atrăgea şi în acelaşi timp era nevinovat şi naiv ca un prunc. Era cinstit, mai cu seamă atunci când cinstea se prefăcea în mărinimie şi ar fi lăsat neplătiţi sute de florini pe care îi datora, ca să dăruiască mii. Era spiritual şi amuzant când simţea că spiritul lui e înţeles, dar altminteri era ursuz şi retras. Afectuos faţă de prieteni, îşi făcea prieten, cam prea repede, uneori, din orice fiinţă care suferea. Era sensibil la dragoste şi devotament, credincios cuvântului dat, slab la lucrurile mărunte, dar statornic până la încăpăţânare, când i se părea că merită osteneala să arate că e om de caracter, umil şi binevoitor faţă de cei care îi recunoşteau superioritatea intelectuală, dar dificil când cineva încerca să i se împotrivească, sincer din mândrie, dar uneori reţinut, când se temea că sinceritatea i s-ar putea lua drept prostie, la fel de sensibil la plăcerile simţurilor ca şi la cele ale minţii, timid şi tăcut când credea că nu e înţeles, dar bun de gură când simţea că vorbele lui cad pe teren favorabil, încet, când nu era îmboldit de vreun stimulent provenit din propriul său suflet, dar zelos, prietenos, manierat şi cu o purtare ireproşabilă: cam aşa era Havelaar!

Spun: cam. Pentru că, dacă în general orice fel de definiţie este greu de formulat, acest lucru e cu atât mai adevărat când e vorba de descrierea unei persoane care se abate foarte mult de la felul obişnuit, cel de toate zilele. Poate că şi din pricina aceasta romancierii fac de obicei din eroii lor diavoli sau îngeri. În negru sau în alb e uşor de pictat; mai greu e să redai exact nuanţele intermediare, când vrei să respecţi adevărul şi când nu poţi colora nici prea închis, nici prea deschis. Îmi dau seama că schiţa în care am încercat să-l redau pe Havelaar e cât se poate de incompletă. Documentele care se află în faţa mea sunt atât de divergente, încât îmi paralizează judecata prin exces de

bogăţie, aşa că s-ar putea să revin asupra schiţei, ca s-o completez în lumina desfăşurării evenimentelor, pe care am de gând să le relatez.

Un lucru e sigur: a fost un om neobişnuit şi merită cu prisosinţă osteneala să fie studiat. Observ de pe acum că am uitat să redau una dintre trăsăturile lui principale şi anume că sesiza cu aceeaşi iuţeală şi concomitent latura ridicolă şi cea serioasă a lucrurilor; de la această însuşire, felul lui de a vorbi împrumuta, fără ca el să ştie, un fel de umor, care îi făcea pe ascultători să stea în permanenţă la îndoială, dacă s-au simţit mişcaţi de simţământul profund, predominant în cuvintele lui, sau dacă trebuie să râdă de hazul care nimicea brusc seriozitatea celor spuse.

E ciudat că nici în înfăţişarea şi nici în simţămintele lui nu se găseau decât puţine urme ale vieţii prin care trecuse. Să te lauzi că ai experienţă a devenit ceva caraghios. Există oameni care timp de cincizeci sau şaizeci de ani plutesc pe gârlă duşi de curent, pretinzând că înoată, şi care nu-ţi pot povesti din tot acest răstimp decât faptul că s-au mutat de pe splaiul A pe strada B. Nimic nu e mai obişnuit decât să-i auzi mândrindu-se cu experienţa lor tocmai pe acei care încărunţesc fără greutăţi. Sunt şi alţii care-şi închipuie că afirmaţia că au experienţă şi-o pot întemeia pe unele fluctuaţii ale soartei, dar fără nicio dovadă că acele fluctuaţii au avut vreun efect asupra vieţii lor interioare. După părerea mea, a asista la evenimente importante sau chiar a le trăi nu are influenţă, decât mică, sau deloc, asupra unui anumit fel de temperamente, lipsite de capacitatea de a recepţiona impresii şi de a le prelucra. Cine se îndoieşte de acest lucru, să se întrebe dacă poate fi recunoscută experienţa tuturor locuitorilor Franţei, care în 1815 aveau patruzeci sau cincizeci de ani. Şi totuşi, toţi aceştia nu numai că au văzut reprezentată marea dramă începută la 1789, dar au şi luat parte ei înşişi la ea, jucând câte un rol mai mult sau mai puţin important.

Şi invers: câţi nu trec printr-un şir de încercări, fără ca împrejurările exterioare să pară că le favorizează? Să ne

gândim la romanul Crusoë; la captivitatea lui Silvio Pellico[117]; la mult apreciatul *Picciola* al lui Saintine[118]; la conflictul din inima unei „fete bătrâne”, care a visat o viaţă întreagă o singură dragoste, fără să trădeze vreodată, măcar printr-un singur cuvânt, ce se petrece în sufletul ei; la simţămintele umanitaristului care, fără să fie implicat pe faţă în vâltoarea evenimentelor, manifestă un interes fierbinte pentru bunăstarea concetăţenilor sau semenilor săi. Să ne închipuim cum, rând pe rând, speră şi se teme, cum urmăreşte orice schimbare, cum se înflăcărează în faţa unei idei frumoase şi cum spumegă de indignare când vede că acea idee e izgonită şi călcată în picioare de cei mulţi, care, pentru o clipă cel puţin, au fost mai tari decât ideile frumoase. Să ne gândim la filozoful care, din celula lui, încearcă să arate poporului ce este adevărul şi e nevoit să observe că glasul îi este acoperit de ţipetele ipocriziei pietiste sau de cele ale şarlatanilor lacomi de bani. Să ni-l închipuim pe Socrate, nu când dă pe gât cupa cu otravă, căci mă refer aici la experienţa sufletească, nu la cea rezultată direct din împrejurări exterioare, cât de plin de amărăciune şi de întristare trebuie să-i fi fost sufletul, când lui, omul care propovăduise binele şi adevărul, i s-a spus că „îi dispreţuieşte pe zei şi corupe tineretul”.

Sau şi mai bine: să ne gândim la Iisus, când se uită ţintă, atât de trist, spre Ierusalim, şi se tânguie „că n-a vrut asta”.

Un asemenea strigăt de durere, înainte de cupa cu otravă sau înainte de cruce, nu iese dintr-o inimă goală. Acolo trebuie să fie un trecut, mult trecut, acolo este *experienţa!*

Tirada aceasta mi-a scăpat... Acuma, dacă am scris-o, să rămână. Havelaar avea multă experienţă. Vrei ceva care să se poată compara cu mutarea de pe splaiul A? A naufragiat, nu numai o dată. În jurnalul lui personal figurau: incendiu,

---

[117] Poet patriot italian, care, în 1830, a scris o carte consacrată captivităţii sale în Austria (n. ed. ol.).

[118] *Xavier Boniface,* cunoscut sub numele de *Saintine* (1798–1865), romancier şi dramaturg francez, autorul lucrării *Picciola* (1836), în care e vorba tot despre captivitate.

răscoală, omor perfid, război, dueluri, lux, sărăcie, foame, holeră, iubire şi „iubiri”. Umblase prin multe ţări şi avusese de-a face cu oameni de toate rasele şi clasele, cu tot felul de obiceiuri, prejudecăţi, religii şi culori ale pielii.

Aşadar, în ceea ce priveşte împrejurările din viaţă, *putea* să aibă multă experienţă. Şi că avea într-adevăr multă experienţă, că nu trecuse prin viaţă fără să *recepţioneze* impresiile pe care ea i le oferise cu atâta dărnicie, ne poate sta zălog vioiciunea minţii lui şi sensibilitatea inimii lui.

Ceea ce stârnise uimirea tuturor celor care ştiau sau puteau să bănuiască prin câte trecuse el şi cât suferise, era faptul că toate acestea i se puteau citi prea puţin pe faţă. E adevărat că trăsăturile lui trădau oarecare oboseală, care însă te făcea să te gândeşti mai degrabă la o tinereţe prelungită decât la o bătrâneţe apropiată. Iar bătrâneţe apropiată ar fi trebuit totuşi să fie, pentru că în India omul la treizeci şi cinci de ani nu mai e tânăr.

Simţămintele, ziceam, îi rămăseseră şi ele tinere. Ştia să se joace cu un copil ca un copil şi de multe ori se plângea că „Max cel mic” e încă prea crud ca să înalţe zmee, căci lui „Max cel mare” îi plăcea mult jocul acesta. Sărea capra cu băieţii şi desena cu deosebită bucurie modele de broderii pentru fete. De multe ori le lua el însuşi fetelor acul din mână şi se amuza brodând, cu toate că spunea ades că fetele ar fi putut să facă ceva mai bun decât „să numere maşinal împunsăturile”. Cu tinerii de optsprezece ani era un tânăr student şi îi plăcea să cânte cu ei *Patriam canimus* sau *Gaudeamus igitur*[119]*...* Ba chiar, nu sunt de tot sigur dacă nu de mult, când se afla în permisie la Amsterdam, n-a spart o firmă, care nu-i plăcea, pentru că înfăţişa un negru cu lanţuri la picioare şi, alături de el, un european cu o pipă lungă în gură, iar dedesubt, fireşte, inscripţia: „La tânărul negustor care fumează”.

Bătrâna *babu,* căreia îi ajutase să coboare din trăsură, semăna cu orice *babu* din India după ce a îmbătrânit. Dacă ştii ce e o *babu,* n-am nevoie să-ţi spun cum arăta. Şi dacă

---

[119] *Să cântăm patria* şi *Să ne bucurăm aşadar,* vechi cântece studenţeşti (lat.).

nu ştii, nu pot să-ţi spun. Un singur lucru o deosebea de alte dădace din India: avea foarte puţin de lucru. Căci doamna Havelaar era o pildă de grijă pentru copilul ei şi orice era de făcut pentru sau cu Max cel mic, făcea ea singură, spre marea mirare a multor cucoane, care nu erau de acord ca o femeie să ajungă „sclava copiilor ei”.

Capitolul al şaptelea

Rezidentul din Bantam îl prezentă pe noul vice-rezident regentului şi controlorului. Havelaar îi salută politicos pe amândoi. Pe controlor – pentru că a face cunoştinţă cu un şef nou e întotdeauna penibil – îl puse, cu vreo câteva cuvinte prietenoase, în apele lui, vrând parcă să creeze din capul locului un fel de familiaritate, aşa ca raporturile dintre ei să fie mai puţin rigide. Cu regentul făcu însă cunoştinţă în forma cuvenită unei persoane care purta *paiong*[120] de aur, dar care urma să fie în acelaşi timp „fratele lui mai mic”, într-o formă amabilă, dar plină de deferenţă, îi reproşă zelul prea înflăcărat, care îl adusese pe o asemenea vreme până la hotarul provinciei sale, ceea ce, de altfel, regentul, în strictă conformitate cu regulile etichetei, nu era ţinut să facă.

— Zău aşa, domnule *adhipatti,* sunt supărat pe dumneavoastră că v-aţi dat atâta osteneală de dragul meu! Nu speram să vă întâlnesc decât abia la Rangkas-Betung.

— Doream să-l văd pe domnul vice-rezident cât mai degrabă cu putinţă, pentru a lega prieteşug, zise *adhipatti*-ul.

— Desigur, desigur, îmi face mare cinste! Dar nu-mi place să văd o persoană de rangul dumneavoastră şi de vârsta dumneavoastră ostenindu-se atâta. Şi încă de-a călare!

— Domnule vice-rezident, acolo unde mă cheamă serviciul, mai sunt încă sprinten şi voinic.

— Vă impuneţi prea multe eforturi! Nu-i aşa, domnule rezident?

— Domnul. *Adhipatti.* Este. Foarte.

— Bine, dar există o limită.

---

[120] Umbrelă de soare; culoarea ei indica rangul (n. ed. ol.).

— Zelos, mai adăugă într-un târziu rezidentul.

— Bine, dar există o limită, fu nevoit Havelaar să repete, ca pentru a înghiţi la loc ceea ce spusese prima dată. Dacă sunteţi de acord, domnule rezident, vă facem loc în trăsură. Bătrâna *babu* poate să rămână aici; o să-i trimitem din Rangkas-Betung un *tandu*[121]*.* Soţia mea îl ia pe Max pe genunchi... Nu-i aşa, Tine? Şi-atunci vom avea loc destul.

— Eu. Sunt. De.

— Verbrugge, te luăm şi pe dumneata. Nu văd...

— Acord! zise rezidentul.

— Nu văd de ce ţi-ai canoni calul prin noroi dacă nu e absolută nevoie... E loc destul pentru toţi. Putem, cu acelaşi prilej, să ne cunoaştem mai îndeaproape unii pe alţii. Nu-i aşa, Tine? Ne aranjăm noi... Vino-ncoace, Max... Ia priveşte-i, Verbrugge! Nu-i drăguţ ştrengarul? Ăsta-i băiatul meu... Ăsta-i Max!

Rezidentul luase loc în *pendoppo,* cu *adhipatti*-ul. Havelaar îl chemă pe Verbrugge ca să-l întrebe al cui e calul bălan cu *schabrak*[122] roşu. Când Verbrugge se apropie de intrarea *pendoppo*-ului, ca să vadă despre care cal e vorba, Havelaar îi puse mâna pe umăr şi-l întrebă:

— Regentul este întotdeauna la fel de conştiincios?

— Se ţine bine pentru vârsta lui, domnule Havelaar. Şi cred că înţelegeţi: doreşte să vă facă impresie bună.

— Da, înţeleg. Am auzit multe lucruri bune despre el... E bine educat, nu-i aşa?

— O, da...

— Şi are familie mare?

Verbrugge se uită la Havelaar, ca şi cum n-ar fi înţeles acest salt de la un subiect la celălalt. Într-adevăr, pentru cine nu-l cunoştea, asemenea salturi erau adeseori greu de înţeles. Vioiciunea minţii îl făcea de multe ori să sară, în convorbiri, peste câteva verigi ale lanţului de idei – şi oricât de metodic ar fi fost acest salt în gândirea *lui,* unui om mai puţin vioi la minte decât el, sau neobişnuit cu vioiciunea

[121] *Lectică* (n. ed ol.).
[122] *Valtrap* (n. ed. ol.).

minţii lui, nu i se putea lua în nume de rău dacă într-o asemenea împrejurare se uita lung la el, având pe buze întrebarea nerostită: „Sunt eu prost, sau ce să fie?”

Ceva asemănător se afla acum şi în trăsăturile lui Verbrugge, iar Havelaar fu nevoit să repete întrebarea, înainte să vină răspunsul:

— Da, are o familie foarte numeroasă.

— În provincie sunt *medgiet*[123]-uri în construcţie? continuă Havelaar, iarăşi pe un ton în totală contradicţie cu înţelesul cuvintelor, dar care părea să indice că ar exista o legătură între moschei şi „familia mare” a regentului.

Verbrugge răspunse că într-adevăr se lucrează mult la moschei.

— Da, da, ştiam! exclamă Havelaar. Şi ia spune-mi: plata impozitelor agricole e mult rămasă în urmă?

— De! Ar putea să stea mai bine…

— Tocmai… şi mai ales în districtul Parang-Kudjang, zise Havelaar, ca şi cum i-ar fi venit mai uşor să-şi răspundă singur. La cât se cifrează încasările pe anul în curs? continuă el, dar observând că Verbrugge cam şovăie, ca pentru a-şi cântări răspunsul, Havelaar i-o luă înainte, continuând, dintr-o suflare, astfel:

— Bine, bine, am şi aflat… Optzeci şi şase de mii şi câteva sute… Cu cinsprezece mii mai mult ca anul trecut… Dar numai cu şase mii mai mult ca în 1845. Din ’43 n-am progresat decât cu opt mii… şi populaţia e şi ea foarte rară… Păi da! Malthus! În doisprezece ani sporul a fost de numai unsprezece la sută… şi e problematic, pentru că recensămintele au fost înainte foarte inexacte… Şi totuşi! Din ’50 în ’51 am înregistrat chiar o scădere. Nici şeptelul de vite n-a crescut… Ăsta-i semn rău, Verbrugge! Ce naiba, ia te uită cum sare calul acela… cred că a căpiat… Vino să vezi, Max!

Verbrugge îşi dădu seama că nu prea are să aibă ce să-l înveţe pe noul vice-rezident şi că nu se punea chestiunea superiorităţii prin „ancianitate locală”[124], superioritate pe

---

[123] *Moschee* (n. ed. ol.).

[124] Vechime în serviciu în acelaşi loc (n. ed. ol.).

care acest băiat de ispravă nici n-o râvnise.

— Dar e lucru firesc, continuă Havelaar, luându-l în braţe pe Max. Celor din Tjikand şi Bolang[125] le pare foarte bine... şi rebelilor din Lampong[126] tot aşa. Ţin mult să am colaborarea dumitale, domnule Verbrugge! Regentul e un om în vârstă, aşa că noi trebuie să... Ia spune, ginerele lui e tot căpetenie de district? La urma urmei, consider că merită toată stima... Adică, vorbeam de regent. Mă bucur mult că în Lebak e atâta înapoiere şi sărăcie şi... sper să rămân mult pe-aici.

Îi întinse lui Verbrugge mâna. Acesta, venind cu el înapoi spre masa la care luaseră loc rezidentul, *adhipatt*-ul şi doamna Havelaar, era ceva mai conştient decât cu cinci minute înainte că „Havelaar ăsta, nu-i chiar aşa de smintit” cum credea comandantul. Verbrugge nu era complet lipsit de minte, aşa încât – deoarece cunoştea provincia Lebak, cam atâta cât poate să cunoască o singură persoană un ţinut foarte întins, în care nu se tipărea nimic – începu să-şi dea seama de două lucruri: întâi, că exista totuşi o legătură între întrebările în aparenţă disparate ale lui Havelaar şi, al doilea, că noul vice-rezident, deşi nu călcase niciodată pe pământul provinciei, ştia câte ceva din cele ce se petreceau acolo. Controlorul nu pricepea încă de ce se bucura Havelaar de sărăcia din Lebak, dar îşi băgă în cap că-l înţelesese greşit pe vice-rezident. Ulterior însă, după ce îl auzi pe Havelaar spunând de mai multe ori acelaşi lucru, îşi dădu seama câtă măreţie şi nobleţe era în acea bucurie.

Havelaar şi Verbrugge luară loc la masă. Vorbind cu toţii despre lucruri neînsemnate, în timp ce consumau ceai, aşteptară până ce Dongso veni să-i raporteze rezidentului că fuseseră înhămaţi alţi cai, odihniţi. Se înghesuiră cu toţii în trăsură cum putură mai bine şi porniră. Printre hurducături şi zdruncinături, să vorbeşti mult, e greu. Pe micul Max îl făcură să stea liniştit cu ajutorul unei banane,

---

[125] În aceste ţinuturi din jurul oraşelor Batavia şi Buitenzorg, fermele particulare lucrau îndeosebi cu fugari din Lebak (n. ed. ol.).

[126] Acestor rebeli li s-au alăturat fugari din Lebak (n. ed. ol.).

iar maică-sa, care îl ţinea pe genunchi, nu vru deloc să admită că e obosită, când Havelaar îi propuse să ia el băiatul. Într-o clipă de odihnă silită, într-o hârtoapă cu noroi, Verbrugge îl întrebă pe rezident dacă vorbise cu noul vice-rezident despre doamna Slotering.

— Domnul. Havelaar. A. Spus.

— Desigur, Verbrugge, de ce nu? Cucoana poate să rămână la noi. N-aş vrea să...

— Că. E. În. Ordine, adăugă rezidentul cu mare greutate cele câteva cuvinte.

— N-aş vrea să închid uşa casei mele unei cucoane în starea ei! Se înţelege de la sine... Nu-i aşa, Tine?

Tine fu şi ea de părere că se înţelege de la sine.

— Aveţi două case la Rangkas-Betung, zise Verbrugge. Este loc din belşug pentru două familii.

— Dar chiar dacă n-ar fi aşa...

— Eu. N-aş. Îndrăzni. Să-i.

— Bine, domnule rezident, exclamă doamna Havelaar. Nu mai încape nicio îndoială!

— Făgăduiesc. Pentru. Că. Înseamnă.

— Chiar dacă ar fi vorba de zece persoane, tot va trebui să primească să stea la noi.

— Mare. Deranj. Şi. Ea. Este.

— Dar în starea ei e cu neputinţă să călătorească, domnule rezident!

Un şoc violent al trăsurii, care fusese despotmolită, puse un semn de exclamare după declaraţia Tinei, cum că pentru doamna Slotering călătoria e imposibilă. Cu toţii scoaseră strigătul uzual „Fie!”, care urmează după un asemenea şoc, Max îşi regăsi în poala maică-si banana pierdută din pricina zguduiturii, iar trăsura ajunsese la doi paşi de groapa cu noroi următoare, până să-şi poate termina rezidentul fraza:

— O. Femeie. Indigenă.

— O! N-are nicio importanţă, încercă doamna Havelaar să se facă auzită.

Rezidentul dădu din cap, ca pentru a spune: bine că problema a fost rezolvată. Apoi, pentru că era atât de greu

de vorbit, conversaţia încetă.

Doamna Slotering era văduva predecesorului lui Havelaar, mort cu două luni în urmă. Verbrugge, însărcinat după aceea în mod provizoriu cu funcţia de vice-rezident, ar fi avut dreptul să ocupe în acest interval locuinţa spaţioasă pusă la dispoziţie de către stat la Rangkas-Betung, ca în oricare vice-rezidenţă, conducătorului provinciei. Nu folosise însă acest drept, în parte, poate, de teamă că în curând va fi nevoit să se mute din nou – în parte ca să-i lase acelei cucoane şi copiilor ei folosinţa casei. De altfel, ar fi fost loc destul, căci în afară de încăpătoarea locuinţă a vice-rezidentului, alături se mai găsea, pe acelaşi „domeniu”, încă o casă, care servise în trecut aceluiaşi scop şi care, deşi cam dărăpănată, mai era încă foarte bună ca locuinţă.

Doamna Slotering îl rugase pe rezident să vorbească pentru ea cu succesorul soţului ei, ca să-i îngăduie să locuiască acolo până la naştere, pe care o aştepta peste câteva luni. Această rugăminte, Havelaar şi soţia lui o îndepliniseră numaidecât, ceea ce nu e de mirare, pentru că erau din fire extrem de ospitalieri şi de serviabili.

L-am auzit pe rezident spunând că doamna Slotering e o „femeie indigenă”. Pentru cititorii ne-indieni, aceste cuvinte necesită câteva lămuriri, altminteri n-ar fi greu să-şi formeze părerea greşită că au de-a face cu o javaneză adevărată.

Colonia europeană din India Olandeză este separată net în două părţi: europenii propriu-zişi şi cei care, deşi din punct de vedere legal au un statut juridic absolut identic, nu sunt născuţi în Europa, având în vine mai mult sau mai puţin sânge indigen. Spre cinstea noţiunilor de omenie din India, mă grăbesc să adaug aici că, oricât de categorică ar fi linia de demarcaţie trasată în relaţiile sociale dintre cele două feluri de indivizi, care, spre deosebire de indigeni, poartă aceeaşi denumire de „olandezi”, această diferenţiere nu prezintă câtuşi de puţin caracterul barbar al segregării sociale din America. Nu contest că mai există

totuşi multă nedreptate şi obstrucţie în această privinţă şi că mie cuvântul *liplap* mi-a sunat de multe ori în urechi ca o dovadă că ne-*liplapul,* albul curat, se abate adesea foarte mult de la adevărata civilizaţie. E drept că *liplapul* nu este admis în cercurile albilor decât în mod excepţional şi că de obicei, dacă pot să mă folosesc aici de o expresie foarte familiară, *liplapul* „nu e considerat ca întreg”, dar o asemenea excludere sau desconsiderare nu este enunţată sau susţinută ca un *principiu de bază* decât arareori. Fireşte, fiecare e liber să-şi aleagă anturajul şi societatea care-i plac, iar europeanului propriu-zis nu i se poate lua în nume de rău că preferă să aibă relaţii cu nişte conaţionali ai săi şi nu cu nişte persoane care – făcând abstracţie de nivelul lor moral şi intelectual mai ridicat sau mai scăzut – nu-i împărtăşesc impresiile şi ideile, sau – şi acesta este foarte des punctul principal în cazul unei presupuse deosebiri a gradului de civilizaţie – ale căror *prejudecăţi au altă orientare* decât ale lui.

Un *liplap,* ca să folosesc termenul considerat ca fiind mai politicos, ar fi trebuit să spun: un „aşa-zis copil indigen”, dar cer îngăduinţa de a rămâne la expresia uzuală, născută, pare-se, din aliteraţie, fără ca să pun în această expresie nimic jignitor; şi la urma urmei, ce înseamnă acest cuvânt? – un *liplap* are multe lucruri bune. Şi europeanul are multe lucruri bune. Şi unul şi celălalt au multe lucruri greşite, aşa încât şi din acest punct de vedere sunt la fel. Dar ceea ce e bun şi ceea ce e greşit la ambii diferă prea mult de la unul la celălalt, pentru ca relaţiile dintre ei să poată duce, în general, la satisfacţie reciprocă. În plus, şi aici are mare vină guvernul, *liplapul* este adesea rău instruit. Nu se pune problema să ştim cum ar fi rezultat europeanul, dacă dezvoltarea lui ar fi fost împiedicată astfel încă din tinereţe, dar e sigur că dezvoltarea ştiinţifică redusă a *liplapului* stă, *în general,* în calea egalităţii lui cu europeanul, chiar atunci când, *ca individ,* ar putea fi considerat superior, ca civilizaţie, ştiinţă sau artă, unui anumit european.

Nici aici nu-i nimic nou. Aşa, de pildă, şi politica lui

Wilhelm Cuceritorul[127] urmărea ridicarea normanzilor de nivel inferior până deasupra nivelului saxonilor mai civilizaţi, şi se ştie că oricare normand, invocând superioritatea normanzilor *în general,* putea să ajungă în frunte, chiar acolo unde, *fără* influenţa conaţionalilor săi ca partid dominant, ar fi rămas în coada.

Din asemenea situaţii se naşte, fireşte, în relaţiile dintre oameni, o anumită constrângere, care nu poate fi eliminată decât prin vederile şi măsurile filozofice şi liberale ale guvernului.

Că europeanul, care e cel avantajat, se simte foarte bine în această stare de superioritate artificială, se înţelege de la sine. Dar e nostim să-l auzi pe câte unul care şi-a însuşit educaţia şi limba, în cea mai mare parte, pe Zandstraat[128] din Rotterdam, că râde de un *liplap,* pentru că în vorbirea acestuia un *pahar cu apă* şi *guvernământul* sunt masculine, iar *soarele* şi *luna* neutre[129].

Un *liplap* poate să fie oricât de bine crescut, de instruit sau de învăţat – şi există asemenea *liplapi!* – dar de îndată ce europeanul, care făcea pe bolnavul ca să întârzie şi să scape corabia (fiindcă acolo spăla coverta) şi care îşi bazează pretenţiile şi politeţea pe „coane” şi pe „să mă excuzaţi”, se află în fruntea unei întreprinderi comerciale, care a realizat câştiguri „enorme” cu indigoul în anul 1800 şi nu mai ştiu cât... ehei, cu mult înainte ca să posede un *„toko”,* unde vinde şunci şi arme de vânătoare, când un asemenea european bagă de seamă că cel mai educat *liplap* face cu greu deosebirea între *h* aspirat şi *h* gutural, râde de el şi spune că e prost.[130]

---

[127] Duce francez, care, în 1066, a cucerit Anglia de la anglo-saxoni (n. ed. ol.).

[128] Strada Nisipului, foarte populară în vechiul Rotterdam, azi dispărută de mult (n. ed. ol.).

[129] În limba olandeză, *pahar* şi *guvernământ* sunt neutre, iar *soarele* şi *luna* feminine.

[130] În limba olandeză există, ca şi în limba română, un sunet *h* aspirat şi un sunet *h* gutural. Sunetul *h* aspirat se redă în scris, şi în olandeză şi în română, prin litera *h.* Sunetul *h* gutural se redă în scris, în olandeză, prin *g* sau *ch,* iar în română prin *h.* Autorul dă aici ca exemplu două

Dar, ca să nu râdă de această confuzie, ar fi trebuit să ştie că, în arabă şi în malaieză, *h* aspirat şi *h* gutural se redau în scriere prin aceeaşi literă[131], că Hieronymus a devenit *Jérome* via *Geronimo,* că noi din *huano,* am făcut *guano,* că *want*[132] este mănuşă şi vine de la *hand*[133]*,* că vorba *kous*[134] e derivată din *hose*[135] şi că pentru *Guild Heaume*[136] noi spunem în olandeză *Huillem* sau *Willem.* Ar fi să cerem prea mult, dacă am pretinde atâta erudiţie unuia care şi-a făcut averea „în" indigo şi care şi-a însuşit educaţia reuşind să fie ipocrit... sau şi mai rău!

De! un asemenea european nu poate să aibă relaţii cu un *liplap!*

Înţeleg cum vine Willem de la Guillaume şi trebuie să recunosc că am făcut foarte des cunoştinţă, mai ales în Moluce[137], cu *liplapi,* care m-au uimit prin vastitatea culturii lor şi care mi-au sugerat ideea că noi, europenii, oricâte mijloace ne-ar sta la dispoziţie, suntem adesea cu mult în urmă, şi nu numai prin comparaţie, faţă de bieţii paria, care încă din leagăn au avut de luptat cu această inferioritate artificială şi nedreaptă şi cu stupida prejudecată cu privire la culoarea lor.

Dar doamna Slotering era ferită odată pentru totdeauna de primejdia de a face greşeli în olandeză, pentru că nu vorbea niciodată altă limbă decât malaieza. O vom revedea mai târziu, când vom bea ceai cu Havelaar, cu Tine şi cu micul Max în cerdacul locuinţei vice-rezidentului, la Rangkas-Betung, unde cei câţiva călători, după numeroase hurducături şi zdruncinături, au ajuns, în sfârşit, teferi şi

---

perechi de cuvinte, scrise diferit (*gouden bek* – gard de aur şi *houten gek* – zmintit de lemn), pe care *liplapul* le pronunţă la fel. Un exemplu analog în româneşte este imposibil de găsit.

[131] Ca în româneşte.

[132] *Mânecuţă,* în limba olandeză.

[133] *Mână,* în limbile germanice.

[134] *Ciorap,* în limba olandeză.

[135] *Pantaloni,* în limba germană.

[136] Etimologia normandă a prenumelui francez Guillaume.

[137] Arhipelag indonezian, situat între Celebes şi Noua Guinee. Capitala: Amboina.

nevătămaţi.

Rezidentul, care nu venise decât pentru a-l confirma în funcţie pe noul vice-rezident, îşi exprimă dorinţa de a se înapoia încă în aceeaşi zi la Serang:

— Pentru. Că. Era.

Havelaar se declară de asemenea gata să se zorească...

— Foarte. Grăbit.

...Şi căzură cu toţii de acord să se întâlnească în acest scop după o jumătate de oră în cerdacul cel mare al locuinţei regentului. Verbrugge, pregătit pentru această împrejurare, convocase cu multe zile înainte pe conducătorii de districte, pe *patteh,* pe *kliwon,* pe *djaksa*[138]*,* pe perceptor, pe câţiva *mantri*-i, precum şi pe toţi funcţionarii indigeni care erau ţinuţi să asiste la solemnitate, trasându-le sarcina de a se întruni în capitală.

Adhipatti-ul îşi luă rămas bun şi porni cu trăsura spre casă. Doamna Havelaar îşi vizită noua locuinţă şi fu extrem de încântată; mai ales îi păru foarte bine că grădina era mare, căci micul Max avea nevoie de mult aer. Rezidentul şi Havelaar se duseseră în camerele lor ca să se schimbe, deoarece la solemnitatea care urma să aibă loc ţinuta oficială era de rigoare. În jurul casei stăteau în picioare sute de oameni, care însoţiseră călare trăsura rezidentului sau care făceau parte din suita capilor convocaţi. Gardienii din poliţie şi cei civili umblau aferaţi încolo şi încoace. Pe scurt, monotonia de pe această bucăţică de pământ, uitată de Dumnezeu, de la capătul de apus al Javei, fusese întreruptă, pentru o clipă, de un pic de viaţă.

Curând, trăsura frumoasă a *adhipatti*-ului sosi în piaţeta din faţa casei. Rezidentul şi Havelaar, sclipind de aur şi argint, dar cam împiedicându-se în spade, se suiră în trăsură şi plecară spre locuinţa regentului, unde fură primiţi cu muzică de gonguri şi *gamlang*[139]-uri. Verbrugge, care-şi schimbase costumul plin de noroi, sosise şi el. Căpeteniile

[138] *Patteh* – secretarul regentului; *kliwon* – persoană de legătură între guvernământ şi căpeteniile satelor; *djaksa* – şeful poliţiei (n. ed. ol.).
[139] Tarafuri (n. ed. ol.).

de rang mai mic stăteau, după tradiţia orientală, pe jos, pe nişte rogojini, dispuse într-un cerc larg, iar la un capăt al lungii galerii se afla o masă, la care luară loc rezidentul, *adhipatti*-ul, vice-rezidentul, controlorul şi şase căpetenii. Li se servi tuturor ceai cu prăjituri, şi solemnitatea începu.

Rezidentul se sculă în picioare şi dădu citire deciziei guvernatorului general, prin care Max Havelaar era numit vice-rezident al provinciei Bantan-Kidul, sau Bantamul de Sud, numită şi Lebak de către indigeni. Apoi luă buletinul oficial, în care se afla tipărit jurământul prescris pentru instalarea în orice fel de funcţie. Funcţionarul respectiv trebuia să jure „că pentru a fi numit sau avansat în funcţia de..., nimeni n-a făgăduit sau dat ceva, nimeni nu va făgădui sau da ceva; că va fi loial şi credincios majestăţii sale regelui Olandei şi supus reprezentantului majestăţii sale pe pământurile Indiei; că va aplica cu stricteţe şi va face să se aplice cu stricteţe legile şi regulamentele actuale sau viitoare şi că se va comporta întru totul aşa cum se cuvine să se comporte un... (aici: vice-rezident)”.

Urmă, fireşte, formula sacramentală: „Aşa să-mi ajute Dumnezeu Atotputernicul”.

Havelaar repetă cuvintele citite din buletin. Angajamentul „de a ocroti populaţia indigenă împotriva exploatării şi asupririi” ar fi trebuit de fapt să fie considerat ca inclus în acest jurământ. Dacă jurai să respecţi legile şi regulamentele existente, n-aveai decât să arunci o privire asupra numeroaselor prescripţii referitoare la această problemă, ca să-ţi dai seama că un jurământ separat n-avea rost. Dar legiuitorul fusese probabil de părere că prea mult bine nu poate să strice, aşa încât i se cerea vice-rezidentului să presteze un jurământ separat, prin care îndatorirea faţă de omul de rând era menţionată încă o dată, în mod expres. Aşadar, Havelaar fu nevoit să-l ia din nou ca martor pe „Dumnezeu Atotputernicul”, la angajamentul că „va ocroti populaţia indigenă împotriva asupririi, maltratării şi exploatării”.

Unui observator rafinat nu i-ar fi părut rău dacă şi-ar fi dat osteneala să urmărească deosebirea dintre atitudinea

şi tonul rezidentului şi cele ale lui Havelaar în această împrejurare. Amândoi asistaseră de mai multe ori la asemenea solemnităţi. Deosebirea la care mă refer nu provenea din faptul că ceea ce era nou şi neobişnuit îl impresiona pe unul din ei mai mult, iar pe celălalt mai puţin, ci era pricinuită numai de divergenţa dintre caracterele şi concepţiile acestor două persoane. Rezidentul vorbi, ce-i drept, ceva mai repede ca de obicei, deoarece nu avu nevoie decât să citească decizia şi jurămintele, ceea ce îi cruţase osteneala de a-şi căuta cuvintele de încheiere, dar le citi cu o distincţie şi o seriozitate, în urma cărora un observator superficial şi-ar fi format o idee dintre cele mai măreţe despre importanţa problemei. Havelaar, dimpotrivă, când repetă jurământul cu degetul ridicat, avu ceva în figură, în glas şi în atitudine, de parcă ar fi vrut să spună: „Se înţelege de la sine; şi fără Dumnezeu Atotputernicul tot aşa aş face”, iar un cunoscător de oameni mai subtil ar fi avut mai multă încredere în degajarea lui şi în aparenta lui indiferenţă, decât în morga oficială a rezidentului.

Într-adevăr, nu e ridicol să crezi că omul chemat să facă dreptate, omul în mâinile căruia au fost puse fericirea şi durerea atâtor mii de persoane, se va considera legat prin rostirea câtorva cuvinte, dacă fără acele cuvinte inima nu l-ar îndemna să facă acelaşi lucru?

Noi credem despre Havelaar că pe săraci şi pe asupriţi, oriunde i-ar fi întâlnit, i-ar fi ocrotit, chiar dacă lui „Dumnezeu Atotputernicul” i-ar fi făgăduit contrariul.

Apoi urmă o alocuţiune a rezidentului către căpetenii, după care îl prezentă acestora pe vice-rezident ca şef suprem al provinciei, îi pofti să asculte de el, să-şi îndeplinească îndatoririle cu stricteţe şi alte asemenea banalităţi. După aceea îi fură prezentaţi lui Havelaar dregătorii indigeni, unul câte unul, nominal. Havelaar dădu mâna cu fiecare şi „instalarea” luă sfârşit.

Prânzul, la care fusese invitat şi comandantul Duclari, fu servit în casa *adhipatti*-ului. Îndată după masă, rezidentul,

care ţinea să ajungă încă în aceeaşi seară la Serang: – Pentru. Că. Era. Deosebit. De. Grăbit. ...se urcă din nou în caleaşcă, aşa încât Rangkas-Betung-ul îşi recăpătă curând liniştea, firească pentru un post javanez din interior, locuit doar de puţini europeni şi aşezat şi departe de drumul mare.

Între Duclari şi Havelaar se sparse repede gheaţa, *Adhipatti*-ul fu foarte atent faţă de noul său „frate mai mare”, iar Verbrugge povesti ulterior că şi rezidentul, pe care îl însoţise o bucată de drum în călătoria lui de înapoiere la Serang, se exprimase foarte favorabil despre familia Havelaar, care, în trecere spre Lebak, zăbovise câteva zile în casa lui. Rezidentul mai spusese că, foarte probabil, Havelaar, care era bine notat la guvernământ, avea să fie avansat curând într-o funcţie mai înaltă sau cel puţin mutat într-o provincie mai „avantajoasă”.

Max şi „Tine a lui” se înapoiaseră nu de mult dintr-o călătorie în Europa şi se simţeau obosiţi de ceea ce am auzit cândva că se numeşte, în chip foarte original, o viaţă de geamantan. Aşa încât se socoteau fericiţi că după atâta hoinăreală locuiesc şi ei în sfârşit undeva, unde să fie la ei acasă. Înainte de călătoria lor în Europa, Havelaar fusese vice-rezident în Amboina, unde avusese de luptat cu multe greutăţi, deoarece populaţia acelei insule se afla într-o continuă stare de fierbere şi de răzvrătire, ca urmare a numeroaselor măsuri nedrepte ce fuseseră luate în ultima vreme. Se pricepuse, nu fără să întâmpine rezistenţă, să înăbuşe spiritul de răscoală, dar, mâhnit de prea puţinul ajutor pe care-l primise de la forurile superioare şi indignat de conducerea nenorocită, care de secole despopulează şi ruinează splendidele ţinuturi ale Molucelor...

Cititorul pretenţios să încerce să-şi procure şi să citească ce a scris despre acest subiect, încă în 1825, baronul Van der Capellen[140]. Articolele acestui iubitor de oameni le

[140] Guvernator general din 1819 până în 1826; a luat poziţie în favoarea intereselor populaţiei indigene, împotriva extinderii fermelor particulare şi a monopolului mirodeniilor în Moluce (n. ed. ol.).

poate găsi în *Gazeta oficială indiană* din acel an. De atunci, situaţia nu s-a îndreptat!

Aşa fiind, Havelaar făcu în Amboina ceea ce se putu şi ceea ce putu, dar din pricina lipsei de colaborare din partea celor chemaţi să-i sprijine cei dintâi eforturile, de inimă rea se îmbolnăvi, ceea ce îl îndemnă să plece în Europa.

La drept vorbind, cu prilejul reintegrării lui în funcţie avusese pretenţie la o alegere mai bună decât sărăcăcioasa şi deloc înfloritoarea provincie Lebak, deoarece câmpul lui de activitate din Amboina fusese mai important şi totodată, acolo, neavând rezident peste el, stătuse întru totul pe propriile sale picioare. Afară de aceasta, încă dinainte de a pleca în Amboina, se vorbise că va fi avansat rezident, aşa încât multora li se păru ciudat că acum i se dădea conducerea unei provincii, care producea foarte puţin din emolumentele[141] agricole, căci mulţi măsurau importanţa unei slujbe după veniturile respective. El însă nu se plânsese de fel de această numire, deoarece avea altfel de ambiţii, decât să râvnească un rang mai înalt sau un câştig mai mare.

Acesta din urmă i-ar fi prins totuşi bine! Pentru că în călătoria lui în Europa cheltuise puţinul pe care îl încropise. Ba chiar făcuse şi datorii acolo, aşa încât era, într-un cuvânt, sărac. Totuşi, nu-şi considerase niciodată funcţia ca o sursă de câştig, iar când fu numit în Lebak îşi puse în gând, mulţumit, să recupereze restanţele prin economii. Pentru aducerea la îndeplinire a acestei intenţii, soţia lui, atât de simplă în gusturi şi în pretenţii, era gata să-l sprijine din toată inima.

Dar lui Havelaar îi venea greu să facă economii. În ceea ce îl privea pe el însuşi, se putea mărgini la strictul necesar. Da, fără cel mai mic efort putea să se menţină înlăuntrul acestor limite; dar dacă alţii aveau nevoie de ajutor, era pentru el o adevărată pasiune să-i ajute. Îşi cam dădea seama de acest lucru, căci bunul simţ cu care era înzestrat îl făcea să vadă ce *nedreptate* săvârşeşte, sprijinind pe altul, când el însuşi ar fi avut mai mare nevoie de propriul

[141] Venituri suplimentare (n. ed. ol.).

său ajutor; resimţea şi mai puternic această nedreptate, când şi „Tine a lui”, şi Max, pe care îi iubea atâta, aveau de suferit de pe urma dărniciei lui; îşi reproşa mărinimia, pe care o socotea slăbiciune, vanitate, dorinţa de a fi luat drept un prinţ deghizat, îşi propunea să se îndrepte, şi totuşi de câte ori unul sau altul se pricepea să treacă în ochii lui drept o victimă a soartei, uita totul, ca să-l ajute. Şi făcea aceasta în contradicţie cu amara experienţă a urmărilor acestei calităţi, transformate, datorită exagerării, în defect. Cu opt zile înainte de naşterea micuţului său Max, nu avea cu ce să cumpere nici leagănul în care copilul lui drag trebuia să doarmă, şi cu puţin timp înainte, mai sacrificase şi puţinele bijuterii ale soţiei sale, ca să dea o mână de ajutor unei persoane, care se afla cu siguranţă într-o situaţie mai bună decât a lui.

Dar când sosiră în Lebak, toate acestea rămăseseră departe, în urmă! Luaseră în primire, cu voioşie şi calm, casa „în care sperau să rămână câtăva vreme”. Comandaseră cu deosebită bucurie la Batavia mobila, menită să le creeze un interior confortabil şi primitor, îşi arătau unul altuia locurile unde aveau să ia masa, unde urma să se joace micul Max, unde trebuia să fie aşezată biblioteca, unde să-i citească el ei seara tot ce scrisese în timpul zilei... pentru că îşi aşternea în permanenţă ideile pe hârtie, iar Tine era de părere că „odată şi odată o să se tipărească totul şi atunci o să vadă lumea cine e Max al ei!” Dar nu publicase niciodată nimic din ceea ce îi frământa mintea, pentru că era stăpânit de o anumită aprehensiune, care semăna întrucâtva cu pudoarea. Nici el însuşi nu era în stare să descrie această pudoare, decât prin întrebarea pe care le-o punea celor ce-l îndemnau să publice: *„Dumneata ţi-ai lăsa fiica să umble pe stradă fără cămaşă?”* Aceasta era însă una dintre numeroasele sale butade care-i făceau pe cei din anturajul lui să spună că „Havelaar ăsta e totuşi un om ciudat”. Eu nu susţin contrariul. Dar dacă şi-ar fi dat cineva osteneala să tălmăcească felul lui neobişnuit de a vorbi, ar fi găsit, poate, în ciudata lui întrebare despre

ţinuta unei fete, materia necesară pentru o disertaţie despre puritatea minţii, care se fereşte de privirile trecătorului grosolan şi se retrage sub un înveliş de pudoare feciorelnică.

Da, aveau să fie fericiţi la Rangkas-Betung, Havelaar şi Tine a lui! Singura grijă care îi frământa erau datoriile contractate în Europa, sporite şi de costul încă neachitat al călătoriei de înapoiere în India şi de cheltuielile făcute cu mobilarea locuinţei. Dar nu ajunseseră la ananghie. N-aveau decât să trăiască dintr-o jumătate din veniturile lor, sau dintr-o treime. Se mai putea întâmpla, ba era chiar probabil, ca Havelaar să devină curând rezident şi atunci se vor aranja cu uşurinţă lucrurile, în scurt timp...

— Deşi mi-ar părea foarte rău, Tine, să plec din Lebak, pentru că aici sunt multe de făcut. Trebuie să te pui pe economii serioase, draga mea, şi atunci vom fi, poate, în măsură să plătim tot, chiar şi fără avansare, şi atunci sper să rămân mult aici, foarte mult!

Îndemnuri la economie n-avea însă nevoie să-i adreseze nevesti-si. *Ea* n-avea absolut nicio vină că economia devenise o necesitate, dar se identificase până într-atâta cu Max al ei, încât nu considera acest îndemn nicidecum ca un reproş. Şi nici nu era. Căci Havelaar ştia foarte bine că numai *el* greşise, greşeala fiind acea dărnicie exagerată, şi că greşeala *ei,* dacă putea fi vorba de o greşeală a ei, era numai că, din dragoste pentru Max, aproba întotdeauna tot ce făcea el.

Da, *ea* găsise că bine a făcut Max când pe cele două femei sărace de pe Nieuwstraat[142], care nu ieşiseră în viaţa lor din Amsterdam şi nu „călătoriseră” niciodată, le-a plimbat prin târgul din Haarlem, sub pretextul caraghios că regele îl însărcinase „să distreze pe femeile bătrâne cu purtare bună”. *Ea* găsise că bine a făcut Max când pe copiii orfani din toate orfelinatele din Amsterdam i-a tratat cu prăjituri şi sirop de migdale şi i-a încărcat cu jucării. *Ea* fusese întru totul de acord ca Max să plătească chiria restantă a familiei de cântăreţi ambulanţi, care vroiau să se

[142] Strada Nouă.

întoarcă în ţara lor, dar care n-ar fi vrut să-şi abandoneze lucrurile, printre altele harfa, vioara şi contrabasul, atât de necesare pentru meseria lor amărâtă. *Ea* nu putuse să nu-l aprobe pe Max când i-o adusese pe fata care îl acostase seara pe stradă, că-i dăduse nenorocitei de mâncare şi o găzduise fără să spună măcar, cum se obişnuieşte: „Du-te sănătoasă şi nu mai păcătui”, înainte de a-i fi dat posibilitatea să „nu păcătuiască”. *Ea* găsise foarte frumos gestul lui Max al ei, care pusese să se aducă înapoi pianul în holul unui tată de familie, pe care-l auzise spunând ce rău îi pare că fetele lui sunt lipsite de muzică, „după faliment”. *Ea* înţelesese foarte bine că Max al ei răscumpărase şi eliberase în Menado familia de sclavi, atât de amar întristaţi că sunt nevoiţi să se urce pe podiumul licitatorului. *Ea* găsise foarte firesc ca Max să cumpere alţi cai alfurilor[143] din Minahassa[144], în locul celor călăriţi până la exterminare de către ofiţerii din Bayonnaise[145]. *Ea* nu avusese nimic împotrivă când în Menado şi în Amboina, Max îi chemase la el şi-i îngrijise pe naufragiaţii unor *whalers*[146] americane considerându-se apoi prea *grand seigneur*[147] ca să prezinte guvernului american o notă de plată pentru găzduire.[148] *Ea* înţelesese perfect de ce majoritatea ofiţerilor de pe aproape toate vasele de război, când soseau, locuiau la Max şi că deci casa lui era pentru ei un *pied-à-terre*[149] preferat.

---

[143] *Alfuri, alfuruşi* sau *alifuri,* nume dat mai multor grupuri de populaţii, care trăiesc în unele insule din Indonezia (Moluce, Celebes şi Noua Guinee).
[144] Regiune situată la extremitatea peninsulei septentrionale a insulei Celebes.
[145] Numele unei unităţi militare.
[146] Baleniere (n. ed. ol.).
[147] Boier mare (fr.).
[148] Guvernului Statelor Unite urma să i se pună la socoteală 83 de cenţi olandezi pe zi pentru întreţinerea unui naufragiat, indiferent dacă era ofiţer sau matelot. Dintre aceşti presupuşi naufragiaţi, cei mai mulţi nu erau mult mai breji decât nişte piraţi. Americanii întreţin în permanenţă cam o mie de *whalers* în mările Indiei, iar echipajul acestor vase este alcătuit din drojdia ţării. (Nota lui Multatuli.)
[149] Locuinţă provizorie (fr.).

Nu era el Max al ei? N-ar fi fost prea meschin din partea ei, prea josnic, n-ar fi fost absurd, să vrea ca lui Max, care vădea o asemenea largheţe de suflet, să-i impună reguli de economie şi gospodărire bune pentru alţii? Şi, în afară de asta, chiar dacă pentru moment se mai putea ivi uneori o disproporţie între venituri şi cheltuieli, nu era oare Max – Max al ei – hărăzit unei cariere strălucite? N-avea să se afle el în curând în situaţia care să-i permită ca, fără să-şi depăşească veniturile, să lase frâu liber înclinaţiilor lui spre mărinimie? N-are să devină Max al ei guvernator-general al acestei Indii iubite? Sau... rege? Chiar, nu era ciudat că nu ajunsese încă rege?

Dacă i s-ar fi putut imputa vreo greşeală, de vină era adoraţia ei pentru Havelaar şi dacă zicala de mai jos e adevărată, atunci ea aici e valabilă şi anume că trebuie iertat mult celui care a iubit mult!

Totuşi nu era nimic de iertat la ea. Fără a împărtăşi concepţiile exagerate pe care şi le făurise despre el, se putea totuşi admite că Max al ei avea în faţă o carieră frumoasă, iar dacă această perspectivă întemeiată s-ar fi adeverit, urmările neplăcute ale dărniciei lui ar fi fost într-adevăr eliminate curând. Dar încă un motiv, de cu totul altă natură, îi desvinovăţea în legătură cu aparenta lor nepăsare... Tine îşi pierduse încă din fragedă tinereţe ambii părinţi şi fusese crescută de nişte rude. Când se căsătorise, i se comunicase că posedă o mică avere, care de altfel îi şi fusese plătită numaidecât. Havelaar descoperise însă, din câteva scrisori mai vechi şi din câteva însemnări izolate pe care ea le păstra într-o casetă rămasă de la maică-sa, că familia ei, atât dinspre tată, cât şi dinspre mamă, fusese foarte bogată; totuşi, nu se putuse lămuri unde, din ce cauză şi când se pierduse această bogăţie. Ea, care nu acordase niciodată importanţă problemelor băneşti, nu ştiuse să răspundă decât puţin sau de loc, când Havelaar stăruise pe lângă ea să-i dea câteva lămuriri cu privire la averea din trecut a rudelor ei. Bunicul ei, baronul Van W., emigrase cu Willem al V-lea[150] în Anglia şi fusese căpitan de

---

[150] *Willem al V-lea* (1748–1806), ultimul stadhouder ereditar al Olandei.

cavalerie în oastea ducelui de York. Se pare că dusese o viaţă de plăceri împreună cu membrii emigraţi ai familiei domneşti, fapt care – susţineau unii – ar fi fost cauza irosirii averii. Ulterior, pierise la Waterloo, într-un atac, printre husarii lui Boreel. Era mişcătoare lectura scrisorilor tatălui ei, pe atunci un tânăr de optsprezece ani. Acesta, ca locotenent în unitatea de husari, se alesese în aceeaşi luptă cu o lovitură de sabie în cap, de pe urma căreia avea să moară, dement, opt ani mai târziu. În scrisori îi relata îndurerat maică-si cum căutase zadarnic, pe câmpul de bătălie, trupul tatălui său.

Cât despre ascendenţii dinspre mamă, Tine îşi amintea că bunicul ei trăise pe picior foarte mare, iar din unele hârtii reieşise că era proprietarul poştelor din Elveţia, în felul în care şi azi încă, într-o mare parte a Germaniei şi Italiei, dreptul asupra încasărilor este apanajul prinţilor de Turn şi Taxis[151]. Proprietatea poştelor elveţiene permitea să se presupună că bunicul avusese o mare avere, dar din cauze complet necunoscute, nici din această avere nu se transmisese nimic, sau în orice caz foarte puţin, până la a doua generaţie.

Puţinul ce se putea afla în această privinţă, Havelaar îl află abia după căsătorie, iar în timpul cercetărilor fu foarte mirat de faptul că şi caseta, despre care am vorbit adineauri – şi pe care Tine o păstra, împreună cu tot ce era înăuntru, dintr-un simţământ de pietate, fără să bănuiască de fel că în ea se aflau, poate, acte importante din punct de vedere bănesc – că şi caseta se pierdu în mod misterios. Oricât ar fi fost de dezinteresat, Havelaar îşi clădi pe aceste fapte şi pe multe altele convingerea că aici se ascunde un roman mult prea intim, aşa că nu i se putu lua în nume de rău faptul că, deşi felul lui de a fi îl obliga să aibă mereu

De teama trupelor franceze revoluţionare, care înaintau în Olanda, s-a refugiat în Anglia (1795). Această fugă a însemnat totodată sfârşitul stadhouderatului. (*Stadhouder* a fost titlul dat guvernatorilor Olandei sub dominaţia austriacă, iar după aceea principilor de Oranje, conducători ereditari ai republicii independente a Provinciilor Unite, de la sfârşitul secolului al XVI-lea până la 1795.)

[151] Privilegiu acordat de stat (desfiinţat în 1866) (n. ed. ol.).

nevoie de mulţi bani, se bucurase când aflase că romanul luase sfârşit. Oricare ar fi fost adevărul în legătură cu existenţa acestui roman şi dacă avusese sau nu loc o delapidare, un lucru e sigur şi anume: că în închipuirea lui Havelaar luă naştere un fel de *„rêve aux millions”*[152].

Totuşi mai era ciudat şi faptul că Havelaar, care ar fi urmărit şi apărat cu atâta precizie şi acuitate dreptul altuia – oricât de adânc ar fi fost îngropat acel drept sub acte prăfuite şi sub şicane încâlcite – aici, unde era în joc propriul său interes, scăpase, cu nepăsare, clipa în care ar fi trebuit, poate, să fie atacată problema. Părea să resimtă un fel de jenă, pentru că aici era vorba de propriul său avantaj şi sunt sigur că dacă „Tine a lui” s-ar fi căsătorit cu altul, iar acel altul i s-ar fi adresat lui, cu rugămintea să sfâşie pânza de păianjen de care rămăsese agăţată averea ei strămoşească, ar fi reuşit s-o repună pe „orfana interesată” în posesia averii ei. Dar acum, orfana interesată era soţia *lui,* averea ei era a *lui,* aşa încât găsea că ar fi un gest cam comercial, cam umilitor, să întrebe în numele ei: „Nu cumva îmi mai datoraţi ceva?”

Şi totuşi nu se putea dezbăra de visul lui la milioane, fie numai ca să aibă la îndemână o scuză, atunci când îşi reproşa, aşa cum se întâmpla destul de des, că irosise prea mulţi bani.

Abia cu puţin timp înainte de înapoierea în Java, după ce suferise mult de pe urma strâmtorării băneşti, când fusese nevoit să-şi plece capul semeţ sub *furca caudina*[153] a mai multor creditori, abia atunci îşi putuse învinge şovăiala sau teama de a pretinde milioanele care socotea că i se mai cuvin. Şi i se dădu, drept răspuns, un vechi cont-curent, un argument împotriva căruia, după cum se ştie, nu se poate replica nimic.

Dar aveau să fie atât de economi în Lebak! Şi la urma urmei, de ce nu? Într-un ţinut atât de primitiv nu rătăcesc pe stradă, seara târziu, fete care au de vânzare un pic de

---

[152] Vis de milioane (fr.).

[153] În trecătoarea Caudină, romanii învinşi erau siliţi să treacă sub jug, simbol al umilirii (n. ed. ol.).

cinste pentru un pic de mâncare. Pe aici nu hoinăresc oameni care trăiesc din meserii dubioase. Aici nu se întâmplă ca o familie să se prăbuşească dintr-o dată, din pricină că s-a întors roata norocului... Cam acestea erau de obicei stâncile pe care eşuau bunele intenţii ale lui Havelaar. Europenii din Lebak erau atât de puţini la număr, încât nici nu contau, iar javanezii prea săraci, pentru ca – orice întorsătură ar fi avut loc – să devină interesanţi prin şi mai mare sărăcie. La toate acestea, Tine nu prea cugeta, totuşi ar fi putut să-şi dea seama, mai precis decât ar fi dorit ea din dragoste pentru Max, de cauzele situaţiei lor nu prea favorabile. Noul lor anturaj respira calmul şi lipseau cu totul împrejurările, colorate mai mult sau mai puţin într-o nuanţă fals romanţioasă, care îl făcuseră înainte vreme pe Havelaar să spună adeseori:

— Nu-i aşa, Tine, ăsta-i un caz de care nu pot să stau departe...

Şi la care Tine răspundea invariabil:

— Sigur că nu, Max, fiind vorba de un caz ca ăsta, nu poţi să stai departe!

Vom vedea cum simplul şi în aparenţă impasibilul Lebak ajunse să-l coste pe Havelaar mai mult decât toate excesele dinainte ale inimii lui, luate la un loc. Dar lucrul acesta ei nu-l ştiau încă! Priveau viitorul cu încredere şi se simţeau extrem de fericiţi în dragostea lor şi în faptul că aveau copilul...

— Ce de trandafiri în grădină, exclamă Tine. Uite şi *rampeh,* şi *tjempaka* şi câte *melatti* şi ia te uită ce crini frumoşi...

Şi, ca nişte copii, se jucară de-a locuinţa. Iar când, seara, Duclari şi Verbrugge, după o vizită la Havelaar, se înapoiară în locuinţa lor comună, vorbiră mult despre voioşia copilărească a familiei recent sosite.

Havelaar se duse în biroul lui şi rămase acolo toată noaptea, până a doua zi de dimineaţă.

Capitolul al optulea

Havelaar îl rugase pe controlor să-i poftească pe toţi capii prezenţi la Rangkas-Betung să rămână pe loc până în ziua următoare, ca să ia parte la o *sebah*[154], pe care voia s-o convoace. O asemenea adunare are loc de obicei o dată pe lună, totuşi fie pentru că vroise să cruţe câtorva capi, domiciliaţi relativ departe de capitală, un drum inutil, – căci provincia Lebak e foarte întinsă – fie pentru că dorea să le ţină o cuvântare solemnă numaidecât, fără să mai aştepte ziua stabilită, hotărâse ca prima zi de *sebah* să fie în dimineaţa următoare.

La stânga locuinţei lui, dar pe acelaşi „domeniu”, faţă-n faţă cu pavilionul locuit de doamna Slotering, se afla o clădire alcătuită în parte din birourile vice-rezidenţei, inclusiv tezaurul public, şi în parte dintr-o vastă galerie deschisă, care oferea un excelent prilej pentru o asemenea adunare. Acolo erau reuniţi în dimineaţa următoare, devreme, capii. Havelaar intră, salută şi luă loc. Primi rapoartele lunare scrise, despre agricultură, şeptelul de vite, poliţie şi justiţie şi le puse de-o parte, pentru o mai îndeaproape cercetare.

Fiecare se aştepta să urmeze o alocuţiune ca aceea din ajun a rezidentului şi nu e complet şi absolut sigur că Havelaar însuşi a avut de gând să procedeze altfel, dar trebuia să-l fi auzit în asemenea împrejurări, ca să-l vezi cum se înfierbânta, cum, prin felul lui de a vorbi, dădea celor mai cunoscute lucruri o culoare nouă, cum i se îndrepta atunci ţinuta, cum îi ieşeau flăcări din privire, cum glasul îi trecea de la un ton blând şi mângâietor la unul tăios şi ascuţit, cum îi curgeau de pe buze imaginile, de parcă ar fi răspândit în jurul lui ceva preţios, ceva ce totuşi

[154] Adunare (n. ed. ol).

nu-l costa nimic şi, în sfârşit, când se oprea, cum îl priveau ţintă toţi, cu gurile căscate, ca pentru a-l întreba: „Pentru numele lui Dumnezeu, cine eşti dumneata?”

E adevărat că el însuşi, care în astfel de ocazii vorbea ca un apostol, ca un clar-văzător, după aceea nu prea mai ştia ce spusese, iar elocvenţa lui avea mai mult darul de a uimi şi a impresiona, decât de a convinge printr-o logică strânsă. Pornirea războinică a atenienilor, stârnită numaidecât după ce fusese hotărâtă campania împotriva lui Filip[155], Havelaar ar fi fost în stare s-o împingă până la furie dar probabil că ar fi obţinut rezultate mai slabe dacă sarcina lui ar fi fost să-i îndemne pe atenieni la război prin argumente logice. Cuvântarea lui către căpeteniile din Lebak o rosti, fireşte, în malaieză, împrumutând din această limbă o particularitate în plus, deoarece simplitatea limbilor orientale conferă multor expresii o forţă care în limbile noastre s-a pierdut datorită artificiozităţii literare, iar pe de altă parte dulceaţa cursivităţii limbii malaieze e greu de redat în altă limbă. În afară de aceasta, să nu se uite că cea mai mare parte dintre ascultătorii lui erau oameni simpli, dar câtuşi de puţin proşti şi că totodată erau orientali, deci oameni ale căror impresii sunt foarte diferite de ale noastre.

Havelaar trebuie să fi vorbit cam aşa:

— Domnule *radhen adhipatti,* regent de Bantan-Kidul, şi dumneavoastră, *radheni demang,* care sunteţi căpeteniile districtelor din această provincie, şi dumneata, *radhen djaksa,* care ai pe seamă justiţia, tot aşa şi dumneata, *radhen kliwon,* care exerciţi autoritatea, în capitală, şi dumneavoastră, *radheni, mantri* şi toţi cei ce sunteţi căpetenii în provincia Bantan-Kidul, pe dumneavoastră toţi, vă salut!

Şi vă mai spun că mi se umple inima de bucurie că vă văd adunaţi aici cu toţii, ascultând cuvintele pe care le rostesc eu.

Ştiu că printre dumneavoastră sunt unii care se disting

[155] *Filip al Macedoniei* (382–326 î.e.n.), tatăl lui Alexandru cel Mare; a supus diferitele state greceşti, printre care şi Atena (n. ed. ol.).

prin învăţătura minţii şi prin onestitatea inimii; sper să-mi sporesc şi eu învăţătura prin cea a dumneavoastră, deoarece nu e chiar atât de mare pe cât aş dori. Îmi place mult şi onestitatea, dar adeseori simt că în firea mea sunt lipsuri, care-mi umbresc această onestitate şi o împiedică să crească... Dumneavoastră ştiţi cu toţii că arborele cel mare îl înăbuşă pe cel mic şi îl ucide. De aceea am să iau aminte la aceia dintre dumneavoastră care se deosebesc prin virtute, ca să încerc să devin şi eu mai bun decât sunt.

Vă salut pe toţi din inimă.

Când domnul guvernator general mi-a încredinţat sarcina să vin la dumneavoastră, ca să fiu vice-rezident în această provincie, mi-a crescut inima de bucurie. Veţi fi aflat că n-am călcat în viaţa mea în Bantan-Kidul. De aceea mi-am făcut rost de scrieri care vorbesc despre provincia dumneavoastră şi am văzut că există multe lucruri bune în Bantan-Kidul. Oamenii dumneavoastră stăpânesc ogoare de orez în văi şi mai sunt ogoare de orez şi pe munţi. Doriţi să trăiţi în pace şi nu râvniţi să locuiţi în ţinuturi locuite de alţii. Da, ştiu că există multe lucruri bune în Bantan-Kidul!

Dar nu numai de aceea mi-a crescut inima de bucurie. Pentru că şi în alte ţinuturi aş fi găsit multe lucruri bune.

Am băgat de seamă că populaţia dumneavoastră e săracă şi faptul acesta m-a bucurat până în adâncul sufletului.

Deoarece ştiu că Alah îl iubeşte pe cel sărac şi că dăruieşte bogăţie celui pe care vrea să-l încerce. Săracilor le trimite însă pe cel care rosteşte cuvântul lui, pentru ca să se înalţe în sărăcia lor.

Nu dă El ploaie când se usucă paiul de orez şi nu pune El o picătură de rouă în potirul florii însetate?

Nu e oare un lucru măreţ să fii trimis la cei osteniţi, care au rămas ultimii după lucru, şi care s-au prăbuşit pe drum, pentru că genunchii lor n-au mai avut putere să-i ducă până la locul unde se plăteşte simbria? Să nu mă bucur că pot să întind o mână celui căzut în groapă şi că pot să dăruiesc un toiag celui ce se suie pe munte? Să nu-mi sară inima din piept când această inimă se vede aleasă dintre multe, să

facă din tânguiri o rugăciune şi din plânset o binecuvântare?

Da, mă bucur că am fost chemat în Bantan-Kidul!

I-am spus femeii care împarte cu mine grijile şi care îmi sporeşte fericirea: „Bucură-te, căci văd că Alah şi-a pogorât binecuvântarea pe capul copilului nostru! M-a trimis într-un loc, în care nu s-a isprăvit toată treaba, socotindu-mă vrednic să mă aflu acolo înainte de vremea secerişului.” Pentru că nu în seceratul *padi*-ului[156] sălăşluieşte bucuria, ci în seceratul *padi*-ului pe care l-ai semănat. Iar sufletul omului nu se înalţă din simbrie, ci din munca pentru care e vrednic de simbrie. Şi i-am spus ei: „Alah ne-a dăruit un copil, care are să spună cândva: «Ştiţi că sunt fiul lui?» Şi atunci se vor afla oameni care îl vor saluta cu drag şi care-i vor pune mâna pe creştet şi vor spune: «Stai la masa noastră şi găzduieşte în casa noastră şi împarte cu noi tot ce avem, pentru că l-am cunoscut pe tatăl tău»”.

Căpetenii din Lebak, e mult de lucru în ţinutul vostru!

Spuneţi-mi, nu-i aşa că ţăranul vostru e sărac? Că *padi*-ul n-ajunge ca să-i sature pe cei ce n-au semănat? Nu sunt prea multe strâmbătăţi în ţara dumneavoastră? Numărul copiilor voştri nu e prea mic?

Nu simţiţi în suflet ruşine când locuitorul din Bandung, de acolo, de la răsărit, vine pe meleagurile voastre şi întreabă: „Unde vă sunt satele? Şi unde vi-s plugarii? Şi de ce nu aud *gamlang*-ul, care risipeşte voioşie prin gura lui de aramă? Şi de ce nu le aud pe fetele voastre bătând *padi*-ul?”

Nu simţiţi amărăciune când, odată plecaţi la drum, vedeţi de aici până pe Coasta de Sud, munţii care nu au apă pe povârnişurile lor, sau şesurile pe care niciun bivol n-a tras niciodată la niciun plug?

Da, da, vă mărturisesc că sufletul mi-e întristat de toate acestea! Şi tocmai de aceea îi suntem recunoscători lui Alah, că ne-a dat putere să lucrăm aici!

Căci avem în ţara asta ogoare pentru mulţi, cu toate că locuitorii sunt puţini. Şi nu ne lipseşte ploaia, căci piscurile munţilor sug norii cerului înspre pământ. Şi nu sunt peste

---

[156] Orezului (n. ed. ol.).

tot stânci care să nu primească rădăcinile, căci în multe locuri pământul e moale şi roditor şi abia aşteaptă să vină bobul de grâu, pe care vrea să ni-l dea înapoi pe un pai încovoiat. Şi în ţară nu e război, care să calce în picioare *padi*-ul când e încă verde, nici boală, care să zădărnicească *patjol*-ul[157]. Nu sunt nici raze de soare mai fierbinţi decât e nevoie ca să se coacă bobul, care trebuie să vă hrănească pe voi şi pe copiii voştri; nici *banir*-uri[158], care să vă facă să vă tânguiţi: „Arată-mi unde am semănat!”[159]

Acolo unde trimite Alah puhoaie, care iau cu ele ogoarele, unde face ca pământul să fie tare ca piatra stearpă, unde face ca soarele său să dogorească şi să pârjolească, unde trimite război care răvăşeşte câmpul, unde loveşte cu boli, care betegesc mâinile, sau cu secetă, care ucide spicele, acolo, căpetenii din Lebak, ne plecăm smeriţi capul şi spunem: „Aşa a vrut El!” Dar nu şi în Bantan-Kidul! Am fost trimis încoace ca să vă fiu prieten, fratele vostru mai mare. Pe fratele vostru mai mic nu l-aţi înştiinţa, dacă aţi vedea un tigru în calea lui? Căpetenii din Lebak, am săvârşit adesea greşeli; ţara noastră e săracă tocmai pentru că am săvârşit atâtea greşeli. Căci în Tjikandi şi în Bolang şi în ţinutul Kravang şi în împrejurimile Bataviei se află mulţi oameni, care s-au născut în ţara noastră şi care au plecat din ţara noastră.

De ce caută ei de lucru departe de locul în care le sunt îngropaţi părinţii? De ce fug ei din *dessah*-ul în care au fost tăiaţi împrejur? De ce le place mai mult răcoarea copacului de acolo, decât umbra pădurilor noastre?

Acolo, în nord-vest, peste mare, sunt mulţi oameni care ar fi trebuit să fie copiii noştri, dar care au plecat din Lebak pentru ca să rătăcească pe meleaguri străine, cu *kris* şi *klevang*[160] şi puşcă. Şi pier în chip jalnic, pentru că acolo guvernământul are forţe, care îi zdrobesc pe răzvrătiţi.[161]

[157] Unealtă agricolă (n. ed. ol.).
[158] Inundaţii (n. ed. ol.).
[159] Titlul unei broşuri de mai târziu, scrisă de Multatuli în folosul victimelor unei inundaţii catastrofale din Java (n. ed. ol.).
[160] Pumnal şi sabie curbă (n. ed. ol.).
[161] În provincia Lampong (Sumatra) (n. ed. ol.).

Căpetenii din Bantan-Kidul, vă întreb: de ce sunt atât de mulţi cei care au plecat ca să nu fie îngropaţi unde s-au născut? De ce copacul întreabă unde-i omul pe care l-a văzut jucându-se la piciorul lui când era copil?

Havelaar se întrerupse o clipă. Ca să-ţi dai seama cât de cât de impresia produsă de vorbirea lui, trebuia să-l auzi şi să-l vezi. Când vorbise despre copilul lui, avusese în glas ceva blând, ceva mişcător, de nedescris, ceva ce te îndemna să întrebi: „Unde-i micuţul? Vreau să-l sărut chiar acum pe copilul care-l face pe tatăl lui să vorbească astfel!” Dar când numaidecât după aceea trecuse, în aparenţă fără prea multă legătură, la întrebările: „De ce e sărac Lebak-ul?” şi „De ce atâţia locuitori din aceste locuri pleacă în bejenie aiurea?”, în glas îi vibrase ceva care amintea de zgomotul făcut de un burghiu când se înşurubează cu putere într-un lemn dur. Totuşi nu vorbise tare, nici nu apăsase în mod deosebit pe anumite cuvinte, ba chiar avea monotonie în glas, dar tocmai această monotonie, fie că era studiată, fie că era firească, întărea impresia produsă de cuvintele lui asupra unor temperamente atât de sensibile la un asemenea fel de a vorbi.

Imaginile lui, luate întotdeauna din mediul înconjurător, erau pentru el adevărate unelte cu care făcea să se înţeleagă mai bine ceea ce vroia să spună şi nu, aşa cum se întâmpla ades, anexe supărătoare, care îngreunează frazele vorbitorului, fără să adauge nicio precizare pentru înţelegerea problemei a cărei lămurire se urmăreşte. Azi suntem obişnuiţi cu absurditatea expresiei: „puternic ca un leu”, dar cel care a folosit cel dintâi, în Europa, această imagine, a dovedit că nu din poezia lirică şi-a extras comparaţia. Poezia lirică furnizează imagini raţiunii şi nu *poate* vorbi altfel; ea şi-a copiat pur şi simplu banalităţile gratuite dintr-o carte sau alta – poate din *Biblie* – în care a fost vorba despre un *leu.* Întrucât niciunul dintre ascultători nu simţise niciodată pe pielea lui puterea leului, ar fi fost mai degrabă necesar să-i faci să înţeleagă puterea leului prin compararea lui cu o fiinţă a cărei putere e cunoscută

de el din experienţă, decât invers.

Trebuie să recunoaştem că Havelaar era într-adevăr poet. Toţi ascultătorii erau convinşi că, atunci când vorbea despre ogoarele de orez de pe munţi, Havelaar, îndreptându-şi ochii într-acolo prin latura deschisă a sălii, vedea într-adevăr ogoarele. Atunci când pusese copacul să întrebe unde e omul care în copilărie se jucase la piciorul lui, copacul era bineînţeles de faţă, iar în imaginaţia ascultătorilor lui Havelaar, copacul îşi rotise într-adevăr privirea după locuitorii emigraţi din Lebak. De fapt nu născocea nimic: auzea copacul cum vorbeşte şi era convins că nu face decât să repete ceea ce, în mintea lui de poet, înţelesese foarte limpede.

Dacă obiectează cineva că originalitatea felului de a vorbi al lui Havelaar nu era chiar incontestabilă, că limbajul lui semăna cu stilul profeţilor din *Vechiul Testament,* îi amintesc un lucru: am mai spus, în alt capitol, că în clipele de exaltare avea într-adevăr ceva de prooroc. Hrănit cu impresiile pe care i le împărtăşise viaţa în păduri şi pe munţi, înconjurat de atmosfera plină de poezie a Orientului, se adăpase la acelaşi izvor ca şi învăţătorii din vechime, cu care erai adesea ispitit să-l compari şi bănuim că n-ar fi vorbit altfel, chiar dacă n-ar fi citit niciodată minunatele poeme din *Vechiul Testament.* Iată de pildă, chiar în poeziile lui din tinereţe, versuri ca acestea, scrise pe Salak – unul dintre giganţii munţilor din regenţa Preang, dar nu cel mai mare – versuri în care, tot aşa, la început redă duioşia emoţiilor, pentru ca să treacă deodată la evocarea tunetului:

Pe Dumnezeu să-l lauzi aici e-o încântare,
Căci inima spre Ceruri se-nalţă mai uşor,
Iar ruga, mai frumoasă şi mai sonoră pare...
Te afli mai aproape, în munţi, de Creator!
Aici clădi El însuşi altare de granit,
Ce n-au fost niciodată de oameni profanate.
Pe piscuri, vijelia e glasul lui cumplit,
Iar tunetul rosteşte cuvântul: Maiestate!

...Şi nu simţim oare că ultimele versuri nu le-ar fi putut scrie aşa cum le-a scris, dacă n-ar fi fost într-adevăr convins că aude şi înţelege tunetul lui Dumnezeu, care îi strigă stihurile izbindu-se de pereţii masivului într-un duduit asurzitor?

Dar nu-i plăceau versurile. „Au fost un corset urât”, zicea el, iar când era pus în situaţia să citească ceva din ceea ce „comisese”, cum se exprima el, se amuza să-şi strice propria operă, recitând-o în aşa fel, încât devenea caraghioasă, sau întrerupând-o deodată, mai ales la un *passus*[162] cât se poate de serios, ca să intercaleze o glumă, care îi impresiona în mod penibil pe ascultători. Pentru el însă, gluma nu era altceva decât o satiră sângeroasă la adresa disproporţiei dintre corsetul acela şi sufletul lui, care se simţea atât de strivit în corset.

Dintre căpetenii, doar foarte puţini luară câte ceva din ceea ce se servi. Havelaar, cu un semn, dăduse dispoziţie să se servească ceaiul cu *manissan*[163], nelipsit în asemenea ocazii. Părea că vroise să introducă într-adins o pauză după ultima frază a cuvântării sale. Şi avea motiv. Căpeteniile trebuie să-şi fi zis: „Cum? A şi aflat câţi oameni au plecat din provincia noastră, cu amărăciunea în suflet? A şi aflat câte familii au emigrat în ţinuturi vecine, ca să scape de sărăcia care domneşte aici? Şi ştie chiar şi câţi bantamezi se află în cetele care au desfăşurat în Lampong steagul răscoalei împotriva stăpânirii olandeze? Ce vrea? Ce urmăreşte? Cui îi sunt adresate întrebările lui?”

Unii dintre ei se uitară la *radhen* Wira Kusuma[164], căpetenia districtului Parang-Kudjang. Dar cei mai mulţi lăsară ochii în jos.

— Vino-ncoace, Max! exclamă Havelaar, care îşi zărise copilul.

Băieţaşul, care se juca pe afară, intră în sala de şedinţe, iar regentul îl luă pe genunchi.

Dar micul Max era prea zburdalnic ca să stea mult acolo.

---

[162] Pasaj (n. ed. ol.).
[163] Fruct zaharisit (n. ed. ol.).
[164] Ginerele regentului, unul dintre cei mai faimoşi capi (n. ed. ol.).

Sări jos, ocoli cercul căpeteniilor şi le vorbi vrute şi nevrute, jucându-se cu tecile *kris*-urilor lor. Când ajunse la *djaksa*[165], care atrăsese atenţia copilului prin îmbrăcămintea lui mai elegantă decât a celorlalţi, acesta păru că-i face un semn *kliwon*[166]-ului de lângă el şi că-i arată ceva pe capul micului Max, iar *kliwon*-ul păru că aprobă câteva cuvinte şoptite de *djaksa.*

— Acum du-te de te joacă, Max, zise Havelaar. Tăticu are ceva să le spună dumnealor.

Băieţaşul făcu bezele şi plecă.

Havelaar continuă astfel:

— Căpetenii din Lebak! Noi toţi îl slujim pe regele Olandei. Dar el, care e drept şi vrea să ne facem datoria, e departe de noi. De treizeci de ori câte o mie de ori o mie de suflete, ba chiar mai mult decât atâta, sunt ţinute să asculte de poruncile lui, dar el nu poate să se afle alături de toţi cei ce atârnă de voinţa lui.

Domnul cel mare de la Buitenzorg este drept şi vrea ca fiecare să-şi facă datoria. Dar nici el, cât e de puternic şi mai mare peste toţi cei cu putere în oraşe şi peste toţi cei mai bătrâni în sate, nici el, care dispune de forţa armată şi de corăbiile de pe mări, nici el nu poate să vadă unde se săvârşeşte nedreptatea, căci nedreptatea rămâne departe de el.

Iar domnul rezident din Serang, care e mai mare peste ţara Bantamului, în care locuiesc cinci sute de mii de oameni, vrea să nu fie nimic nedrept pe teritoriul său şi dreptatea să domnească în ţinuturile care ascultă de el. Acolo unde e nedreptate, el e prea departe de locurile acelea. Iar cel ce săvârşeşte o faptă rea, se ascunde de faţa lui, căci se teme de pedeapsă.

Iar domnul *adhipatti,* care e regent în Bantamul de Sud, vrea ca oricine e făcător de bine să trăiască şi vrea ca peste ţinutul, care e regenţa sa, să nu se abată ruşinea.

---

165 Şeful poliţiei (n. ed. ol.).
166 Căpetenie de sat (n. ed. ol.).

Iar eu, care l-am luat ieri pe Dumnezeu Atotputernicul ca martor că am să fiu drept şi îndurător, că am să fac dreptate fără teamă şi fără ură, că am să fiu „un bun vice-rezident”, doresc să-mi fac datoria.

Căpetenii din Lebak! Acest lucru îl dorim cu toţii!

Dar dacă sunt cumva printre noi unii care nu-şi văd de treabă urmărind câştiguri, care vând dreptatea pentru bani, sau care iau bivolul omului sărac şi poamele celui înfometat, cine să-l pedepsească?

Dacă vreunul dintre dumneavoastră are să afle de o asemenea faptă, va trebui s-o împiedice. Iar domnul regent n-are să îngăduie să se petreacă astfel de fapte în regenţa sa. Şi am să mă împotrivesc şi eu, cât am să pot. Dar dacă nici dumneavoastră, nici domnul *adhipatti,* nici eu, n-o ştim...

Căpetenii din Lebak! Cine are să mai facă atunci dreptate în Bantan-Kidul?

Ascultaţi cuvântul meu, căci am să vă spun cum se va face atunci dreptate.

Va veni o vreme când femeile şi copiii noştri vor plânge când ni se va pregăti giulgiul de înmormântare, iar trecătorul va spune: „Aici a murit un om”. Atunci, cel ce va veni în sate va aduce ştirea despre moartea celui care şi-a dat sufletul, iar gazda lui va întreba: „Cum *a fost* omul care a murit?” Şi se va spune:

„A fost bun şi drept. A vorbit drept şi nu l-a izgonit pe jeluitor de la uşa sa. A ascultat cu răbdare pe oricine a venit la el şi a dat înapoi ceea ce fusese luat pe nedrept. Iar pe cel ce nu putea ţine coarnele plugului pe ogor, pentru că-i fusese luat bivolul din grajd, l-a ajutat să-şi găsească bivolul. Şi acolo unde fiica a fost răpită din casa mamei, l-a căutat pe hoţ şi a adus fata înapoi. Şi acolo unde s-a muncit, n-a oprit simbria şi n-a luat pe nedrept poamele celui ce sădise pomul. Nu s-a îmbrăcat cu îmbrăcămintea care ar fi trebuit să acopere pe altul, nici nu s-a hrănit cu hrana ce aparţinea săracului.”

Atunci se va spune prin sate: „Alah e mare, Alah l-a luat la el. Facă-se voia lui... A murit un om bun.”

Altă dată trecătorul se va opri în faţa unei case şi va întreba: „Ce s-a întâmplat, că tace *gamlang*-ul şi cântecul fetelor?” Şi iar i se va spune: „A murit un om”.

Iar cel ce umblă din sat în sat va sta seara alături de gazdă, iar în jurul lui, feciorii şi fetele din casă şi copiii celor din sat, iar el va spune:

„Acolo a murit un om care a făgăduit să fie drept, dar care vindea dreptatea cui îi dădea mai mulţi bani. Îşi îngrăşa ogorul cu sudoarea muncitorilor, pe care îi chema de pe ogoarele lor. Îi oprea meseriaşului leafa şi se hrănea cu hrana săracului. S-a îmbogăţit din sărăcia altora. Avea mulţi galbeni, şi arginţi, şi nestemate cu grămada, iar plugarul din vecini nu ştia cum să potolească foamea copilului său. Zâmbea ca un om fericit, dar se auzea un scrâşnet printre dinţii jeluitorului care cerea dreptate. Mulţumire era pe faţa lui, dar laptele pierise din pieptul mamelor care alăptau.”

Atunci locuitorii satelor vor spune: „Alah e mare... Nu blestemăm pe nimeni!”

Căpetenii din Lebak, cu toţii nu murim decât o dată!

Ce se va spune în satele în care noi am cârmuit? Şi ce vor spune trecătorii, care vor privi înmormântarea?

Şi ce vom răspunde, când după moartea noastră un glas va vorbi sufletului nostru şi va întreba: „De ce e plânset pe ţarini şi de ce se ascund tinerii? Cine a luat recolta din hambare şi cine, din grajduri, bivolii care trebuie să are ogoarele? Ce-aţi făcut cu fratele pe care vi l-am dat să-l păziţi? De ce săracul e trist şi blestemă rodnicia nevestei sale?”

Aici Havelaar se opri din nou şi, după o scurtă tăcere, continuă, cu tonul cel mai simplu din lume, ca şi cum nu s-ar fi spus niciun cuvânt care să facă impresie:

— Ţin mult să trăiesc în bună înţelegere cu dumneavoastră şi de aceea vă rog să mă priviţi ca pe un prieten. Cel care va greşi, se va putea aştepta la o judecată blândă din partea mea, căci eu însumi greşesc uneori, aşa

încât nu voi fi aspru... Nici măcar în ceea ce priveşte abaterile în serviciu sau neglijenţele obişnuite. Dar atunci când neglijenţa va deveni nărav, voi lua măsuri. Despre abateri mai grave, despre spoliere şi asuprire, nici nu mai vorbesc. Asemenea lucruri nu se vor întâmpla. Nu-i aşa, domnule *adhipatti?*

— O, nu, domnule vice-rezident. Asemenea lucruri nu se vor întâmpla în Lebak.

— Bine. Atunci, domnilor, căpetenii din Bantan-Kidul, să ne bucurăm că provincia noastră e atât de dispreţuită şi de săracă. Avem ceva măreţ de făcut. Dacă Alah ne va ţine în viaţă, vom purta de grijă să poposească aici bunăstarea. Pământul e destul de roditor, iar populaţia e blândă. Dacă fiecare va fi lăsat să se bucure de roadele muncii sale, nu încape nicio îndoială că în scurt timp populaţia va spori, atât ca număr de suflete, cât şi ca avere şi nivel de trai, căci acestea merg aproape întotdeauna mână în mână. Vă rog încă o dată să mă priviţi ca pe un prieten, care vă va ajuta de câte ori se va putea, mai cu seamă când va trebui să fie împiedicată o nedreptate. Şi, pentru a împiedica nedreptăţile, mă bizui mult pe colaborarea dumneavoastră.

Rapoartele primite despre agricultură, creşterea vitelor, poliţie şi justiţie, vi le voi înapoia împreună cu dispoziţiile mele.

Căpetenii din Bantan-Kidul! Am zis! Vă puteţi întoarce acasă. Vă salut din inimă pe toţi!

Se înclină, îi oferi bătrânului regent braţul şi îl însoţi până acasă, unde Tine îl aştepta în cerdac.

— Stai, Verbrugge, nu te duce încă acasă! Hai... Un pahar de Madera? Şi... da, trebuie să aflu asta... Ascultă, *radhen djaksa!*

Havelaar exclamă aceste cuvinte când toate căpeteniile, după multe plecăciuni, se pregăteau să se înapoieze la casele lor. Verbrugge era şi el gata să plece de pe domeniu, dar veni înapoi cu *djaksa.*

— Tine, vreau să beau Madera. Vrea şi Verbrugge. *Djaksa,* ia spune, ce-ai zis către *kliwon* despre băieţaşul

meu?

— *Mintah ampong*[167]*,* domnule vice-rezident, m-am uitat la capul lui, pentru că aţi vorbit...

— Ce naiba are capul lui cu ce-am vorbit eu? Nici eu nu mai ştiu ce-am spus...

— Domnule, am spus către *kliwon...*

Tine veni mai aproape: se vorbea doar despre micul Max.

— Domnule, am spus către *kliwon* că *sienio*[168] e un copil de rege.

Asta îi plăcu Tinei; fu şi ea de aceeaşi părere!

Adhipatti-ul se uită la capul copilului şi, într-adevăr, văzu şi el pe creştetul acestuia dublul vârtej de păr, care, după superstiţia din Java, este hărăzit să poarte o coroană.

Întrucât eticheta nu îngăduia să i se ofere lui *djaksa* un loc în prezenţa regentului, poliţaiul salută şi plecă. Ceilalţi rămaseră câtva timp împreună, fără să pomenească nimic în legătură cu „serviciul”. Dar deodată – deci în contradicţie cu firea poporului indian, peste măsură de politicos – regentul întrebă dacă anumite sume de bani, pe care le încasase perceptorul, n-ar putea fi plătite.

— Sigur că nu, exclamă Verbrugge. Dumneavoastră ştiţi, domnule *adhipatti,* că nu se poate până nu se aprobă decontul.

Havelaar se juca în timpul acesta cu Max, ceea ce se pare că nu-l împiedicase să citească pe faţa regentului că răspunsul lui Verbrugge nu-i fusese pe plac.

— Hai, Verbrugge, să nu fim dificili – zise el şi porunci să fie chemat un funcţionar din birou. Să plătim suma... Decontul are să fie aprobat.

După ce plecă *adhipatti*-ul, Verbrugge, care ţinea mult la respectarea dispoziţiilor oficiale, zise:

— Dar, domnule Havelaar, nu se poate! Decontul perceptorului mai e încă la Serang, în verificare... Dacă lipseşte ceva?

— Completez de la mine, – zise Havelaar.

Verbrugge nu înţelegea cărui fapt se datora această

---

[167] Iertaţi-mă (n. ed. ol.).

[168] Domnişorul (n. ed. ol.).

îngăduinţă faţă de perceptor. Funcţionarul veni curând înapoi cu nişte scripte. Havelaar iscăli şi zise că trebuie urgentată plata.

— Verbrugge, am să-ţi spun de ce fac asta! Regentul n-are nicio leţcaie în casă. Ştiu de la funcţionarul lui. Şi-apoi... dar ce mai atâtea întrebări... chestiunea e limpede. De aceşti bani are nevoie *chiar el,* iar perceptorul e de acord să-i avanseze. Prefer să încalc o formă pe răspunderea mea, decât să las la strâmtoare un om de rangul şi de vârsta lui. În plus, Verbrugge, se săvârşeşte un abuz de putere cumplit. Trebuie să ştii asta. Ştii asta?

Verbrugge tăcu. Ştia.

— Eu ştiu – continuă Havelaar – *eu ştiu!* N-a murit domnul Slotering în noiembrie? Ei bine, *a doua zi după moartea lui,* regentul a mobilizat oameni ca să-i lucreze *sawah*-urile... fără plată! Ar fi trebuit să ştii asta, Verbrugge. Ştiai?

Asta Verbrugge n-o ştia:

— În calitate de controlor ar fi *trebuit* s-o ştii! *Eu* ştiu, – continuă Havelaar. – Iată statele lunare ale districtelor, – şi-i arătă un maldăr de scripte, pe care le primise la adunare. Vezi, n-am deschis nimic. Aici sunt, printre altele, date despre muncitorii trimişi în capitală pentru clacă. Zi: datele sunt corecte?

— Nu le-am văzut încă...

— Nici eu! Dar totuşi te întreb dacă sunt corecte.

Verbrugge tăcu.

— Am să-ţi spun eu; au fost *mincinoase!* Pentru că au fost mobilizaţi ca să lucreze pentru regent de trei ori mai mulţi oameni decât admit regulamentele referitoare la clacă şi lucrul acesta n-au îndrăznit să-l arate în state. E-adevărat ce spun?

Verbrugge tăcu.

— Şi statele pe care le-am primit azi sunt tot mincinoase, – continuă Havelaar. Regentul e sărac. Regenţii din Bandung şi Tiandjur sunt membri ai familiei al cărei şef e el. Cel din Tiandjur are numai rang de *tommongong,* iar regentul nostru e *adhipatti,* dar totuşi, fiindcă Lebak-ul nu e

nimerit pentru cultura cafelei şi deci nu-i aduce emolumente, veniturile lui nu-i permit să se ia la întrecere, ca pompă şi strălucire, cu un simplu *dhemang* din Preang, care ar ţine scara când vărul lui ar vrea să încalece. E adevărat?

— Da, aşa e.

— Nu are nimic altceva decât salariul, din care i se mai scade o cotă pentru lichidarea unui avans, primit de el de la guvernământ, când... Ştii asta?

— Da, ştiu.

— Când a vrut să clădească o nouă medgiet[169]. Pentru construcţie avea nevoie de mulţi bani. În plus, mulţi membri ai familiei lui... *Ştii* asta?

— Da, ştiu.

— Mulţi membri ai familiei lui, care de fapt nu domiciliază în Lebak şi de aceea nici nu sunt văzuţi pe aici, roiesc în jurul lui ca o bandă de hoţi şi îi storc bani. E adevărat?

— Adevărat, zise Verbrugge.

— Şi când caseta îi este goală, ceea ce se întâmplă ades, aceştia iau *în numele lui,* de la populaţie, ceea ce i se cuvine lui. Aşa e?

— Da, aşa e.

— Deci sunt bine informat; dar să intrăm în amănunte. Regentul, care, pe măsură ce înaintează în vârstă, se teme tot mai mult de moarte, e stăpânit de dorinţa de a-i fi pe plac lui Alah făcând daruri preoţilor. Cheltuieşte o groază de bani pentru călătoria la Meka a unor pelerini, care-i aduc de acolo tot felul de fleacuri: moaşte, talismane şi *djimat*-uri[170]. Nu-i aşa?

— Ba da, e adevărat.

— Ei! Toate astea îl sărăcesc. *Dhemang*-ul din Parang-Kudjang e ginerele lui. Acolo unde regentul nu îndrăzneşte să ia chiar el, de ruşine pentru rangul lui, îl ajută *dhemang*-ul (dar nu numai el singur), storcând bani şi bunuri de la populaţia săracă şi luând oameni de pe propriile lor ogoare ca să-i mâne spre *sawah*-urile regentului. Iar acesta, ...vezi,

---

[169] Moschee (n. ed. ol.).

[170] Obiecte picate din cer (n. ed. ol.). Probabil meteoriţi.

vreau să cred că el ar dori ca lucrurile să se petreacă altfel, dar că nevoia îl sileşte să facă uz de asemenea mijloace. Nu-i adevărat tot ce-am spus, Verbrugge?

— Ba da, e-adevărat, – zise Verbrugge, care, pe măsură ce vorbeau, începuse să-şi dea seama din ce în ce mai bine cât de ageră era privirea lui Havelaar.

— Am mirosit – continuă acesta – că n-are bani în casă, când a început adineauri să discute cu ajutorul de perceptor despre decont. Ai auzit azi de dimineaţă că am de gând să-mi fac datoria. Nedreptatea, să mă bată Dumnezeu, dar nu pot s-o sufăr!

Sărind în sus, glasul îi răsuna cu totul altfel decât în ajun, când depusese Jurământul *oficial.*

— Dar – continuă el – vreau să-mi fac datoria cu blândeţe. Nu vreau să ştiu prea amănunţit ce s-a petrecut. Însă de ceea ce se petrece *de azi înainte,* răspund *eu* şi mă ocup *eu!* Sper să rămân mult aici. Ştii oare, Verbrugge, că misiunea noastră e minunat de frumoasă? Dar mai ştii un lucru? Că tot ceea ce am spus acum trebuia de fapt să aud de la *dumneata?* Te cunosc tot atât de bine, cât ştiu de bine că se practică *garem glap*[171] pe Coasta de Sud. Eşti un om de treabă... Şi asta ştiu. Dar de ce nu mi-ai spus că aici sunt atâtea lucruri strâmbe? Timp de două luni ai fost vice-rezident interimar şi, în plus, eşti de mult în funcţia de controlor, aşa că trebuia să cunoşti toate astea. Nu-i aşa?

— Domnule Havelaar, n-am avut niciodată un şef ca dumneavoastră. Sunteţi un om deosebit, vă rog să nu mi-o luaţi în nume de rău.

— Câtuşi de puţin! Ştiu foarte bine că nu sunt ca toţi oamenii, dar ce legătură are asta cu ce vorbeam?

— Asta contribuie foarte mult, căci mi-aţi transmis noţiuni şi imagini care înainte nu existau în mintea mea.

— Nu! Care erau adormite de blestemata rutină oficială, pentru care stilul ales este „am onoarea”, iar liniştea conştiinţei, „înalta satisfacţie a guvernământului”. Nu, Verbrugge! Nu te ponegri singur! N-ai nevoie să înveţi nimic de la mine. Azi dimineaţă, de pildă, în *sebah,* am spus

---

[171] Contrabandă de sare (sarea era monopol) (n. ed. ol.).

ceva nou?

— Nu, nimic nou, dar aţi vorbit altfel decât alţii.

— Da, asta-i din pricină... că am avut o educaţie cam la voia întâmplării: vorbesc cu fânul şi cu iarba. Dar să-mi spui de ce te lăsa atât de rece tot ce era strâmb în Lebak?

— N-am avut niciodată impresia că trebuie iniţiativă. Şi apoi, pe aceste meleaguri întotdeauna a fost aşa.

— Da, da, ştiu asta! Nu poate fi oricine prooroc sau apostol... Hm, are să se scumpească lemnul, de atâtea răstigniri! Dar totuşi, vrei să mă ajuţi să îndrept totul? Vrei să-ţi faci *datoria?*

— Desigur! Mai cu seamă alături de dumneavoastră. Pentru că cei mai mulţi oameni nici nu cer din partea altora şi nici ei înşişi nu privesc problema aceasta în chip atât de strict. Altminteri ar ajunge lesne în situaţia de a lupta cu morile de vânt.

— Nu! Atunci cei cărora le place nedreptatea, pentru că trăiesc din ea, spun că *n-a fost* nedreptate, ca să se amuze făcându-ne pe noi, pe dumneata şi pe mine, Don Quijoţi şi ca, în acelaşi timp, să-şi lase morile de vânt, morile *lor,* să se învârtească. Dar, Verbrugge, n-aveai nevoie să mă aştepţi pe *mine* ca să-ţi faci datoria! Domnul Slotering a fost un om capabil şi cinstit; ştia ce se petrece, n-a fost de acord şi s-a împotrivit... Uite!

Havelaar scoase dintr-un portofel două coli de hârtie şi, arătându-i-le lui Verbrugge, întrebă:

— Al cui e scrisul ăsta?

— E scrisul domnului Slotering.

— Exact! Ei, astea sunt ciorne, cuprinzând, evident, probleme despre care vroia să discute cu rezidentul. Îţi citesc... Ascultă: 1) Despre cultura orezului. 2) Despre locuinţele căpeteniilor satelor. 3) Despre încasarea dărilor agricole etc. Aici sunt puse, la urmă, două semne de exclamare. Ce a vrut să înţeleagă domnul Slotering prin asta?

— De unde pot să ştiu *eu?* exclamă Verbrugge.

— Eu ştiu! Asta înseamnă că dările agricole încasate se ridică la sume mult mai mari decât cele care intră în

visteria statului. Dar am să-ţi arăt acum ceva, ce ştim amândoi, pentru că e scris cu litere, nu cu semne. Uite:

> „12) Despre abuzul practicat pe spinarea populaţiei de către regenţi şi de către căpeteniile de rang mai mic. (Despre întreţinerea mai multor locuinţe pe cheltuiala populaţiei etc.)”

E clar? Vezi dar că domnul Slotering a fost un om care ştia să ia o *iniţiativă.* Ai fi putut deci să i te alături. Ascultă mai departe:

> „Că pe statele de plată apar multe persoane din familiile şi dintre slujitorii căpeteniilor indigene, persoane care de fapt nu iau parte la cultura orezului, aşa încât avantajele respective le revin lor, în prejudiciul participanţilor efectivi. De asemenea, aceştia sunt puşi în posesia ilegală a unor ogoare *sawah,* care revin exclusiv celor ce iau parte la cultura orezului.”

Uite încă o însemnare, cu creionul. Ia priveşte, şi aici e scris ceva foarte clar:

> „Deplasarea de populaţie spre Parang-Kudjang trebuie atribuită numai abuzului nemaipomenit, care se practică pe spinarea populaţiei”.

Ce zici de asta? Te-ai convins că nu sunt chiar atât de trăznit cum par, dacă fac caz de legalitate? Vezi că şi alţii au făcut la fel?

— E-adevărat, zise Verbrugge, domnul Slotering a vorbit deseori cu domnul rezident despre toate acestea.

— Şi ce a urmat?

— A fost chemat regentul. S-a procedat *à bouche*[172]*...*

— Exact! Şi după aceea?

— De obicei regentul tăgăduia totul. Atunci a fost nevoie de martori... Nimeni n-a îndrăznit să depună mărturie împotriva regentului... Ah, domnule Havelaar, lucrurile sunt atât de anevoioase!

Cititorul, înainte de a termina de citit cartea mea, are să ştie la fel de bine ca şi Verbrugge de ce erau atât de deosebit de anevoioase lucrurile.

---

[172] A avut loc o discuţie verbală (n. ed. ol.). În original e folosit verbul francez *aboucher,* olandizat şi ca formă şi ca înţeles.

— Domnul Slotering s-a necăjit mult din pricina asta, urmă controlorul. A scris scrisori aspre căpeteniilor...

— Le-am citit... azi-noapte, zise Havelaar.

— Şi l-am auzit adeseori spunând că dacă nu are loc nicio schimbare şi dacă domnul rezident nu *intervine,* are să se adreseze direct domnului guvernator general. Asta le-a spus-o şi căpeteniilor la ultima *sebah* pe care a prezidat-o.

— Ar fi făcut o mare greşeală. Rezidentul îi era şef; peste şef, în niciun caz nu putea să treacă. Şi de ce ar fi trecut? Doar nu e de presupus că rezidentul din Bantam e de acord cu nedreptatea şi cu arbitrarul.

— De acord... nu! Dar nimeni nu denunţă, cu inima uşoară, guvernământului pe un cârmuitor.

— Eu nu denunţ cu inima uşoară pe nimeni, oricine ar fi, dar dacă *trebuie,* atunci şi pe un cârmuitor, la fel ca pe oricare altul. De denunţ însă, slavă Domnului, nu e încă vorba! Mâine mă duc în vizită la regent. Am să-i pun în faţă caracterul nedrept al exercitării ilegale a autorităţii, mai ales când e vorba de avutul unor oameni săraci. Dar, aşteptând ca toate acestea să se îndrepte, pentru că regentul se găseşte într-o situaţie delicată, am să-l ajut cât am să pot. Acum sigur că înţelegi de ce l-am pus pe perceptor să-i achite banii aceia; nu-i aşa? Ba chiar am de gând să rog guvernământul să-i şteargă regentului avansul. Iar dumitale, Verbrugge, îţi propun să ne facem, cot la cot, întreaga datorie. Cât se poate, cu blândeţe; dar dacă *trebuie,* fără teamă! Eşti un om cinstit, ştiu asta, dar eşti timid. Pe viitor, spune lucrurilor pe nume, *advienne que pourra*[173]*!* Leapădă-te de obiceiul de a te opri la jumătatea drumului, dragul meu... Şi acum rămâi la noi la masă: ne aşteaptă o conservă de conopidă olandeză... Dar totul e foarte simplu, pentru că trebuie să fiu foarte econom... Stau rău de tot cu banii: călătoria în Europa, ştii... Hai, Max, măi să fie, că greu te-ai mai făcut, băiatule!

Şi, cu Max călare pe umeri şi urmat de Verbrugge, intră în cerdac, unde Tine îl aştepta cu masa pusă, care era, aşa cum spusese Havelaar, într-adevăr *foarte* simplă! Duclari,

---

[173] Orice s-ar întâmpla (fr.).

care venise să-l întrebe pe Verbrugge dacă n-are de gând să vină odată acasă, ca să prânzească, fu invitat şi el la masă. Dacă cititorul simte dorinţa să găsească oarecare variaţie în povestirea mea, să treacă la capitolul următor, în care arăt cam ce s-a vorbit în timpul acestei mese.

Capitolul al nouălea

Aş da mult să ştiu, cititorule, cât timp pot lăsa o eroină să plutească în aer, până să-mi laşi dumneata cartea din mână, obosit de descrierea unui castel şi să nu mai aştepţi ca persoana să ajungă la sol. Dacă, în povestirea mea, aş avea nevoie de o asemenea săritură în aer, din precauţie aş alege cel puţin etajul întâi ca punct de pornire al săriturii şi un castel despre care să nu fie prea multe de spus. Deocamdată fii însă liniştit: casa lui Havelaar nu are etaje, iar eroina cărţii mele, Doamne sfinte, această bună, credincioasă *anspruchlose*[174] Tine, o eroină! n-a sărit în viaţa ei pe fereastră.

Când am încheiat capitolul precedent cu precizarea referitoare la variaţia din cel următor, am folosit de fapt un artificiu oratoric şi l-am folosit nu numai ca să obţin o încheiere care „să meargă” bine, ci şi mai cu seamă, fiindcă am socotit că într-adevăr capitolul următor are să aibă valoare numai ca variaţie. Un scriitor e orgolios „ca un bărbat”. Vorbeşte-i de rău despre mama lui sau despre culoarea părului lui, spune-i că are accent amsterdamez (ceea ce un amsterdamez nu admite niciodată) şi se prea poate să te ierte. Dar… nu te lega niciodată de latura exterioară a celei mai mici subdiviziuni a unei părţi secundare din ceva ce se află pe lângă scrierea lui, căci asta nu ţi-o iartă! Prin urmare, dacă găseşti că romanul nu e frumos şi se întâmplă să mă întâlneşti, fă-te că nu mă cunoşti.

Totuşi, chiar şi un astfel de capitol, pentru variaţie, privit prin lupa vanităţii mele de scriitor, mi se pare extrem de important şi chiar indispensabil; dacă-l sări, şi după aceea nu eşti încântat de cartea mea aşa cum se cuvine, n-am să

[174] Modestă (germ.).

şovăi să-ţi reproşez că tocmai din cauza acestei sărituri n-ai putut să-mi judeci cartea, pentru că n-ai citit tocmai ceea ce a fost esenţial. Aşa încât, pentru că sunt bărbat şi scriitor, am să consider că e *esenţial* orice capitol pe care l-ai sărit cu o uşurinţă de neiertat.

Îmi închipui că soţia dumitale întreabă: „Cum e cartea asta? E ceva de capul ei?” Iar dumneata spui, de pildă, *horribile auditu*[175] pentru mine, cu bogăţia de cuvinte proprie bărbaţilor însuraţi:

— Hm... de!... nu ştiu încă...

Păi bine, barbarule, citeşte mai departe! Partea interesantă abia bate la uşă. Şi mă uit ţintă la dumneata, şi-mi tremură buzele şi măsor grosimea pachetului de file întoarse, şi caut pe faţa dumitale efectul capitolului „care e atât de frumos...”

„Nu, îmi spun eu, n-a ajuns acolo. Acuş-acuş are să sară în sus şi, în culmea exaltării, are să sărute pe cineva, poate pe nevastă-sa...”

Dar văd că citeşti mai departe. „Capitolul cel frumos” trebuie să fi trecut, aşa cred. N-ai sărit de loc în sus, n-ai sărutat pe nimeni... Şi tot mai mult se subţiază pachetul de file de sub degetul gros al mâinii dumitale drepte şi tot mai mult îmi scade speranţa că ai să săruţi pe cineva... Da, zău, am contat chiar şi pe o biată lacrimă!

Şi ai terminat de citit romanul până unde eroii „se iau” şi spui – altă formă de oratorie în căsnicie – căscând:

— Aşa... aşa...! E o carte care... Hm! Vai, multe se mai scriu în ziua de azi!

Dar atunci nu ştii, monstrule, tigrule, europeanule, cititorule, atunci nu ştii că ţi-ai petrecut un ceas morfolindu-mi *mie* mintea, ca pe o scobitoare? Rozând şi mestecând carne şi os din specia dumitale? Antropofagule, acolo înăuntru era sufletul meu, sufletul *meu,* pe care l-ai rumegat ca pe o iarbă mâncată înainte! Era inima *mea,* pe care ai înghiţit-o ca pe o trufanda! Pentru că în cartea asta mi-am pus inima asta şi sufletul ăsta şi au curs atâtea lacrimi pe acest manuscris, scris cu sângele meu, şi ţi-am

---

[175] *Îngrozitor de auzit* (lat.) (n. ed. ol.).

dat tot, ţi-am dat dumitale tot, iar dumneata ai cumpărat acest tot cu câţiva gologani... şi mai ai tupeul să zici: *hm!*

Cititorul va înţelege că aici nu vorbesc despre cartea *mea.*

Aşa că vreau numai să spun, citându-l pe Abraham Blankaart[176]...

— Cine-i ăla, Abraham Blankaart? a întrebat Louise Rosemeyer, iar Frits i-a răspuns, ceea ce mie mi-a făcut o deosebită plăcere, pentru că mi-a dat prilejul să mă scol, în sfârşit, de pe scaun şi să pun capăt cititului, cel puţin pentru seara aceea. Ştii că sunt mijlocitor de cafea – splaiul Dafinilor, nr. 37 – şi că pentru mine nu există nimic mai presus de meseria mea. Aşadar, îşi poate da seama oricine ce puţin mulţumit am fost de lucrarea lui Stern. Eu mă aşteptam la cafea şi el ne-a dat, de! Dumnezeu ştie ce!

Cu scrierea asta a lui ne-a ţinut toată seara, trei reuniuni la rând şi, ceea ce e mai rău, e că Rosemeyerii o găsesc frumoasă. Aşa spun ei, cel puţin. Dacă fac eu o observaţie, el o cheamă în ajutor pe Louise. Aprobarea ei, zice el, atârnă mai greu la cântar decât toată cafeaua din lume şi în plus: „Dacă inima mi-e fierbinte...” etc... Vezi tirada asta pe pagina cutare, sau mai bine lasă, n-o mai vedea. Şi stau aşa şi nu mai ştiu ce să fac! Pachetul ăla al lui Sjaalman e un adevărat cal troian. L-a stricat şi pe Frits. După cum bag de seamă, Frits i-a ajutat lui Stern, pentru că Abraham Blankaart ăsta e mult prea olandez pentru un neamţ. Amândoi sunt atât de dibaci, încât m-am simţit de-a-binelea în încurcătură. Ce e mai rău, am încheiat cu Gaafzuiger o înţelegere cu privire la editarea unei cărţi care trebuie să trateze despre *licitaţiile de cafea* – toată Olanda o aşteaptă – şi acum Stern ăsta îmi dă cu totul altceva! Ieri a spus: „Stai mata liniştit; toate drumurile duc la Roma. Aşteaptă mai întâi sfârşitul introducerii (toată asta e abia *introducere?)* Îţi promit (de fapt el a zis: îţi făgăduiesc) că până la urmă ajungem la cafea, la cafea, la nimic altceva

---

[176] Personaj din romanul *Sara Burgerhart,* scris în secolul al 18-lea de Elizabeth Wolff-Bekker şi Aagje Deken.

decât la cafea! Gândeşte-te la Horaţiu – a continuat Stern – n-a spus el: *omne tulit punctum, qui miscuit*[177]... cafea cu altceva? Nu faci şi dumneata la fel când îţi pui zahăr şi lapte în ceşcuţă?”

Aşa că am fost nevoit să tac. Nu fiindcă a avut dreptate, ci pentru că am îndatorirea faţă de firma „Last & Co.” să port de grijă ca bătrânul Stern să nu încapă pe mâna lui „Busselinck & Waterman”, care l-ar servi prost, pentru că sunt nişte neisprăviţi.

Dumitale, cititorule, îţi spun tot ce am pe inimă. Acum, după ce ai citit mâzgălitura lui Stern – ai citit-o într-adevăr? – cred că n-ai să-ţi reverşi mânia asupra unui cap nevinovat, pentru că te întreb pe dumneata: cine lucrează cu un intermediar, care îl înjură spunându-i „antropofag”?; după ce ai citit-o, nădăjduiesc că eşti convins de nevinovăţia mea. Doar nu pot să-l dau afară pe Stern din firma cărţii mele, de vreme ce lucrurile au ajuns atât de departe, încât Louise Rosemeyer, când vine de la biserică – pare-se că băieţii o aşteaptă – îl întreabă dacă vine devreme seara, ca să citească mult, cât mai mult, despre Max şi Tine.

Dar o dată ce ai cumpărat cartea sau ai luat-o cu împrumut, încrezător în titlul ei distins, care promite ceva serios, recunosc că ai pretenţia să primeşti ceva bun pentru banii dumitale şi de aceea mai scriu şi eu câteva capitole. Nu vii la seratele Rosemeyerilor, cititorule, şi deci eşti mai fericit decât mine, care trebuie să ascult totul. Ai toată libertatea să sări peste capitolele cu iz de exaltare nemţească şi să te ocupi doar de ceea ce am scris eu, care sunt un om distins şi mijlocitor de cafea.

Cu mirare am aflat din scrierea lui Stern – şi mi-a dat dovezi din pachetul lui Sjaalman că e adevărat – că în provincia Lebak nu se plantează cafea. Asta e o mare lipsă şi am să socotesc că osteneala mi-e din plin răsplătită dacă prin cartea mea am să atrag atenţia guvernului asupra acestei greşeli.

---

[177] *Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci* – Cine amestecă utilul cu plăcutul a câştigat toată lauda (lat.) (n. ed. ol.).

Din hârtiile lui Sjaalman ar reieşi că terenul din acele ţinuturi nu e bun pentru cultura cafelei. Dar nu există nicio scuză şi susţin că anumite persoane se fac vinovate de o neglijenţă de neiertat în îndeplinirea datoriei faţă de Olanda în general şi faţă de mijlocitorii de cafea în special. Ba chiar şi faţă de javanezi, prin faptul că nu iau o măsură anume: fie să modifice terenul – javanezii tot n-au altă treabă – fie, dacă există convingerea că asta nu se poate, să-i ia pe oamenii care locuiesc acolo şi să-i trimită în alte regiuni, unde pământul e bun pentru cafea.

Eu nu spun niciodată ceva ce n-am cântărit bine şi îndrăznesc să susţin că vorbesc aici în deplină cunoştinţă de cauză, căci am cugetat adânc asupra problemei, mai ales de când ascult predica părintelui Wawelaar, la slujba pentru convertirea păgânilor.

Era vineri seara. Trebuie să ştii, cititorule, că îmi îndeplinesc cu stricteţe îndatoririle de tată şi că educaţia morală a copiilor mei îmi e foarte aproape de inimă. Întrucât, de câtăva vreme, în tonul şi în purtarea lui Frits a apărut ceva ce nu-mi place – toate astea din cauza acelui afurisit de pachet! – l-am luat frumos de-o parte pe băiat şi i-am spus:

— Frits, nu sunt mulţumit de tine! Ţi-am pus întotdeauna binele în faţă, dar tu te abaţi de la calea cea dreaptă. Eşti îngâmfat şi sâcâitor şi faci versuri şi ai sărutat-o pe Betsy Rosemeyer. Frica de Dumnezeu este începutul a toată înţelepciunea, aşa că nu trebuie să le săruţi pe fetele Rosemeyer şi nu trebuie să fii atât de îngâmfat. Imoralitatea duce la pieire, băiatule. Citeşte *Scriptura* şi mai ia exemplu de la Sjaalman ăla. El a părăsit căile Domnului: acum e sărac şi locuieşte într-o odăiţă... Iată urmările imoralităţii şi purtării urâte! A scris în *Indépendance* articole nelalocul lor şi a lăsat să-i scape *Aglaia.* Aşa se întâmplă când omul se crede prea deştept. Acuma nu ştie nici măcar cât e ceasul, iar băieţaşul lui are numai o jumătate de pantalon pe el. Gândeşte-te că trupul tău e templul Domnului şi că tatăl tău a fost nevoit să muncească din

greu o viaţă întreagă pentru mâncare – ăsta-i adevărul! – aşa că ridică-ţi ochii spre cer şi caută să ajungi un mijlocitor cum se cade, când eu am să mă duc la Driebergen. Şi mai uită-te la toţi oamenii care nu vor să ştie de un sfat bun, care calcă în picioare religia şi morala şi compară-te cu ei. Şi nu te mai socoti de-o seamă cu Stern, al cărui tată e foarte bogat şi care o să aibă întotdeauna destui bani, chiar dacă el, băiatul, nu vrea să devină mijlocitor şi chiar dacă o să mai facă din când în când şi câte una boacănă. Ţine minte că tot răul se pedepseşte; uită-te tot la Sjaalman: n-are palton şi arată ca un actor. Fii numai urechi în biserică şi nu te mai tot suci încolo şi încoace în bancă, de parcă te-ai plictisi, băiatule, pentru că... ce are să creadă Dumnezeu văzându-te? Biserica e sanctuarul Lui, înţelegi? Şi nu mai aştepta fetele când se termină slujba, pentru că atunci se duce pe copcă toată înălţarea sufletească. Nici pe Maria n-o mai face să râdă când citesc eu din *Scriptură* la dejun. Nu şade frumos, într-o gospodărie care se respectă. Ai desenat şi nişte omuleţi pe coala de pe biroul lui Bastiaans, când a lipsit iar de la serviciu, pentru că uneori are gută; asta îi ţine pe oamenii din birou de la lucru şi e scris în cuvântul Domnului că asemenea prostii duc la pieire. Şi Sjaalman a făcut în tinereţe ce nu trebuie: în Westermarkt l-a bătut pe un grec... Acuma e leneş, încrezut şi bolnăvicios, ca să vezi! Şi nu te mai ţine mereu de pozne cu Stern, băiatule; tatăl lui e bogat, nu uita. Fă-te că n-ai văzut când se strâmbă la contabil. Şi dacă în afara biroului se ţine de poezii, spune-i odată, de la obraz, că o duce prea bine aici la noi şi că Maria i-a brodat nişte papuci cu mătase primul fir[178] veritabilă. Ia întreabă-l – aşa, ca de la tine, ştii? – dacă nu crede cumva că taică-său are să se ducă la „Busselinck & Waterman”, şi spune-i că ăia sunt nişte neisprăviţi. Vezi tu, orice om e dator faţă de aproapele său să facă asta – vreau să zic să-l aduci pe calea cea bună, şi... să faci poezii e o prostie. Fii deci cuminte şi ascultător, Frits, şi gândeşte-te că Domnul nostru a murit pe cruce pentru tine şi n-o trage

[178] Mătase „primul fir”: prima mătase cu firul nerăsucit scoasă de pe viermii de mătase (n. ed. ol.).

pe slujnică de fustă când vine cu ceaiul în birou şi nu mă face de ruşine, că-l răstoarnă, şi sfântul Pavel zice că un fiu nu trebuie să pricinuiască niciodată supărare tatălui său. Eu merg de douăzeci de ani la bursă şi îndrăznesc să spun că mă bucur de stimă când stau lângă stâlpul meu. Aşa încât ascultă ce-ţi spun, Frits, şi fii cuminte şi ia-ţi pălăria şi pune-ţi paltonul şi vino cu mine la biserică, la slujbă, că-ţi face bine!

Aşa am vorbit şi sunt convins că am făcut impresie asupra lui, mai ales că părintele Wawelaar alesese ca subiect al cuvântării sale: „Dragostea lui Dumnezeu, aşa cum se vădeşte din mânia Sa împotriva necredincioşilor, în legătură cu mustrarea lui Samuel către Saul: Sam. XV, 33 b."

Ascultând predica, m-am gândit ce uriaşă e deosebirea dintre înţelepciunea omenească şi cea dumnezeiască. Am mai spus că în pachetul lui Sjaalman, printre multe fleacuri, mai era şi câte ceva care atrăgea atenţia prin soliditatea raţionamentului. Dar vai, cât de puţin lucru înseamnă totuşi astfel de scrieri, când le compari cu o vorbire ca a părintelui Wawelaar! Şi nu din puterea lui – căci îl cunosc pe părintele Wawelaar şi-l socotesc un om care, zău, nu zboară prea la înălţime, nu, ci din puterea care îi vine de sus. Această deosebire mi-a apărut şi mai limpede, când a atins câteva puncte, care fuseseră tratate şi de către Sjaalman: ai văzut că în pachetul lui erau multe lucrări despre javanezi şi alţi păgâni. Frits zice că javanezii nu sunt păgâni, dar eu pe toţi cei de altă credinţă îi numesc păgâni. Căci eu cred într-unul Iisus Hristos şi în răstignirea lui şi orice cititor cumsecade face la fel.

Nu numai pentru că din cuvântarea lui Wawelaar mi-am format părerea cu privire la restrângerea de neiertat a culturii cafelei în Lebak, la care am să revin numaidecât, dar şi pentru că nu vreau, ca om cinstit ce sunt, ca cititorul să nu se aleagă chiar cu nimic pentru banii lui, am să dau aici câteva fragmente foarte mişcătoare din predică.

Prin textele citate, Wawelaar a dovedit într-o clipită dragostea lui Dumnezeu şi a trecut apoi, la iuţeală, la

punctul despre care era de fapt vorba, anume la convertirea javanezilor, malaiezilor şi cum s-or mai fi numind oamenii aceia. Iată ce a spus:

— Aşa, dragii mei, aceasta a fost măreaţa chemare a lui Israel – vorbea despre stârpirea locuitorilor din Canaan – şi aceasta este şi chemarea Olandei! Nu, să nu se spună că lumina care cade asupra noastră e pusă sub obroc şi nici că ne lăcomim să ne împărtăşim cu pâinea vieţii veşnice! Aruncaţi-vă privirea asupra insulelor din oceanul Indian, locuite de milioane şi milioane de copii ai fiului izgonit, şi pe bună dreptate izgonit, de către nobilul Noe, cel ce era pe placul lui Dumnezeu! Acolo se târăsc ei în scârboasele găuri de şarpe ale neştiinţei păgâne, acolo îşi pleacă ei capul negru, cu păr creţ, sub jugul unor preoţi hrăpăreţi! Acolo se roagă ei lui Dumnezeu invocând un fals profet, care e urâciune în ochii Domnului! Şi, dragii mei, mai sunt acolo şi unii (ca şi cum n-ar fi destul că ascultă de un fals profet), mai sunt acolo şi unii care se închină altui Dumnezeu, dar ce spun eu? care se închină altor dumnezei, unor zei de lemn sau de piatră, cioplişi chiar de ei, după chipul şi înfăţişarea lor: negri, scârboşi, cu nasul turtit, ca nişte diavoli! Dar, dragii mei (aproape că nu mai pot să vorbesc, pentru că mă podidesc lacrimile), stricăciunea fiilor lui Ham e şi mai adâncă! Sunt printre ei unii care n-au niciun dumnezeu, oricum numit! Aceia îşi închipuie că e de ajuns dacă respectă legile societăţii burgheze! Îşi închipuie că un cântec de recoltă, exprimând bucuria că munca lor a avut rezultate bune, este de ajuns ca mulţumire adusă Fiinţei Supreme, care a îngăduit să se coacă acea recoltă! Îşi duc viaţa acolo nişte rătăciţi, dragii mei, dacă o asemenea existenţă îngrozitoare se poate numi viaţă! Se găsesc acolo fiinţe care susţin că e de ajuns dacă-şi iubesc nevasta şi copilul şi dacă nu iau de la aproapele lor ceea ce nu-i al lor, ca să-şi poată culca seara capul în linişte, pentru somn! Nu vă îngrozeşte acest tablou? Nu vi se strânge inima când vă gândiţi ce soartă îi aşteaptă pe toţi aceşti smintiţi, când va răsuna trâmbiţa care îi cheamă pe morţi ca să se aleagă cei

drepţi de cei nedrepţi? Nu auziţi?… ba da, auziţi, căci din versetele citate aţi văzut că Dumnezeul nostru e un Dumnezeu puternic şi un Dumnezeu al răzbunării drepte, da, auziţi pârâitul oaselor şi troznetul flăcărilor din Gheena veşnică, unde e numai plânset şi scrâşnet de dinţi! Acolo, acolo ard ei şi nu se trec, pentru că pedeapsa e veşnică! Acolo flacăra, cu limba ei niciodată sătulă, linge victimele necredinţei, iar victimele ţipă într-una! Acolo nu moare viermele care le roade inima de la un cap la altul, fără s-o nimicească niciodată, pentru ca să rămână veşnic o inimă de ros în pieptul celui ce-l reneagă pe Dumnezeu! Priviţi cum se jupoaie pielea neagră de pe trupul copilului nebotezat, care, abia născut, e smuls de la pieptul maică-si şi azvârlit în prăpastia afuriseniei veşnice…

Aici i s-a făcut rău unei cucoane.

— Dar, dragii mei – a continuat părintele Wawelaar – Dumnezeu e un Dumnezeu al dragostei! El nu vrea ca păcătosul să piară, ci să ajungă în rai *cu* har, *întru* Hristos, *prin* credinţă! Şi de aceea a fost aleasă Olanda, ca să mântuiască, dintre nenorociţii aceia, câţi se mai pot mântui! De aceea Domnul, în nepătrunsa Sa înţelepciune, a dat unei ţări, mică în ceea ce priveşte întinderea, dar mare şi tare prin învăţăturile Lui, putere peste locuitorii acelor ţinuturi, pentru ca prin sfânta *Evanghelie,* niciodată îndeajuns de slăvită, să fie mântuiţi de pedepsele iadului! Corăbiile Olandei străbat apele cele mari şi aduc civilizaţie, religie, creştinătate, javanezilor rătăciţi! Nu, fericita noastră Olandă nu râvneşte pentru ea singură raiul: vrem să-l împărtăşim şi acelor nefericite făpturi de pe meleagurile depărtate, care zac ferecate în lanţurile necredinţei, superstiţiei şi imoralităţii! Arătarea îndatoririlor care apasă în acest scop pe umerii noştri va alcătui partea a şaptea a vorbirii mele.

Pentru că cea dinainte a fost a şasea. Printre îndatoririle pe care le avem de îndeplinit faţă de bieţii păgâni se

numără următoarele:

1. Să donăm largi contribuţii în bani asociaţiei misionarilor.

2. Să sprijinim societăţile biblice, cu scopul de a le crea posibilitatea să împartă Biblii în Java.

3. Să încurajăm „exerciţiile” de la Harderwijk, care urmează să servească fondului pentru recrutarea colonială.

4. Să scriem predici şi cântece religioase, bune să fie citite şi cântate de către ostaşi şi marinari javanezilor.

5. Să înfiinţăm o asociaţie de oameni influenţi, a căror sarcină ar fi să solicite slăvitului nostru rege:

a. Să nu numească în funcţiile de guvernatori, ofiţeri şi funcţionari, decât persoane care pot fi considerate ca neclintite în dreapta credinţă.

b. Să îngăduie javanezilor să viziteze cazărmile, precum şi vasele de război şi comerciale ancorate în rade, pentru ca prin contactul cu ostaşii şi marinarii olandezi să fie călăuziţi spre împărăţia lui Dumnezeu.

c. Să interzică a se primi în cârciumi, în loc de plată, Biblii şi tratate religioase.

d. Să dispună în condiţiile de concesie a *amfiunului*[179] în Java, precizarea că în orice fumătorie de opiu trebuie să existe o provizie de Biblii, în proporţie cu numărul probabil de vizitatori al unei asemenea instituţii şi că respectivul concesionar se obligă să nu vândă opiu, dacă vizitatorul nu cumpără şi un tratat religios.

e. Să ordone ca javanezul să fie călăuzit către Dumnezeu prin muncă.

6. Să donăm contribuţii largi societăţilor de misionari.

Ştiu că ultimul punct l-am mai pomenit o dată la numărul unu, dar el l-a repetat. Acest exces mi se pare explicabil, în focul cuvântării.

Dar, cititorule, ai citit numărul 5e, nu? Ei bine, această propunere mi-a amintit atât de energic de licitaţiile de cafea şi de pretinsa sterilitate a terenului din Lebak, încât

[179] Concesie a opiului (n. ed .ol.).

să nu-ţi pară prea ciudat dacă te asigur că nu mi-a mai ieşit din minte de miercuri seara. Părintele Wawelaar a citit rapoartele misionarilor, aşa că nimeni nu-i poate tăgădui o cunoaştere temeinică a problemelor. Ei bine, dacă părintele, cu rapoartele în faţă şi cu ochii la Dumnezeu, susţine că multă muncă poate să aibă un efect favorabil asupra cuceririi sufletelor javaneze pentru împărăţia lui Dumnezeu, atunci cred că nu mă abat cu totul de la adevăr dacă spun că în Lebak se poate planta cafea foarte bună. Ba mai mult: că Fiinţa Supremă a făcut poate ca numai pământul din Lebak să nu fie bun pentru cultura cafelei, tocmai cu scopul ca, prin munca necesară pentru a se aduce acolo alt pământ, să îndrume populaţia din Lebak către fericirea veşnică.

Nădăjduiesc însă că această carte a mea va ajunge în faţa ochilor regelui şi că în curând se va vedea, datorită unor tranzacţii mai mari, cât de strânsă e legătura dintre învăţăturile lui Dumnezeu şi importanţa bine înţeleasă a întregii burghezii! Iată, de pildă, simplul şi umilul Wawelaar, fiinţă fără înţelegere pentru oameni – omul acesta n-a călcat în viaţa lui la bursă – dar luminat de *Evanghelie,* care e ca o lampă pe cărare, îmi dă deodată, mie, mijlocitor de cafea, o îndrumare, nu numai importantă pentru toată Olanda, dar şi în măsură să-mi creeze posibilitatea, dacă Frits e foarte atent – a stat cuminte şi liniştit în biserică – să plec, poate, cu cinci ani mai devreme la Driebergen. Da, muncă, muncă, ăsta mi-e cuvântul de ordine! Muncă pentru javanezi, ăsta mi-e principiul! Şi ştii că mie principiile îmi sunt sfinte.

Nu e oare *Evanghelia* bunul cel mai de preţ? Există ceva mai presus de fericirea veşnică? Aşadar, nu e de datoria noastră să-i facem pe oameni fericiţi? Şi dacă, în acest scop, e necesară, ca mijloc ajutător, munca – eu am bătut drumul la bursă douăzeci de ani – putem oare să le refuzăm javanezilor munca, dacă sufletul lor are atât de urgentă nevoie de muncă, pentru ca mai târziu să nu ardă? Ar fi egoism, un egoism ruşinos, dacă n-am depune toate sforţările ca să-i ferim pe bieţii oameni rătăciţi de viitorul

îngrozitor, pe care l-a zugrăvit în chip atât de grăitor părintele Wawelaar. Când a vorbit despre copilul negru, o cucoană a leşinat... Poate că are un băieţaş cam oacheş. Aşa sunt femeile!

Şi cum să nu îndemn oamenii la muncă, eu, care din zori până seara mă gândesc numai la afaceri? Chiar şi cartea aceasta pe care Stern mi-o acreşte rău, nu dovedeşte oare că doresc din tot sufletul bunăstarea patriei noastre şi că sunt gata să fac orice sacrificiu în acest scop? Şi dacă eu sunt nevoit să muncesc aşa, din greu, eu care am fost botezat – în biserica Amstel[180] – atunci javanezului, care mai trebuie abia să-şi câştige fericirea veşnică, cum să nu i se ceară să-şi bătătorească mâinile?

Dacă asociaţia, adică cea de la numărul 5e, ia fiinţă, mă înscriu şi eu. Şi am să încerc să-i aduc în asociaţie şi pe Rosemeyeri, pentru că şi rafinatorii de zahăr sunt interesaţi în problema asta, deşi nu cred că au concepţii tocmai curate – vorbesc de Rosemeyeri – căci ţin o servitoare catolică.

Cum o fi, cum n-o fi, eu am să-mi fac datoria. Mi-am luat faţă de mine însumi acest angajament, pe când mă întorceam spre casă cu Frits de la biserică. În casa mea vom fi slugile Domnului, de asta am să am eu grijă. Şi cu atât mai vârtos, cu cât, pe măsură ce trece vreme, constat tot mai mult cu ce înţelepciune sunt rânduite toate, cât de pline de dragoste sunt căile pe care suntem călăuziţi de mâna lui Dumnezeu şi cum doreşte El să ne ţină teferi pentru viaţa veşnică şi pentru cea vremelnică, deoarece pământul din Lebak poate fi transformat, ca să devină foarte bun pentru cultura cafelei.

---

[180] *Amstel,* râul pe care e aşezat oraşul Amsterdam. Amsterdam înseamnă „digul de pe Amstel”.

Capitolul al zecelea

Cu toate că eu, din principiu, nu menajez pe nimeni, am înţeles totuşi că, în ce-l priveşte pe Stern, trebuie să apuc pe alt drum decât în cazul lui Frits. Fiind de prevăzut că numele meu – firma e „Last & Co.”, dar pe mine mă cheamă Droogstoppel, Batavus Droogstoppel – că numele meu are să apară pe o carte, în care se petrec lucruri necorespunzătoare cu respectul datorat faţă de sine de orice om şi mijlocitor cumsecade, socot că e de datoria mea să aduc la cunoştinţă cum am încercat să-l aduc şi pe Stern pe drumul cel bun.

Nu i-am vorbit despre Domnul, pentru că e luteran, dar am acţionat asupra minţii şi onoarei lui. Să vezi cum am procedat şi să iei aminte cât de departe ajungi dacă te pricepi la oameni. L-am auzit spunând *Auf Ehrenwort*[181] şi l-am întrebat ce vrea să înţeleagă cu asta.

— Păi... – a zis – îmi pun onoarea zălog că ce spun e adevărat.

— Asta-i foarte mult, am replicat eu. Eşti chiar atât de convins că spui întotdeauna adevărul?

— Da, mi-a declarat el, adevărul îl spun întotdeauna. Dacă inima îmi e fierbinte...

Cititorul ştie restul.

— E foarte frumos, zău aşa, am zis eu, făcând pe prostul, ca şi cum aş fi crezut.

Dar tocmai aici era dibăcia laţului ce i-am întins. Vroiam ca, fără primejdia de a-l vedea pe bătrânul Stern că intră pe mâinile lui „Busselinck & Waterman”, să-l pun odată şi odată pe flăcăul ăsta la locul lui şi să-l fac să simtă ce mare e distanţa dintre cineva care abia începe, chiar dacă tatăl lui învârteşte afaceri mari, şi un mijlocitor care a umblat la

[181] Pe cuvânt de onoare (germ.).

bursă douăzeci de ani. Anume, îmi era cunoscut faptul că ştie fel de fel de poezii pe de rost – el zice „pe dinafară” – şi întrucât poeziile sunt întotdeauna pline de gogoşi, eram sigur că am să-l prind foarte repede cu minciuna. N-a durat mult. Stăteam în camera mică; el era pe verandă, căci avem o verandă. Maria croşeta, iar el voia să-i spună ceva. Am tras cu urechea, foarte atent; când a isprăvit, l-am întrebat dacă are cartea în care scrie ce-i îndrugase ei. A spus că da şi mi-a adus-o. Era o mică parte din operele unui oarecare Heine. A doua zi de dimineaţă i-am dat, adică lui Stern, următoarele:

Consideraţii cu privire la dragostea de adevăr a unei persoane care recită următorul moft al lui Heine unei fete care croşeta pe verandă.

Auf Flägeln des Gesanges,
Herzliebchen, trag’ ich dich fort...[182]

Herzliebchen? Maria îţi e dumitale *Herzliebchen?* Babacii dumitale ştiu? Dar Louise Rosemeyer? Şade frumos să vorbeşti aşa unei copile, care în felul acesta devine foarte lesne neascultătoare faţă de maică-sa, căci poate să-şi bage în cap că e majoră, dacă i se spune *Herzliebchen?* Ce înseamnă *„s-o porţi şi s-o duci pe aripile dumitale”?* Dumneata n-ai aripi, şt nici cântecul. Ia încearcă dumneata să zbori peste splaiul Dafinilor, care n-are nici măcar cine ştie ce lăţime. Dar chiar dacă ai avea aripi, ce rost are să-i împuiezi capul cu asemenea lucruri unei fete care nici n-a fost încă la confirmare? Iar dacă o consideri copilă, ce înseamnă propunerea asta, să zburaţi împreună? Mai mare ruşinea!

Fort nach den Fluren des Ganges,
Dort weiss ich den schönsten Ort;

---

[182] *Pe aripile cântecului,*
Draga inimii mele, te port şi te duc... (Din ciclul Intermezzo liric de Heinrich Heine).

N-ai decât să te duci singur şi să iei cu chirie un sălaş, dar să nu târăşti după dumneata o fată, care trebuie să-i ajute maică-si în gospodărie! Dar nici dumneata n-ai înţeles aşa! Mai întâi şi-ntâi, n-ai văzut niciodată Gangele şi deci nu poţi să ştii dacă acolo e trai bun. Vrei să-ţi spun eu cum stau lucrurile? Sunt doar minciuni, pe care le spui numai şi numai pentru că e poezie şi pentru că ai ajuns sclavul măsurii şi al rimei. Dacă primul vers s-ar fi terminat cu *porc, vin, leuştean,* ai fi întrebat-o pe Maria dacă nu vrea să meargă cu dumneata la *New York, Berlin, Teheran,* şi aşa mai departe. Vezi dar că itinerarul de călătorie propus de dumneata n-a fost spus în serios şi că totul se explică printr-un stupid zăngănit de cuvinte, fără rost şi fără înţeles. Ce-ar fi, dacă Mariei i s-ar năzări într-adevăr să plece în călătoria asta smintită? Nici nu mai vorbesc despre sistemul incomod pe care îl propui! Dar ea e, slavă Domnului, prea deşteaptă ca să năzuiască spre o ţară, despre care spui:

Dort liegt ein rotblühender Garten
Im stillen Mondenschein;
Die Lotosblumen erwarten
Ihr trautes Schwesterlein;
Die Veilchen kichern und kosen
Und schau'n nach den Sternen empor,
Heimlich erzählen die Rosen
Sich duftende Märchen in's Ohr.

Ce-ai face în grădina aceea, sub clar de lună, cu Maria, dragă Stern? E lucru moral, cuminte, cumsecade? Vrei să rămân de ruşine, ca „Busselinck & Waterman”, cu care nicio firmă, comercială cumsecade nu vrea să aibă de-a face, pentru că fiica lor a fugit şi pentru că sunt nişte neisprăviţi? Ce-ar trebui să răspund dacă m-ar întreba la bursă de ce a rămas fiică-mea atâta timp în grădina aceea cu flori roşii? Pentru că – nu-i aşa, nimeni nu m-ar crede, dacă aş spune că a trebuit să se ducă acolo ca să facă o vizită florilor de lotus, care, după cum spui, o aşteptau de un car de vreme. Chiar aşa, orice om cu scaun la cap ar

râde de mine, dacă aş fi destul de neghiob ca să spun: Maria s-a dus în grădina aceea cu flori – de ce roşii şi nu galbene sau violete? – ca să asculte chicoteala şi giugiuleala viorelelor sau basmele pe care şi le povestesc în taină trandafirii la ureche. Chiar dacă treaba asta ar putea să fie adevărată, cu ce ar încălzi-o pe Maria, dacă se petrece în taină şi ea nu înţelege nimic? Dar sunt minciuni, minciuni sfruntate! Şi sunt şi urâte, pentru că ia, te rog, un creion şi desenează un trandafir cu o ureche şi uită-te cum arată. Şi ce înseamnă că *die Märchen* sunt *duftend?* Vrei să-ţi spun eu pe şleau, în olandeză? Înseamnă că basmele acelea smintite sunt însoţite de vreun vânticel... Asta e!

Es hupfen herbei, und lauschen
Die frommen, klugen Gazellen;
Und in der Ferne rauschen
Des heiligen Stromes Wellen...
Dort wollen wir niedersinken
Unter dem Palmenbaum
Und Lieb' und Ruhe trinken
Und träumen seligen Traum...[183]

Ia spune, nu poţi să te duci la „Artis" – i-ai scris doar

---

[183] Spre câmpiile Gangelui,
Acolo ştiu locul cel mai frumos;
Acolo se află o grădină cu flori roşii
În tăcutul clar de lună;
Florile de lotus o aşteaptă
Pe surioara lor scumpă;
Viorelele chicotesc şi se giugiulesc
Şi se uită în sus, spre stele;
În taină trandafirii îşi povestesc
La ureche, basme parfumate.
Vin ţopăind şi trag cu urechea
Blajinele, deşteptele gazele;
Şi în depărtare murmură
Valurile fluviului sacru...
Acolo avem să ne trântim
Sub palmier
Şi avem să sorbim dragoste şi linişte
Şi să visăm, în vise, fericire.

tatălui dumitale că sunt membru – dacă ţii să vezi animale ciudate de tot? Îţi trebuie taman gazelele de pe Gange, care însă libere nu sunt niciodată atât de uşor de observat, ca într-un ţarc drăguţ, cu gard de fier smolit? De ce spui că aceste animale sunt evlavioase şi inteligente? Inteligente, treacă-meargă, admit că sunt – gazelele cel puţin nu fac asemenea versuri neghioabe – dar *evlavioase?*[184] Ce înseamnă asta? Nu înseamnă să abuzezi de o expresie sacră, care nu poate fi folosită decât pentru oameni cu dreapta credinţă? Şi apoi: „fluviul sfânt”? Cum de-i povesteşti Mariei lucruri care ar putea să facă din ea o păgână? Vrei s-o faci să şovăie în convingerea că nu există altă apă sfântă în afară de cea a botezului şi niciun alt fluviu sfânt decât Iordanul? Nu înseamnă asta că subminezi morala, virtutea, religia, creştinismul şi buna cuviinţă?

Mai cugetă la toate acestea, Stern! Tatăl dumitale e o firmă respectabilă şi sunt sigur că e de acord să-ţi prelucrez în felul acesta mintea şi că îi place să facă afaceri cu o persoană care apără virtutea şi religia. Da, principiile îmi sunt sfinte şi nu mi-e frică să spun verde ceea ce cred. Prin urmare, să nu faci un secret din ce-ţi spun, scrie în toată liniştea tatălui dumitale că te afli aici la o familie serioasă şi că te îndemn la bine. Şi întreabă-te singur ce-ai fi ajuns dacă ai fi încăput pe mâna lui „Busselinck & Waterman”. Ai fi recitat şi acolo asemenea poezii, dar acolo nu te-ar fi prelucrat nimeni astfel, pentru că sunt toţi nişte neisprăviţi. Scrie asta tatălui dumitale, în toată liniştea, pentru că dacă e vorba de principii, apoi eu nu cruţ pe nimeni. La ei, ar fi putut merge cu dumneata fetele la Gange, iar dumneata ai fi stat acuma, poate, în iarba umedă, sub pomul acela, în timp ce la noi, pentru că eu te-am prevenit ca un tată, trebuie să rămâi aici, într-o casă de oameni cumsecade. Scrie toate acestea tatălui dumitale şi spune-i cât îi eşti de recunoscător că ai venit la noi şi cum am eu grijă de dumneata şi că fiica lui „Busselinck & Waterman” a fugit şi

[184] Multatuli îi atribuie voit lui Droogstoppel înţelegerea greşită a originalului reprodus mai sus. Adjectivul german *fromm* (aici: blajin) înseamnă şi evlavios.

salută-l călduros din partea mea şi scrie-i că am să mai reduc 1/16 la sută din curtaj[185] faţă de oferta lor, pentru că eu nu pot să-i sufăr pe cârpacii care fură pâinea de la gura concurentului prin condiţii mai avantajoase.

Şi mai fă-mi plăcerea ca atunci când ne mai citeşti câte ceva din pachetul lui Sjaalman, să ne aduci lucruri mai serioase. Am văzut în pachet studii despre producţia de cafea a ultimilor douăzeci de ani, în toate rezidenţele din Java; ia citeşte-ne odată ceva de felul ăsta! Vezi, atunci Rosemeyerii, care lucrează în zahăr, ar putea să afle ce se petrece de fapt în lume. Şi nici nu trebuie să tratezi fetele şi pe noi toţi ca pe nişte canibali, care ţi-am înghiţit cine ştie ce... Asta nu şade frumos, dragul meu băiat. Crede-l, zău, pe un om care ştie cum merg lucrurile în lume! Pe tatăl dumitale l-am servit încă dinainte de a se naşte, vreau să zic, firma dumisale; adică nu, firma noastră „Last & Co.” – înainte era „Last & Meyer”, dar Meyerii s-au dus de mult – aşa încât înţelegi că-ţi vreau binele. Şi îmboldeşte-l pe Frits să fie ceva mai serios şi nu-l mai învăţa să scrie poezii şi fă-te că n-ai văzut că se strâmbă la contabil şi că face tot felul de alte asemenea pozne. Dă-i un exemplu bun, pentru că eşti cu atâţia ani mai mare şi încearcă să-i insufli cumpătare şi demnitate, pentru că trebuie să se facă mijlocitor.

Al dumitale prieten ca un tată,

Batavus Droogstoppel
(firma „Last & Co.”, mijlocitori de cafea, splaiul Dafinilor, nr. 37)

---

[185] Comision.

Capitolul al unsprezecelea

Aş vrea să spun, ca să repet cele spuse de Abraham Blankaart, că eu consider acest capitol ca fiind „esenţial”, pentru că, după părerea mea, te face să-l cunoşti mai îndeaproape pe Havelaar, care pare să fie eroul povestirii.

— Tine, ce fel de *ketimon*[186] mâncăm? Dragă fetiţo, să nu pui niciodată oţet la fructe! Castraveţi cu sare, ananas cu sare, *pompelmus*[187] cu sare, tot ce vine din pământ, cu sare. Oţet la peşte şi la carne... Găseşti ceva despre asta în cartea lui Liebig...[188]

— Dragă Max, întrebă Tine râzând, de când crezi că suntem aici? *Ketimon*-ul e de la doamna Slotering.

Lui Havelaar îi veni greu să-şi aducă aminte că sosise abia în ajun şi că Tine, oricâtă bunăvoinţă ar fi avut, n-ar fi putut pune la punct peste noapte bucătăria şi gospodăria. El, da; el se afla de mult la Rangkas-Betung! Îşi petrecuse toată noaptea citind arhiva! Şi îi trecuseră prin minte prea multe lucruri în legătură cu Lebak-ul, ca să-şi poată da seama dintr-o dată că se afla aici abia din ajun! Tine înţelese; ea îl înţelegea întotdeauna!

— A, da, aşa e, zise el. Dar totuşi trebuie să citeşti ceva din Liebig. Verbrugge, dumneata ai citit mult din Liebig?

— Cine-i ăla? întrebă Verbrugge.

— E unul care a scris mult despre conservarea castraveciorilor. A mai descoperit cum se transformă iarba în lână... Înţelegeţi?

— Nu, ziseră Verbrugge şi Duclari în acelaşi timp.

— Păi, problema în sine a fost cunoscută din totdeauna:

---

[186] Castravete (n. ed. ol.).

[187] Grepfruit (n. ed. ol.).

[188] *Justus von Liebig* (1803–1873), chimist german, unul dintre promotorii principali ai aplicării analizei chimice la fenomenele vieţii organice.

trimiteţi o oaie pe câmp... şi aveţi să vedeţi! Dar el a cercetat îndeaproape felul în care se petrece fenomenul. Alţi deştepţi spun însă că Liebig nu prea cunoaşte problema. Acum îşi bat capul toţi să găsească mijloacele pentru a extinde fenomenul la oaia întreagă. O, savanţii ăştia! Molière îi cunoştea bine... Îmi place mult Molière. Dacă vreţi, ţinem împreună un cerc de lectură, serile, de câteva ori pe săptămână. Ia parte şi Tine, după ce îl culcă pe Max...

Duclari şi Verbrugge se declarară de acord. Havelaar zise că n-are multe cărţi, dar printre ele sunt totuşi Schiller, Goethe, Heine, Vondel[189], Lamartine, Thiers[190], Say[191], Malthus, Scialoja[192], Smith[193], Shakespeare, Byron...

Verbrugge zise că nu citeşte englezeşte.

— Dă-o naibii de treabă! Păi ai trecut de treizeci de ani! Ce-ai făcut până acum? Ţi-o fi venit şi greu în Padang, unde se vorbeşte atâta englezeşte. Ai cunoscut-o pe miss Mata-api[194]?

— Nu, n-am auzit numele ăsta.

— Nici nu era numele ei. I-am spus noi aşa, în 1843, pentru că îi străluceau ochii grozav. S-o fi măritat... E atât de mult de-atunci! N-am văzut în viaţa mea o astfel de... Ba da, la Arles... Acolo trebuie să te duci odată! E cel mai frumos lucru din câte am întâlnit în călătoriile mele. Nu există nimic, cred eu, care să reprezinte frumuseţea abstractă atât de limpede (transformând-o în imaginea vizibilă a ceea ce e *adevărat, imaterial-pur),* ca o femeie frumoasă. Ascultaţi-mă pe mine, duceţi-vă odată la Arles şi

---

[189] *Joost van den Vondel* (1587–1679), cel mai mare poet şi autor dramatic olandez din secolul al XVII-lea. A scris tragedii cu subiecte istorice şi biblice şi satire îndreptate împotriva vicisitudinilor religioase şi politice.

[190] *Adolphe Thiers* (1797–1877), ziarist, om de stat şi istoric francez. Preşedinte al Republicii franceze între 1871 şi 1873.

[191] *Jean-Baptiste Say* (1767–1832), economist francez, unul din promotorii liber-schimbismului.

[192] *Antonio Scialoja* (1817–1877), om politic şi economist italian.

[193] *Adam Smith* (1723–1790), renumit economist englez.

[194] Ochi de foc (n. ed. ol.).

la Nîmes...

Duclari, Verbrugge şi, trebuie să recunosc, şi Tine, nu-şi putură stăpâni un hohot de râs la gândul că erau îndemnaţi să sară aşa, deodată, din capătul de vest al Javei tocmai la Arles şi la Nîmes, în sudul Franţei. Havelaar, care se afla, probabil, în închipuirea lui, în vârful turnurilor clădite de sarasini deasupra peristilului arenei din Arles, fu nevoit să facă un oarecare efort, până să înţeleagă pricina acestui râs, şi apoi continuă:

— Păi da, vroiam să spun, dacă o să fiţi prin apropiere... Ceva asemănător n-am mai întâlnit niciodată, nicăieri. Eram obişnuit ca orice lucru ridicat în slava cerului să mă dezamăgească. Uite, de pildă, cascadele, despre care se vorbeşte şi se scrie atâta. În ce mă priveşte, n-am fost impresionat decât puţin sau deloc la Tondano, la Maros, la Schaffhausen, la Niagara. Trebuie să scoţi ghidul din buzunar şi să-l consulţi, ca să ştii în ce măsură eşti ţinut să te minunezi văzând că „atâtea picioare cubice de apă pe minut” cad de la „atâtea picioare înălţime”, iar dacă cifrele sunt mari, trebuie să spui: „Thiii!” Nu mai vreau să văd niciodată căderi de apă, cel puţin atunci când ar trebui să fac un ocol în acest scop. Lucrurile astea nu-mi spun nimic! Clădirile îmi vorbesc cu glas ceva mai tare, mai cu seamă când sunt pagini de istorie. Dar aici intervine un simţământ cu totul de altă natură! Faci apel la trecut şi laşi să ţi se perinde prin faţa ochilor umbrele veacurilor apuse. Unele dintre ele sunt foarte urâte, aşa că, oricât de interesant ar părea câteodată procedeul, în senzaţiile resimţite nu găseşti întotdeauna o satisfacere a simţului estetic... Neamestecat, cel puţin, niciodată! Şi fără să faci apel la istorie, găseşti multe lucruri frumoase în unele clădiri, dar frumosul îl prăpădesc călăuzele – de hârtie sau în carne şi oase, e tot una! – care îţi distrug impresia prin frazele lor monotone: „Această capelă a fost ridicată de episcopul din Münster în 1423,... coloanele au 63 de picioare înălţime şi se reazemă pe...” nu ştiu ce şi nici nu-mi pasă. Flecăreala lor te plictiseşte, deoarece simţi că trebuie să ai gata pregătită o admiraţie de şaizeci şi trei de picioare, ca să nu

treci în ochii unora drept vandal sau voiajor comercial... Ce neam de oameni!

— Vandalii?

— Nu, ceilalţi. Ai putea să spui: bine, atunci ţine-ţi ghidul în buzunar, dacă e tipărit, iar în celălalt caz lasă-l să aştepte afară sau închide-i gura. Se întâmplă însă adesea să ai într-adevăr nevoie de lămuriri, ca să judeci, cât de cât just opera. Totuşi, deşi te poţi lipsi oricând de lămuriri, degeaba cauţi într-o clădire ceva care să răspundă mai mult decât o foarte scurtă clipă nevoii noastre de frumos, pentru că această clădire nu *se mişcă.* Adevărul acesta este valabil, după mine, şi în sculptură, şi în pictură. Natura e în mişcare. Creşterea, foamea, gândirea, simţirea, sunt mişcare... Repausul e moarte! Fără mişcare, nicio durere, nicio plăcere, nicio senzaţie! Ia încearcă să stai nemişcat. Ai să vezi cât de repede faci o impresie fantomatică asupra oricui şi chiar asupra propriei dumitale închipuiri. Când vezi cel mai frumos *tableau vivant,* oricât de splendidă impresie ţi-a făcut, ceri să vină cât mai degrabă numărul următor, întrucât înclinaţia noastră spre frumos nu se mulţumeşte cu o singură percepţie vizuală a unui lucru frumos, ci simte nevoia unui şir de percepţii succesive ale frumosului în mişcare, resimţim un fel de nemulţumire când privim această categorie de opere de artă şi de aceea susţin că o femeie frumoasă – dar nu o frumuseţe de portret, statică – se apropie cel mai mult de idealul divinităţii. Ne putem da oarecum seama cât de mare e nevoia de mişcarea despre care vorbesc, din dezgustul pricinuit de o dansatoare, chiar dacă se numeşte Elssler sau Taglioni[195], când după un dans rămâne în nemişcare pe piciorul stâng şi-i rânjeşte publicului.

— Asta nu se potriveşte aici, zise Verbrugge, pentru că e ceva absolut urât.

— Sunt şi eu de aceeaşi părere. Dar ea prezintă totuşi gestul ca frumos, ca pe un *climax*[196] al dansului abia

---

[195] *Fanny Elssler* şi *Maria Taglioni,* dansatoare renumite din secolul trecut (n. ed. ol.).

[196] Efect accentuat al fenomenului anterior (n. ed. ol.).

încheiat, în care se prea poate să fi existat într-adevăr ceva frumos. Îl prezintă ca pe o poantă a epigramei, ca pe un *aux armes* al *Marsiliezei,* cântată de ea cu picioarele, ca pe foşnetul sălciilor pe mormântul iubirii abia îngropate. Ce urât! Dar şi spectatorii, care de obicei (ca noi toţi, mai mult sau mai puţin) îşi întemeiază gustul pe deprindere sau pe imitaţie, consideră că acel moment este cel mai mişcător, ceea ce reiese din faptul că tocmai atunci izbucnesc în aplauze, ca şi cum ar vroi să spună: „Şi tot ce a fost înainte mi-a plăcut mult, dar acum, zău aşa, nu mai pot de admiraţie!” Zici că poza finală a fost urâtă? Şi eu! Dar de unde provine asta? Din faptul că mişcarea a încetat şi totodată şi povestea pe care a istorisit-o dansatoarea. Credeţi-mă, repausul e moarte!

— Dar, întrerupse Duclari, aţi respins şi cascadele, ca expresie a frumosului. Totuşi, cascadele se mişcă!

— Da, însă… fără poveste! Se mişcă, dar nu se urnesc din loc. Se mişcă întocmai ca un cal de lemn, minus acel *va et vient*[197]*.* Fac zgomot, dar nu vorbesc. Strigă: hrru... hrru... hrru... şi niciodată nimic altceva! Ia strigă dumneata şase mii de ani, sau mai mult: hrru... hrru... şi ai să vezi cât de puţini oameni vor găsi că ai haz.

— N-am să încerc, zise Duclari. Dar totuşi nu sunt încă de acord cu dumneavoastră, că mişcarea pe care o pretindeţi ar fi chiar absolut necesară. Cascadele, fie; dar o pictură bună poate totuşi să exprime multe, aşa cred.

— Desigur, dar numai pentru o singură clipă. Am să încerc să-mi ilustrez teza printr-un exemplu. Suntem în 18 februarie...

— Da’ de unde, zise Verbrugge, abia e ianuarie…

— Ba nu, azi e 18 februarie 1587 şi eşti închis în castelul Fotheringhay[198]...

— Eu? întrebă Duclari, care credea că n-a înţeles bine.

— Da, dumneata. Te plictiseşti şi cauţi o distracţie. Colo, în peretele acela, este o deschizătură, dar prea sus ca să poţi vedea prin ea. Dumneata vrei însă să vezi. Îţi tragi

[197] *Du-te-vino* (fr.).
[198] Castel în care a stat închisă Maria Stuart (n. ed. ol.).

masa în dreptul ei şi pui pe masă un scaun cu trei picioare, dintre care unul cam şubred. Ai văzul cândva, la bâlci, un acrobat care punea şapte scaune unul peste altul şi apoi se urca şi el pe ultimul, cu capul în jos. Amorul propriu şi plictiseala te îndeamnă să faci ceva asemănător. Şovăind, te caţeri pe scaun, ajungi la ţintă, arunci o privire prin deschizătură şi exclami: „Dumnezeule!" Şi cazi! Ştii să-mi spui acum de ce ai strigat: „Dumnezeule!" şi ai căzut?

— Cred că al treilea picior al scaunului s-a rupt, zise Verbrugge sentenţios.

— Păi da, poate că piciorul s-a rupt, dar nu de aceea ai căzut. Piciorul s-a rupt pentru că ai căzut. În faţa oricărei alte deschizături ai fi rezistat un an de zile pe scaunul acela, dar acum *a trebuit* să cazi, chiar dacă ai fi avut treisprezece picioare sub scaun, chiar dacă ai fi stat pe pardoseală.

— Fie şi-aşa, zise Duclari. Văd că v-aţi băgat în cap să mă faceţi să cad, *coûte que coûte*[199]. Acuma mă aflu întins pe jos, cât sunt de lung... Dar zău că nu ştiu de ce...

— Păi e foarte simplu! Ai văzut acolo o femeie, îmbrăcată în negru, care stătea în genunchi în faţa unui butuc. Şi şi-a plecat capul. Şi alb ca argintul îi era gâtul ivit de sub catifeaua neagră. Şi alături stătea în picioare un bărbat cu o spadă mare, pe care o ţinea în sus, iar privirea lui era aţintită spre gâtul acela alb şi omul studia curba pe care urma s-o descrie spada, ca să... ca să nimerească acolo, printre vertebrele acelea, cu precizie şi cu putere, şi să reteze... Şi atunci ai căzut, Duclari! Ai căzut, pentru că ai văzut toate acestea. De aceea ai strigat: „Dumnezeule!" Nu pentru că scaunul avea numai trei picioare. Şi mult după ce ţi s-a dat drumul din Fotheringhay (la intervenţia vărului dumitale, sau pentru că oamenii aceia s-au plictisit să-ţi tot dea de mâncare pe degeaba, ca unui canar), mult timp după ce ţi s-a dat drumul, da, până azi, o visezi aievea pe femeia aceea şi te sperii şi sari în sus din somn şi te prăbuşeşti înapoi în culcuş, pentru că vrei să apuci braţul călăului. Nu-i adevărat?

---

[199] *Cu orice preţ* (fr.).

— Sunt gata să cred, dar nu pot să afirm cu toată siguranţa, pentru că nu m-am uitat niciodată la Fotheringhay printr-o gaură în perete.

— Bine, bine! Nici eu. Dar acum iau un tablou care înfăţişează decapitarea Mariei Stuart. Hai să presupunem că prezentarea e desăvârşită. Iată tabloul, în ramă poleită, atârnat pe perete cu un şnur roşu, dacă preferi... Ştiu ce vrei să spui! Nu, nu, nu vezi rama, ai uitat chiar că ţi-ai predat bastonul la intrarea în expoziţie... Ţi-ai uitat numele, copilul, chipiul model nou, deci totul, ca să nu vezi un simplu *tablou,* ci ca s-o priveşti, în acel tablou, într-adevăr pe Maria Stuart: *întru totul la fel* ca la Fotheringhay. Călăul stă întocmai aşa cum ar fi trebuit să stea în realitate, ba chiar am să merg atât de departe, încât să cred că vei întinde mâna ca să opreşti lovitura! Atât de departe, încât să cred că vei striga: „Las-o pe femeia asta să trăiască, poate că se îndreaptă!" Vezi, îţi ofer *beau jeu*[200] în ceea ce priveşte *executarea* tabloului...

— Da. Ei şi? Impresia nu e la fel de mişcătoare, ca atunci când am văzut acelaşi lucru în realitate la Fotheringhay?

— Nu, de fel, şi anume pentru că nu te-ai căţărat pe un scaun cu trei picioare. Iei un scaun (de data asta cu patru picioare şi de preferinţă un fotoliu), te duci şi te aşezi în faţa tabloului, ca să-l guşti bine şi mult (de, aşa e omul: savurează câteodată cu privirea şi ceva macabru) şi ce impresie crezi că-ţi face?

— Păi... groază, teamă, milă, emoţie... la fel ca atunci când am privit prin deschizătura din zid. Am presupus împreună că pictura e desăvârşită, aşa că trebuie să-mi facă absolut aceeaşi impresie ca şi realitatea.

— Nu! După două minute simţi că te doare braţul drept, din simpatie cu gâdele, care a fost nevoit să ţină în sus, nemişcat, atâta timp, bucata aceea grea de oţel.

— Simpatie faţă de călău?

— Da! Compătimire, concomitenţă afectivă, ştii? La fel şi cu femeia care zace acolo de atâta vreme în faţa butucului într-o dispoziţie sufletească neplăcută. Tot îţi mai este încă

[200] Joc uşor (fr.).

milă de ea, dar de data aceasta nu pentru că trebuie să i se taie capul, ci pentru că e lăsată să aştepte atâta până să i se taie capul, şi, dacă ai mai spune sau ai mai exclama ceva, în cele din urmă (presupunând că te simţi îndemnat să te mai osteneşti pentru treaba asta), n-ai spune sau n-ai exclama altceva decât: „Pentru numele lui Dumnezeu, loveşte odată, omule! Femeia aşteaptă!” Şi dacă ulterior vezi din nou tabloul şi îl vezi *de mai multe ori,* prima dumitale impresie e aceeaşi: „Tot nu s-a mai isprăvit povestea? Tot acolo stă călăul? Şi ea tot acolo zace?”

— Dar atunci ce fel de mişcare e în frumuseţea femeilor din Arles? întrebă Verbrugge.

— O! Asta-i altceva! în trăsăturile lor se citeşte o istorie. Cartagina înfloreşte şi construieşte corăbii pe fruntea lor... Ascultă jurământul lui Hanibal împotriva Romei... Iată-i cum împletesc corzi pentru arcuri... Uite, arde oraşul...

— Max, Max, cred cu adevărat că ţi-ai pierdut inima la Arles, îl tachină Tine.

— Da, pentru o clipă... Dar mi-am regăsit-o. Să vă spun cum... Închipuiţi-vă... Nu spun că am văzut acolo o femeie, care a fost frumoasă aşa sau altminteri. Nu, toate erau frumoase, aşa că era imposibil să te îndrăgosteşti acolo *pour tout de bon*[201]*,* pentru că fiecare dintre ele ştergea la rândul ei admiraţia stârnită de precedenta. Şi atunci m-am gândit într-adevăr la Caligula, sau la Tiberiu (despre care din ei se povesteşte istorioara asta?), care ar fi vrut ca toată omenirea să aibă un singur cap. Chiar aşa s-a trezit în mine, fără să vreau, dorinţa ca femeile din Arles...

— Să n-aibă toate decât un singur cap?

— Da...

— Ca să-l tai?

— Aş! Ca să-l... sărut pe frunte, vroiam să spun, dar aş fi greşit! Nu, ca să-l privesc şi să-l visez şi să... fiu bun!

Duclari şi Verbrugge găsiră probabil că această încheiere e deosebit de ciudată. Dar Max nu băgă de seamă surprinderea lor şi continuă:

---

[201] Definitiv (fr.).

— Pentru că trăsăturile lor erau atât de nobile, încât simţeai ca un fel de ruşine că nu eşti decât un om şi nu o scânteie... o rază... Nu, ar fi fost tot materie!... Un gând! Dar, deodată te pomeneai că apare lângă femeile acelea câte un frate, sau un tată şi, să mă ierte Dumnezeu, dar am văzut-o pe una care şi-a suflat nasul!

— Ştiam eu că ai să tragi iar o dungă neagră peste tablou, zise Tine mâhnită.

— Ce pot să fac *eu? Eu* aş fi preferat să le văd murind! Cum poate o asemenea fată să se profaneze?

— Dar, domnule Havelaar, întrebă Verbrugge, dacă avea guturai?

— Păi, un asemenea nas *nu trebuie* să aibă guturai!

— Da, dar...

Ca şi cum şi-ar fi vârât dracul coada, deodată Tine strănută şi... până să se gândească ce face, îşi şi suflase nasul!

— Dragă Max, te superi? întrebă ea stăpânindu-şi râsul.

Havelaar nu răspunse. Şi oricât de prostesc lucru ar părea, da, era supărat! Şi, oricât de ciudat ar suna, Tinei îi păru bine că el e supărat şi că-i cere *ei* să le întreacă pe femeile foceene din Arles, deşi n-avea motive să se mândrească cu nasul ei.

Dacă Duclari mai stăruia în părerea că Havelaar e un „smintit”, nu i se putea lua în nume de rău că se simţea întărit în această părere, observând scurta tulburare ce se putea citi pe faţa lui Havelaar după ce (şi din pricina că) Tine îşi suflase nasul. Dar Havelaar se înapoiase din Cartagina şi citi – cu iuţeala cu care putea citi, când mintea nu-i era prea departe de casă – citi pe feţele musafirilor săi că ridică următoarele două obiecţiuni:

1. Cine nu vrea ca nevastă-sa să-şi sufle nasul, e un smintit.

2. Cine crede că un nas cu linii frumoase nu poate fi suflat, greşeşte dacă aplică această credinţă la doamna Havelaar, al cărei nas e niţeluş cam *en pomme de terre.*[202]

[202] *În formă de cartof* (fr.).

Prima obiecţiune, pe Havelaar îl lăsă rece, dar – a doua...

— O! – exclamă el, ca şi cum ar fi avut de dat un răspuns, cu toate că musafirii erau prea bine crescuţi ca să-şi exprime obiecţiunile, am să vă explic. Tine e...

— Max dragă! zise ea implorând.

Asta însemna: „Zău aşa, nu le spune dumnealor de ce socoţi că trebuie să fiu mai presus de răceală!”

Havelaar păru că înţelege ce vroia să spună Tine, căci răspunse:

— Bine, fetiţo! Dar ştiţi dumneavoastră, domnilor, că adeseori ne înşelăm în felul de a judeca pretenţiile unor anumiţi oameni cu privire la imperfecţiunea materială?

Sunt sigur că musafirii nu auziseră în viaţa lor despre asemenea pretenţii.

— Am cunoscut în Sumatra o fată, continuă el, fiica unui *datu*[203]. Ei bine, consider că ea nu avea niciun drept la această imperfecţiune, şi totuşi am văzut-o căzând în apă, la un naufragiu, ca oricare alta. Eu, un simplu *om,* am fost nevoit să ajut ca să ajungă la mal..

— Păi... ar fi trebuit să zboare ca un pescăruş?

— Desigur, sau... Nu, n-ar fi trebuit să aibă trup. Vreţi să vă spun cum am făcut cunoştinţă cu ea? Era în ’42. Eu eram controlorul provinciei Natal. Ai fost pe-acolo, Verbrugge?

— Da.

— Ei, atunci ştii că în Natal se cultivă piper. Grădinile de piper se află la Taloh-Baleh, în nordul Natalului, pe coastă. Trebuia să le inspectez şi, fiindcă nu mă pricepeam la piper, am luat cu mine, în *prahu*[204]*,* un *datu,* care se pricepea mai bine. Fiică-sa, pe atunci o copilă de treisprezece ani, a venit cu noi. Am navigat de-a lungul coastei şi ne-am plictisit.

— Şi atunci aţi naufragiat?

— Da’ de unde! Era o vreme frumoasă, chiar prea frumoasă. Naufragiul de care vorbiţi s-a petrecut mult după aceea. Altminteri nu m-aş fi plictisit. Am navigat aşa, de-a lungul coastei şi era o căldură înăbuşitoare. O astfel de

---

[203] Căpetenie indigenă (n. ed. ol.).

[204] Pirogă, ambarcaţie (n. ed. ol.).

pirogă nu prea oferă prilej de distracţie şi mă mai aflam şi într-o dispoziţie proastă, la care contribuiseră mai multe cauze. În primul rând, avusesem o dragoste nefericită; în al doilea rând, o... dragoste nefericită; în al treilea rând,... păi da, cam tot ceva de acelaşi fel... şi aşa mai departe[205]. O! contează mult... Dar în afară de asta, mă găseam într-o staţie[206] dintre două accese de ambiţie. Mă proclamasem rege şi fusesem detronat. Mă căţărasem în vârful unui turn şi căzusem iar la pământ... Nu vă mai spun cum s-a întâmplat! Trec peste asta. Destul că stăteam acolo în pirogă, cu mutra acră şi prost dispus şi eram, cum spun nemţii: *ungeniessbar*[207]*.* Printre altele, eram de părere că n-avea rost să fiu trimis să inspectez plantaţii de piper şi că de mult ar fi trebuit să fiu numit guvernator al unui sistem solar. Aşa încât mi se părea că e un asasinat moral ca o minte ca a mea să fie pusă într-o pirogă, cu acest nătărău de *datu* şi cu fetiţa lui. Trebuie să spun că altminteri cârmuitorii malaiezi nu-mi displăceau şi că mă înţelegeam bine cu ei. Aveau chiar multe însuşiri, care mă făceau să-i prefer feţelor simandicoase javaneze. Da, ştiu, Verbrugge, că nu eşti de acord cu mine în privinţa asta. Nu sunt decât puţini oameni care mă aprobă, dar să trec mai departe.

Dacă această călătorie aş fi făcut-o în altă zi (vreau să spun, cu mai puţini gărgăuni în cap), aş fi intrat, probabil, în vorbă numaidecât cu acel *datu* şi aş fi constatat, poate, că merita să-i dau atenţie. Poate că aşa aş fi făcut-o şi pe fată să deschidă gura, ceea ce m-ar fi distrat şi m-ar fi amuzat, pentru că un copil are de cele mai multe ori ceva primitiv, deşi trebuie să recunosc că eu însumi eram pe atunci încă prea copilăros ca să dau importanţă primitivităţii. Azi lucrurile stau altfel. Acum văd în orice fată de treisprezece ani un manuscris în care nu s-a şters încă decât puţin sau nimic. Îl surprinzi pe autor *en négligé*[208]*,* ceea ce e nostim,

---

[205] Multatuli face aici aluzie la logodna lui ruptă cu Caroline Versteegh (n. ed. ol.).
[206] Aici în sens de perioadă (n. ed. ol.).
[207] *Nesuferit* (germ.).
[208] În ţinută intimă (fr.).

adeseori. Copila înşira mărgele pe o sfoară şi părea că-şi concentrase toată atenţia asupra acestei trebi. Trei roşii, una neagră, trei roşii, una neagră, foarte drăguţ! O chema Si Upi Keteh. Asta înseamnă în Sumatra „domnişorică”... Da, Verbrugge, dumneata ştii, dar Duclari a făcut serviciu numai în Java. O chema Si Upi Keteh, dar în gând eu îi ziceam „amărâta” sau cam aşa ceva, pentru că, după părerea mea, între situaţia mea şi a ei deosebirea era ca de la cer la pământ.

A venit amiaza, amurgul, şi mărgelele au fost puse bine. Pământul luneca încet pe lângă noi. Tot mai mic şi mai mic a devenit Ophir-ul în dreapta, în spatele nostru. În stânga, la apus, peste marea largă, largă, care n-are hotar până unde e Madagascarul, cu Africa în spatele lui, asfinţea soarele, trimiţând raze tot mai piezişe, care sclipeau oglindindu-se în unde. Soarele căuta răcoare în mare. Cum naiba era?

— Ce să fie?... Soarele?

— Aş, nu... Poezia... Făceam poezii pe atunci! Ce încântare! Ia ascultaţi:

Întrebi, de ce acest Ocean,
Ce spumegă la mal,
Aiurea este liniştit,
Dar fierbe-atâta de cumplit
Aici doar, în Natal?

Întrebi, dar nu prea te-a-nţeles
Nevolnicul băiat.
Cu ochii lui copilăreşti
Îţi face semne să priveşti
Spre vestu-ndepărtat.

Cu ochii lui copilăreşti
Spre vest priveşte iar.
Ţi-arată-ntinsul necuprins...
Şi-i apă-n tot acest întins...
Şi mare, mare doar!

De-aceea tot izbeşte-n mal

Oceanul iar şi iar...
Sunt mări şi mări, cât vezi în zări...
Şi-i apă, apă doar în mări,
Pân' la Madagascar!

Şi ce de jertfe i se-aduc
Oceanului mereu!
Şi câte strigăte-au murit,
Căci nimeni nu le-a auzit,
Decât doar Dumnezeu!

Şi câte braţe din Ocean
Nu s-au întins în sus,
Cătând un lemn, un pai măcar...
Şi s-au zbătut, dar în zadar...
Şi-apoi la fund s-au dus!

Şi...

Şi… şi… restul nu-l mai ştiu.

— Se mai poate regăsi, scriindu-i lui Krijgsman, secretarul dumneavoastră din Natal. El îl are, zise Verbrugge.

— De unde îl are *el?* întrebă Max.

— Poate din coşul dumneavoastră de hârtii. Dar e lucru sigur că îl are! Nu urmează legenda primului păcat, care a făcut să se scufunde insula, fostă în rada Natalului? Povestea cu Djiwa şi cu cei doi fraţi?

— Da, aşa e. Legenda… n-a fost legendă. A fost o parabolă scornită de mine şi care, poate, peste câteva secole are să devină legendă, dacă Krijgsman o mai înfloreşte. Aşa încep toate mitologiile. Djiwa este *sufletul,* după câte ştiu: *suflet, spirit* sau cam aşa ceva. Am făcut din Djiwa o femeie: poznaşa Eva, de care nu ne putem lipsi…

— Bine Max, dar ce-i cu domnişoara noastră, şi cu mărgelele ei? întrebă Tine.

— Mărgelele fuseseră puse bine. Era ora şase şi, acolo, la ecuator (Natalul se află la câteva minute latitudine nord; când am călătorit pe uscat spre Ayer-Banghi, am călcat călare pe linia ecuatorului, sau aproape… era să mă-mpiedic, zău aşa!)… acolo ora şase era semnalul gândurilor

de seară. După părerea mea, omul e întotdeauna mai bun seara, sau are mai puţină bunăvoinţă prefăcută, decât dimineaţa, ceea ce e firesc. Dimineaţa omul „se adună”... Îmi dau seama că ăsta e un germanism, dar cum să spun în olandeză?... Omul e portărel, sau controlor, sau... nu, atâta e destul! Un portărel *hält sich zusammen*[209]*,* ca să-şi facă, de bine de rău, datoria... Doamne, ce mai datorie! Cum o fi arătând inima lui *zusammen gehalten*[210]*!* Un controlor (nu mă refer la dumneata, Verbrugge!)... un controlor îşi freacă ochii şi se sfieşte să-l întâmpine pe noul vice-rezident, care vrea să-şi afirme o ridicolă superioritate pentru câţiva ani de serviciu în plus şi despre care a auzit atâtea lucruri ciudate în Sumatra. Sau trebuie să măsoare în ziua aceea nişte ogoare şi stă *in dubio*[211] între cinste (dumneata n-ai habar de asemenea probleme, pentru că eşti militar, dar există într-adevăr şi controlori cinstiţi!), stă în cumpănă între cinste şi teama că *radhen*-ul *dhemang* cutare sau cutare are să-i ceară înapoi calul care merge atât de bine în buiestru. Sau trebuie să spună în ziua aceea categoric *da* sau *nu,* ca răspuns la adresa numărul cutare. Pe scurt, dimineaţa, când te trezeşti, simţi pe inimă o piatră cât lumea şi e prea grea pentru o inimă, chiar pentru una tare. Dar seara ai o pauză. Mai sunt zece ore întregi din clipa de faţă până în clipa în care ai să-ţi revezi haina. Zece ore: treizeci şi şase de mii de secunde, ca să fii om! Asta surâde oricui. E clipa în care sper să mor, ca să ajung dincolo cu mutră neoficială. E clipa în care soţia îţi regăseşte în obraz ceea ce a *prins* atunci când ţi-a dat să păstrezi batista cu un E în colţ şi cu o coroană deasupra literei...[212]

— Şi când nu avea încă dreptul să aibă guturai, zise Tine.

— Vai, nu mă chinui! Vroiam numai să spun că seara omul e mai *gemütlich*[213]*...* Aşadar, în timp ce soarele dispărea aproape pe nesimţite, continuă Havelaar, am

---

[209] Se adună (germ.).
[210] Adunată la un loc (germ.).
[211] La îndoială (lat.).
[212] Aluzie la prenumele întreg (Everdine) şi la titlul de baroană al Tinei.
[213] Mai paşnic, mai blând, mai bun, mai de treabă, mai comod. În original este folosit cuvântul german aproape intraductibil.

devenit un om mai bun. Şi ca prim rezultat al acestei îmbunătăţiri, i-am spus fetişcanei: „Acum se răcoreşte repede”. „Da, *tuwan!”* mi-a răspuns ea. Mi-am coborât mândria şi mai jos, până la „amărâta” de ea şi am început o conversaţie. Meritul meu era cu atât mai mare, cu cât fata răspundea mai puţin. Aveam dreptate în tot ce spuneam... dar şi asta începe să te plictisească, oricât ai fi de înfumurat. „Ţi-ar face plăcere să mai vii data viitoare cu noi la Taloh-Baleh?” am întrebat. „Cum porunceşte *tuwan kommandor.”* „Nu, eu te întreb pe tine, dacă ţie îţi place o asemenea călătorie.” „Dacă vrea tata”, mi-a răspuns ea. Spuneţi şi dumneavoastră, domnilor: să nu te apuce toţi dracii? Ei bine, pe mine nu m-au apucat. Soarele asfinţise şi m-am simţit destul de *gemütlich* ca să nu mă sperie atâta prostie. Sau, mai bine zis, cred că am început să mă amuz ascultându-mi propria voce (sunt puţini printre noi, cărora să nu le placă să-şi asculte propria voce), dar după mutismul meu din tot timpul zilei, mi-am zis că acum, când am ajuns să deschid gura, meritam ceva mai de soi decât răspunsurile tâmpe ale lui Si Upi Keteh. M-am gândit să-i spun o poveste. Aş fi ascultat-o şi eu şi n-aveam nevoie să-mi răspundă. Dumneavoastră ştiţi că, după cum, la descărcarea unei corăbii, *krandjang*[214]-ul cu zahăr încărcat cel din urmă iese la iveală cel dintâi, tot aşa şi noi descărcăm de obicei mai întâi gândirea sau povestirea încărcată ultima. În *Gazeta Indiei olandeze* citisem recent o povestire a lui Jeronimus[215]: *Pietrarul japonez...* Să ştiţi: Jeronimus ăsta a scris lucruri drăguţe! Aţi citit cartea lui *Licitaţie într-o casa mortuară?* Dar *Conţii?* Şi mai ales *Pedatti*[216]*?* Am să v-o dau. Cum spuneam, abia citisem *Pietrarul japonez.* Ah! acum mi-aduc aminte deodată cum m-am lăsat prins de basmul acela, în care puneam „ochiul negru” al băiatului de pescar să se uite în zare într-o

---

[214] Coş de bambus (n. ed. ol.).
[215] Pseudonimul lui W. R. baron de Hoëvell, predicator la Batavia, mai târziu deputat; ca deputat a luptat (1854) pentru bunăstarea coloniilor (n. ed. ol.).
[216] Căruţa javaneză (n. ed. ol.).

singură direcţie, până ajunge şaşiu. A fost o înlănţuire de idei. Tulburarea mea din acea zi era în legătură cu primejdia din rada Natalului... Dumneata, Verbrugge, ştii că niciun vas de război nu poate să intre în rada Natalului, mai ales în iulie... Da, Duclari, acolo musonul de vest suflă în iulie mai tare ca oricând, tocmai de-andoaselea decât aici. Ei bine, caracterul primejdios al radei s-a înlănţuit cu ambiţia mea rănită, iar ambiţia, la rândul ei, s-a înlănţuit cu basmul despre Djiwa. I-am propus rezidentului în repetate rânduri să facem la Natal un dig de apărare, sau cel puţin un port artificial la gura fluviului, cu scopul de a atrage comerţul în provincia Natal, care leagă cu oceanul regiunile Battah, atât de importante. Un milion şi jumătate de oameni din interior nu ştiau încotro să-şi ducă produsele, pentru că rada Natalului avea – pe drept cuvânt – un renume aşa de rău. Ei bine, rezidentul n-a aprobat propunerile, sau cel puţin a susţinut că guvernul nu le-ar aproba şi ştiţi că rezidenţii care se respectă nu propun niciodată decât ceea ce pot presupune dinainte că ar fi pe placul guvernământului. Amenajarea unui port la Natal era în principiu în contradicţie cu sistemul izolării şi nu numai că guvernământul era foarte departe de ideea de a atrage corăbii într-acolo, dar chiar oprise intrarea în radă a vaselor cu pânze, afară de cazurile de *force majeure*[217]. Dacă totuşi mai venea câte un vas (erau în majoritate baleniere americane, sau vase franceze care încărcaseră piper în ţărişoarele independente de la Capătul de Nord), îl puneam întotdeauna pe căpitan să scrie o scrisoare, în care cerea voie să ia apă de băut. Mânia pricinuită de nereuşita sforţărilor mele de a face ceva pentru binele Natalului, sau mai bine zis mândria rănită... Nu-mi venea oare greu să îndur că însemn atât de puţin, încât să nu pot măcar să fac un port unde vreau? Ei, toate acestea, în legătură cu candidatura mea pentru punerea la punct a unui sistem solar, m-au făcut în ziua aceea atât de morocănos. În timp ce asfinţitul soarelui m-a lecuit întrucâtva (căci nemulţumirea e o boală), tocmai boala asta mi l-a adus în minte pe

[217] Forţă majoră (fr.).

Pietrarul japonez şi poate că am gândit povestea cu glas tare numai pentru ca, băgându-mi în cap că povestesc din bunăvoinţă pentru copila aceea, să înghit pe furiş ultima picătură din băutura de care simţeam că am nevoie. Dar ea, copila, m-a lecuit (cam pentru o zi, cel puţin), mai bine decât povestea, care trebuie să fi sunat cam aşa:

„Upi, a fost odată un om care spărgea pietre din stâncă. Munca lui era grea şi muncea mult, dar leafa lui era mică şi mulţumit nu era.

Ofta, pentru că munca lui era grea. Într-o zi a exclamat: «Ah, de-aş fi bogat, ca să mă odihnesc pe un *baleh-baleh*[218] cu un *klambu*[219] de mătase roşie!»

Şi a venit un înger din cer şi a zis: «Fie precum ai spus!»

Şi a fost bogat. Şi s-a lăfăit pe un *baleh-baleh* şi avea un *klambu* de mătase roşie.

Şi a trecut pe acolo regele ţării, cu ostaşi călări înaintea caleştii.

Dar şi în urma caleştii veneau călăreţi, iar nişte slujitori ţineau *paiong*-ul de aur deasupra capului regelui.

Şi când bogatul a văzut asta, s-a întristat că nu i se ţine şi lui un *paiong* de aur deasupra capului. Şi mulţumit n-a fost.

A oftat şi a exclamat: «Aş vrea să fiu rege».

Şi a venit un înger din cer şi a zis: «Să fie precum ai spus».

Şi a fost rege. Şi înaintea caleştii mergeau mulţi călăreţi şi erau călăreţi şi în urma caleştii, iar deasupra capului i se ţinea *paiong*-ul de aur.

Şi şi-a trimis soarele razele lui fierbinţi şi a pârjolit pământul, de s-a uscat imaşul.

Şi regele s-a plâns că soarele îi dogoreşte faţa şi că are putere mai mare ca el. Şi mulţumit n-a fost.

A oftat şi a exclamat: «Aş vrea să fiu soarele!»

Şi a venit un înger din cer şi a zis: «Să fie precum ai spus!»

---

218 Divan (n. ed. ol.).

219 Perdea împotriva ţânţarilor (n. ed. ol.).

Şi a fost soarele. Şi şi-a trimis razele şi în sus, şi în jos, şi la dreapta şi la stânga, şi peste tot.

Şi a dogorit imaşul de pe pământ şi faţa domnitorilor care se aflau pe pământ.

Şi a venit un nor între pământ şi el şi i-a trimis razele înapoi.

Şi s-a mâniat că puterea lui găseşte împotrivire şi s-a plâns că norul e mai puternic decât el. Şi mulţumit n-a fost.

A vrut să fie norul, care era atât de puternic.

Şi a venit un înger din cer şi a zis: «Să fie precum ai spus!»

Şi s-a făcut nor şi s-a dus între soare şi pământ şi a oprit razele, aşa că iarba a înverzit.

Şi norul a plouat în picături mari peste ţarină şi a umflat râurile, iar *banir*[220]-urile au luat turmele şi le-au dus.

Şi a pustiit cu atâta apă ogoarele.

Şi a căzut pe o stâncă, dar stânca nu s-a clintit. Şi s-a revărsat în puhoaie mari, dar stânca nu s-a clintit.

Şi s-a mâniat că stânca nu vrea să se clintească şi că puterea puhoaielor lui e deşartă. Şi mulţumit n-a fost.

A exclamat: «Stâncii i s-a dat putere mai mare decât mie! Aş vrea să fiu stânca aceea!»

Şi a venit un înger din cer şi a zis: «Să fie precum ai spus!»

Şi s-a făcut stâncă şi nu s-a urnit nici când a dogorit soarele, nici când a plouat.

Şi a venit un om cu un târnăcop şi cu o daltă ascuţită şi cu un baros şi a tăiat pietre din stâncă.

Şi stânca a spus: «Ce înseamnă asta? Un om are putere mai mare decât mine şi taie pietre din mine?» Şi mulţumit n-a fost.

A exclamat: «Sunt mai slab ca el... Aş vrea să fiu omul acela!»

Şi a venit un înger din cer şt a zis: «Să fii precum ai spus!»

Şi a fost pietrar. Şi a tăiat pietre din stâncă prin muncă grea şi muncea din greu pentru plată puţină şi a fost

---

[220] Inundaţiile (n. ed. ol.).

mulţumit.”

— Foarte drăguţ, exclamă Duclari, dar acum ne-aţi mai rămas dator dovada că micuţa Upi ar fi trebuit să fie imponderabilă.

— Nu, nu v-am făgăduit această dovadă! Am vrut numai să povestesc cum am făcut cunoştinţă cu ea. Când istorioara s-a terminat, am întrebat-o: „Dar tu, Upi, ce-ai alege dacă ar veni un înger din cer şi te-ar întreba ce doreşti?” „Cu siguranţă, domnule, că l-aş ruga să mă ia cu el în cer.”

— Nu e adorabil? îi întrebă Tine, pe musafiri, cărora li se păruse poate că răspunsul e cam prostesc...

Havelaar se sculă de pe scaun şi-şi şterse fruntea.

Capitolul al doisprezecelea

— Dragă Max, zise Tine, desertul nostru e foarte slab. N-ai vrea... ştii tu... *madame* Geoffrin[221]?

— Să mai povestesc ceva, în loc de prăjitură? Ce naiba, am răguşit. E rândul lui Verbrugge.

— Da, domnule Verbrugge! N-ai vrea să fii schimbul lui Max? încercă doamna Havelaar.

Verbrugge se gândi un pic şi începu:

— A fost odată un om care a furat un curcan...

— Oh, şmechere, exclamă Havelaar, povestea asta o ştii din Padang! Şi cum e mai departe?

— S-a isprăvit. Îi cunoaşte cineva sfârşitul?

– Eu! Curcanul l-am mâncat, împreună cu... cineva. Ştii de ce am fost suspendat la Padang?

— S-a spus că din pricina unui deficit, găsit în casieria dumneavoastră din Natal, reluă Verbrugge.

— Ceea ce n-a fost complet neadevărat, dar nici adevărat n-a fost. În Natal, din tot felul de cauze, am fost foarte neglijent în legătură cu răspunderea bănească; în privinţa aceasta ar fi fost într-adevăr de făcut multe observaţii. Dar pe atunci aşa se petreceau lucrurile cam tot timpul! Situaţia din nordul Sumatrei era atât de confuză după ce fuseseră luate Barus, Tapus şi Singkel şi domnea atâta nelinişte, încât unui tânăr care prefera să umble călare, decât să numere bani sau să ţină registre contabile, nu i se putea lua în nume de rău dacă scriptele nu-i erau chiar în perfectă ordine şi puse la punct, aşa cum i s-ar fi putut pretinde unui

---

[221] Aluzie la o anecdotă (povestită, de altfel pe nedrept, pe seama doamnei Geoffrin), în care sobrietatea meselor se compensa prin povestiri (n. ed. ol.). *Marie-Thérèse Geoffrin* (1699–1777), femeie franceză, renumită pentru inteligenţa şi spiritul ei. Salonul ei de la Paris era locul de întâlnire *(„Soirs de lundi”)* al tuturor iubitorilor de artă şi literatură.

contabil amsterdamez, care n-are altceva de făcut. Ţinuturile Battah se răsculaseră şi dumneata ştii, Verbrugge, că tot ceea ce se petrece în Battah ricoşează întotdeauna în Natal. Dormeam noaptea complet îmbrăcat, ca să fiu repede gata, în caz de nevoie. În plus, primejdia (câtva timp înainte de sosirea mea fusese descoperit un complot, care urmărea să-l asasineze pe predecesorul meu şi să pornească răscoala), primejdia are în ea ceva atrăgător, mai ales când n-ai trecut de douăzeci şi doi de ani. Această atracţie te face inapt pentru munca de birou sau pentru precizia rigidă, fără de care nu poţi administra în bune condiţiuni fonduri băneşti. În plus, aveam tot soiul de prostii în cap...

— *Traussa*[222]*!* îi strigă doamna Havelaar unui slujitor...

— Ce nu mai e nevoie?

— Spusesem să mai pregătească ceva în bucătărie... O omletă sau cam aşa ceva.

— A! Şi nu mai trebuie, dacă încep cu prostiile mele? Eşti răutăcioasă, Tine! Mie îmi convine, dar au şi dumnealor un vot. Verbrugge, ce preferi: participare la omletă sau povestea?

— E o situaţie penibilă pentru un om binecrescut, zise Verbrugge.

— Nici eu n-aş vrea să am de ales, adăugă Duclari, pentru că aici e vorba de un diferend între soţi... şi *entre l'écorce et le bois, il ne faut pas mettre le doigt.*[223]

— Am să vă vin în ajutor, domnilor. Omleta...

— Doamnă, zise foarte politicosul Duclari, omleta preţuieşte cel puţin cât...

— Cât povestea? Cu siguranţă, *dacă* ar fi preţuit ceva! Dar există o piedică...

— Pun rămăşag că n-aveţi încă zahăr în casă, exclamă Verbrugge. O, trimiteţi să aducă de la mine tot ce vă trebuie!

— Zahăr avem... de la doamna Slotering. Nu, nu asta-i piedica. Dacă omleta în sine ar fi bună, zahărul n-ar fi o

---

[222] Nu mai e nevoie (n. ed. ol.).

[223] Nu trebuie să-ţi vâri degetul între scoarţă şi copac (fr.). (n. ed. ol.).

piedică, dar...

— Dar ce, doamnă? A dat în foc?

— Măcar de-ar fi dat! Nu, nu poate să dea în foc. Omleta e...

— Ci spune odată, Tine, exclamă Havelaar. Cum e?

— E imponderabilă, Max, ca femeile tale din Arles... Sau cum ar fi trebuit ele să fie! N-am omletă... Nu mai am nimic!

— Atunci, pentru numele lui Dumnezeu, povestea! oftă Duclari, făcând pe disperatul.

— Dar cafea avem, exclamă Tine.

— Bine! Bem cafea în cerdac şi cheam-o şi pe doamna Slotering, cu fetele, zise Havelaar.

Ieşiră cu toţii în cerdac.

— Bănuiesc că are să mulţumească şi are să refuze, Max! Ştii că nu-i place să mănânce cu noi şi nu pot să-i reproşez asta.

— O fi auzit că spun poveşti, zise Havelaar, şi s-o fi speriat.

— Da' de unde, Max, nici nu-i pasă. Nu înţelege olandeza. Nu; mi-a spus că vrea să aibă şi în viitor gospodăria ei separată şi o înţeleg foarte bine. Mai ştii cum mi-ai tălmăcit mie numele?

— E.H.V.W.: *eigen haard veel waard.*[224]

— Tocmai! Are multă dreptate. Şi-apoi, am impresia că e cam mizantropă. Închipuieşte-ţi: îi pune pe paznici să-i gonească pe toţi străinii care intră pe domeniu...

— Aş dori ori povestea, ori omleta, zise Duclari.

— Şi eu! exclamă Verbrugge. Pretexte nu se admit. Pretindem o masă completă, aşa încât cer povestea cu curcanul.

— Păi am spus-o, zise Havelaar. Am furat pasărea de la generalul Vandamme şi am mâncat-o... cu cineva.

— Înainte ca acel „cineva" să plece spre cer, zise Tine cu înţeles.

---

[224] E.H.V.W. sunt iniţialele numelui Tinei (Everdine Huberte van Wijnbergen), soţia lui Multatuli. Cuvintele *eigen haard veel waard* înseamnă: „căminul propriu preţuieşte mult".

— Nu, dumneavoastră trişaţi, exclamă Duclari. Trebuie să ştim de ce aţi... luat curcanul acela.

— Uite de ce: pentru că o duceam greu, din vina generalului Vandamme, care mă suspendase.

— Dacă nu aflu amănunte, data viitoare vin cu omleta de acasă, se plânse Verbrugge.

— Credeţi-mă, nu există dedesubturi. Generalul avea mulţi curcani, iar eu nu aveam nimic. Paznicul mâna păsările prin faţa uşii mele... Am luat una, iar omului care pretindea că le păzeşte i-am spus aşa: „Comunică-i domnului general că eu, Max Havelaar, am luat curcanul ăsta, pentru că *vreau să mănânc".*

— Şi epigrama?

— Ţi-a vorbit Verbrugge despre ea?

— Da.

— N-are nicio legătură cu curcanul. Am făcut-o, pentru că suspenda într-una funcţionarii. La Padang erau cu siguranţă vreo şapte sau opt, pe care îi dăduse afară pe motive mai mult sau mai puţin întemeiate, iar mulţi dintre ei meritau suspendarea mai puţin chiar decât mine. Până şi vice-rezidentul din Padang fusese suspendat şi sunt convins că pentru un motiv cu totul altul decât cel arătat în decizie. Am să vă povestesc cum a fost, deşi nu pot să vă asigur că ştiu totul exact; vă aduc la cunoştinţă numai ceea ce se considera la biserica chinezească[225] din Padang că e adevărat şi ceea ce ar fi *putut* să fie adevărat, mai ales ţinând seama de cunoscutele apucături ale generalului. Trebuie să ştiţi că se căsătorise ca să câştige un rămăşag: o damigeana cu vin. Aşa că ieşea deseori seara, ca să... umble haimana. Supranumerarul[226] Valkenaar i-a respectat, pe semne, atât de strict *incognito*-ul, încât, pe o străduţă din apropierea orfelinatului de fete, i-a tras vreo câteva, întocmai ca unui derbedeu oarecare. Nu departe de locul acela locuia *miss X.* Se zvonea ca această *miss* dăduse naştere unui copilaş, care... dispăruse. Vice-rezidentul, ca şef al poliţiei, avea datoria şi avea şi de gând să cerceteze

[225] Cercurile mondene (n. ed. ol.).
[226] Funcţionar temporar (n. ed. ol.).

cazul şi se pare că la o partidă de *whist,* acasă la general, scăpase o vorbă despre această intenţie. Dar ce să vezi? A doua zi primeşte sarcina să se deplaseze într-o anumită provincie, în care controlorul şef fusese suspendat din funcţie pentru necinste, adevărată sau presupusă, şi să cerceteze *in loco*[227] anumite chestiuni, apoi „să raporteze” cele constatate. Vice-rezidentul s-a mirat că i se dă o sarcină care n-avea nicio legătură cu provincia sa. Totuşi, întrucât, privită strict, această sarcină putea fi considerată ca o distincţie onorifică şi deoarece vice-rezidentul se afla cu generalul în relaţii dintre cele mai amicale şi deci n-avea motiv să se gândească la o capcană, a fost mulţumit de misiunea primită şi a plecat spre... (vreau să uit numele provinciei), ca să facă ceea ce i se ordonase. După câtăva vreme vine înapoi şi prezintă un referat, care nu suna defavorabil pentru controlorul în cauză. Dar iată că în acest răstimp, la Padang, publicul (adică nimeni şi toţi) descoperă că funcţionarul acela fusese suspendat numai ca să se creeze prilejul de a-l îndepărta pe vice-rezident, cu scopul de a împiedica plănuita cercetare cu privire la dispariţia copilului sau cel puţin de a o amâna, deoarece după o trecere de vreme misterul ar fi fost mai greu de limpezit. Repet că nu ştiu dacă povestea e adevărată, dar după cum l-am cunoscut eu însumi mai târziu pe generalul Vandamme, versiunea mi se pare de crezut. La Padang nu exista om care să nu-l creadă în stare de o astfel de ispravă, având în vedere nivelul lui moral coborât. Cei mai mulţi nu-i recunoşteau decât o singură calitate: cutezanţa în faţa primejdiei... Dacă eu, care l-am văzut în plină primejdie, aş fi de părere că *après tout*[228] era un bărbat viteaz, acesta ar fi fost singurul motiv care m-ar fi îndemnat să nu vă povestesc întâmplarea cu copilul. E adevărat, în Sumatra pusese cam mult să se „sabreze”[229], dar cine a văzut de aproape câteva asemenea cazuri, se simte înclinat să se cam îndoiască de vitejia lui. Oricât ar părea de ciudat,

[227] La faţa locului (lat.) (n. ed. ol.).
[228] *Fără a ţine seama de alte considerente* (fr.).
[229] Să se ucidă cu sabia (n. ed. ol.).

cred că pentru faima lui de războinic ar fi trebuit să-i mulţumească în cea mai mare parte spiritului de contradicţie, care ne însufleţeşte, mai mult sau mai puţin, pe toţi. Spunem cu plăcere: e adevărat că *Petre* sau *Pavel* e aşa sau pe dincolo, dar... *aşa* este şi aşa trebuie lăsat! Şi niciodată nu poţi fi mai sigur că eşti preţuit, decât atunci când ai un cusur foarte bătător la ochi. Dumneata, Verbrugge, eşti beat în fiecare zi...

— Eu? întrebă Verbrugge, care era un model de cumpătare.

— Da, *eu* te îmbăt acum, în fiecare zi! Te pierzi în aşa hal, încât Duclari, seara, se împiedică de dumneata în cerdac. Găseşte că e lucru neplăcut, dar numaidecât îşi aduce aminte că a văzut la dumneata ceva bun, ceva ce înainte nu-i bătuse la ochi. Şi când viu eu şi te găsesc în halul ăsta de... orizontal, îmi pune mâna pe braţ şi exclamă: „Vai, credeţi-mă că altminteri e un băiat foarte de ispravă!”

— Păi despre Verbrugge spun asta, exclamă Duclari, chiar dacă e vertical.

— Nu cu acelaşi foc şi cu aceeaşi convingere! Foarte des se aude spunându-se: „Ah, dacă omul ăsta şi-ar vedea de treabă, ar fi cineva! Dar...” Şi urmează dovada că nu-şi vede de treabă şi deci nu e *nimeni.* Cred că ştiu care sunt motivele fenomenului. Şi la morţi constatăm întotdeauna însuşiri bune, pe care înainte nu le observasem. Cauza ar putea fi faptul că ele nu stau în drum nimănui. Toţi oamenii sunt mai mult sau mai puţin rivali. Ne place să punem pe oricare altul *complet* şi *întru totul* sub noi. Să exprimăm însă acest lucru, ne opreşte buna creştere şi chiar propriul interes, căci foarte curând nu ne-ar mai crede nimeni, chiar dacă am susţine ceva adevărat. Trebuie deci să căutăm un drum ocolit şi iată cum facem. Când dumneata, Duclari, spui: „Locotenentul Slobkous[230] e un soldat bun, zău că e un soldat bun, nici nu vă-nchipuiţi cât de bun soldat e locotenentul Slobkous,... dar *theoreticus*[231] nu e...” N-ai spus aşa, Duclari?

---

[230] Gheatră, jambieră.
[231] Teoretician, cunoscător al teoriei (lat.).

— N-am cunoscut în viaţa mea şi nici n-am văzut în viaţa mea un locotenent Slobkous!

— Bine, atunci creează-l şi spune asta despre el.

— S-a făcut. Îl creez şi spun.

— Ştii ce ai spus acum? Ai spus că dumneata, Duclari, eşti *à cheval*[232] pe teorie... Eu nu sunt de fel mai breaz. Crede-mă, când ne supărăm pe un om care e rău de tot, săvârşim o nedreptate, pentru că şi cei buni dintre noi sunt foarte aproape de răutate! Hai să notăm perfecţiunea cu zero, iar răul cu o sută de grade. Ce greşeală facem, noi, cei care oscilăm între nouăzeci şi opt şi nouăzeci şi nouă – dacă strâmbăm din nas, cu scârbă, la vederea unuia care a ajuns la o suta unu! Şi cred că mulţi nu ajung la o sută de grade numai datorită lipsei de însuşiri bune, de pildă: de curajul de a fi întru totul ceea ce sunt.

— La câte grade mă aflu eu, Max?

— Tine, îmi trebuie o lupă pentru subdiviziuni.

— Protestez, exclamă Verbrugge. Nu, doamnă, nu împotriva apropierii dumneavoastră de zero! Nu, dar nişte funcţionari au fost suspendaţi, un copil s-a pierdut, un general este învinovăţit... Pretind: *la pièce*[233]*!*

— Tine, ai grijă ca data viitoare să fie ceva în casă! Nu, Verbrugge, n-ai să obţii *la pièce,* până nu mai fac un tur pe căluţul meu de lemn[234]: antagonismele. Am spus că fiecare om vede în semenul său un fel de concurent. Nu putem să tot blamăm veşnic, căci ar bate la ochi! De aceea preferăm să subliniem peste măsură o însuşire pozitivă, pentru ca să facem să sară în ochi, fără să părem părtinitori, una rea, singura pe care ţinem s-o scoatem în evidenţă. Dacă cineva mi se plânge că aş fi spus: „Fiică-sa e foarte frumoasă, dar el e un hoţ”, îi răspund: „De ce te superi? Eu am spus doar că fiica dumitale e o fată drăgălaşă!” Vedeţi, avantajul e dublu! Amândoi suntem băcani; vorbind aşa, îi fur clienţii, care nu vor să cumpere stafide de la un hoţ şi în acelaşi

---

[232] Călare (fr.).

[233] Piesa convingătoare, dovada (fr.).

[234] Joc de cuvinte: *căluţ de lemn* înseamnă în limba olandeză şi *manie, marotă, idee fixă.*

timp se spune despre mine că sunt om bun, pentru că laud fiica unui concurent.

— Nu, situaţia nu-i chiar aşa, zise Duclari. Afirmaţia dumneavoastră e prea tare!

— Aşa ţi se pare dumitale, pentru că am tăcut o comparaţie cam directă şi cam brutală. Fraza: „e un hoţ” trebuie să ne-o închipuim oarecum deghizată. Asemănarea rămâne valabilă. Când suntem nevoiţi să recunoaştem cuiva anumite însuşiri, care îi dau dreptul la stimă, la respect sau la veneraţie, ne face plăcere să descoperim, pe lângă acele însuşiri, ceva ce ne-ar putea scuti, în parte sau în total, de tributul datorat. „În faţa unui *astfel* de poet trebuie să ne scoatem pălăria, dar... îşi bate nevasta!” Vedeţi, atunci ne convine să folosim vânătăile femeii ca pretext ca să stăm cu capul acoperit. Până la urmă ne face chiar plăcere că poetul îşi bate nevasta, ceea ce altminteri e totuşi foarte urât. De îndată ce suntem nevoiţi să recunoaştem că cineva are însuşiri care îl fac vrednic de onoarea unui piedestal, de îndată ce nu-i mai putem tăgădui drepturile la piedestal fără să trecem drept ignoranţi, nesimţiţi sau invidioşi... spunem în cele din urmă: „Bine, urcaţi-l pe piedestal!” Dar chiar în timp ce-l urcă, iar el însuşi mai crede că stăm cu gurile căscate şi-l admirăm, noi am şi pregătit laţul care urmează să ne servească pentru ca să-l dăm jos la prima ocazie. Cu cât e mai multă mutaţie printre *inhaber*[235]-ii de piedestale, cu atât mai mare e şansa celorlalţi de a veni şi ei cândva la rând. Lucrul acesta e atât de adevărat, încât, din obişnuinţă şi ca exerciţiu, ne place să răsturnăm şi acele statui, pe al căror piedestal nu ne putem sui niciodată. Kappelman[236], care se hrăneşte cu varză acră şi cu *scharrebier*[237], caută să se înalţe pe sine, tânguindu-se: „Alexandru n-a fost mare,... a fost lipsit de măsură”, deşi Kappelman n-are nici cea mai mică şansă să-l concureze pe Alexandru la cucerirea lumii. În orice caz, sunt sigur că multora nu le-ar fi trecut

---

[235] Posesorii (germ.).
[236] Numele dat micului burghez tipic (n. ed. ol.).
[237] Bere slabă, de masă (n. ed. ol.).

niciodată prin cap să-l socotească pe generalul Vandamme om viteaz, dacă vitejia lui n-ar fi putut servi ca vehicul al nelipsitelor cuvinte anexe: „Dar... moralitatea lui?!” Şi sunt la fel de sigur că imoralitatea lui n-ar fi fost subliniată în aşa măsură de numeroasele persoane care nu erau nici ele uşi de biserică, dacă n-ar fi fost nevoie de ea ca de o contragreutate, împotriva faimei lui de om viteaz, căci această faimă pe unii nu-i lăsa să doarmă.

Cu o singură însuşire era într-adevăr înzestrat din plin: voinţa. Ce-şi punea în gând, trebuia să se întâmple şi, de obicei, se şi întâmpla. Totuşi... – vedeţi că revin iar la antagonism? – totuşi, la alegerea mijloacelor, era cam... ca noi... aşa cum spunea Van den Palen[238] – după părerea mea, pe nedrept, – despre Napoleon: „Obstacolele moralităţii nu-i stăteau în cale!” Păi atunci, sigur că e mai uşor să-ţi ajungi scopul, decât dacă te socoteşti legat de astfel de considerente.

Dar să revin la subiect. Vice-rezidentul din Padang prezentase un raport, care suna favorabil pentru controlorul suspendat, aşa încât suspendarea a început să aibă o nuanţă de nedreptate. La Padang, gura lumii nu s-a potolit: tot se mai vorbea despre copilul dispărut. Vice-rezidentul s-a simţit din nou dator să cerceteze cazul, dar până să izbutească să facă oarecare lumină, s-a pomenit cu o decizie, prin care guvernatorul Coastei de Vest a Sumatrei îl suspenda „pentru necinste în îndeplinirea funcţiei”. Se preciza că din prietenie sau din milă pentru controlorul anchetat, prezentase cazul într-o lumină falsă, neconformă cu realitatea.

Actele referitoare la această chestiune nu le-am citit, dar ştiu că vice-rezidentul n-avea niciun fel de relaţie cu acel controlor, ceea ce reiese chiar din faptul că fusese ales *tocmai el* ca să cerceteze cazul. Mai ştiu şi că era o persoană vrednică de toată stima şi că şi guvernământul îl socotea tot aşa. De altfel, ulterior, guvernământul Coastei de Vest a Sumatrei, după ce a cercetat cazul, a anulat suspendarea. Controlorul a fost şi el complet reabilitat.

[238] *Hendrik van den Palen* (1763–1840), om politic olandez.

Această suspendare mi-a inspirat epigrama. Am strecurat-o la dejun generalului, printr-o persoană care era atunci în serviciul lui şi care fusese mai înainte în serviciul meu:

Satrapul, căpcăunul în haină militari,
Suspendă fără milă şi fără preferinţă.
A vrut chiar să-şi suspende şi propria conştiinţă,
Dar nu şi-a mai găsit-o... Fusese dată-afară.

— Vă rog să nu mi-o luaţi în nume de rău, domnule Havelaar, însă eu nu am impresia că aţi procedat bine, zise Duclari.

— Nici eu, dar trebuia să fac *ceva!* Închipuiţi-vă că n-aveam bani, nu primeam nimic şi mă temeam de la o zi la alta să nu mor de foame, ceea ce n-a lipsit mult. Nu aveam la Padang decât puţine relaţii, sau deloc; în plus, îi scrisesem generalului că *el* e răspunzător dacă pier din pricina mizeriei şi că n-aş primi ajutor din partea nimănui. În ţinuturile din interior erau unii care, aflând în ce situaţie mă aflam, m-au chemat la ei, dar generalul a ordonat să nu mi se dea paşaportul necesar. Nici să mă mut în Java nu puteam. Oriunde, în altă parte, aş fi fost salvat şi poate chiar şi acolo, dacă lumea n-ar fi fost atât de timorată de puternicul general. Părea că urmăreşte să mă înfometeze. Situaţia asta a ţinut nouă luni de zile!

— Şi cum v-aţi putut ţine în viaţă atâta timp? Sau avea generalul curcani mulţi?

— Da, avea! Dar nu mi-au fost de ajutor... Ce-am făcut atunci, nu face omul decât o singură dată, nu-i aşa? Ce am lucrat în tot acest răstimp? Păi... am făcut poezii, am scris comedii... şi aşa mai departe.

— Cu scrierile se putea cumpăra orez la Padang?

— Nu, dar nici n-am cerut orez pe ele. Prefer să nu spun cum am trăit.

Tine îi strânse mâna. Ea ştia.

— Am citit câteva versuri pe care se zice că le-aţi scris în epoca aceea pe dosul unei chitanţe, zise Verbrugge.

— Ştiu la ce te referi. Versurile acelea înfăţişează situaţia

mea. Apărea pe atunci o revistă, *Copistul,* la care eram abonat. Se afla sub auspiciile guvernământului. Redactorul era funcţionar la Secretariatul general, prin intermediul căruia se vărsau în casa statului sumele provenite din abonamente. Mi s-a oferit o chitanţă de douăzeci de florini. Deoarece, însă, aceşti bani ar fi trebuit să fie justificaţi prin birourile guvernatorului şi deoarece chitanţa, dacă ar fi rămas neachitată, ar fi trebuit să treacă prin acele birouri pentru a fi trimisă înapoi la Batavia, am folosit prilejul ca să protestez pe dosul documentului împotriva sărăciei mele:

Vingt florins... quel trésor! Adieu, littérature,
Adieu, Copiste, *adieu! Trop malheureux destin:*
Je meurs de faim, de froid, d'ennui et de chagrin,
Vingt florins font pour moi deux mois de nourriture!
Si j'avais vingt florins je serais mieux chaussé,
Mieux nourri, mieux logé, j-en ferais bonne chčre...
Il faut vivre avant tout, soit vie de misčre:
Le crime fait la honte, et non la pauvreté![239]

Dar când, după câtva timp, la Batavia, m-am dus la redacţia *Copistului* ca să plătesc cei douăzeci de florini, nu mai eram dator nimic. Se pare că însuşi generalul plătise pentru mine aceşti bani, ca să nu fie silit să trimită înapoi, la Batavia, chitanţa astfel ilustrată.

— Dar ce-a făcut după ce aţi... după ce aţi... luat curcanul? A fost totuşi... un furt! Şi după epigramă?

— M-a pedepsit groaznic. Dacă pentru toate astea m-ar fi trimis în judecată ca vinovat de necuviinţă faţă de guvernatorul Coastei de Vest a Sumatrei, ceea ce în vremea aceea, cu un pic de bunăvoinţă, s-ar fi putut răstălmăci ca „tentativă de subminare a autorităţii Olandei

---

[239] Douăzeci de florini... Ce comoară! Adio, literatură,
Adio, *Copist,* adio! Prea nefericit destin!
Mor de foame, de frig, de plictiseală şi de întristare,
Douăzeci de florini înseamnă pentru mine două luni de hrană!
Dacă aş avea douăzeci de florini, aş fi mai bine încălţat,
Mai bine hrănit, mai bine cazat, aş da mese din ei...
Înainte de toate trebuie sa trăieşti, fie chiar o viaţă de mizerie:
Ruşinoasă e crima, nu sărăcia (fr.).

şi aţâţare la răscoală”, sau ca „tâlhărie la drumul mare”, ar fi dovedit că e un om de inimă. Dar nu: m-a pedepsit mai înfiorător! Omului care avea de păzit curcanii i-a ordonat ca pe viitor să treacă pe alt drum. Iar cât despre egipramă... Ah! cu asta a fost şi mai rău! N-a spus *nimic* şi n-a făcut *nimic!* Vedeţi, câtă cruzime! Nu s-a îndurat să-mi lase nici atâtica aureolă de martir, n-am stârnit interes printr-o urmărire judiciară şi n-am putut fi nefericit din cauză de prea multă minte! O, Duclari... O, Verbrugge... Să mi se facă silă odată pentru totdeauna de epigrame şi de curcani! Atâta lipsă de încurajare stinge flacăra geniului până la ultima scânteie inclusiv: m-am lăsat definitiv!

Capitolul al treisprezecelea

— Şi acum, putem şti de ce aţi fost suspendat? întrebă Duclari.

— Da, cu plăcere! Şi întrucât susţin că tot ceea ce am să vă spun în această privinţă e adevărat şi că pot, în parte, să şi dovedesc, veţi deduce că n-am procedat cu uşurinţă când, în povestea cu pruncul dispărut, n-am respins zvonurile din Padang ca fiind complet absurde. Le veţi găsi foarte plauzibile, de îndată ce veţi face cunoştinţă cu viteazul nostru general, în problemele care mă privesc *pe mine.*

În registrele mele contabile din Natal s-au strecurat inexactităţi şi omisiuni. Dumneavoastră ştiţi că o inexactitate e întotdeauna o pacoste: dintr-o neglijenţă n-au ieşit niciodată bani în plus. Şeful contabilităţii din Padang – care numai prieten bun nu-mi era – a susţinut că lipsesc vreo câteva mii. Dar, cât timp am fost în Natal, nu mi-a atras atenţia. Cu totul pe neaşteptate, m-am pomenit mutat în Padangul Superior. Dumneata ştii, Verbrugge, că în Sumatra, un post în Padangul Superior se consideră că e mai avantajos şi mai plăcut decât în rezidenţa din nord. Abia cu puţine luni înainte îl văzusem pe guvernator în Natal – aveţi să auziţi numaidecât de ce şi cum. Totodată, în timpul cât stătuse el în Natal, chiar la mine în casă, se petrecuseră anumite evenimente şi eram convins că, cu acest prilej, dădusem dovadă de foarte multă iscusinţă.

Iată destule motive ca să consider că mutarea mea era o distincţie, o favoare, aşa încât am plecat din Natal spre Padang. Călătoria am făcut-o pe un vas francez, „Boabab”, din Marsilia, care încărcase piper la Atjeh şi care, fireşte, în Natal, „ducea lipsă de apă dulce”. De îndată ce am ajuns în Padang, cu gândul să pornesc numaidecât înspre interior, am vrut să îndeplinesc uzanţa şi datoria şi să mă prezint la

guvernator, dar guvernatorul mi-a trimis vorba că nu poate să mă primească şi totodată că trebuie să-mi amân, până la noi dispoziţiuni, plecarea la noul post. Veţi înţelege cât am fost de mirat, mai cu seamă că în Natal plecase de la mine într-o dispoziţie care mă făcuse să cred că mă mai bucur de aprecierea lui. Nu aveam decât puţini cunoscuţi în Padang, dar de la aceşti puţini am aflat, sau mai bine zis, am observat, ca generalul e foarte supărat pe mine. Spun că am *observat,* pentru că într-un punct depărtat, cum era pe atunci Padangul, bunăvoinţa multora putea servi ca unitate de măsură a bunăvoinţei de care te bucuri în ochii guvernatorului. Simţeam că se apropie o furtună, fără să ştiu din care parte are să sufle vântul. Întrucât aveam nevoie de bani, am rugat ba pe unul, ba pe altul, să-mi vină în ajutor şi am rămas pur şi simplu uluit când am văzut că pretutindeni mi se dă răspuns negativ. În Padang, nu mai puţin decât în altă parte în India, unde în general creditul joacă un rol chiar prea mare, concepţiile în această privinţă erau de altfel destul de largi. Oricine ar fi avansat cu plăcere câteva sute de florini unui controlor care se afla în călătorie şi era reţinut pe drum în mod neprevăzut. Totuşi, mie mi se refuza orice ajutor. Am stăruit pe lângă unii cunoscuţi să-mi dezvăluie cauzele acestei neîncrederi şi, *de fil à aiguille*[240] am ajuns să aflu, în sfârşit, că în gestiunea mea din Natal se descoperiseră greşeli şi omisiuni, care mă făceau suspect de administrare neloială. Că în gestiunea mea existau greşeli, nu m-a mirat deloc. Tocmai contrariul m-ar fi mirat. Totuşi, mi s-a părut ciudat că guvernatorul, care văzuse personal că fusesem nevoit să stau tot timpul departe de birou, ca să combat nemulţumirea populaţiei şi necontenitele aţâţări la răscoală, că el care mă şi lăudase pentru ceea ce numea „bravura” mea, putuse să dea unor greşeli numele de neloialitate sau necinste. Doar nimeni altul nu putea să ştie mai bine decât el că nu fusese vorba niciodată de altceva decât de *force majeure*[241]*.* Şi în timp ce mi se contesta această *force majeure,* mi se arunca în

[240] Din aproape în aproape (fr.).
[241] Forţă majoră, cauză mai presus de vina cuiva (fr.).

spinare răspunderea pentru nişte greşeli săvârşite pe când mă aflam în primejdie de moarte, departe de casierie şi de tot ce era în legătură cu ea, fiind nevoit să încredinţez altora gestiunea. Dar chiar dacă mi s-ar fi pretins ca, făcând o treabă, să n-o neglijez pe cealaltă, tot n-aş fi fost vinovat decât de o neglijenţă, care nu avea nimic comun cu „neloialitatea”. În plus, au existat, mai ales în epoca aceea, numeroase cazuri în care guvernământul recunoscuse situaţia grea a funcţionarilor din Sumatra. Părea chiar admis principiul ca, în asemenea ocazii, să se mai treacă unele lucruri cu vederea. Organele superioare se mulţumeau să ceară funcţionarilor mutaţi restituirea sumelor lipsă. Trebuia să existe dovezi foarte categorice, ca să pronunţe cuvântul „neloialitate” sau să se gândească măcar la el. Sistemul era atât de introdus în practică, încât chiar eu îi spusesem la Natal guvernatorului că mă tem să n-am mult de plătit după ce mi se va verifica la Padang gestiunea, iar el îmi răspunsese dând din umeri: „Dă-i încolo de bani!” Prin urmare, îşi dădea seama şi el că banii trebuie să cedeze altor probleme întâietatea.

E drept că problemele băneşti sunt importante. Dar oricât de importante ar fi, în cazul de faţă erau subordonate altor categorii de griji şi de preocupări. Dacă, datorită neglijenţei sau neatenţiei mele, îmi lipseau din gestiune câteva mii de florini, consider că această lipsă nu-i un fleac. Dar dacă aceste mii de florini au lipsit ca urmare a sforţărilor mele, încoronate cu succes, de a preîntâmpina răscoala, care ameninţase să dea foc întregii regiuni Mandheling şi să-i facă pe atjinezi să se întoarcă în locurile din care abia îi izgonisem cu mari sacrificii de bani şi de oameni, atunci importanţa unei asemenea lipse dispare. Ba e chiar oarecum nedrept ca acoperirea sumei să fie pretinsă unui om care salvase interese infinit mai mari. Şi totuşi mă împăcasem cu gândul că voi plăti suma lipsă. Deoarece, dacă nu mi se cerea s-o plătesc, se deschidea o uşă prea mare spre necinste.

După câteva zile, am primit – vă închipuiţi în ce stare de spirit! – de la secretarul guvernatorului, o scrisoare, în care

mi se aducea la cunoştinţă că sunt bănuit de neloialitate şi mi se cerea să mă justific în legătură cu o serie de constatări făcute cu privire la gestiunea mea. Unele dintre ele le-am putut lămuri numaidecât. Pentru altele însă aveam nevoie să consult anumite acte şi mai ales era important pentru mine să urmăresc problemele chiar în Natal, ca să cercetez cu subalternii mei cauzele diferenţelor băneşti constatate. Poate că acolo aş fi reuşit să limpezesc lucrurile. Aşa, de pildă, omisiunea de a înregistra anumite sume trimise în Mandheling – dumneata ştii, Verbrugge, că trupele din interior erau plătite din bugetul Natalului, – sau vreo greşeală de acelaşi fel, care, foarte probabil, mi-ar fi sărit în ochi numaidecât dacă aş fi putut să fac cercetări la faţa locului, ar fi explicat, poate, penibilul deficit. Dar generalul n-a vrut să mă lase să plec în Natal. Acest refuz m-a făcut să observ şi mai bine ciudăţenia modului în care fusese formulată împotriva mea învinuirea de neloialitate. Într-adevăr: de ce fusesem mutat pe neaşteptate din Natal şi încă sub bănuiala de neloialitate? De ce mi se aducea la cunoştinţă această bănuială dezonorantă, abia când eram departe de locul în care aş fi avut posibilitatea să mă justific? Şi, mai ales, de ce împotriva mea lucrurile erau prezentate în cea mai urâtă lumină, în vădită contradicţie cu uzanţa unanim admisă şi cu dreptatea? Până să răspund la toate constatările, în măsura în care aveam posibilitatea să răspund fără arhivă şi fără lămuriri verbale, am aflat, pe căi lăturalnice, că generalul e grozav de supărat pe mine, „pentru că în Natal îi pusesem beţe în roate”, iar unii adăugau că „felul meu de a proceda fusese cu totul greşit”. Atunci mi-a venit mintea la cap. Da, îi pusesem beţe în roate, dar cu convingerea naivă că are să mă stimeze pentru asta! Îi pusesem beţe în roate, dar la plecare nu mă făcuse să bănuiesc că e supărat! Fusesem destul de prost ca să văd în mutarea mea la Padang o dovadă că „beţele în roate” le găsise frumoase. Aveţi să vedeţi cât de puţin îl cunoşteam. De îndată ce mi-am dat seama că aceasta fusese cauza asprimii cu care îmi fusese judecată gestiunea, am fost cu conştiinţa împăcată. Am răspuns

punct cu punct, cât am putut de bine, şi mi-am încheiat scrisoarea (ciorna o mai am şi azi) cu următoarele cuvinte:

„La observaţiile făcute cu privire la gestiunea mea am răspuns, în măsura în care am avut posibilitatea să fac acest lucru fără arhivă şi fără cercetări la faţa locului. Adresez domniei-voastre rugămintea de a mă scuti de orice fel de considerente binevoitoare. Sunt tânăr şi lipsit de importanţă în comparaţie cu forţa concepţiilor predominante, împotriva cărora principiile mele mă silesc să mă revolt, dar rămân totuşi mândru de independenţa mea morală, mândru de onoarea mea.”

A doua zi am fost suspendat pentru „administrare neloială”. Ofiţerului de justiţie (pe atunci i se mai spunea „fiscal”) i s-a dat dispoziţia să-şi facă „datoria conform legii” în ce mă priveşte. Şi aşa, m-am pomenit la Padang în vârstă abia de douăzeci şi trei de ani, privind spre un viitor, care avea să-mi aducă dezonoarea! Am fost sfătuit să mă refer la tinereţea mea (mai eram încă minor atunci când avuseseră loc presupusele sustrageri), dar n-am vrut. Gândisem şi suferisem prea mult şi, îndrăznesc să spun, muncisem prea mult, ca să mă fi ascuns după tinereţea mea. Din încheierea scrisorii, citată adineauri, aţi văzut că n-am vrut să fiu tratat ca un copil, pentru că în Natal îmi făcusem faţă de general datoria ca un bărbat. Şi totodată puteţi vedea din scrisoare cât de neîntemeiată fusese învinuirea ce mi se adusese. Într-adevăr, cine e vinovat de delapidări abjecte, scrie altfel!

N-am fost arestat şi totuşi aşa ar fi trebuit să se întâmple, dacă bănuiala penală ar fi fost serioasă. Se prea poate însă ca această scăpare din vedere să nu fi fost lipsită de motiv. Arestatului i se datorează, desigur, întreţinere şi hrană. Deoarece nu puteam să plec din Padang, eram în realitate un arestat, dar un arestat fără adăpost şi fără pâine. Îi scrisesem, în repetate rânduri, generalului, dar de fiecare dată fără rezultat, cerându-i să nu mă împiedice de a pleca din Padang, deoarece, chiar dacă aş fi fost vinovat de cea mai cumplită faptă, nicio fărădelege nu poate fi pedepsită cu înfometarea.

După ce consilierul juridic, pe care afacerea aceasta îi pusese într-o vădită încurcătură, găsise un pretext ca să-şi decline competenţa (deoarece urmăririle pentru delicte de serviciu nu pot avea loc decât din împuternicirea guvernământului din Batavia), generalul, după cum v-am spus, m-a ţinut nouă luni la Padang. În sfârşit, a primit dispoziţie de sus să mă lase să plec la Batavia.

La câţiva ani după aceea, când am făcut rost de ceva bani (dragă Tine, *tu* mi-i dăduseşi!), am plătit câteva mii de florini, ca să şterg deficitul din Natal din 1842 şi 1843. Atunci, o persoană care putea fi considerată că reprezintă guvernământul Indiei olandeze, mi-a spus: „În locul dumitale n-aş fi făcut asta... Aş fi dat o poliţă pentru veşnicie.” *Ainsi va le monde!*[242]

Tocmai când Havelaar se pregătea să înceapă povestirea pe care musafirii o aşteptau şi care urma să explice cu ce şi de ce îi pusese „beţe în roate” generalului Vandamme în Natal, doamna Slotering apăru în cerdacul locuinţei sale şi îi făcu semn unui poliţist. Poliţistul, care stătea pe o bancă, lângă casa lui Havelaar, se sculă, se îndreptă spre ea şi apoi îi strigă ceva unui om, venit cu puţin înainte pe domeniu, cu gândul, pesemne, să se ducă spre bucătăria din spatele casei, foarte probabil, grupul nostru n-ar fi fost stingherit cu nimic de această vizită, dacă Tine n-ar fi spus în timpul mesei că doamna Slotering e fricoasă şi supraveghează pe oricine intră pe domeniu. Pe omul chemat de poliţist îl văzură ducându-se spre ea, iar ea îi luă un fel de interogatoriu, de care nu fu mulţumită. Omul făcu stânga-mprejur şi ieşi de pe domeniu.

— Îmi pare rău, zise Tine. Poate că avea de vânzare pui, sau zarzavat. N-am nimic în casă.

— Atunci trimite pe cineva după el, răspunse Havelaar. Ştii că doamnelor indigene le place să fie autoritare. Soţul ei a fost înainte persoana cea mai sus-pusă aici şi, oricât de puţină însemnătate ar avea în fapt un vice-rezident, în provincia lui e ca un mic rege. Doamna Slotering încă nu s-

---

[242] *Aşa e lumea!* (fr.)

a obişnuit cu ideea că e detronată. Să nu-i răpim bietei femei această mică plăcere. Fă-te că n-ai băgat de seamă.

Tinei nu-i veni greu: *ea* nu ţinea la autoritate.

Aici este nevoie de o digresiune şi am să fac mai întâi o digresiune chiar despre digresiuni. Uneori, unui scriitor nu-i vine uşor să navigheze corect între cele două stânci „prea mult” şi „prea puţin”. Această posibilitate e şi mai mare când descrie situaţii, care trebuie să-l deplaseze pe cititor pe teren necunoscut. Legătura dintre locuri şi întâmplări e atât de strânsă încât pentru cel care şi-a ales India ca teatru al povestirii sale devine îndoit de greu să se poată lipsi cu totul de descrierea locurilor şi să evite cele două stânci amintite. Un scriitor care tratează despre situaţii europene poate presupune multe lucruri ca fiind cunoscute, dar cel care face ca piesa lui să-şi desfăşoare acţiunea în India trebuie să se întrebe fără încetare dacă cititorul ne-indian are să priceapă just cutare sau cutare amănunt. Dacă cititorul european şi-o închipuie pe doamna Slotering ca locuind „în gazdă” la familia Havelaar, aşa cum s-ar interpreta acest lucru în Europa, ar trebui să i se pară de neînţeles că n-a fost de faţă când micul grup a luat cafeaua în cerdac. E drept, am spus mai înainte că doamna Slotering locuia într-o casă separată, dar pentru ca cititorul să nu înţeleagă greşit situaţia, precum şi întâmplările ce vor urma, este absolut necesar să-i descriu cât de cât locuinţa şi domeniul lui Havelaar.

Învinuirea care i se aduce frecvent marelui maestru care a scris *Waverley*[243], că adeseori abuzează de răbdarea cititorilor, pentru a dedica prea multe pagini descrierii locurilor, mi se pare neîntemeiată şi cred că, pentru a judeca dacă o asemenea critică este justă, ar trebui să se pună pur şi simplu următoarea întrebare: această descriere a fost oare necesară pentru corecta percepere a impresiei pe care a vrut să ţi-o comunice scriitorul? Dacă da, atunci să nu-i iei în nume de rău că aşteaptă să-ţi dai osteneala dumneata *să citeşti* ceea ce şi-a dat osteneala el *să scrie.*

[243] Roman de Walter Scott (n. ed ol.).

Dacă nu, atunci zvârle-i cartea cât colo. Scriitorul care este destul de lipsit de minte ca să dea, *fără să fie nevoie,* topografie în loc de idei, va fi arareori vrednic de osteneala cititorului, chiar acolo unde, în sfârşit, încetează de a mai descrie locurile. Dar să nu uităm că judecata cititorului cu privire la necesitatea sau inutilitatea unei digresiuni este adeseori greşită, deoarece înainte de catastrofă nu poate să ştie ce se cere şi ce nu pentru evoluţia metodică a situaţiilor. Iar dacă după catastrofă ia din nou cartea în mână – despre cărţi care se citesc o singură dată nu vorbesc – şi tot mai crede că din carte cutare sau cutare digresiune ar fi putut să lipsească fără nicio pagubă pentru impresia de ansamblu, rămâne în picioare întrebarea dacă ar fi avut aceeaşi impresie de ansamblu şi în cazul când scriitorul nu l-ar fi dus într-acolo, într-un chip mai mult sau mai puţin iscusit, tocmai cu ajutorul digresiunilor, care cititorului cu judecata superficială i se par de prisos.

Crezi că moartea lui Amy Robsart te-ar fi mişcat la fel dacă ai fi fost străin în sălile castelului Kenilworth[244]? Şi crezi că nu e nicio legătură – legătură prin antinomie – între îmbrăcămintea bogată în care nedemnul Leicester i s-a înfăţişat ei şi sufletul lui negru? Nu simţi că Leicester – oricine îl cunoaşte din alte surse decât numai din roman ştie asta – că Leicester avea un nivel infinit mai coborât decât e zugrăvit în *Kenilworth?* Dar marele romancier, care preferi să recurgă la o iscusită armonizare a culorilor decât la grosolănia unei culori, a socotit că e sub demnitatea sa să-şi moaie pensula în tot noroiul şi în tot sângele cu care era mânjit nedemnul favorit al Elizabetei. Romancierul n-a vrut să arate decât un singur punct din noianul acela de murdărie, dar se pricepea să facă să sară în ochi asemenea puncte prin nuanţele de culori pe care le alătura unele de altele în nemuritoarele sale scrieri. Cine crede că poate respinge ca superfluă întreaga alăturare, pierde cu totul din vedere că în acest caz, pentru a obţine efect, ar trebui să treacă la şcoala care a înflorit atâta vreme în Franţa

[244] Castelul contelui Leicester, în romanul cu acelaşi nume al lui Walter Scott (n. ed. ol.).

începând din 1830. Totuşi, spre cinstea Franţei, trebuie să spun că scriitorii care din acest punct de vedere păcătuiesc cel mai mult împotriva bunului gust au avut cel mai răsunător succes tocmai în străinătate, nu în Franţa. Şcoala aceasta – sper şi cred că s-a veştejit – a găsit cu cale să-şi vâre mâinile până la coate în băltoace de sânge şi să azvârle cu el pete mari pe tablou, ca să se vadă de departe! De altfel, e mai uşor să faci cu bidineaua nişte dungi grosolane, roşii şi negre, decât să pictezi cu pensula trăsăturile fine ale potirului unui crin. Tocmai de aceea, şcoala pomenită şi-a ales în majoritatea cazurilor nişte regi drept eroi ai povestirilor, de preferinţă din vremea copilăriei popoarelor. Iată, tristeţea regelui se traduce pe hârtie în urletele gloatei... Mânia lui oferă scriitorului prilejul de a ucide mii de oameni pe câmpul de bătaie... Greşelile lui sunt un prilej de a se zugrăvi foametea şi ciuma... Toate acestea dau de lucru bidinelei! Dacă nu eşti mişcat de groaza mută a unui cadavru întins pe jos, în povestirea mea mai e loc pentru o victimă care se mai zvârcoleşte şi ţipă strident! Nu te-a făcut să plângi mama, care îşi caută în zadar copilul... Bine, ţi-arăt altă mamă care vede cum i se taie copilul în bucăţele! Rămâi nesimţitor la moartea de mucenic a acestui om... Îţi însutesc sensibilitatea, punând să fie martirizaţi alături de el încă nouăzeci şi nouă de inşi! Eşti destul de tare ca să nu tremuri la vederea acestui soldat care, într-o cetate asediată, şi-a mâncat de foame braţul stâng...

Epicurianule! Îţi propun să comanzi: „La dreapta şi la stânga! Formaţi un cerc! Fiecare să mănânce braţul stâng al ostaşului din dreapta lui... Executarea!”

Da, groaza artistică se transformă astfel în sminteală, ceea ce de altfel am vrut să dovedesc în treacăt.

Şi uite, în greşeala aceasta am cădea, dacă am judeca prea în pripă un scriitor, care a vrut să te pregătească în mod metodic pentru catastrofă, fără să recurgă la culorile ţipătoare.

Primejdia este totuşi şi mai mare de cealaltă parte. Dispreţuieşti sforţările literaturii brutale, care socoteşte că

poate să-ţi asalteze simţămintele cu arme atât de grosolane, dar, dacă scriitorul cade în extrema cealaltă, dacă păcătuieşte prin faptul că se abate *prea mult* de la subiectul principal, prin *prea mult* manierism de pensulă, atunci te superi şi mai rău şi pe drept cuvânt. Căci atunci te-ai plictisit şi e de neiertat.

Când ne plimbăm împreună, şi dumneata te tot abaţi mereu din drum şi mă chemi în desiş, numai cu scopul de a prelungi plimbarea, găsesc că e plăcut, însă îmi propun ca în viitor că mă plimb singur. Dar dacă ştii să-mi arăţi acolo o plantă pe care eu n-o cunoscusem, sau la care mă faci să văd ceva ce scăpase până atunci atenţiei mele, dacă mi-arăţi din când în când o floare, pe care o culeg cu plăcere şi mi-o pun la butonieră, atunci îţi iert abaterea din drum, ba îţi sunt chiar recunoscător pentru ea.

Şi chiar fără floare sau plantă, de îndată ce mă chemi de-o parte ca să-mi araţi, printre copaci, cărarea pe care avem să păşim curând, dar care se află încă departe de noi, în zare şi dacă o liniuţă abia vizibilă şerpuieşte pe câmp, acolo, devale, nici atunci nu-ţi iau în nume de rău abaterea. Pentru că dacă vom ajunge în cele din urmă până acolo, am să ştiu cum ni s-a întortocheat drumul prin munţi, de ce soarele, care adineauri se afla acolo, acum îl avem la stânga, de ce a rămas în urma noastră dealul a cărui creastă înainte o aveam în faţă... Vezi, atunci, prin abaterea dumitale m-ai făcut să înţeleg mai lesne plimbarea, iar înţelegerea e plăcere.

Eu, cititorule, te-am lăsat adeseori, în decursul povestirii, pe drumul mare, cu toate că mi-a venit greu să nu te iau cu mine în desiş. Mi-a fost frică să nu te plictisească plimbarea, căci nu ştiam dacă te amuză florile sau plantele pe care vroiam să ţi le arăt. Dar întrucât cred că mai târziu are să-ţi facă plăcere faptul că ai zărit cărarea pe care avem să păşim îndată, simt nevoia să-ţi spun deocamdată ceva despre casa lui Havelaar.

Am greşi dacă despre o casă din India ne-am face o imagine după concepţiile europene, gândindu-ne la o

îngrămădire de blocuri de piatră cu nişte camere şi cămăruţe puse una peste alta, având în faţă strada, în dreapta şi în stânga vecini, ale căror garduri sunt rezemate de ale noastre şi în fund o grădiniţă cu trei coacăzi. Cu puţine excepţii, casele din India nu au etaje. Lucrul acesta pare ciudat cititorului european, căci o particularitate a civilizaţiei – sau a ceea ce trece drept civilizaţie – este să găsească ciudat ceea ce e firesc. Casele indiene sunt cu totul altfel decât ale noastre, dar nu ele sunt ciudate, ci *ale noastre* sunt ciudate. Cel care şi-a permis cel dintâi luxul de a nu dormi în aceeaşi cameră cu vacile, nu şi-a aşezat a doua cameră *peste,* ci *lângă* prima, căci construcţia la acelaşi nivel e mai simplă şi oferă totodată mai mult confort. Casele noastre înalte s-au născut din lipsă de spaţiu: căutăm în aer ceea ce lipseşte pe pământ, aşa că de fapt orice fată în casă care îşi închide seara fereastra odăiţei ei de la mansardă, e un protest viu împotriva suprapopulatei, chiar dacă fata se gândeşte la altceva, ceea ce vreau să şi cred.

Aşadar, în ţările în care civilizaţia şi suprapopulaţia n-au împins încă omenirea în sus din pricina înghesuielii de jos, casele n-au etaje, iar cea a lui Havelaar nu făcea parte dintre puţinele excepţii la regulă. La intrarea în casă,… adică nu, am să dau dovadă că ţin seama de toate cerinţele cu privire la pitoresc. Se dă un dreptunghi, pe care te rog să-l împărţi în douăzeci şi unu de compartimente: trei în lăţime, şapte în lungime. Numerotăm compartimentele, începând din colţul din stânga sus, către dreapta, aşa încât *patru* să vină sub *unu, cinci* sub *doi* şi aşa *mai departe.*

Primele trei numere la un loc alcătuiesc cerdacul, care e deschis pe trei laturi, iar pe latura din faţă se sprijină pe stâlpi. De acolo, prin două uşi duble intri în tindă, reprezentată prin următoarele trei compartimente. Compartimentele 7, 9, 10, 12, 13, 15, 16 şi 18 sunt camere; cele mai multe comunică, prin uşi, cu cele alăturate… Numerele 19, 20 şi 21 alcătuiesc cerdacul din dos, iar cele pe care le-am sărit alcătuiesc un fel de galerie interioară deschisă, un culoar, sau o trecere. Sunt foarte mândru de

această descriere.

E greu de spus ce expresie redă în Olanda ideea care se leagă în India de cuvântul „domeniu”. Acolo, domeniul nu e nici grădină, nici parc, nici câmp, nici pădure, ci ori câteva dintre ele, ori toate la un loc, ori niciuna. Este terenul care aparţine casei, în măsura în care nu e acoperit de casă, aşa încât în India expresia „grădina şi domeniul” ar trece drept pleonasm. Acolo nu există decât puţine case, sau deloc, fără un asemenea domeniu. Unele domenii cuprind pădure şi grădină şi pajişte şi amintesc de un parc. Altele sunt grădini de flori. În alte părţi, întregul domeniu este o singură fâneaţă mare. Şi, în sfârşit, unele au fost pur şi simplu transformate, în întregime, într-o platformă macadamizată[245], care poate că e mai puţin plăcută pentru ochi, dar ajută la menţinerea curăţeniei în case, deoarece multe specii de insecte sunt atrase de iarbă şi de copaci.

Domeniul lui Havelaar era foarte mare, ba chiar, oricât de ciudat ar suna, se putea spune că pe una din laturi nu avea sfârşit, deoarece se mărginea cu o vâlcea[246] prelungită până la malul Tjundjung-ului, râul care îmbrăţişa, în unul din coturile lui, localitatea Rangkas-Betung. Era greu de precizat unde se termina domeniul locuinţei vice-rezidentului şi unde începea terenul comunei, deoarece marea variaţie a apelor Tjundjung-ului – care ba se retrăgea aproape cu totul, ba umplea la loc vâlceaua până foarte aproape de casa lui Havelaar – modifica tot mereu hotarele.

Această vâlcea fusese dintotdeauna ca un spin în ochii doamnei Slotering, ceea ce e foarte lesne de înţeles. Vegetaţia creşte foarte repede oriunde în India, dar aici era deosebit de luxuriantă, datorită mâlului lăsat de râu de fiecare dată. Deşi apa se umfla şi se retrăgea cu aşa putere încât dezrădăcina plantele şi le ducea la vale, în foarte scurt timp terenul se acoperea din nou cu tot felul de buruieni, care făceau ca domeniul să fie foarte greu de întreţinut, chiar şi în imediata vecinătate a casei, ceea ce

---

245 Întărită cu pietriş bătătorit.

246 Albie de râu secată (deci aici nu este o vâlcea în sensul uzual de azi) (n. ed. ol.).

pricinuia destulă bătaie de cap, nu numai stăpânei casei. Fără a mai vorbi de tot felul de insecte, care zburau de obicei seara în jurul lămpii în număr atât de mare, încât cititul şi scrisul deveneau imposibile – ceea ce în multe locuri din India e o pacoste – în buruienişul acela trăiau numeroşi şerpi şi alte jivine, care nu se mărgineau la vâlcea, ci erau mereu găsite şi în grădină, în apropierea şi în dosul casei, sau pe platforma gazonată din faţă.

Această curte o aveai înainte când stăteai în cerdac cu spatele spre casă. În stânga ei se afla clădirea cu birourile, casieria şi sala de şedinţe, în care Havelaar le vorbise în dimineaţa aceea căpeteniilor, iar în dosul acelei clădiri se întindea vâlceaua, pe care o puteai cuprinde cu privirea până la Tjundjung. Exact în partea opusă birourilor se găsea vechea locuinţă a vice-rezidentului, locuită acum vremelnic de către doamna Slotering. Întrucât de la drumul mare spre domeniu aveai acces prin două drumuri, de-o parte şi de alta a peluzei, rezultă că orice persoană care intra pe domeniu, ca să se ducă spre bucătăria sau spre grajdurile situate în spatele clădirii principale, trebuia să treacă fie prin faţa birourilor, fie prin faţa locuinţei doamnei Slotering.

De-o parte şi de alta a clădirii principale şi în spatele ei se găsea grădina, foarte mare, care stârnise bucuria Tinei pentru că era plină de flori şi mai ales pentru că micuţul Max putea să se joace acolo.

Havelaar îi transmisese doamnei Slotering scuze că nu-i făcuse încă o vizită. Îşi propuse să se ducă la ea a doua zi. Tine fusese şi făcuse cunoştinţă cu ea. Noi am aflat că această cucoană era un aşa numit „copil indigen”, care nu vorbea altă limbă decât malaieza. Le comunicase noilor veniţi dorinţa de a avea şi în continuare gospodăria ei separată, iar Tine acceptase cu plăcere. Dar această acceptare nu provenea din lipsă de ospitalitate, ci mai ales din teama că ea, abia sosită în Lebak şi deci încă nepusă „la punct”, n-ar putea-o găzdui pe doamna Slotering în condiţii destul de bune, corespunzătoare cu starea în care se găsea văduva. Doamnei Slotering, care nu înţelegea

olandeza, povestirile lui Max nu i-ar fi „căşunat” – cum spunea Tine. Totuşi, Tine înţelesese că era nevoie de ceva mai mult decât să nu-i „căşuneze” familiei Slotering, iar bucătăria, sărăcăcioasă din pricina economiilor plănuite, o făcuse cu atât mai mult să considere că intenţia doamnei Slotering era foarte cuminte. De altfel, chiar dacă împrejurările ar fi fost altele, nu e sigur că relaţiile cu doamna Slotering ar fi creat satisfacţie reciprocă, deoarece această doamnă nu vorbea decât malaieza, limbă în care nu exista niciun fel de tipăritură cu care să-şi fi putut şlefui mintea. Tine i-ar fi ţinut de urât cât ar fi putut, ar fi vorbit mult cu ea despre chestiuni de bucătărie, despre *sambal-sambal*[247], despre punerea la murat a *ketimon*-ilor, – fără Liebig, o zei! – dar toate acestea rămân totuşi un sacrificiu, aşa că tuturor le păru foarte bine că prin separarea benevolă a doamnei Slotering lucrurile se rezolvaseră într-un mod care lăsa ambelor părţi deplină libertate. Era însă ciudat că doamna Slotering nu numai că refuzase să ia parte la mesele comune, dar că nici nu făcuse uz de oferta de a i se găti mâncarea în bucătăria casei lui Havelaar. Tine zise că vecina lor împinsese prea departe modestia, deoarece bucătăria era destul de spaţioasă.

[247] *Sambaluri,* preparate culinare auxiliare iuţi (n. ed. ol.). În limbile malaio-indoneziene, pluralul substantivului se formează din singular prin repetarea acestuia.

Capitolul al paisprezecelea

— Ştiţi, începu Havelaar, că posesiunile olandeze de pe Coasta de Vest a Sumatrei se mărginesc înspre nord cu principatele independente, dintre care cel mai de vază este Atjeh. Se zice că un articol secret al tratatului din 1824 ne impune faţă de englezi obligaţia de a nu depăşi râul Singkel. Generalul Vandamme, care, cu un *faux-air*[248] Napoleon, căuta să-şi extindă cât mai departe guvernământul, s-a lovit aşadar în direcţia aceea de un obstacol insurmontabil. Sunt nevoit să cred în existenţa articolului secret, pentru că altminteri m-ar mira faptul că *rajahii* din Trumon şi Analabu, ale căror provincii nu sunt lipsite de importanţă, datorită comerţului cu piper, au ajuns abia de scurtă vreme sub suveranitate olandeză. Ştiţi ce uşor se găseşte un pretext pentru a porni un război împotriva unor asemenea ţărişoare şi a le lua în stăpânire. E mai uşor şi are să rămână totdeauna mai uşor să furi un ţinut decât să furi o moară. Sunt convins că generalul Vandamme ar fi luat chiar şi o moară dacă i-ar fi făcut plăcere, aşa încât nu-mi intră în cap că ar fi cruţat ţinuturile din nord, dacă n-ar fi avut motive mai puternice decât dreptul şi dreptatea.

Vorba e că nu şi-a îndreptat privirile de cuceritor înspre nord, ci înspre est. Ţinuturile Mandheling şi Ankola (acesta era numele vice-rezidenţei formate din regiunile battahilor, recent pacificate) încă nu fuseseră curăţite de influenţa atjineză, – căci dacă fanatismul apucă să-şi înfigă rădăcinile, e greu de plivit – dar atjinezii nu mai erau acolo. Aceasta însă nu-i era de-ajuns guvernatorului. Şi-a extins autoritatea până pe coasta de est şi au fost trimişi funcţionari olandezi în garnizoanele olandeze de la Bila şi

---

[248] Atitudine imitată (fr.).

Pertibi, posturi care, după cum ştii şi dumneata, Verbrugge, au fost ulterior evacuate.

Într-o bună zi a sosit în Sumatra un comisar al guvernământului, care a găsit că această expansiune n-are rost şi a dezaprobat-o, mai cu seamă pentru că era şi în contradicţie cu economia la sânge, cerută cu atâta insistenţă de către metropolă. Generalul Vandamme a susţinut însă că expansiunea nu creează neapărat greutăţi bugetare, deoarece garnizoanele noi erau alcătuite din trupe pentru care existau dinainte sume alocate şi că el adusese sub autoritate olandeză un teritoriu foarte mare, fără ca această operaţie să provoace cheltuieli. Iar în ceea ce priveşte controlul parţial al altor localităţi, îndeosebi în zona Mandheling, era de părere că poate conta destul de mult pe fidelitatea şi supunerea lui Iang di Pertuan, cel mai de vază cârmuitor indigen din ţinuturile battahilor, ca să nu vadă nicio greutate în această privinţă.

Comisarul guvernământului a cedat, fără convingere şi numai în urma asigurărilor repetate ale generalului că el garantează *personal* de credinţa lui Iang di Pertuan.

Controlorul care a condus provincia Natal înaintea mea era ginerele vice-rezidentului din Battahland, iar acest funcţionar era certat cu Iang di Pertuan. Mai târziu am auzit mult vorbindu-se despre nişte reclamaţii formulate împotriva acestui vice-rezident, dar când s-a pus chestiunea dacă să se dea crezare învinuirilor, a fost nevoie de multă prudenţă, deoarece proveneau în cea mai mare parte din gura lui Iang di Pertuan, într-un moment în care el însuşi era acuzat de delicte mult mai grele, ceea ce l-a îndemnat, poate, să-şi caute apărarea în greşelile acuzatorului său, aşa cum se întâmplă ades. Vorba e că directorul din Natal a îmbrăţişat cauza socrului său împotriva lui Iang di Pertuan, cu o înflăcărare sporită, poate, deoarece controlorul era bun prieten cu un anume Sutan Salim, un şef indigen, care era şi el supărat foc pe şeful battak. Între familiile acestor doi cârmuitori domnea o duşmănie veche. Nişte propuneri de căsătorie respinse, rivalitate pentru influenţă, mândria lui Iang di Pertuan, care

era de familie mai nobilă, precum şi alte cauze contribuiau la menţinerea încordării dintre Natal şi Mandheling.

Deodată s-a răspândit zvonul că în Mandheling s-a descoperit un complot, în care ar fi implicat Iang di Pertuan şi că ţelul complotului ar fi să înalţe steagul sfânt al răzvrătirii şi să-i ucidă pe toţi europenii. Primul indiciu cu privire la complot fusese descoperit în Natal, lucru firesc, deoarece în provinciile vecine poţi fi întotdeauna mai bine informat asupra situaţiei decât la faţa locului. Mulţi oameni care, acasă, de teama vreunei căpetenii implicate, se feresc să dea în vileag un amănunt cunoscut de ei, îşi înving în oarecare măsură teama de îndată ce se găsesc pe alt teritoriu, unde căpetenia respectivă n-are nicio influenţă.

Acesta e şi motivul, Verbrugge, pentru care nu sunt un străin în problemele Lebak-ului şi pentru care ştiam destul de multe despre ceea ce se petrece aici, pe când încă nici nu gândeam că am să fiu mutat în Lebak. Eram în 1846 în Krawang şi am hoinărit mult prin Preang, unde am întâlnit încă din 1842 emigranţi din Lebak. Am şi cunoscuţi printre proprietarii de moşii particulare din împrejurimile oraşelor Buitenzorg şi Batavia şi ştiu că de când lumea pe acei latifundiari i-a bucurat situaţia proastă de aici, căci le populează lor latifundiile.

Aşa s-o fi descoperit la Natal conjuraţia, care – dacă a existat, ceea ce nu ştiu – a făcut din Iang di Pertuan un trădător. Conform declaraţiilor unor martori, culese de controlorul din Natal, Iang di Pertuan, împreună cu fratele său Sutan Adam, i-ar fi adunat pe şefii battaki într-o pădure sfântă, unde ar fi jurat să nu se lase până nu vor nimici stăpânirea „câinilor de creştini” în Mandheling. Se înţelege că în această acţiune nu făcea decât să îndeplinească o misiune ce-i fusese dată de Alah. Cred că ştiţi că în asemenea împrejurări inspiraţia divină nu lipseşte niciodată.

Nu pot să jur că Iang di Pertuan avea cu adevărat această intenţie. Am citit declaraţiile martorilor, dar vă veţi da seama numaidecât de ce nu li se putea da crezare fără rezerve. Un lucru e sigur: că omul acela, datorită

fanatismului lui islamic, era în stare de o asemenea faptă. Fusese convertit de curând, împreună cu întreaga populaţie battakă, de către *padri*[249]*,* la adevărata credinţă şi se ştie că noii prozeliţi sunt de obicei fanatici.

Ca urmare a descoperirii, adevărate sau presupuse, Iang di Pertuan a fost arestat de către vice-rezidentul din Mandheling şi trimis în Natal. Aici controlorul l-a închis provizoriu în fort şi l-a expediat sub stare de arest la Padang, cu primul vas. Se înţelege că i s-a prezentat guvernatorului întregul dosar, în care figurau mărturiile acuzatoare şi care trebuia să legitimeze asprimea măsurilor luate. Aşadar, Iang di Pertuan a fost dus din Mandheling ca *arestat.* La Natal a stat *arestat.* Pe bordul vasului de război care îl transporta, era de asemenea, fireşte, un *arestat.* Era de aşteptat deci ca, vinovat sau nu, n-are nicio importanţă, dar deoarece era învinuit de înaltă trădare, cu forme legale şi de către autoritatea competentă, să sosească şi la Padang tot ca arestat. Dar mult trebuie să se fi mirat el, când a aflat, la debarcare, nu numai că e *liber,* dar şi că generalul, a cărui trăsură îl aştepta pe chei, s-ar simţi onorat să-l primească în casa sa şi să-l găzduiască. Cu siguranţă, un om acuzat de înaltă trădare n-a avut de când lumea o surpriză mai plăcută. La scurtă vreme după aceea, vice-rezidentul din Mandheling a fost suspendat din funcţie, pentru tot felul de delicte, pe care nu le mai comentez. Iang di Pertuan însă, după ce a locuit câtva timp în casa generalului şi după ce acesta l-a tratat cu cea mai mare deferenţă, s-a înapoiat prin Natal în Mandheling, nu cu simţământul unui om declarat nevinovat, ci cu trufia unui personaj atât de sus pus, încât nici nu mai are nevoie să fie declarat nevinovat. Totuşi, cauza n-a fost *cercetată!* Admiţând că acuzaţiile formulate împotriva lui au fost considerate neîntemeiate, însăşi această presupunere ar fi impus o cercetare, cu scopul de a-i pedepsi pe martorii mincinoşi şi mai ales de a afla cine îi îndemnase să depună mărturie mincinoasă. Se pare că generalul avea motivele lui ca cercetarea să nu aibă loc. Acuzaţia împotriva lui Iang

[249] Predicatori mohamedani din Atjeh (n. ed. ol.).

di Pertuan a fost considerată ca *non avenue*[250] şi sunt sigur că dosarul cauzei n-a ajuns niciodată în faţa ochilor guvernământului din Batavia.

La scurtă vreme după înapoierea lui Iang di Pertuan, am venit în Natal ca să preiau conducerea acelei provincii. Predecesorul meu mi-a povestit, fireşte, ce se petrecuse, nu demult, în Mandheling şi mi-a dat lămuririle necesare despre relaţiile politice dintre ţinutul acela şi provincia mea. Nu i se putea lua în nume de rău că s-a plâns energic de tratamentul, după părerea lui, nedrept, suferit de socrul lui şi de protecţia inexplicabilă de care părea că se bucură Iang di Pertuan din partea generalului. Nici el, nici eu, nu ştiam în clipa aceea că trimiterea lui Iang di Pertuan la Batavia ar fi fost un pumn în obrazul generalului şi că acesta, care garantase personal de loialitatea şefului indigen, avea motive întemeiate să-l scape cu orice preţ de învinuirea de înaltă trădare. Problema era pentru general cu atât mai importantă, cu cât între timp comisarul guvernamental[251] amintit adineauri ajunsese el însuşi guvernator general şi, foarte probabil, l-ar fi rechemat pe general din funcţia de guvernator, căci s-ar fi înfuriat auzind de încrederea neîntemeiată a generalului în Iang di Pertuan şi de încăpăţânarea cu care generalul, bizuindu-se pe acea încredere, se opusese evacuării Coastei de Est.

„Totuşi, a spus predecesorul meu, oricât s-ar agita generalul ca să admită în bloc toate învinuirile împotriva socrului meu şi ca acuzaţiile mult mai grave împotriva lui Iang di Pertuan să nu fie socotite vrednice nici măcar de o cercetare, afacerea nu s-a lichidat! Şi dacă, la Padang, mărturiile depuse au fost nimicite, cum bănuiesc, iată altceva, ceva ce nu se *poate* nimici.”

Şi mi-a arătat o sentinţă a *consiliului Rappat*[252] din Natal, al cărui preşedinte era. Sentinţa conţinea condamnarea unui anume Si Pamaga la pedeapsa cu biciuirea şi

[250] Neavenită (fr.).
[251] Juristul P. Merkus (n. ed. ol.).
[252] Consiliul căpeteniilor (n. ed. ol.).

marcarea cu fierul roşu şi – mi se pare – douăzeci de ani de muncă silnică, pentru tentativă de omor împotriva *tuanku*-ului din Natal.

„N-ai decât să citeşti procesul verbal al şedinţei de instrucţie, a zis predecesorul meu, şi ai să poţi judeca atunci dacă socrul meu n-are să fie crezut la Batavia, în cazul că l-ar acuza acolo pe Iang di Pertuan de înaltă trădare!”

Am citit actele. Conform declaraţiilor unor martori şi *„recunoaşterii de către acuzat”,* Si Pamaga fusese cumpărat ca să-i ucidă la Natal pe *tuanku,* pe tatăl adoptiv al acestuia, Sutan Salim şi pe controlorul şef. Pentru a-şi aduce la îndeplinire intenţia, se dusese la locuinţa *tuanku*-ului şi acolo legase cu slujitorii care stăteau pe scara cerdacului o convorbire despre un *sewah*[253]*,* cu scopul de a-şi prelungi prezenţa până ce-l va zări pe *tuanku.* Acesta se şi arătă curând, înconjurat de câteva rude şi de câţiva slujitori. Pamaga se repezise cu *sewah*-ul la *tuanku,* dar din cauze necunoscute nu-şi putuse duce la îndeplinire planul criminal. *Tuanku*-ul, speriat, sărise pe fereastră, iar Pamaga fugise. Se ascunsese în pădure şi fusese prins de poliţia din Natal după câteva zile.

Acuzatul, fiind întrebat ce îl îndemnase să săvârşească atentatul şi tentativa de omor împotriva lui Sutan Salim şi a controlorului din Natal, a răspuns că „a fost cumpărat să facă acest lucru, de către Sutan Adam, din ordinul fratelui acestuia, Iang di Pertuan din Mandheling”.

„E limpede sau nu? m-a întrebat predecesorul meu. Sentinţa, după apostilarea ei de către rezident cu *fiat executie*[254]*,* a fost executată în ceea ce priveşte biciuirea şi marcarea cu fierul roşu. Acum, Si Pamaga e pe drum spre Padang, pentru a fi trimis de acolo, în lanţuri, în Java. Odată cu el soseşte dosarul cauzei la Batavia şi atunci se va putea vedea cine e omul pe a cărui reclamaţie a fost suspendat socrul meu! Această sentinţă nu poate generalul s-o distrugă, oricât ar vrea.”

---

[253] Un fel de pumnal curb (n. ed. ol.).

[254] *Aprobarea executării, titlu executor* (lat.).

Am preluat conducerea provinciei Natal, iar predecesorul meu a plecat. După câtva timp mi s-a comunicat că generalul are să vină în nord cu un vas de război şi că are să viziteze şi Natalul. A tras cu suită mare la reşedinţa mea şi mi-a cerut să-i arăt pe loc dosarul original al „bietului om, care fusese maltratat în mod atât de înspăimântător”.

„Ei înşişi ar fi meritat să fie biciuiţi şi marcaţi cu fierul roşu!”, a adăugat el.

N-am înţeles nimic, deoarece cauzele certei cu privire la Iang di Pertuan îmi erau încă necunoscute şi deci nu putea să-mi treacă prin minte nici că predecesorul meu osândise cu bună ştiinţă un nevinovat la o pedeapsă atât de grea, nici că generalul ar avea de gând să apere de o sentinţă dreaptă pe un răufăcător. Am primit dispoziţia să-i arestez pe Sutan Salim şi pe *tuanku.* Întrucât tânărul *tuanku* era foarte iubit de populaţie, iar efectivul garnizoanei noastre din fort era mic, l-am rugat pe general să-l lase în stare de libertate, ceea ce mi s-a aprobat. Dar pentru Sutan Salim, duşmanul neîmpăcat al lui Iang di Pertuan, n-a existat îndurare. Populaţia era în mare încordare. Natalezii bănuiau că generalul, a devenit o unealtă a urii mandhelingheze. În *aceste* condiţii, am putut să fac din când în când câte o ispravă, pe care el a găsit-o „meritorie”, mai cu seamă pentru că forţele, puţine la număr, care puteau fi luate din fort şi detaşamentul de marinari pe care îi adusese cu el de pe bord nu stăteau la dispoziţia mea, ca acoperire, când mă duceam în locurile unde populaţia se aduna şi manifesta. Cu acest prilej am observat că generalul Vandamme avea o grijă deosebită de securitatea sa personală şi, de aceea, nu puteam iscăli faima lui de om viteaz, înainte de a-l vedea făcând un act de bravură sau ceva asemănător.

Generalul a convocat în mare grabă un consiliu, pe care l-aş putea numi *ad-hoc.* Făceau parte din el câţiva adjutanţi, alţi ofiţeri, ofiţerul de justiţie sau „fiscalul”, pe care îl adusese cu el din Padang, şi eu. Acest consiliu avea să instituie o anchetă cu privire la modul în care se desfăşurase, sub predecesorul meu, procesul împotriva lui

Si Pamaga. Am fost nevoit să citez o serie de martori, ale căror declaraţii erau necesare. Generalul, care, fireşte, prezida, a luat interogatoriile, iar procesele verbale le-a scris fiscalul. Întrucât însă acest funcţionar nu înţelegea decât foarte puţin malaieza, iar malaieza vorbită în nordul Sumatrei n-o înţelegea de loc, era adesea nevoie să i se traducă răspunsurile martorilor, lucru pe care îl făcea de cele mai multe ori însuşi generalul. Din şedinţele acestui consiliu au rezultat documente, care par să dovedească în modul cel mai limpede cu putinţă că Si Pamaga n-a avut niciodată de gând să ucidă pe nimeni; că nu-i văzuse sau cunoscuse în viaţa lui nici pe Sutan Adam, nici pe Iang di Pertuan; că *nu* se repezise la *tuanku*-ul din Natal; că acesta *nu* fugise pe fereastră... şi aşa mai departe! Apoi, că sentinţa împotriva nefericitului Si Pamaga fusese rostită sub presiunea preşedintelui (predecesorul meu) şi a membrului din consiliu Sutan Salim, care născociseră pretinsa fărădelege a lui Si Pamaga, ca să pună în mâna vice-rezidentului suspendat al provinciei Mandheling o armă de apărare şi ca să dea curs urii lor împotriva lui Iang di Pertuan.

Felul în care generalul a luat interogatoriile m-a tăcut să mă gândesc la partida de *whist* a unui anumit împărat al Marocului, care i-a spus partenerului său: „Dacă nu tragi cupă, îţi tai capul”. Traducerile, aşa cum i le-a dictat fiscalului, au lăsat şi ele mult de dorit.

Dacă Sutan Salim şi predecesorul meu au exercitat presiuni asupra Consiliului de justiţie din Natal, ca să-l declare pe Si Pamaga vinovat, nu ştiu. Dar ştiu că generalul Vandamme exercitase presiuni asupra declaraţiilor care urmau să dovedească nevinovăţia lui Si Pamaga. În clipa aceea încă nu pricepeam ce se urmăreşte, totuşi, am protestat împotriva... inexactităţii, care fusese împinsă atât de departe, încât am refuzat să iscălesc vreo câteva procese verbale. Iată, în sfârşit, cum îi pusesem „beţe în roate” generalului. Acum înţelegeţi şi ce sens aveau cuvintele, cu care mi-am încheiat răspunsul la observaţiile făcute de el cu privire la gestiunea mea, cuvinte prin care îl

rugam să mă scutească de orice consideraţii binevoitoare.

— A fost într-adevăr un răspuns foarte tare pentru o persoană de vârsta dumneavoastră, zise Duclari.

— Mie mi s-a părut firesc. Dar e sigur că generalul Vandamme nu era obişnuit cu asemenea răspunsuri. De aceea am şi suferit mult, ca urmare a acestei afaceri. O, nu, Verbrugge, văd ce vrei să spui; *păreri de rău* nu mi-a pricinuit niciodată. Ba chiar trebuie să adaug că nu m-aş fi mărginit la un simplu protest împotriva modului în care generalul i-a interogat pe martori, nici la refuzul de a semna câteva procese verbale, dacă aş fi putut bănui atunci ceea ce am aflat abia mai târziu, anume că totul provenea dintr-un plan dinainte stabilit: să-l compromită pe predecesorul meu. Eu credeam că generalul, convins de nevinovăţia lui Si Pamaga, s-a lăsat antrenat de dorinţa onorabilă de a salva de urmările unei erori judiciare o victimă nevinovată, în măsura în care mai era posibil după biciuire şi după marcarea cu fierul roşu. Această credinţă m-a făcut să mă ridic împotriva prefăcătoriei, dar nu eram atât de indignat pe cât aş fi fost dacă aş fi ştiut că aici nu era vorba câtuşi de puţin de salvarea unui nevinovat, şi că această prefăcătorie urmărea să distrugă, pe seama onoarei şi bunăstării predecesorului meu, dovezile care stăteau în calea politicii generalului.

— Şi ce s-a mai întâmplat cu predecesorul dumneavoastră? întrebă Verbrugge.

— Din fericire pentru el, plecase în Java înainte de înapoierea generalului la Padang. Se pare că s-a putut justifica la guvernământul din Batavia, deoarece a rămas în serviciu. Rezidentul din Ayer-Banghi, care refuzase să dea *fiat executie* pe sentinţă, a fost...

— Suspendat?

— Fireşte! Vedeţi că n-am greşit prea de tot, când am spus în epigramă că guvernatorul suspenda fără milă.

— Şi ce s-a făcut cu toţi funcţionarii suspendaţi?

— O, erau foarte mulţi! Toţi, unii mai devreme, alţii mai târziu, au fost repuşi în drepturi. Câţiva dintre ei au ocupat

ulterior funcţii foarte importante.

— Şi Sutan Salim?

— Generalul l-a luat cu el, în stare de arest, la Padang şi de acolo l-a trimis în Java, ca proscris. Mai e şi acum la Tjanior, în regenţa Preang. Când am fost acolo în 1846, m-am dus să-l văd. Tine, mai ştii de ce m-am dus la Tjanior?

— Nu, Max, am uitat complet.

— Cine poate să le mai ţină minte pe toate? Acolo m-am căsătorit, domnilor!

— Dar, întrebă Duclari, pentru că tot v-aţi pornit pe povestit, pot să întreb dacă e adevărat că la Padang v-aţi bătut des în duel?

— Da, foarte des, şi aveam şi de ce. V-am mai spus că favoarea guvernatorului, într-un asemenea post izolat, este unitatea cu care mulţi îşi măsoară bunăvoinţa. Majoritatea erau deci foarte răuvoitori faţă de mine şi adesea această rea-voinţă mergea până la grosolănie. Iar eu mă aprindeam repede. Un salut rămas fără răspuns, o ironie despre „nerozia cuiva care vrea să se pună cu generalul”, o aluzie la sărăcia mea, la foamea pe care o înduram, la „hrana proastă, pare-se din cauza independenţei morale”, toate acestea, înţelegeţi, m-au înrăit. Mulţi oameni, mai cu seamă dintre ofiţeri, ştiau că generalul nu vede cu ochi răi duelurile şi mai ales cu o persoană în dizgraţie, ca mine. Poate că mi se aţâţa susceptibilitatea cu premeditare. M-am mai bătut uneori în duel chiar şi pentru alţii, pe care i-am socotit nedreptăţiţi. Cum o fi, cum n-o fi, duelul era pe acolo, în vremea aceea, la ordinea zilei şi nu numai o singură dată s-a întâmplat să am două întâlniri în aceeaşi dimineaţă. O, e ceva atrăgător într-un duel, mai ales cu sabia, sau „la” sabie, cum i se spune, nu ştiu de ce. Înţelegeţi însă că acum n-aş mai face asta, chiar dacă aş avea tot atâtea ocazii ca atunci... Ia vino-ncoace, Max... Nu, nu-l prinde... Vino-ncoace. Ascultă ce-ţi spun: să nu prinzi niciodată fluturi. Biata insectă s-a târât la început multă vreme pe un pom, ca omidă. Ce viaţă amărâtă! Acum i-au crescut aripioare şi vrea să zboare niţeluş prin văzduh, ca să se distreze... şi-şi caută hrana în flori... şi nu face rău

nimănui... Uite, nu e mult mai cuminte să te uiţi cum zboară încolo şi încoace?

Conversaţia trecu astfel de la dueluri la fluturi, la mila omului drept faţă de vitele lui, la chinuirea animalelor, la legea Grammont,[255] la Adunarea Naţională în care s-a votat acea lege, la Republică şi la câte şi mai câte!

În sfârşit, Havelaar se sculă de pe scaun. Ceru scuze musafirilor, că avea treabă. Când controlorul îl vizită a doua zi de dimineaţă în biroul lui, nu ştia că noul vice-rezident, în ajun, după conversaţia din cerdac, plecase spre Parang-Kudjang, districtul „abuzurilor *nemaipomenite”,* şi că se înapoiase de acolo abia în zori.

Îl rog pe cititor să creadă că Havelaar era prea bine crescut ca să vorbească la propria lui masă atât de mult, cât am citat eu în ultimele capitole. Citind atâta, am creat impresia că a pus stăpânire pe conversaţie, nesocotindu-şi îndatoririle de gazdă, conform cărora trebuie să lase sau să procure musafirilor săi prilejul de „a-şi da drumul”. Din numeroasele materiale care se află în faţa mea am extras numai câteva fragmente, dar cu ele aş fi putut continua încă multă vreme conversaţiile din jurul mesei, cu mai puţină osteneală decât mi-a trebuit ca să le întrerup. Sper însă că cele ce am relatat sunt de ajuns pentru a îndreptăţi în oarecare măsură descrierea firii şi însuşirilor lui Havelaar, dată de mine anterior, şi că cititorul va urmări, nu cu totul indiferent, toanele soartei, care îi aşteptau, pe el şi pe ai lui, la Rangkas-Betung.

Mica familie ducea o viaţă liniştită. Havelaar era adeseori plecat peste zi şi-şi petrecea jumătăţi de noapte la birou. Relaţiile dintre el şi comandantul micii garnizoane erau dintre cele mai cordiale. De asemenea, în raporturile particulare cu controlorul nu se putea descoperi nicio urmă a deosebirii de grad, care în alte părţi, în India, face foarte des ca relaţiile să devină rigide şi plicticoase; ba mai mult: înclinaţia lui Havelaar de a da ajutor în dreapta şi în stânga

---

[255] Lege franceză dată în 1850 pentru protecţia animalelor (n. ed. ol.).

îl atingeau deseori la coarda simţitoare pe regent, care era şi el foarte încântat de „fratele mai mare”. În sfârşit, amabilitatea doamnei Havelaar contribui mult la relaţiile lor plăcute cu puţinii europeni aflaţi în localitate şi cu şefii indigeni. Corespondenţa de serviciu cu rezidentul din Serang purta amprenta bunăvoinţei reciproce, iar ordinele rezidentului, date într-o formă politicoasă, erau executate întocmai.

Gospodăria Tinei fu pusă la punct repede. După o lungă aşteptare, mobila venise de la Batavia, se puseseră *ketimoni* la saramură, iar când Max povestea ceva la masă. nu mai povestea pentru că lipseau ouăle pentru omletă, deşi felul de viaţă al familiei prezenta semne vădite că ţinea foarte mult seama de planul de economii.

Doamna Slotering ieşea rar din casă, iar la familia Havelaar nu luase decât ceaiul, de câteva ori, în cerdac. Vorbea puţin şi era veşnic cu ochii în patru după orice persoană care se apropia de casa ei sau de a lui Havelaar. Ceilalţi însă se obişnuiseră cu această „monomanie” a ei, cum începuseră s-o numească, aşa că în scurt timp nici n-o mai luară în seamă.

Totul părea calm, căci pentru Max şi Tine era, comparativ, un fleac să se adapteze unor privaţiuni, inevitabile într-un post din interior, situat departe de drumul mare. Deoarece în localitate nu se făcea pâine, nu mâncau pâine. Ar fi putut aduce pâine de la Serang, dar costul transportului era prea mare. Max ştia la fel de bine ca oricare altul că se puteau găsi multe mijloace pentru a se aduce pâine la Rangkas-Betung fără plată, dar *munca neplătită,* cancerul Indiei, era pentru el ceva îngrozitor. Multe lucruri se puteau obţine în Lebak prin autoritate sau se puteau cumpăra pe o nimica toată. În aceste condiţii, Max şi Tine a lui preferau să se lipsească. Trecuseră prin atâtea alte lipsuri! Nu petrecuse oare biata femeie luni de zile pe bordul unui vas arab, fără alt culcuş decât coverta, fără alt adăpost împotriva dogoarei soarelui şi a ploilor torenţiale aduse de musonul de vest, decât o măsuţă sub care se ghemuia şi de picioarele căreia trebuia să se ţină?

Nu fusese nevoită pe vasul acela să se mulţumească doar cu o mică raţie de orez uscat şi apă murdară? Şi nu fusese ea, şi în situaţia aceea, şi în altele, mulţumită, numai să se afle împreună cu Max al ei?

Un singur lucru o supăra în Lebak: micuţul Max nu putea să se joace în grădină, pentru că era plină de şerpi. Când observase şi i se plânsese lui Havelaar, acesta făgăduise slujitorilor un premiu pentru fiecare şarpe prins, dar încă din primele zile plătise atâţia bani pe premii, încât fusese nevoit să-şi anuleze făgăduiala, deoarece şi în împrejurări obişnuite, adică şi fără economiile care pentru el erau o necesitate imperioasă, plăţile ar fi depăşit repede veniturile. Luară deci hotărârea ca micuţul Max să nu mai iasă din casă şi, ca să respire aer curat, să se joace numai în cerdac, în ciuda acestei precauţii, Tinei îi era totuşi frică, mai ales seara, căci se ştie că şerpii se strecoară adesea în case şi se ascund în dormitoare, fiind dornici de căldură.

Ce-i drept, şerpi şi alte dihănii asemănătoare se întâlnesc în India peste tot, dar în oraşele mai dezvoltate, unde densitatea populaţiei e mai mare, se văd, fireşte, mai rar decât în locurile mai sălbatice, cum e Rangkas-Betung. Dacă Havelaar ar fi putut să se hotărască să-şi cureţe domeniul până la marginea vâlcelei, şerpii s-ar fi arătat totuşi din când în când în grădină, dar nu în număr atât de mare ca acum. Firea acestor animale le face să prefere întunericul şi ascunzişurile, luminii locurilor deschise, aşa încât, dacă domeniul lui Havelaar ar fi fost curăţit în permanenţă de buruieni, şerpii ar fi părăsit hăţişul din vâlcea. Dar domeniul lui Havelaar nu era curăţit de buruieni şi ţin să dezvolt motivele acestei situaţii, deoarece aruncă o lumină în plus asupra abuzurilor care domnesc aproape pretutindeni în posesiunile olandeze din India.

Locuinţele cârmuitorilor din zonele din interior se află aşezate pe terenuri proprietatea comunelor, dacă se poate vorbi despre o proprietate a comunelor într-o ţară în care guvernământul îşi însuşeşte tot. Vorba e că domeniile nu aparţin locatarului oficial. De altfel, acesta s-ar şi feri, dacă ar fi cazul, să cumpere sau să ia cu chirie un teren, a cărui

întreţinere ar depăşi puterile sale. Dacă domeniul aferent locuinţei atribuite lui e prea mare ca să fie întreţinut cum se cuvine, în scurt timp, acest domeniu, din pricina vegetaţiei tropicale luxuriante, s-ar preface într-o junglă. Şi totuşi nu se vede niciodată sau doar arareori un asemenea domeniu în stare proastă. Ba dimpotrivă, adeseori călătorul rămâne uimit de frumuseţea parcului care înconjoară locuinţa rezidentului. Niciun funcţionar din interior nu are venituri destul de mari ca să ceară să i se presteze munca necesară pentru întreţinere, în schimbul unei plăţi drepte, şi deoarece o înfăţişare distinsă a locuinţei cârmuitorului este o cerinţă, pentru ca populaţia, care ţine atât de mult la forma exterioară, să nu găsească în neglijenţă motiv de dispreţ, se naşte întrebarea: cum se poate rezolva problema? În cele mai multe localităţi, reprezentanţii autorităţii pot dispune de câţiva deţinuţi, adică de răufăcători condamnaţi în altă parte, dar asemenea forţe de muncă nu existau în Bantam din motive de natură politică, mai mult sau mai puţin valabile. Însă chiar şi în localităţile în care asemenea condamnaţi există, numărul lor este arareori în proporţie cu munca necesară pentru buna întreţinere a unui domeniu mare, mai cu seamă având în vedere nevoia de braţe pentru alte munci. Trebuie deci să se găsească alte mijloace; în acest scop, cârmuitorii au la îndemână mobilizarea de muncitori pentru *clacă.* Regentul sau *dhemang*-ul, care primeşte o asemenea cerere de mobilizare, se grăbeşte s-o satisfacă, deoarece ştie foarte bine că funcţionarului conducător, care face abuz de autoritate, îi va veni greu mai târziu să pedepsească pe un şef indigen pentru o greşeală similară. În felul acesta, delictul unuia devine privilegiul celuilalt. O mână spală pe alta.

Am însă impresia că, în unele cazuri, un asemenea delict săvârşit de un cârmuitor nu trebuie judecat cu prea multă asprime şi mai ales nu trebuie judecat după concepţiile europene. Populaţiei însăşi i s-ar părea ciudat – poate din cauza obişnuinţei – ca acel cârmuitor să respecte cu sfinţenie regulile care precizează numărul zilelor de clacă

destinate domeniului său, deoarece s-ar putea ivi situaţii neprevăzute de acele reguli. Dar odată ce limita strictei legalităţi a fost depăşită, e greu de stabilit punctul în care această depăşire se transformă în acţiune arbitrară criminală şi este necesară multă prudenţă, pentru că şefii indigeni nu aşteaptă decât un singur exemplu rău, ca să sară şi ei peste cal. Este cunoscută povestea cu regele care n-a vrut să amâne plata unui singur grăunte de sare consumat la masa lui frugală, în timp ce, în fruntea armatei, străbătea ţara. N-a vrut să amâne plata deoarece, după cum spunea el, această amânare ar fi fost începutul unei nedreptăţi, care, până în cele din urmă, i-ar fi nimicit întreaga împărăţie. Ei bine, fie că acel rege se numea Timur-Lenk, Nur-ed-Din sau Ginghis-Han,[256] un lucru e sigur: ori povestea, ori – dacă nu e poveste – întâmplarea, e de origine asiatică. Şi precum vederea unor diguri te face să crezi în posibilitatea unor ape mari, se poate admite că există tendinţa spre *asemenea* abuzuri, într-o ţară în care se dau *asemenea* lecţii.

Cei câţiva oameni, puţini la număr, de care putea dispune Havelaar în mod legal, nu prididea să cureţe de buruieni şi de mărăciniş decât o foarte mică parte a domeniului său, în imediata apropiere a locuinţei. Restul deveni în puţine săptămâni o adevărată junglă. Havelaar îi scrise rezidentului despre mijloacele de îndreptare necesare, adică fie o suplimentare de fonduri, fie o propunere către guvernământ de a se trimite la lucru deţinuţi şi în rezidenţa Bantam, la fel ca în alte rezidenţe. Primi un răspuns negativ, cu observaţia că are totuşi dreptul să cheme pentru lucru pe domeniul său persoanele condamnate de el prin sentinţă poliţienească la „muncă la drumul public". Havelaar ştia lucrul acesta, sau cel puţin îi era prea bine cunoscut faptul că o asemenea folosire a condamnaţilor era pretutindeni lucrul cel mai obişnuit din lume, dar nu vroise niciodată să facă uz de acest aşa-zis drept, nici la Rangkas-Betung, nici la Amboina, nici în

[256] Cuceritori asiatici din evul mediu (n. ed. ol.).

Menado, nici în Natal. Îi era silă să ceară unor oameni să-i îngrijească grădina ca pedeapsă pentru delicte mărunte. De multe ori îşi pusese întrebarea cum poate guvernământul să menţină în vigoare nişte regulamente, care îl pot duce pe funcţionar în ispită să pedepsească mici greşeli scuzabile, nu în proporţie cu delictul, ci cu starea sau cu întinderea domeniului său. Numai ideea că cel pedepsit, fie şi pe bună dreptate pedepsit, ar putea crede că sub sentinţa aplicată se ascund interese personale, îl făceau, de câte ori trebuia să pedepsească, să prefere întotdeauna încarcerarea.

Iată de ce micuţul Max nu se putea juca în grădină şi de ce nici Tine nu se bucura de flori aşa cum îşi închipuise ea în ziua sosirii ei la Rangkas-Betung.

Se înţelege de la sine că acest mic necaz şi altele asemănătoare nu aveau nicio influenţă asupra dispoziţiei sufleteşti a unei familii, care poseda atât de multe resurse pentru a-şi clădi o viaţă intimă fericită, şi nici nu se putea atribui unor asemenea fleacuri faptul că Havelaar venea uneori acasă cu fruntea încreţită, la înapoierea dintr-o deplasare, sau după audierea vreunui locuitor care îi ceruse audienţă. Din cuvântarea lui către căpetenii am auzit că ţinea să-şi facă datoria, că vroia să se împotrivească nedreptăţii. Totodată, sper că din convorbirile pe care le-am reprodus, cititorul a făcut cunoştinţă cu el şi a văzut că era capabil să descopere şi să limpezească o problemă, care pentru mulţi alţii rămânea ascunsă sau cufundată în întuneric. Se putea deci presupune că din ceea ce se petrecea în Lebak nu-i scăpa mai nimic. Am mai spus că urmărise această provincie înainte cu mulţi ani, aşa că încă din prima zi, când Verbrugge îl întâmpinase în *pendoppo*-ul în care începe povestirea mea, Havelaar nu părea să fie un străin la noul său loc de muncă. Cercetările la faţa locului îi confirmaseră foarte multe din bănuielile dinainte; mai ales din arhivă constatase că ţinutul a cărui cârmuire îi fusese încredinţată se afla într-adevăr într-o stare cum nu se poate mai de plâns.

Din scrisori şi însemnări ale predecesorului său observă că acesta făcuse aceleaşi constatări. Corespondenţa cu dregătorii indigeni conţinea reproş peste reproş, ameninţare peste ameninţare, şi te făcea să înţelegi foarte bine de ce funcţionarul acela spusese în cele din urmă că are să se adreseze guvernământului, dacă nu se pune capăt stării de lucruri existente.

Când Verbrugge îi comunicase lui Havelaar toate acestea, Havelaar îi răspunsese că predecesorul său procedase greşit, deoarece vice-rezidentul din Lebak nu putea să treacă în niciun caz peste rezidentul Bantam-ului şi adăugase că procedeul nu era justificat nici măcar de vreun considerent special, deoarece nu era de bănuit că înaltul funcţionar ar ţine parte delapidării şi exploatării.

O asemenea părtinire de fapt nici nu era de presupus în sensul arătat de Havelaar, anume, nu era de presupus că rezidentul ar fi părtaş la vreun avantaj sau la vreun câştig de pe urma delictelor. Totuşi, exista o cauză care îl îndemna să nu ia în seamă plângerile predecesorului lui Havelaar decât foarte în silă. Am văzut că acel predecesor vorbise de mai multe ori cu rezidentul despre abuzurile practicate – „conversase”, zicea Verbrugge – şi că vorbise degeaba. Nu este deci lipsit de importanţă să cercetăm de ce un funcţionar atât de sus pus – care, ca şef al întregii rezidenţe era obligat, la fel ca vice-rezidentul, ba chiar mai mult decât acesta, să aibă grijă să existe dreptate, – socotea aproape întotdeauna că are motive să împiedice mersul dreptăţii.

Încă la Serang, când Havelaar trăsese în casa rezidentului, îi vorbise acestuia despre abuzurile din Lebak şi primise răspuns „că aşa se petrec lucrurile, într-o măsură mai mare sau mai mică, peste tot”. Havelaar nu putea să nege asta. Cine poate să susţină că a văzut o ţară în care nu se petrece nimic strâmb? Dar era de părere că acesta nu e motiv să tolerezi abuzurile, acolo unde le descoperi, mai ales atunci când eşti chemat în mod categoric să le împiedici şi totodată că, după toate câte le ştia despre Lebak, nu era vorba aici de o măsură *mai mare sau mai*

mică, ci de una *foarte mare,* la care rezidentul îi răspunsese, printre altele, „că în provincia Tjiringhin – aparţinând deci tot Bantam-lui – situaţia e şi mai rea”.

Dacă se admite, aşa cum se poate admite, că un rezident nu trage niciun folos direct din delapidări şi din faptul că dispune în mod arbitrar de populaţie, se naşte întrebarea: ce anume îi îndeamnă atunci pe atâţia dintre ei să tolereze asemenea abuzuri, în contradicţie cu jurământul şi cu datoria şi să nu informeze guvernământul? Iar celui care îşi pune această întrebare, trebuie să i se pară foarte ciudat că organele de conducere recunosc cu atâta sânge rece existenţa abuzurilor, ca şi cum ar fi vorba despre ceva din afara teritoriului sau competinţei. Am să încerc să analizez cauzele răului.

În general, chiar numai transmiterea de veşti proaste este neplăcută. Pare că o părticică din impresia defavorabilă pricinuită de veştile proaste rămâne lipită de cel căruia îi revine sarcina tristă de a comunica multe asemenea veşti. Dacă pentru câte unul acest adevăr ar fi el singur un motiv ca, în ciuda adevărului, să nege existenţa vreunei realităţi nefavorabile, cu atât mai mult o va nega atunci când este ameninţat de o primejdie dublă: nu numai să-şi atragă dizgraţia care pare să fie soarta transmiţătorului de veşti proaste, ci în acelaşi timp să fie considerat şi ca pricina stării proaste, adusă la cunoştinţă din îndatorire de serviciu.

Guvernământul Indiei Olandeze preferă să scrie patronilor săi din metropolă că totul merge după pofta inimii lor. Rezidenţilor le place să raporteze acest lucru guvernământului. Vice-rezidenţii, care primesc de la controlorii lor aproape numai rapoarte favorabile, preferă să nu trimeată nici ei, la rândul lor, veşti neplăcute rezidenţilor. De aici se naşte, în tratarea oficială şi scriptică a problemelor, un optimism artificial, în contradicţie nu numai cu adevărul, ci şi cu propria părere a optimiştilor, aşa cum reiese ea când aceştia tratează problemele verbal şi – încă şi mai ciudat! – adeseori în contradicţie chiar cu

propriile lor rapoarte scrise. Aş putea să extrag multe exemple de rapoarte, în care autorii lor înalţă în slava cerului starea favorabilă a unei rezidenţe şi în acelaşi timp se dezmint pe ei înşişi, mai ales acolo unde vorbesc *cifrele.* Dacă problema n-ar fi prea serioasă, datorită consecinţelor finale, aceste exemple ar putea provoca râsete şi ironii şi e de mirare naivitatea cu care adesea, în asemenea cazuri, se afirmă şi se admit cele mai grosolane neadevăruri, deşi autorul respectiv oferi, cu numai câteva fraze mai departe, armele cu care se pot combate acele neadevăruri. Am să mă mărginesc la un singur exemplu, dar aş putea adăuga multe altele. Printre documentele care se află în faţa mea, găsesc darea de seamă anuală a unei rezidenţe. Rezidentul laudă comerţul care înfloreşte acolo şi susţine că în întregul ţinut se constată cea mai mare bunăstare şi activitate. Ceva mai departe însă, vorbeşte despre mijloacele reduse de care dispune pentru a combate contrabanda. Apoi, ca să şteargă eventuala impresie neplăcută pe care ar putea-o face asupra guvernământului ideea că în rezidenţă se sustrag, din cauza contrabandei, multe taxe vamale, spune: „Nu, aceasta nu trebuie să constituie o îngrijorare! În rezidenţa mea nu se introduc mărfuri prin contrabandă decât puţine sau de loc, deoarece... în aceste ţinuturi se face negoţ atât de puţin, încât nimeni nu şi-ar risca aici capitalul în comerţ.”

Am citit o asemenea dare de seamă, care începea cu cuvintele: „În cursul anului trecut, liniştea a rămas calmă”. Asemenea fraze dovedesc un calm foarte liniştit cu privire la bunăvoinţa guvernământului faţă de orice persoană care îl cruţă de veşti neplăcute, sau care, vorba ceea, „nu-l incomodează” cu rapoarte supărătoare!

Dacă populaţia nu sporeşte, fenomenul trebuie pus pe seama inexactităţii recensămintelor din ultimii ani. Dacă impozitele nu cresc, e un merit: scopul urmărit este ca, printr-o impunere mică, să se încurajeze agricultura, care abia *acum* începe să se dezvolte, şi care mai târziu – de preferinţă când semnatarul raportului nu va mai fi în funcţie – are să dea roade nemaipomenite. Dacă au avut loc

dezordini, care nu *puteau* rămâne ascunse, acestea au fost opera câtorva derbedei, puţini la număr, care în viitor nu mai sunt de temut, deoarece domneşte o mulţumire *generală.* Dacă lipsurile sau foametea au vlăguit populaţia, aceasta a fost urmarea recoltei proaste, secetei, ploii sau altor cauze asemănătoare, niciodată urmarea relei administraţii.

Nota predecesorului lui Havelaar, în care pune exodul populaţiei din districtul Parang-Kudjang pe seama abuzurilor nemaipomenite, se află în faţa mea. Această notă era neoficială şi conţinea puncte despre care acel funcţionar avea de gând să *discute* cu rezidentul din Bantam. Dar în zadar căută Havelaar în arhivă un indiciu că predecesorul său i-ar fi spus aceleiaşi probleme, verde, pe numele ei adevărat, într-o adresă oficială.

Pe scurt, rapoartele oficiale ale funcţionarilor către guvernământ şi deci şi rapoartele, întemeiate pe ele, către guvernul din metropolă, sunt, în cea mai mare şi mai importantă parte, neadevărate.

Ştiu că această învinuire e gravă, dar o menţin şi mă simt pe deplin în stare s-o întăresc prin dovezi. Cel ce s-ar supăra din pricina exprimării nemeşteşugite a părerii mele, să nu uite câte milioane din vistierie şi câte vieţi omeneşti ar fi economisit Anglia, dacă acolo i s-ar fi deschis naţiunii ochii la timp asupra adevăratei stări de lucruri din India Britanică şi câtă recunoştinţă i-ar fi datorat omului care ar fi avut curajul să facă pe aducătorul de veşti proaste, înainte de a fi prea târziu, pentru a se îndrepta situaţia într-un chip mai puţin sângeros decât a devenit acum necesar.

Spuneam că-mi pot întări învinuirea prin dovezi. Dacă e nevoie, am să arăt că a bântuit des foametea în ţinuturi lăudate ca modele de bunăstare şi că de mai multe ori o populaţie, despre care s-a declarat că e liniştită şi mulţumită, era cât p-aci să fie cuprinsă de mânie. Nu am de gând să prezint dovezile în această carte, dar sper totuşi că cititorul n-o va lăsa din mână fără să fie încredinţat că ele există.

Pentru moment mă mărginesc să mai dau încă un

exemplu de optimism – optimismul ridicol despre care am vorbit – un exemplu care va putea fi înţeles cu uşurinţă de oricine, fie că este, fie că nu este cunoscător al problemelor indiene.

Orice rezident înaintează lunar o situaţie a orezului care a fost importat în ţinutul său, sau care a fost trimis de acolo în altă parte. În această situaţie, exportul se defalcă în două părţi: export tot în Java şi export mai departe. Dacă însă se urmăreşte cantitatea de orez care, conform acestor situaţii, se transferă din rezidenţe din Java spre alte rezidenţe din Java, se constată că această cantitate este cu multe mii de *pikoli*[257] *mai mare* decât orezul care, conform aceloraşi situaţii, se introduce *în* rezidenţe din Java din rezidenţe *din* Java.

Trec sub tăcere ce s-ar putea crede despre perspicacitatea guvernământului, care acceptă şi publică asemenea situaţii şi n-am să-l fac atent pe cititor decât asupra *implicaţiilor* acestui fals.

Recompensarea procentuală a funcţionarilor europeni pentru produsele vândute în Europa a lăsat cultura orezului pe ultimul plan, în aşa măsură, încât în unele ţinuturi a bântuit o foamete care n-a putut fi escamotată de sub ochii naţiunii. Am spus mai sus că s-au dat atunci instrucţiuni să nu se mai lase ca lucrurile să ajungă atât de departe. Din numeroasele prevederi ale instrucţiunilor făceau parte şi situaţiile citate de mine, privitoare la orezul exportat şi importat, aşa ca guvernământul să poată urmări în permanenţă fluctuaţia acestui aliment. *Exportul* dintr-o rezidenţă reprezintă prosperitate; *importul,* lipsa corespunzătoare.

Dacă însă se examinează şi se compară situaţiile, rezultă din ele că orezul este pretutindeni atât de excedentar*, încât toate rezidenţele la un loc exportă mai mult orez decât se importă orez în toate rezidenţele la un loc.* Repet că aici nu este vorba de exportul peste mare, care apare în situaţii într-o rubrică separată. Concluzia este deci afirmaţia absurdă *că în Java este orez mai mult decât... este orez în*

[257] Un pikol echivalează cu circa 61 kg (n. ed. ol.).

Java. Păi... asta e prosperitate!

Spuneam mai sus că dorinţa de a nu înainta guvernământului niciodată decât rapoarte bune ar cădea în ridicol, dacă urmările n-ar fi atât de triste. Într-adevăr, ce îndreptare a atâtor strâmbătăţi se poate spera, dacă există dinainte intenţia ca în rapoartele către conducere să se sucească şi să se răstălmăcească totul? De exemplu, ce se poate aştepta din partea unei populaţii, blândă şi supusă din fire, care de ani şi ani de zile se plânge că e asuprită, dacă vede că un rezident după altul pleacă în concediu, sau iese la pensie, sau e mutat în altă funcţie, fără să se fi petrecut *nimic* pentru îndreptarea relelor care îi încovoaie ei spinarea? Arcul apăsat n-are să sară în cele din urmă înapoi? Nemulţumirea atâta timp înăbuşită – înăbuşită, pentru ca să poată fi tăgăduită în continuare – nu se va preface până la urmă în mânie, în deznădejde, în turbare? La capătul acestui drum nu se află oare o *jacquerie*[258]*?*

Şi unde vor fi atunci funcţionarii, care de ani de zile s-au tot succedat, fără să le dea niciodată prin gând că există şi ceva mai presus de „favoarea guvernământului”? Ceva mai presus de „mulţumirea domnului guvernator general”? Unde vor fi atunci întocmitorii de rapoarte dulcege, care prin neadevărurile lor au legat la ochi cârmuirea? Dumnealor, cei care mai înainte n-au avut curajul să aştearnă pe hârtie un singur cuvânt hotărât, vor pune oare mâna pe arme şi vor păstra posesiunile olandeze pentru Olanda? Vor restitui Olandei averile necesare pentru a înăbuşi răscoala, pentru a evita răsturnarea? Vor reda viaţa miilor de oameni care au căzut din vina lor?

Dar acei funcţionari, acei controlori şi rezidenţi, nu sunt cei mai vinovaţi. Cel mai vinovat este guvernământul însuşi, care, lovit parcă de o orbire de neînţeles, încurajează, promovează şi răsplăteşte înaintarea de rapoarte favorabile. Aşa se întâmplă mai ales când este vorba de asuprirea populaţiei de către căpeteniile indigene.

Această oblăduire a căpeteniilor, mulţi o atribuie unui calcul meschin şi anume că aceştia, fiind nevoiţi să arate că

---

[258] Răzmeriţă (fr.).

se lăfăie în lux şi strălucire, ca să exercite asupra populaţiei influenţa de care guvernământul are nevoie ca să-şi menţină autoritatea, ar trebui să se bucure de o salarizare mult mai mare decât în prezent, dacă nu li s-ar lăsa libertatea să-şi completeze necesarul dispunând în mod ilegal de bunurile şi de munca poporului. În orice caz, guvernământul nu susţine decât cu părere de rău respectarea dispoziţiilor care, chipurile, îl ocrotesc pe javanez împotriva împilării şi jafului. De cele mai multe ori ştim să găsim în anumite motive politice, abstracte şi adesea născocite, o cauză pentru a menaja pe *cutare* regent sau pe *cutare* căpetenie; în India există chiar şi o zicală, devenită proverbială, că „guvernământul preferă să demită zece rezidenţi, decât un singur regent”. Chiar şi motivele folosite ca pretext – dacă se bazează pe ceva – se bazează de obicei pe date false, deoarece orice rezident are interes să întărească influenţa regenţilor săi asupra populaţiei, pentru ca să se pună la adăpost în spatele lor, dacă se întâmplă ca mai târziu să i se facă observaţii că a dat dovadă de prea multă complezenţă faţa de ei.

Trec peste îngrozitoarea ipocrizie a dispoziţiilor pretins umanitare – şi a jurămintelor! – care îl ocrotesc pe javanez împotriva bunului plac... dar numai pe hârtie, şi îl rog pe cititor să-şi aducă aminte că Havelaar, când repetase acele jurăminte, se folosise de un ton care te făcea să te gândeşti la dispreţ. Deocamdată vreau numai să arăt cât e de anevoioasă situaţia omului care se consideră legat de datoria lui cu totul altfel decât prin forţa unei formule rostite.

Pentru el această dificultate era încă şi mai mare decât ar fi fost pentru mulţi alţii, deoarece inima lui era duioasă, în totală contradicţie cu mintea lui, pe care cititorul a cunoscut-o şi a văzut cât era de ascuţită. Aşa că nu avea de luptat numai cu frica de oameni sau cu grija de carieră şi avansare, nici numai cu îndatoririle ce avea de îndeplinit ca soţ şi ca tată de familie: trebuia să învingă un duşman în propria sa inimă. Nu putea să vadă suferinţă fără să sufere

şi ar fi să merg prea departe dacă aş arăta prin exemple, cum susţinea întotdeauna cauza adversarului, împotriva propriei sale persoane, chiar dacă fusese nedreptăţit sau jignit. Le povestise lui Duclari şi lui Verbrugge cum găsise, în tinereţea lui, ceva atrăgător în duelul cu sabia, ceea ce era adevărat... dar nu adăugase că, după rănirea adversarului, de obicei plângea şi că-l îngrijea pe fostul său duşman ca o soră de caritate, până la însănătoşire. Aş putea povesti cum l-a luat la el, în Natal, pe condamnatul care trăsese în el, cum i-a vorbit prieteneşte, cum a pus să i se dea de mâncare şi cum i-a mai redat şi libertatea, deoarece avusese impresia că descoperi în îndârjirea lui urmarea unei sentinţe prea aspre, dată în altă parte. De obicei, blândeţea firii lui era fie tăgăduită, fie considerată ridicolă. Tăgăduită de cei care îi confundau inima cu mintea; considerată ridicolă de cei care nu înţelegeau cum poate un om cu scaun la cap să-şi dea osteneala să salveze o muscă prinsă în pânza unui păianjen. Tăgăduită de toţi (afară de Tine), de toţi cei care îl auzeau după aceea cum înjură „animalele tâmpite” şi „natura tâmpită” care a creat asemenea animale.

Dar mai exista încă un mod de a-l da jos de pe piedestalul, pe care anturajul său era silit să-l aşeze, fie că era iubit, fie că nu. „Da, e spiritual, dar... spiritul lui e uşuratic.” Sau: „E inteligent... dar nu-şi foloseşte bine inteligenţa”. Sau: „Da, are inimă bună, dar... cochetează cu ea!”

Pentru spiritul lui, pentru mintea lui, nu pledez. Dar inima lui? Biete musculiţe care vă zbăteaţi şi pe care el v-a salvat, când era absolut singur, vreţi *voi* să luaţi apărarea acestei inimi împotriva învinuirii de cochetărie?

Dar v-aţi luat zborul şi nu v-aţi sinchisit de Havelaar, voi, care nu puteaţi şti că va avea cândva nevoie de mărturia voastră!

Era oare cochetărie din partea lui Havelaar, când în Natal a sărit în apă, la gura fluviului, după un câine – javra se numea Safo – a sărit în apă, ziceam, după un câine, deoarece se temea că animalul încă tânăr nu poate să înoate destul de bine ca să scape de rechinii atât de

numeroşi pe acolo? Găsesc că un asemenea fel de a cocheta cu bunătatea e mai greu de crezut decât bunătatea însăşi.

Fac apel la voi, la voi, cei mulţi care l-aţi cunoscut pe Havelaar, dacă nu v-a înţepenit frigul iernii şi moartea, ca pe muştele salvate, sau dacă nu v-a uscat căldura de acolo, de la ecuator! – fac apel la voi să depuneţi mărturie despre inima lui, voi toţi cei care l-aţi cunoscut! Azi, mai ales, fac apel la voi cu încredere, pentru că nu mai aveţi nevoie să căutaţi din ce loc trebuie să apucaţi frânghia, ca să-l daţi jos, de la orice înălţime ar fi, cât de mică.

Între timp, oricât ar părea că se împestriţează cartea, am să fac loc aici câtorva versuri scrise de el, care ajută, poate, ca asemenea mărturii să devină de prisos. Max se afla cândva departe, departe de soţie şi copil. Fusese nevoit să-i lase acasă, în India, în timp ce el era în Germania. Cu iuţeala pe care i-o atribui, dar căreia nu-i iau apărarea dacă vrea cineva s-o atace, se făcuse stăpân pe limba ţării în care călătorise abia câteva luni. Iată versurile, care zugrăvesc în acelaşi timp sinceritatea ataşamentului care îl lega de ai lui[259]:

---

[259] – Copilul meu, ascultă, bate ceasul nouă!
Vântul nopţii freamătă şi aerul se răcoreşte,
Se răcoreşte prea tare, poate, pentru tine: îţi arde fruntea!
Te-ai jucat toată ziua atât de sălbatic,
Şi eşti desigur obosit; vino, *tikar*-ul te aşteaptă.

– Vai, mamă, mai lasă-mă o clipă!
E-atât de plăcut să te odihneşti aici... şi acolo;
Colea, înăuntru, pe rogojina mea, adorm îndată
Şi nici nu ştiu măcar ce visez! Aici
Îţi pot spune pe loc ce visez
Şi te pot întreba ce înseamnă visul... Ascultă,
Ce-a fost asta?
– A fost un *klapper* care a căzut.
– Pe *klapper* îl doare?
– Nu cred;
Se zice că fructul, piatra, n-au simţuri.
– Dar o floare, nici ea nu simte?
– Nu.
Se zice că nu simte.

— Mein Kind, da schlägt die neunte Stunde, hör'!
Der Nachtwind säuselt, und die Luft wird kühl.
Zu kühl für dich vielleicht: dein Stirnchen glüht!
Du hast den ganzen Tag so wild gespielt,
Und bist wohl müde, komm, dein Tikar[260] *harret.*

— Ach, Mutter, lass'mich noch 'nen Augenblick!

– Atunci, mamă, de ce,
Când am rupt ieri acel *pukul ampat,*
Ai spus că pe floare o doare?
– Copilul meu, acel *pukul ampat* era aşa de frumos
Iar tu i-ai sfârtecat frunzuliţele gingaşe,
Încât mi-a părut rău de biata floare.
Chiar dacă floarea însăşi n-a simţit,
Am simţit eu pentru floare, pentru că era frumoasă.
– Dar, mamă, şi tu eşti frumoasă?
– Nu, copilul meu,
Nu cred.
– Numai tu ai simţire?
– Da, oamenii au... dar nu toţi la fel.
– Şi poate să te doară ceva pe tine? Te doare
Când căpşorul meu odihneşte în poala ta?
– Nu, asta nu mă doare!
– Şi, mamă, eu...
Eu am simţire?
– Desigur! Adu-ţi aminte
Cum, atunci când te-ai împiedicat de-o piatră,
Ţi-ai rănit mânuţa şi ai plâns.
Şi ai mai plâns şi când Saudin ţi-a povestit
Că acolo, pe dealuri, o oiţă
A căzut în fundul unei prăpăstii şi a murit.
Ai plâns mult... Asta a fost simţire.

– Dar, mamă, simţirea e durere?
– Da, adesea!
Dar... nu întotdeauna, câteodată nu! Ştii,
Când surioara ta te trage de păr
Şi-şi lipeşte faţa micuţă de tine, scâncind,
Atunci râzi voios. Şi asta e tot simţire.
– Dar vezi, surioara mea... plânge atât de des,
Plânge de durere? Are şi ea simţire?
– Se prea poate, copilul meu, dar noi nu ştim,
Pentru că ea, atât de mică, nu poate încă să spună

Es ist so sanft zu ruhen hier... und dort,
Da drin auf meiner Matte, schlaf'ich gleich,
Und weiss nicht einmal was ich träume! Hier
Kann ich doch gleich dir sagen was ich träume,
Und fragen was mein Traum bedeutet... bör,
Was war das?
— 'S war ein Klapper[261] *der da fiel.*
— Tut das dem Klapper weh?

– Dar mamă... Ascultă, ce-a fost asta?
– Un cerb.
Care a întârziat în desiş şi acum
Se-ntoarce acasă, în grabă, şi caută odihnă
La alţi cerbi, ce-i sunt dragi.
– Mamă,
Un asemenea cerb are şi el o surioară, ca mine?
Şi are şi o mamă?
– Nu ştiu, copile
– Ar fi trist dacă n-ar fi aşa!
Dar, mamă, uite... Ce licăreşte acolo, în tufiş?
Uite cum ţopăie şi joacă.. E-o scânteie?
– E un licurici.
– Am voie să-l prind?
– Ai voie, dar insecta e atât de gingaşă,
Cu siguranţă că ai să-i pricinuieşti durere şi de-ndată
Ce ai s-o atingi prea brutal cu degetele,
Mica gâză se îmbolnăveşte şi moare şi nu mai străluceşte.
– Ar fi păcat! Nu, n-am să-l prind!
Uite, a dispărut... Nu, vine încoace...
Tot nu-l prind! Iar pleacă în zbor
Şi se bucură că nu l-am prins!
Zboară... în sus! Sus, sus... Ce e asta?
Acolo sunt tot licurici?
– Acelea sunt
Stelele.
– Una, zece, o mie!
Dar câte sunt?
– Nu ştiu.
Stelele nu le-a numărat încă nimeni.
– Spune-mi, mamă, nici El nu numără stelele?
– Nu, copil drag, nici El.
– E departe
Până acolo sus, unde sunt stelele?
– Foarte departe!
– Dar stelele astea au şi ele simţire?

— Ich glaube nicht,
Man sagt, die Frucht, der Stein, hat kein Gefühl.
— Doch eine Blume, fühlt die auch nicht?
— Nein,
Man sagt, sie fühle nicht.
— Warum denn, Mutter,
'Als gestern ich den Pukul ampat[262] *brach,*
Hast du gesagt: es tut der Blume weh?

— Mein Kind, die Pukul ampat *war so schön,*
Du zogst die zarten Blättchen roh entzwei,
Das tat mir für die arme Blume leid.
Wenn gleich die Blume selbst es nicht gefühlt,
Ich fühlt'es für die Blume, weil sie schön war.
— Doch, Mutter, hist du auch schön?
— Nein, mein Kind,
— Ich glaube nicht.
— Allein du hast Gefühl?
— Ja, Menschen haben's... doch nicht alle gleich.
— Und kann dir etwas weh tun? Tut dir's weh,
Wenn dir im Schoss so schwer mein Köpfchen ruht?
— Nein, das tut mir nicht weh!
— Und Mutter, ich...

Şi dacă le-aş atinge cu mâna,
S-ar îmbolnăvi numaidecât şi şi-ar pierde
Strălucirea, ca licuriciul? Uite-l, mai zboară!
Spune-mi, le-ar durea şi pe stele?
– Nu,
Pe stele nu le doare! Dar e prea departe
Pentru mâna ta mică: nu ajungi atât de sus.
– El poate să apuce stelele cu mâna?
– Nici El nu poate: nimeni nu poate!
– Ce păcat!
Cum aş vrea să-ţi dau şi ţie una! Când am să mă fac mare,
Am să te iubesc atât, încât am să pot.

Copilul adormi. Visă despre simţire,
Despre stele pe care le apuca cu mâna...
Mama rămase trează încă multă vreme!
Dar visă şi ea, şi se gândi la cel ce era departe...

[260] Rogojină; aici: pat (n. ed. ol.).
[261] Nucă de cocos (n. ed. ol.).
[262] Floricică (n. ed. ol.).

Hab'ich Gefühl?
— Gewiss! Erinn're dich
Wie du, gesträuchelst eins, an einem Stein
Dein Händchen hast verwundet, und geweint
Auch weintest du, als Saudien dir erzählte
Dass auf den Hügeln dort, ein Schäflein tief
In eine Schlucht hinunter fiel, und starb.
Da hast du lang geweint... Das war Gefühl.

— Doch, Mutter, ist Gefühl denn Schmerz?
— Ja, oft!
Doch... immer nicht, bisweilen nicht! Du weisst,
Wenn's Schwesterlein dir in die Haare greift.
Und krähend dir's Geschichtchen nahe drückt,
Dann lachst du freudig, das ist auch Gefühl.
— Und dann mein Schwesterlein,... es weint so oft,
Ist das vor Schmerz? Hat sie denn auch Gefühl?
— Vielleicht, mein Kind, wir wissen's aber nicht,
Weil sie, so klein, es noch nicht sagen kann.
— Doch, Mutter,... höre, was war das?
— Ein Hirsch,
Der sich verspätet im Gebüsch, und jetzt
Mit Eile heimwärts kehrt, und Ruht sucht
Bei and're Hirschen die ihm lieb sind.
— Mutter,
Hat solch ein Hirsch ein Schwesterlein wie ich?
Und eine Mutter auch?
— Ich weiss nicht, Kind.
— Das würde traurig sein, wenn's nicht so wäre!
Doch, Mutter, seh'... Was schimmert dort im Strauch?
Seh' wie es hüpft und tanzt... Ist das ein Funk?
— 'S ist eine Feuerfliege.
— Darf ich's fangen?
— Du darfst es, doch das Flieglein ist so zart,
Du wirst gewiss es weh tun, und sobald
Du's mit den Fingern all zu roh besührst,
Ist's Tierchen krank, und stirbt, und glänzt nicht mehr.
— Das wäre Schade! Nein, ich fang'es nicht!
Seh', da verschwand es... nein, es kommt hierher...
Ich fang'es doch nicht! Wieder fliegt es fort,
Und freut sich dass ich's nicht gefangen habe!
Da fliegt es... hoch! Hoch, oben... was ist das,

Sind das auch Feuerflieglein dort?
— Das sind
Die Sterne.
— Ein und zehn, und tausend!
Wieviel sind denn wohl da?
— Ich weiss es nicht.
Der Sterne Zahl hat niemand noch gezählt.
— Sag’, Mutter, zahlt auch Er die Sterne nicht?
— Nein, liebes Kind, auch Er nicht.
— Ist das weit,
Dort oben wo die Sterne sind?
— Sehr weit!
— Doch haben diese Sterne auch Gefühl?
Und würden sie, wenn ich sie mit der Hand
Berührte, gleich erkranken, und den Glanz
Verlieren, wie das Flieglein? Seh’, noch schwebt es!
Sag, würd’es auch den Sternen web tun?
— Nein,
Weh tut’s den Sternen nicht! Doch’ ist zu weit
Für deine kleine Hand: du reichst hoch nicht.
— Kann Er die Sterne fangen mit der Hand?
— Auch Er nicht: das kann niemand!
— Das ist Schade!
Ich gäb so gern dir einen! Wenn ich gross bin,
Dann will ich so dich lieben dass ich’s kann.

Das Kind schlief ein. Ihm träumte von Gefühl,
Von Sternen die es fasste mit der Hand…
Die Mutter schlief noch lange nicht! Doch träumte
Auch sie, und dacht’ an den der fern war…

Da, cu toată primejdia de a părea pestriţ, am făcut loc aici acestor versuri. Nu vreau să pierd niciun prilej de a-l face cunoscut pe omul care joacă rolul principal în povestirea mea, pentru ca să trezească oarecare interes în cititor, atunci când, mai târziu, i se vor îngrămădi nori negri deasupra capului.

Capitolul al cincisprezecelea

Predecesorul lui Havelaar, care fusese bine intenţionat, dar care totodată se temuse, întrucâtva, de dizgraţia guvernământului – omul avea mulţi copii şi nicio avere – preferase să discute cu rezidentul despre ceea ce el însuşi numea „abuzuri nemaipomenite”, decât să le spună verde pe nume, într-un raport oficial. Ştia că unui rezident nu-i face plăcere să primească un raport scris, care rămâne în arhiva lui şi care, mai târziu, poate servi drept dovada că i se atrăsese atenţia la timp asupra cutărei sau cutărei defecţiuni, în timp ce o comunicare verbală îi lasă, fără nicio primejdie, libertatea de a da sau de a nu da curs reclamaţiei. Asemenea comunicări verbale aveau de obicei drept urmare o conversaţie cu regentul, care, fireşte, tăgăduia totul şi cerea dovezi. Atunci erau chemaţi cei care avuseseră curajul să reclame. Aceştia, căzând la picioarele *adhipatti*-ului, cerşeau îndurare. „Nu, bivolul nu le fusese luat pe degeaba; erau încredinţaţi că pentru el li se va plăti preţul dublu.” „Nu, nu fuseseră chemaţi de pe ogoarele lor ca să muncească fără plată *sawah*-urile regentului; ştiau foarte bine că *adhipatti*-ul le va plăti gras mai târziu.” „Îşi înaintaseră plângerea într-o clipă de enervare neîntemeiată; ...fuseseră smintiţi şi implorau să fie pedepsiţi pentru o asemenea nemaipomenită lipsă de respect!”

Atunci rezidentul ştia ce trebuie să creadă despre retragerea plângerii, dar această retragere îi dădea totuşi un bun prilej să-l menţină pe regent în funcţie cu toate onorurile, iar el însuşi era scutit de sarcina neplăcută de a „deranja” guvernământul printr-un raport nefavorabil. Nesăbuiţii reclamanţi, ca pedeapsă, erau bătuţi cu varga, regentul triumfa, iar rezidentul se înapoia în capitală, cu conştiinţa împăcată că şi afacerea aceasta o „rezolvase”

cum nu se poate mai bine.

Dar ce trebuia să facă acum vice-rezidentul, dacă în ziua următoare i se înfăţişau iarăşi alţi reclamanţi? Sau dacă, aşa cum se întâmpla ades, aceiaşi reclamanţi veneau înapoi şi-şi retrăgeau retragerea reclamaţiei? Trebuia să-şi însemne din nou problema, ca să vorbească din nou despre ea cu rezidentul, pentru ca să vadă din nou jucându-se aceeaşi comedie, totul sub ameninţarea primejdiei de a trece, până în cele din urmă, drept un om prost şi rău, pentru că prezintă într-una reclamaţii, care ar fi trebuit să fie respinse de fiecare dată ca neîntemeiate? Ce s-ar fi făcut atunci cu acele relaţii prieteneşti, atât de necesare, dintre cea mai simandicoasă căpetenie indigenă şi primul funcţionar european, dacă acesta ar fi dat mereu ascultare unor reclamaţii mincinoase împotriva acelei căpetenii? Şi mai ales, ce s-ar fi făcut bieţii reclamanţi, după înapoierea lor în sat, când ar fi ajuns la cheremul cârmuitorului districtului sau satului, cârmuitor pe care îl reclamaseră ca executor al bunului plac al regentului?

Ce se întâmpla cu reclamanţii? Cine putea să fugă, fugea. De aceea mişunau atâţia bantamezi prin provinciile vecine! De aceea atâţia locuitori din Lebak se aflau printre răsculaţii din districtele Lampong-ului! De aceea Havelaar, în alocuţiunea sa către căpetenii, întrebase: „Ce înseamnă faptul că în sate stau goale atâtea case şi de ce mulţi preferă umbra pădurii de aiurea, răcorii codrilor din Bantan Kidul?”

Dar nu oricine *putea* să fugă. Omul, al cărui trup venea dimineaţa pe râu în jos, după ce în seara din ajun se dusese în taină, cu inima îndoită, cu frică, să ceară audienţă vice-rezidentului, nu mai avea nevoie să fugă. Poate că merita să fie considerată ca act de umanitarism, iniţiativa de a-l sustrage, printr-o moarte subită, restului de viaţă pe care ar mai fi avut-o de trăit. Era astfel cruţat de maltratarea care îl aştepta la înapoierea în satul lui şi de bătaia cu varga, adică de pedeapsa hărăzită oricărui om care a crezut, o clipă măcar, că nu e animal, că nu e o bucată de piatră sau de lemn neînsufleţită. Oricărui om care a crezut, într-un

acces de nebunie, că în ţară există *Dreptate* şi că vice-rezidentul are intenţia şi puterea să respecte această dreptate...

Într-adevăr, nu era oare de preferat ca omul acela să fie împiedicat de a se înapoia a doua zi la vice-rezident – aşa cum îi spusese acesta în seara din ajun – şi să i se înece reclamaţiile în apa galbenă a Tjudjung-ului? Tjundjung-ul avea să-l ducă binişor, spre gura lui, căci era obişnuit să transporte darurile frăţeşti de salut ale rechinilor din interior către rechinii din mare...

Havelaar ştia toate acestea! Îşi dă oare seama cititorul ce se petrecea în sufletul lui, la gândul că era chemat să facă dreptate şi că deci era răspunzător de această chemare faţă de o putere superioară puterii unui guvern, care impunea dreptatea în legile ei, dar care nu vedea întotdeauna cu aceeaşi plăcere aplicarea lor? Îşi dă oare seama cât era de chinuit de îndoială, nu cu privire la ceea ce avea de făcut, ci cu privire la *felul în care* trebuia să acţioneze?

Începuse cu duhul blândeţii. Îi vorbise *adhipatti*-ului ca „un frate mai mare”... Cine crede că eu, părtinitor cu eroul povestirii mele, încerc să înfrumuseţez peste măsură felul lui de a vorbi cu regentul, să afle că o dată, după o asemenea conversaţie, regentul îl trimisese la el pe *patteh*[263]*,* ca să-i mulţumească pentru bunăvoinţa arătată în cuvintele lui – şi că mult după aceea, *patteh*-ul, vorbind cu controlorul Verbrugge – când Havelaar încetase de a mai fi vice-rezident în Lebak, prin urmare când nu mai era de sperat sau de temut nimic din partea lui – că acel *patteh,* amintindu-şi de cuvintele lui, exclamase mişcat: „Până acum, niciun domn n-a vorbit ca el!”

Da, vroia să ajute, să îndrepte, să salveze, să nu strice! Îi era milă de regent. El, care ştia cât de apăsătoare poate fi lipsa de bani, mai cu seamă când duce la înjosire şi jignire, căuta motive să-l ajute. Regentul era bătrân şi era şeful unei seminţii care trăia pe picior mare în provinciile vecine,

[263] Secretar, curier (n. ed. ol.).

unde se recolta multă cafea şi deci se încasau multe emolumente. Nu era oare întristător pentru el să rămână atât de mult în urmă, ca mod de viaţă, faţă de rudele lui mai tinere? Afară de aceasta, regentul, tot mai stăpânit de fanatism pe măsură ce înainta în vârstă, era convins că-şi poate cumpăra mântuirea sufletului plătind pelerinaje la Meca şi miluind oameni fără căpătâi care să cânte rugăciuni. Funcţionarii care îl precedaseră pe Havelaar în Lebak nu dăduseră întotdeauna exemple bune. Şi în sfârşit, amploarea familiei din Lebak a regentului, care trăia toată pe spinarea lui, îi îngreuna întoarcerea pe drumul cel drept.

Aşadar, Havelaar căuta cu tot dinadinsul motive să evite orice fel de asprime şi să încerce încă o dată şi încă o dată să obţină ceea ce se putea obţine cu duhul blândeţii.

Şi trecu şi dincolo de blândeţe. Cu o dărnicie asemănătoare cu greşelile de pe urma cărora sărăcise complet, îi avansă tot mereu regentului bani pe propria sa răspundere, pentru ca acesta să nu fie nevoit să recurgă prea intens la abuzuri. Ca de obicei, Havelaar uită de sine însuşi în aşa măsură, încât se oferi să se restrângă, el şi ai lui, la strictul necesar, pentru a-i veni în ajutor regentului cu puţinii bani economisiţi din veniturile sale.

Dacă ar mai putea să pară că e necesar să se dovedească blândeţea cu care îşi îndeplinea Havelaar anevoioasa sa datorie, această dovadă ar putea fi găsită într-un mesaj verbal, încredinţat de el controlorului, spre a fi transmis cu prima ocazie la Serang: „Spune-i rezidentului că dacă aude vorbindu-se despre abuzurile de aici, să nu creadă că ele mă lasă indiferent. Nu le raportez deocamdată oficial, pentru că pe regent, de care mi-e milă, doresc să-l scutesc de o procedare prea aspră; vreau să încerc mai întâi cu binele să-l îndrumez spre îndeplinirea datoriei.”

Havelaar lipsea adeseori de acasă zile de-a rândul. Când era acasă, îl găseai de cele mai multe ori în camera reprezentată în planul nostru prin compartimentul nr. 7. Acolo stătea el de obicei şi scria şi tot acolo primea

persoanele care îi ceruseră audienţă. Alesese locul acela, pentru că acolo se afla în apropiere de Tine a lui, care stătea de obicei în camera de alături. Erau legaţi atât de strâns, încât Max, chiar când era ocupat cu o treabă care cerea atenţie şi încordare, simţea în permanenţă nevoia s-o vadă sau s-o audă. Lucru nostim: uneori el îi adresa brusc un cuvânt, în legătură cu problemele ce-l preocupau, iar ea, fără să ştie despre ce e vorba, îi prindea la iuţeală sensul, fără ca el să-i fi dat nicio explicaţie, ca şi când ar fi fost de la sine înţeles că ea trebuie să ştie la ce s-a gândit el. De asemenea, adeseori, când el era nemulţumit de ceea ce lucrase sau de vreun raport neplăcut, abia primit, sărea în sus şi-i spunea ei ceva neplăcut, deşi ea nu avea nicio vină că el e nemulţumit. Dar ei îi făcea plăcere să audă astfel de cuvinte, care erau o dovadă în plus că Max o confunda cu el însuşi. Şi nici nu se punea problema ca Max să regrete asemenea grosolănii aparente, sau să-i ceară iertare. Tinei i-ar fi făcut o impresie ciudată: ca şi cum cineva şi-ar fi cerut iertare sieşi pentru că într-un moment de proastă dispoziţie şi-a dat cu pumnii în cap.

Tine îl şi cunoştea atât de bine, încât ştia exact când trebuia să se afle lângă el ca să-i procure o clipă de destindere, ştia exact când avea Max nevoie de sfatul ei, şi tot atât de exact ştia când trebuia să-l lase singur.

Într-o dimineaţă, în timp ce Havelaar stătea în camera aceea, intră la el controlorul, ţinând în mână o scrisoare primită cu un minut înainte.

— E o problemă dificilă, domnule Havelaar, zise el în timp ce intra. Foarte dificilă!

Dacă am să spun că acea scrisoare conţinea pur şi simplu sarcina trasată de Havelaar, de a cerceta de ce intervenise o modificare în preţurile cherestelei şi ale mâinii de lucru, cititorul va crede că domnului controlor Verbrugge i se părea prea repede că o problemă e dificilă. Mă grăbesc deci să adaug că şi mulţi alţii ar fi găsit că e la fel de dificil de răspuns la întrebarea aceea foarte simplă.

Cu vreo câţiva ani în urmă se construise la Rangkas-

Betung o închisoare. Toată lumea ştie că funcţionarii din zonele din interior ale Javei se pricep să înalţe clădiri care valorează mii de florini, fără să cheltuiască pentru construirea lor mai mult decât tot atâtea sute. În felul acesta, ei dobândesc faima de oameni capabili şi plini de zel în serviciul patriei. Diferenţa dintre banii cheltuiţi şi valoarea obiectului obţinut pentru acei bani se completează prin livrări neplătite sau prin muncă neplătită. De câţiva ani există dispoziţii care interzic această procedare. Dacă se respectă, nu se pune problema aici. Nici dacă guvernământul însuşi *vrea* ca ele să se respecte cu stricteţe, căci stricteţea ar avea un efect negativ asupra bugetului departamentului construcţiilor. Probabil că şi aceste dispoziţii au aceeaşi soartă ca şi multe altele, care par grozav de omenoase pe hârtie.

La Rangkas-Betung urmau să se mai construiască şi alte clădiri, iar inginerii care fuseseră însărcinaţi să întocmească proiectele respective, ceruseră date cu privire la preţurile locale ale manoperei şi materialelor. Havelaar îl însărcinase pe controlor să facă o cercetare exactă în acest sens şi îi ordonase să indice preţurile conform realităţii, fără să ţină seama de ceea ce se petrecuse înainte. După ce Verbrugge îşi îndeplini sarcina ce-i fusese dată, se constată că preţurile nu corespund cu cele cunoscute din urmă cu vreo câţiva ani. Se cereau acum motivele acestei diferenţe, ceea ce lui Verbrugge i se păru lucru dificil. Havelaar, care ştia foarte bine ce se ascunde sub această problemă, în aparenţă simplă, îi răspunse că are să-i comunice în scris părerile sale despre dificultatea pomenită. Într-adevăr, găsesc printre documentele din faţa mea o copie a scrisorii care pare să fie urmarea acestei promisiuni.

Dacă cititorul se plânge cumva că-l fac să-şi piardă timpul cu o corespondenţă despre preţul materialului lemnos, care în aparenţă nu-l priveşte, sunt nevoit să-l rog să nu-i scape din vedere că aici e vorba de fapt despre cu totul altceva şi anume *despre situaţia economiei naţionale a Indiei* şi că scrisoarea reprodusă de mine nu numai că

aruncă o rază de lumină în plus asupra optimismului artificial despre care am mai vorbit, dar totodată zugrăveşte dificultăţile cu care avea de luptat oricine ar fi vrut, aşa ca Havelaar, să meargă drept înainte pe drumul său, fără să se uite în jur.

Nr. 114

Rankgas-Betung, 15 martie 1856

Către
Controlorul din Lebak

Când v-am returnat scrisoarea domnului director al Lucrărilor Publice nr. 271/354 din 16 februarie a.c., v-am rugat să răspundeţi la întrebare, de acord cu regentul, ţinând seama de cele scrise de mine în adresa mea nr. 97 din 5 martie a.c.

Adresa cuprindea câteva indicaţii generale cu privire la ceea ce trebuie considerat că e corect şi drept, în legătură cu stabilirea preţurilor materialelor ce urmează a fi livrate de către populaţie Cârmuirii, la cererea acesteia.

Prin adresa dvs. nr. 6 din 8 martie a.c. aţi executat dispoziţia, bazându-vă, cred, pe cele mai sigure informaţii ale dvs., aşa încât eu, încrezător în cunoaşterea de către dvs. şi de către regent a situaţiei locale, am înaintat aceste date domnului Rezident, aşa cum au fost întocmite de dvs.

A urmat adresa domnului Rezident, nr. 326 din 11 martie a.c., prin care se cer explicaţii cu privire la cauza diferenţei dintre preţurile indicate de mine şi cele folosite în 1853–1854 la construirea unei închisori.

V-am înmânat, fireşte, acea scrisoare şi v-am dat însărcinarea verbal să justificaţi datele raportate, ceea ce n-ar fi trebuit să constituie pentru dvs. o dificultate, deoarece vă puteaţi bizui pe dispoziţiile date dvs. în adresa mea din 5 martie a.c. şi pe care le-am discutat verbal cu dvs. în mod amănunţit de mai multe ori.

Până aici totul este simplu şi în ordine.

Dar ieri aţi intrat în biroul meu, având în mână scrisoarea domnului Rezident şi aţi început să vorbiţi despre

dificultatea executării dispoziţiei conţinute în ea. Am observat iarăşi la dvs. o anumită frică de a spune anumite lucruri pe numele lor adevărat, trăsătură asupra căreia v-am mai atras atenţia de mai multe ori, printre altele, nu de mult, în prezenţa domnului Rezident. Vorbesc despre o trăsătură pe care, pentru prescurtare, am numit-o oprirea la jumătatea drumului şi împotriva căreia v-am mai avertizat adeseori în mod amical.

Oprirea la jumătatea drumului nu duce la nimic. Pe jumătate bun înseamnă rău. Pe jumătate adevărat înseamnă neadevărat.

Pentru salariul întreg, pentru rangul întreg, după un jurământ categoric întreg, omul trebuie să-şi facă datoria întreagă.

Dacă pentru aceasta e nevoie uneori de curaj, omul trebuie să-l aibă.

În ce mă priveşte, eu n-aş avea curajul să fiu lipsit de curaj. Căci, în afară de nemulţumirea de sine, care e o urmare a delăsării sau a neîndeplinirii datoriei, încercarea de a găsi căi ocolite comode, tendinţa de a scăpa întotdeauna şi peste tot de ciocniri, dorinţa de a „aranja” lucrurile, dau naştere la mai multe griji şi, cu siguranţă, la mai multe primejdii, decât s-ar putea întâlni pe drumul cel drept.

În timpul desfăşurării unei chestiuni foarte importante, care azi se află în curs de rezolvare la guvernământ, şi în care ar fi trebuit de fapt să fiţi implicat oficial, v-am lăsat de-o parte, în mod tacit, şi am făcut doar, din când în când, râzând, aluzii la întreaga problemă.

Când, de pildă, nu de mult mi-a sosit raportul dvs. despre cauzele lipsurilor şi foametei în rândurile populaţiei şi când am scris pe el: „Toate acestea pot fi adevărul, dar nu e tot adevărul, nici purul adevăr”, dvs. aţi confirmat cu toată gura: „Cauza principală se află mai în adâncime”, iar eu n-am făcut uz de dreptul meu de a vă cere să numiţi şi cauza principală.

Această amabilitate a mea avea multe motive şi printre altele acela că mi se părea nedrept să vă cer dvs. deodată

ceva, ce nici mulţi alţii în locul dvs. n-ar fi făcut; mi se părea nedrept să vă silesc pe dvs. să spuneţi aşa, deodată, adio reţinerii şi fricii de oameni, intrate în sânge şi care nu sunt atât vina dvs., cât mai ales a educaţiei de care aţi avut parte. În sfârşit, vroiam să vă dau mai întâi un exemplu, din care să reiasă că e mult mai simplu şi mai uşor ca omul să-şi facă datoria întreagă, decât pe jumătate.

Azi însă, când am cinstea să vă văd, de atâta vreme, în subordinea mea şi după ce v-am dat în repetate rânduri prilejul de a face cunoştinţă cu anumite principii, care – poate că greşesc – până la urmă vor izbândi, aş fi dorit să acceptaţi unul dintre ele şi anume că trebuie să vă redobândiţi puterea, care nu vă lipsea, dar vi s-a anchilozat prin nefolosire şi care este necesară, pentru ca să spuneţi întotdeauna verde, fără a ascunde nimic, ceea ce e de spus şi că deci trebuie să vă dezbăraţi complet de frica dvs. nebărbătească de a rezolva cu toată hotărârea o problemă.

Aştept aşadar să-mi arătaţi într-un raport simplu, dar complet, care sunt, după părerea dvs., cauzele diferenţelor dintre preţurile de acum şi cele din 1853–1854.

Sper cu toată seriozitatea că nicio singură frază din prezenta scrisoare n-o veţi considera ca fiind scrisă cu scopul de a vă jigni. Sunt încredinţat că m-aţi cunoscut îndestul, ca să ştiţi că eu nu spun nici mai mult, nici mai puţin, decât ceea ce cred. În plus, vă mai dau din plin asigurarea că observaţiile mele se referă, de fapt, nu atât la dvs., cât mai ales la şcoala în care aţi fost pregătit pentru cariera de funcţionar în India.

Această circonstance atténuante[264] *va înceta însă, dacă dvs., după ce veţi lucra cu mine mai mult timp şi veţi servi guvernământul sub îndrumarea mea, veţi continua să practicaţi rutina împotrivă căreia lupt.*

Aţi observat că m-am lăsat de „voia domniei voastre”; formula mă plictisea. Lăsaţi-vă şi dvs. şi faceţi ca „domnia” noastră şi, dacă e nevoie, „voia” noastră, să apară în altă parte şi, mai ales, în alt fel, decât în această formulă depăşită şi stupidă.

[264] Circumstanţă atenuantă (fr.).

Vice-rezidentul provinciei Lebak,
Max Havelaar

Răspunsul la această scrisoare acuza pe câţiva dintre predecesorii lui Havelaar şi dovedea că acesta nu greşea prea mult, când punea *„exemplele rele din trecut”* printre motivele care puteau pleda pentru a-l scuza pe regent.

Reproducând această scrisoare, am scos în evidenţă cu un ceas mai devreme cât de slab ajutor putea spera Havelaar să primească din partea controlorului, atunci când unor lucruri, cu totul de altă natură şi mult mai importante, ar fi trebuit să le spună pe numele lor adevărat, dacă acest funcţionar, care era, fără îndoială, un om de treabă, avea nevoie să fie astfel prelucrat ca să spună adevărul chiar când trebuia numai să indice preţul materialului lemnos, al pietrei, al varului şi al mâinii de lucru. Se înţelege deci că Havelaar avea de luptat nu numai cu puterea persoanelor care trăgeau foloase din fărădelegi, ci şi cu starea de timorare a celor care – deşi dezaprobau fărădelegile, ca şi el – nu se socoteau chemaţi sau pricepuţi să ia atitudine împotriva lor cu îndrăzneala necesară.

Poate că după citirea acestei scrisori va mai scădea întrucâtva dispreţul pentru supunerea servilă a javanezului, care în prezenţa căpeteniei sale îşi retrage, în mod laş, învinuirea adusă, oricât de întemeiată ar fi fost. Dacă ne gândim că existau atâtea motive de teamă, chiar faţă de funcţionarul european, deşi acesta putea fi considerat că e mai puţin expus la răzbunare – la ce putea să se aştepte bietul ţăran, domiciliat într-un sat, unde se afla cu totul şi cu totul la cheremul asupritorilor săi învinuiţi? E de mirate că aceşti bieţi oameni, înfricoşaţi de urmările îndrăznelii lor, căutau să scape de ele sau să le îmblânzească printre supunere umilă?

Dar nu numai controlorul Verbrugge îşi făcea datoria cu o timiditate care semăna cu neîndeplinirea datoriei. *Djaksa,* căpetenia indigena, care în Sfatul provinciei îndeplineşte

funcţia de acuzator public, prefera şi el să între în casa lui Havelaar seara, nevăzut şi fără escortă. El, care trebuia să combată furturile, el, care avea sarcina să-l prindă pe hoţul intrat pe furiş, chiar el, ca şi cum ar fi fost el însuşi hoţul ameninţat de a fi prins, intra în casă pe furiş, prin uşa din dos, călcând cu paşi înăbuşiţi, după ce mai întâi se convingea că nu e prin apropiere nicio persoană care să-l trădeze mai târziu că-şi respectă îndatoririle.

Era oare de mirare că Havelaar avea mâhnire în suflet şi că Tine simţea nevoia, mai mult ca oricând, să intre în camera lui ca să-l îmbărbăteze, atunci când îl vedea cum stă cu mâna sub cap?

Şi totuşi, cea mai mare mâhnire a lui nu era timiditatea celor din jurul lui, nici laşitatea complice a celor care îi ceruseră ajutor. Nu, ar fi făcut dreptate absolut singur, dacă ar fi trebuit, cu sau fără ajutorul altora, ba chiar *împotriva* acelora care ar fi avut nevoie de acel ajutor. Pentru că ştia că avea influenţă asupra poporului, şi ştia că – atunci când bieţii oameni asupriţi, chemaţi să repete cu glas tare, în faţa justiţiei, ceea ce îi şoptiseră lui seara şi noaptea între patru ochi – ştia că avea puterea să acţioneze asupra sufletelor lor şi că puterea cuvintelor lui ar fi fost mai tare decât frica de răzbunare a căpeteniei districtului sau de cea a regentului. Aşadar, teama că protejaţii lui şi-ar abandona propria cauză, nu-l reţinea. I-ar fi venit însă foarte greu să-l acuze pe bătrânul *adbipatti;* de aceea stătea în cumpănă! Dar nici de cealaltă parte nu vroia să cedeze, deoarece populaţia, lipsită de sfânta ei dreptate, avea şi ea dreptul la mila lui.

Frica de neplăceri personale nu contribuia la această nehotărâre. Ştia că în general guvernământul nu vedea cu ochi buni punerea sub acuzare a unui regent şi că unora le vine mult mai uşor să-l lase muritor de foame pe funcţionarul european decât să pedepsească o căpetenie indigenă. Totuşi avea motive deosebite să creadă că, tocmai în clipa aceea, o asemenea problemă ar fi fost judecată după alte principii decât cele obişnuite. E adevărat că Havelaar, chiar fără această convingere, şi-ar fi făcut

datoria, ba chiar cu şi mai multă tragere de inimă, dacă ar fi socotit că primejdia pentru el şi pentru ai săi e mai mare ca oricând. Am mai spus că dificultăţile îl atrăgeau şi că-i plăcea sacrificiul. Totuşi, era de părere că farmecul unui sacrificiu de sine, aici nu exista. Ba chiar se temea – dacă până în cele din urmă ar fi trebuit să treacă la luptă serioasă împotriva nedreptăţii – se temea că va fi nevoit să se lipsească de plăcerea eroică de a fi început această luptă el, cel mai slab.

Da, de asta *se temea.* Îşi închipuia că în fruntea guvernământului se află un guvernator general, care îi va fi aliat. O altă caracteristică a caracterului său era că această părere îl reţinea de la multe măsuri severe, mai mult decât l-ar fi reţinut orice altceva, pentru că nu-i venea la socoteală să atace NEDREPTATEA într-un moment în care socotea că DREPTATEA e mai tare decât de obicei. N-am mai spus eu oare, când am încercat să-i descriu firea, că era naiv, în ciuda perspicacităţii sale?

Să încercăm să lămurim cum ajunsese Havelaar la această părere.

Foarte puţini cititori europeni îşi pot face o idee justă despre nivelul la care trebuie să se găsească un guvernator general ca om, ca să nu rămână mai prejos de nivelul funcţiei sale. De aceea, să nu se considere că judec prea aspru dacă împărtăşesc părerea că foarte puţini guvernatori generali, poate chiar niciunul, n-au putut corespunde unei cerinţe atât de grele. Pentru a nu mai înşira toate însuşirile intelectuale şi morale necesare pentru a face faţă funcţiei, să ne aţintim doar privirea spre înălţimea ameţitoare la care e aşezat dintr-o dată omul acesta. Acest om, până ieri încă simplu cetăţean, are azi putere peste multe milioane de supuşi. El, care până nu de mult era încă ascuns în mijlocul anturajului său, fără să-l depăşească nici ca rang, nici ca autoritate, se pomeneşte deodată înălţat deasupra unei mulţimi, infinit mai numeroasă decât cercul strâmt care îl ascundea mai înainte privirilor. Cred că n-am greşit spunând că înălţimea aceasta e ameţitoare, căci aminteşte într-adevăr de ameţeala celui

care se vede pe neaşteptate în faţa unei prăpăstii, sau de orbirea care ne loveşte când suntem duşi brusc dintr-un întuneric profund în lumină puternică. Unor asemenea treceri de la o extremă la alta, nervii vederii sau creierul nu sunt în stare să le reziste, chiar dacă altminteri sunt neobişnuit de tari.

Aşadar, dacă simpla numire în funcţia de guvernator general include de cele mai multe ori cauzele stricăciunii, chiar când e vorba de un om excepţional ca minte şi caracter, ce se mai poate aştepta de la persoane care încă dinainte de numire aveau multe lipsuri? Şi chiar dacă presupunem pentru o clipă că regele e perfect lămurit când îşi pune înalta sa iscălitură în partea de jos a actului, în care afirmă că e convins de *„loialitatea, zelul şi capacitatea”* noului guvernator general, chiar dacă admitem că noul vicerege este zelos, loial şi capabil, tot mai rămâne în picioare întrebarea dacă acest zel şi mai ales dacă această capacitate se găsesc la el într-o *măsură* destul de ridicată peste *medie,* ca să facă faţă cerinţelor misiunii sale.

Căci problema nu poate fi dacă omul, care la Haga iese pentru prima oară din cabinetul regelui ca guvernator general, posedă chiar din clipa aceea capacitatea necesară pentru noua lui funcţie... Asta e cu *neputinţă!* Certificarea încrederii în capacitatea lui nu poate avea alt înţeles decât convingerea că, într-o sferă de activitate cu totul nouă, la un moment dat va şti ceea ce nu putea să fi învăţat la Haga. Cu alte cuvinte că e un geniu, un geniu care trebuie deodată să ştie şi să poată ceea ce înainte nici nu ştia, nici nu putea. Asemenea genii sunt rare, chiar printre persoanele care se bucură de favoarea regilor.

Dacă vorbesc despre genii, se înţelege că vreau să trec sub tăcere ceea ce ar fi de spus despre unii guvernatori. Totodată, mi-ar displace să introduc în cartea mea pagini, din pricina cărora ţelul serios al acestei lucrări să fie expus bănuielii de goană după scandal. Prin urmare, trec peste particularităţile care ar putea să privească pe anumite persoane, dar cred că pot indica în cele ce urmează mersul *general* al bolii guvernatorilor generali. Prima etapă:

ameţeli; beţie de tămâie; înfumurare; nemăsurată încredere în sine; dispreţ faţă de alţii, mai ales faţă de „colonialii vechi”. A doua etapă: oboseală; teamă; descurajare: înclinare spre somn şi odihnă; încredere peste măsură în Consiliul Indiei; dependenţă de secretarul general; nostalgie după o casă la ţară în Olanda.

Între aceste două etape şi, ca perioadă de tranziţie – poate chiar ca pricină a acestei perioade de tranziţie – se află simptome gastro-intestinale dizenterice.

Sunt încredinţat că multe persoane din India mi-ar fi recunoscătoare pentru acest diagnostic. Aplicarea lui este de folos pentru că se poate admite ca lucru cert că bolnavul, care din pricina surmenajului în prima etapă s-ar îneca şi cu un ţânţar, mai târziu – după boala de stomac – ar suporta chiar şi cămile. Sau, ca să vorbim mai lămurit, că un funcţionar care „primeşte daruri, *nu cu gândul să se pricopsească”* – de pildă un banan, în valoare de câţiva gologani – va fi izgonit, în prima etapă a bolii, acoperit de jigniri şi ruşine, dar că cel care are răbdare să aştepte foarte liniştit şi fără nicio frică de pedeapsă, ultima perioadă de timp, va putea pune stăpânire pe grădina în care a crescut bananul, împreună cu grădinile din apropierea ei, pe casele de prin partea locului cu tot ce e în acele case, şi pe câte şi mai câte altele, *ad libitum*[265].

Să tragă fiecare învăţăminte din această consideraţie patologico-filozofică şi să păstreze secretă povaţa mea, pentru preîntâmpinarea marii concurenţe…

Fir-ar a naibii de treaba, că indignarea şi mâhnirea trebuie să se îmbrace atât de des în zdrenţele satirei! Fir-ar a naibii, că o lacrimă, ca să fie înţeleasă trebuie însoţită de rânjete! Sau poate că n-am destulă experienţă şi de aceea, ca să zgândăresc până în fund rana care se întinde ca un cancer pe administraţia noastră de stat, nu găsesc cuvinte în stilul lui Figaro sau al lui Polichinelle?

Stilul… Da! Am în faţă documente, în care se găseşte stil! Stil care dovedea că prin apropiere era un *om,* un *om* care ar fi meritat osteneala să-i întinzi mâna! Dar la ce i-a ajutat

---

[265] După bunul plac (lat.).

stilul acesta bietului Havelaar? *El* nu şi-a tradus lacrimile în rânjet, *el* n-a căutat să mişte prin împestriţarea culorilor sau prin giumbuşlucurile prezentatorului din faţa barăcii de la bâlci... La ce i-a ajutat?

Dacă eu aş putea să scriu ca el, aş scrie altfel decât el.

Stil? Aţi auzit cum le-a vorbit căpeteniilor? La ce l-a ajutat?

Dacă eu aş putea să scriu ca el, aş scrie altfel decât el.

Dă-o-ncolo de limbă duioasă, dă-o-ncolo de blândeţe, sinceritate, limpezime, simplitate, simţire! Jos cu tot ceea ce aminteşte de *justum ac tenacem*[266] al lui Horaţiu! Să vină trâmbiţe, şi clinchet strident de talgere, şi şuierat de rachete, şi scrâşnet de strune răguşite, şi ici-colo câte un cuvânt adevărat, care să se furişeze şi el ca un adevăr interzis, sub acoperirea gălăgiei făcute de atâta răpăit de tobe şi de atâta fluierat!

Stil? El avea stil! Avea prea mult suflet ca să-şi înece gândurile în „am onoarea” şi „domnia voastră” şi „respectuos şi prea supus”, care făceau deliciul lumii mici în care se mişca. Când citeai cele scrise de el, te pătrundea ceva care te făcea să pricepi că pe cer sunt nori de furtună şi că n-ai auzit numai bubuitul unui tunet de scenă, făcut cu o tinichea. Când scotea foc şi pară din imagini, simţeai fierbinţeala acelui foc, fie că erai conţopist din născare, fie guvernator general, fie autorul celui mai infect raport despre „calmul liniştit”. Şi la ce i-a ajutat?

Aşa încât, dacă aş vrea să fiu auzit – şi mai cu seamă înţeles, ar trebui să scriu altfel decât el. Dar cum?

Vezi, cititorule, caut răspuns la acest *„cum?”* şi de aceea are cartea mea o înfăţişare atât de bălţată. E un catalog de eşantioane: hotărăşte-te ce alegi. După aceea am să-ţi dau galben, sau albastru, sau roşu, după cum ţi-a fost placul.

Havelaar observase atât de des boala guvernatorială la

---

[266] Pe cel drept şi hotărât (mânia cetăţenilor sau privirea ameninţătoare a tiranului să nu-l facă să şovăie în convingerea sa fermă) (lat.) (n. ed. ol.).

foarte mulţi suferinzi, şi de multe ori *in anima vili*[267], pentru că există boli analoge, de rezidenţi, de controlori şi de supranumerari, care se află cu cea dintâi în acelaşi raport ca pojarul cu rujeola... şi la urma urmei, suferise şi el însuşi de această boală, – observase atât de des boala, încât îi cunoştea perfect de bine simptomele. Pe guvernatorul general în funcţie îl găsise, la începutul indispoziţiei, mai puţin ameţit decât pe cei mai mulţi dintre ceilalţi şi dedusese de aici că şi boala va evolua într-altfel.

Pentru aceste motive se temea să nu fie el cel mai tare, deoarece în cele din urmă ar fi trebuit să apară ca apărător al sfintei dreptăţi a locuitorilor din Lebak.

[267] Într-un suflet de rând (lat.) (n. ed. ol.).

Capitolul al şaisprezecelea

Havelaar primi de la regentul din Tjanior o scrisoare, în care acesta îi aducea la cunoştinţă că ar dori să-i facă o vizită unchiului său, *adbipatli*-ul din Lebak. Ştirea fu pentru vice-rezident foarte neplăcută. Ştia că în regenţele din Preang capii erau obişnuiţi să desfăşoare un lux orbitor şi că *tommongong*-ul din Tjanior n-ar fi făcut o asemenea călătorie fără o suită de mai multe sute de oameni, care aveau nevoie, şi ei şi caii lor, de găzduire şi de hrană. Ar fi dorit deci să împiedice vizita aceasta. În zadar însă îşi bătu capul ca să găsească mijloace, cu ajutorul cărora s-o poată evita, fără să-l supere pe regentul din Rangkas-Betung, căci acesta era foarte mândru şi s-ar fi simţit profund jignit dacă s-ar fi invocat relativa lui sărăcie drept motiv ca să nu fie vizitat. Iar dacă vizita nu se putea evita, ar fi provocat în mod sigur o accentuare a împilării sub care gemea populaţia.

Este îndoielnic dacă alocuţiunea lui Havelaar făcuse căpeteniilor o impresie durabilă. Multora dintre ei, cu siguranţă că nu le făcuse nicio impresie, lucru pe care, de altfel, el nici nu contase. Dar la fel de sigur este că mersese vestea prin sate cum că *tuwan*-ul care ţine frânele în mână la Rangkas-Betung, vrea să facă dreptate – şi dacă vorbele lui nu avuseseră puterea să oprească fărădelegile, ele dăduseră totuşi victimelor acelor fărădelegi curajul de a se plânge, măcar că se plângeau cu şovăire şi pe furiş.

Se târau seara prin vâlcea... De multe ori Tine, în camera ei, se speria de câte-un zgomot neaşteptat şi vedea prin fereastra deschisă siluete întunecate, care se furişau prin curte cu paşi timizi. După un timp, începuse să nu se mai sperie, pentru că ştia ce înseamnă siluetele acelea, care dădeau târcoale casei ca nişte năluci şi căutau ocrotire la Max al ei! Atunci ea îi făcea semn, iar Max se scula în

picioare, ca să-i cheme pe reclamanţi la el. Cei mai mulţi veneau din districtul Parang-Kudjang, unde căpetenie era ginerele regentului. Întrucât acest *djaksa* nu uita să-şi ia partea sa din pradă, nu mai era pentru nimeni un secret că de cele mai multe ori jefuia în numele şi în folosul regentului. Era impresionant că bieţii oameni aveau încredere în cavalerismul lui Havelaar şi erau convinşi că acesta nu i-ar chema a doua zi ca să repete în public ceea ce îi spuseseră noaptea sau seara trecută în camera lui. Asta ar fi însemnat pentru ei toţi maltratare, iar pentru mulţi dintre ei moartea! Havelaar îşi însemna ce-i spuneau şi apoi îi trimitea înapoi în satul lor. Le promitea că se va face dreptate, dacă oamenii nu se vor răzvrăti şi nu vor emigra, aşa cum aveau de gând cei mai mulţi. În cele mai numeroase cazuri, numaidecât după aceea se ducea în locul unde se petrecuse nedreptatea. Adeseori ajungea acolo şi cerceta problema, de obicei noaptea, înainte chiar ca reclamantul însuşi să se fi înapoiat la domiciliu. Aşa vizitase el, în provincia întinsă, sate situate la douăzeci de ore depărtare de Rangkas-Betung, fără ca regentul sau controlorul să ştie că vice-rezidentul lipsise din capitală. Scopul urmărit de el prin această procedare era să-i ferească pe reclamanţi de primejdia răzbunării şi totodată să-l scutească pe regent de ruşinea unei cercetări publice, care, sub el, adică sub Havelaar, cu siguranţă că n-ar fi dus, ca altă dată, la o retragere a plângerii. Havelaar continua să spere întoarcerea capilor indigeni de pe drumul primejdios pe care porniseră de atâta vreme. Nu le-ar fi cerut decât să-i despăgubească pe cei jefuiţi, ...în măsura în care o compensaţie a suferinţelor îndurate de ei ar mai fi fost cu putinţă.

Dar deseori, după ce vorbea din nou cu regentul, ajungea la convingerea că promisiunile de îndreptare rămân vorbe goale – şi era cuprins de amărăciune văzând că sforţările sale sunt zadarnice.

Să-l lăsăm acum câtăva vreme pe Havelaar cu amărăciunea lui şi cu munca lui anevoioasă, ca să-i povestim

cititorului ce-a păţit javanezul Saidjah în *dessah*-ul Badur. Numele satului şi cel al javanezului le-am scos din însemnările lui Havelaar. Va fi vorba aici despre spoliere şi jaf. Şi dacă vrea cineva să tăgăduiască – în ceea ce priveşte tendinţa principală – că o poveste poate servi drept dovadă, declar că sunt în măsură să indic nominal *treizeci şi două de persoane* numai în districtul Parang-Kudjang, cărora li s-au luat într-o singură lună *treizeci şi şase* de bivoli pentru nevoile regentului. Sau, şi mai precis, că pot să indic nominal treizeci şi două de persoane din acest district, *care au îndrăznit să se plângă* în decursul unei singure luni şi ale căror plângeri Havelaar *le-a cercetat şi le-a găsit întemeiate.*

Există *cinci* asemenea districte în provincia Lebak...

Dacă însă cineva preferă să presupună că numărul de bivoli luaţi cu japca era mai mic în ţinuturile care nu se bucurau de cinstea de a fi cârmuite de un ginere al *adhipatti*-ului, am să admit acest lucru, cu toate că rămâne în picioare întrebarea dacă neruşinarea altor căpetenii nu cumva se sprijină pe temelii la fel de solide ca şi înalta înrudire. De pildă, căpetenia districtului Tjilang-Kahan, de pe Coasta de Sud, în lipsa unui socru temut, putea să se sprijine pe dificultatea de a depune o plângere, căci bieţii oameni ar fi trebuit să umble patruzeci până la şaizeci de *pali*[268], ca să se poată ascunde seara în vâlceaua de lângă casa lui Havelaar. Şi dacă mai ţinem seama de cei mulţi care porneau la drum ca să nu ajungă niciodată până la casa aceea, de cei mulţi care nici nu ieşeau măcar din satul lor, fiind înfricoşaţi, fie din proprie experienţă, fie pentru că văzuseră ce soartă avuseseră alţii, atunci cred că nu este îndreptăţită părerea unora că înmulţind cu *cinci* numărul de bivoli furaţi într-un singur district se obţine o cifră mai mare decât cifra pur statistică a numărului de bovine luate cu anasâna în fiecare lună în cinci districte pentru satisfacerea nevoilor curţii regentului din Lebak.

Şi nu numai bivoli se furau, ba încă furtul de bivoli era lucrul cel mai nevinovat. N-ai nevoie, mai ales în India,

[268] Un pal = 1507 metri (n. ed. ol.).

unde mai există încă legal claca la boieri, n-ai nevoie, ziceam, decât de o cantitate mai mică de neruşinare pentru ca să chemi populaţia, în mod nelegal, să-ţi muncească fără plată, decât se cere pentru ca să-ţi însuşeşti bunurile altora. E mai comod să-i bagi în cap populaţiei că guvernământul are nevoie de munca ei fără să vrea să i-o plătească, decât să-i ceară bivoli pe degeaba. Şi chiar dacă temătorul javanez ar cuteza să cerceteze dacă aşa-numita clacă, munca gratuită care i se cere, corespunde cu prevederile legale respective, tot i-ar fi cu neputinţă să afle ceva, deoarece nu ştie unul de celălalt, aşa încât nu poate să socotească dacă numărul de persoane stabilit a fost depăşit de zece sau de cincizeci de ori. Deci, dacă fapta mai periculoasă şi mai uşor de descoperit se săvârşeşte cu atâta îndrăzneală, ce să mai credem despre abuzurile mai lesne de practicat şi mai puţin expuse a fi descoperite?

Spuneam că am să încep povestea javanezului Saidjah. Mai înainte sunt însă nevoit să fac una din acele digresiuni, atât de greu de evitat când descrii stări de lucruri cu totul străine cititorului. Totodată, am să mă folosesc de digresiune ca să subliniez unul din obstacolele din cauza cărora persoanelor neindiene le vine deosebit de greu să judece just problemele indiene.

Am vorbit în repetate rânduri despre javanezi şi oricât de firească ar fi putut să pară cititorului european această denumire, ea a sunat, în urechile cui cunoaşte Java, ca o greşeală. Rezidenţele din vest: Bantam, Batavia, Preang, Krawang şi o parte din Tjeribon – numite la un loc ţările Sundah – sunt considerate că nu ţin de Java propriu-zisă, iar cât despre locuitori, fără a mai vorbi de străinii veniţi de peste mare pe aceste meleaguri, populaţia băştinaşă este într-adevăr cu totul alta decât în Java de mijloc şi în aşa-numitul Capăt de Răsărit. Îmbrăcămintea, datinile şi limba sunt atât de complet diferite de cele mai dinspre est, încât sundanezul, sau *orang-gunung*[269]-ul, se deosebeşte de javanezul propriu-zis mai mult decât se deosebeşte un

---

[269] Locuitor de la munte, îndeosebi în Java de vest. În limbile malaio-indoneziene, „orang” înseamnă „om” (n. ed. ol.).

englez de un olandez. Asemenea deosebiri generează adesea puncte de vedere neunitare cu privire la problemele indiene. Prin urmare, dacă vedem că Java însăşi e atât de net divizată în două părţi foarte diferenţiate, fără să mai vorbim de numeroasele subîmpărţiri ale acestei divizări, ne putem da seama cât de mare trebuie să fie deosebirea dintre nişte triburi care trăiesc departe unele de altele şi pe care le separă chiar oceanul. Cel care cunoaşte India Olandeză numai din Java, are la fel de puţin posibilitatea de a-şi face o idee justă despre malaiezi, amboinezi, batahi, alfuri, timorezi, daiaki, bughii, makasari, ca şi cum n-ar fi plecat niciodată din Europa, iar pentru cel care a avut prilejul să observe deosebirea dintre aceste neamuri, e deseori amuzant să asculte conversaţiile – caraghioase şi întristătoare totodată – şi să citească discursurile unor persoane care şi-au însuşit cunoştinţele referitoare la problemele indiene la Batavia sau la Buitenzorg. De multe ori m-a mirat curajul cu care, de pildă, un fost guvernator general încearcă, în Camera Deputaţilor, să imprime cuvintelor sale greutate prin pretinsa cunoaştere a situaţiei locale şi prin aşa-zisa experienţă. Eu pun mare preţ pe ştiinţa dobândită prin studii făcute cu seriozitate în bibliotecă, şi adeseori m-a uimit amploarea cunoaşterii problemelor indiene, pe care unii dovedesc că le stăpânesc, fără să fi călcat niciodată pe pământul Indiei. Dacă un fost guvernator general lasă să se întrevadă că şi-a însuşit o asemenea cunoaştere în *acest* chip, se cuvine să simţi pentru el respectul care e răsplata binemeritată a unei munci rodnice şi intense timp de mulţi ani. Respectul, faţă de el cată a fi şi mai adânc decât chiar pentru un savant care a avut de învins mai puţine greutăţi, deoarece acesta, aflându-se la mare depărtare, fără perspectivă, a fost mai puţin expus primejdiei de a cădea în greşelile care sunt urmarea unei lipse de perspectivă, aşa cum a căzut în parte, în mod inevitabil, fostul guvernator general.

Spuneam că mă mira curajul de care dădeau dovadă unii la tratarea unor probleme indiene. Aceştia ştiu desigur că spusele lor sunt auzite şi de alţii, nu numai de cei care ar

putea crede că e de ajuns dacă au petrecut câţiva ani la Buitenzorg ca să cunoască India. Trebuie să le fie cunoscut faptul că acele spuse sunt citite şi de persoanele care, în India, au fost chiar ele martore ale menţionatei lipse de experienţă. Aceste persoane, la fel ca mine, sunt uimite de îndrăzneala celui care abia cu puţină vreme în urmă încerca zadarnic să-şi ascundă incapacitatea sub înalta funcţie primită din partea regelui şi care acum începe dintr-o dată să vorbească de parcă ar avea cu adevărat cunoştinţă de problemele respective.

Uneori se aud şi critici referitoare la intervenţii incompetente. Câteodată, cutare sau cutare orientare în politica noastră colonială e combătută prin contestarea capacităţii celui care reprezintă orientarea respectivă. Poate că n-ar fi lipsită de interes o cercetare atentă cu privire la însuşirile care-l fac pe om capabil să judece capacitatea. De cele mai multe ori se naşte o întrebare serioasă, nu referitoare la problema în cauză, ci la valoarea atribuită părerii purtătorului ei de cuvânt şi întrucât în majoritatea cazurilor acea persoană trece drept specialist, adică este un om „care a îndeplinit în India o funcţie foarte importantă”, reiese că rezultatul unui scrutin are de cele mai multe ori culoarea greşelilor care par să se lege de acele „funcţii importante”. Dacă acest lucru este adevărat chiar când influenţa unui asemenea specialist nu se exercită decât de un membru al Parlamentului, îşi poate închipui oricine cât de mare poate fi predispoziţia de a judeca greşit, când influenţa se asociază cu încrederea regelui, care s-a lăsat convins să aşeze un astfel de specialist în fruntea Ministerului Coloniilor.

E un fenomen ciudat – provenit poate dintr-un fel de inerţie, în măsură să evite osteneala judecăţii proprii: ce uşor se acordă încredere persoanelor care ştiu să-şi creeze aparenţa unor cunoştinţe mai ample, când aceste cunoştinţe nu pot fi extrase decât din izvoare care nu sunt accesibile oricui. Cauza rezidă poate în faptul că amorul propriu e rănit mai puţin prin recunoaşterea unei asemenea superiorităţi, decât ar fi fost cazul dacă am fi putut face uz

şi noi de aceleaşi mijloace, căci atunci s-ar fi născut un fel de rivalitate. Deputatului îi vine mai uşor să abdice de la părerile proprii dacă e contestat de un om care poate fi considerat că judecă mai corect decât el însuşi, numai dacă o asemenea presupusă justeţe mai mare n-are nevoie să fie atribuită unei superiorităţi personale – a recunoaşte acest lucru, ar fi mai dificil – ci numai împrejurărilor deosebite în care s-a aflat un asemenea adversar.

Dar şi fără a mai vorbi de cei „care au îndeplinit asemenea *funcţii înalte* în India”, e într-adevăr ciudat că de multe ori se recunoaşte ca valabilă părerea unor oameni care nu posedă nimic din ceea ce ar putea justifica recunoaşterea, decât „amintirea şederii timp de mulţi ani prin locurile acelea”. Faptul e cu atât mai ciudat, cu cât persoanele în cauză pun mare preţ pe asemenea argumente, dar totuşi n-ar lua de bun tot ce le-ar îndruga, de pildă, despre economia statului olandez, oricare cetăţean care ar dovedi că a locuit patruzeci sau cincizeci de ani în Olanda. Există oameni care au petrecut aproape tot atâta timp în India Olandeză, fără să fi venit niciodată în contact, nici cu populaţia, nici cu cârmuitorii indigeni. E trist că, foarte des, Consiliul Indiei este alcătuit în întregime sau în mare parte din astfel de oameni, ba chiar că s-au găsit mijloace de a-l face pe rege să iscălească numiri în funcţia de guvernator general, a unor persoane care fac parte din această categorie de specialişti.

Când am spus că în presupusa capacitate a unui guvernator general numit recent se include părerea că e un geniu, nu am urmărit câtuşi de puţin să preconizez numirea unor genii. În afară de obiecţiunea care s-ar putea formula, că o funcţie atât de importantă ar rămâne permanent neocupată, mai pledează şi alt motiv împotrivă. Un geniu nu ar putea lucra în subordinea Ministerului Coloniilor şi deci ar fi inutilizabil ca guvernator general, cum sunt de fapt geniile în general.

Ar fi poate de dorit ca deficienţele principale, indicate de mine sub forma evoluţiei unei boli, să atragă atenţia celor chemaţi să aleagă un nou guvernator general. Presupunând

că toate persoanele luate în considerare în acest scop sunt cinstite şi în posesia unei capacităţi intelectuale care le vor pune, în oarecare măsură, în situaţia de a învăţa ceea ce trebuie să ştie, socot că problema principală e că s-ar putea aştepta din partea lor, cu oarecare încredere întemeiată, să evite îngâmfarea arogantă de la începutul şi mai ales somnolenţa apatică din ultimii ani ai cârmuirii lor. Am mai arătat că, în îndeplinirea anevoioasei sale îndatoriri, Havelaar credea că se poate sprijini pe ajutorul guvernatorului general şi am adăugat „că această părere era naivă". Guvernatorul general îşi aştepta succesorul; odihna în Olanda era aproape!

Vom vedea ce necazuri a pricinuit această tendinţa spre somn provinciei Lebak, lui Havelaar şi javanezului Saidjah, a cărui poveste monotonă – una dintre foarte multe! – o încep acum.

Da, va fi monotonă! Monotonă ca povestea activităţii furnicii care trebuie să contribuie şi ea la rezervele pentru iarnă, târând de-ale gurii spre muşuroiul – pentru ea un munte – de pe drumul spre hambar. Din când în când cade înapoi cu povara ei, pentru a încerca din nou să-şi proptească picioruşele pe pietricica de colo, de sus, pe stânca aceea, care încununează muntele. Dar între ea şi pisc e o prăpastie care trebuie ocolită, un abis pe care nu l-ar umple o mie de furnici, în acest scop, micuţa insectă, căreia abia îi ajung puterile ca să-şi ducă povara târâş pe teren plan, o povară de multe ori mai grea decât propriul ei trup, e nevoită s-o urce sus şi să se ţină pe picioare, pe un sol mişcător. Trebuie să-şi păstreze echilibrul când se ridică în sus, cu povara între lăbuţele ei din faţă. Trebuie s-o salte pieziş, ca s-o facă să cadă înapoi în punctul ieşit în afară de pe peretele stâncii. Şovăie, se clatină, se sperie, se prăbuşeşte, încearcă să se ţină de trunchiul de copac pe jumătate dezrădăcinat, care-şi ţine vârful aplecat spre adânc – un fir de iarbă! – greşeşte punctul de sprijin căutat: copacul se balansează în direcţie contrară, firul de iarbă cedează sub călcătura furnicii, vai! salahorul cade în

prăpastie cu povară cu tot. Apoi stă locului o clipă, numai o secundă, care e lungă în viaţa unei furnici. O fi ameţit-o căzătura? Sau recunoaşte întristată că atâta încordare a fost în zadar? Dar nu-şi pierde curajul. Îşi apucă iar povara şi şi-o târăşte iar în sus, pentru ca să se prăbuşească numaidecât în adânc, încă o dată... şi încă o dată...

La fel de monotonă e şi povestirea mea. Dar n-am să vorbesc despre furnici, a căror bucurie sau suferinţă, din cauza grosolăniei simţurilor omului, scapă percepţiei noastre. Am să povestesc despre oameni, despre fiinţe care se comportă la fel cu noi. E adevărat, cine fuge de emoţii şi vrea să scape de sentimentul obositor al milei, are să spună că oamenii aceia sunt galbeni, sau măslinii, mulţi îi numesc negri, şi că pentru asemenea oameni deosebirea de culoare este un motiv destul de puternic pentru ca să-şi întoarcă privirea şi să nu vadă atâta îndurerare, sau cel puţin, dacă totuşi o privesc, s-o privească fără să se înduioşeze.

Povestea mea se adresează deci numai celor care sunt în stare să ajungă la penibila convingere că sub epiderma aceea întunecată bat inimi şi că cel căruia cerul i-a dat, ca o binecuvântare, piele albă, împreună cu anexele ei: civilizaţie, generozitate, cunoaşterea comerţului şi a lui Dumnezeu, virtute, şi-ar putea folosi însuşirile de om slab în alt chip decât în felul în care i-au tratat până acum pe cei mai puţin binecuvântaţi în ceea ce priveşte culoarea pielei şi superioritatea sufletească.

Încrederea mea, că aveţi să-i compătimiţi pe javanezi, nu merge însă atât de departe, încât, atunci când descriu cum se fură ultimul bivol din *kendang*[270], ziua, fără frică, sub oblăduirea autorităţii Olandei, când las ca vita luată şi dusă să fie urmată de stăpânul ei şi de copiii lui care plâng, când îl pun să se aşeze pe scara casei jeluitorului, mut şi năuc şi copleşit de durere, când pun să fie izgonit de acolo, acoperit de dispreţ, batjocură şi înjurături, sub ameninţarea biciului sau a *carcanului*[271], vezi, atunci nu vă pretind – nici

[270] Ocol (n. ed. ol).
[271] Veche unealtă de tortură, în care prizonierului i se prindea picioarele sau mâinile (n. ed. ol.).

nu aştept din partea voastră, olandezilor! – să fiţi mişcaţi de aceste lucruri în aceeaşi măsură ca atunci când aş fi zugrăvit soarta unui ţăran olandez, căruia i s-a luat vaca. Nu cer să adăugaţi nicio lacrimă la lacrimile care curg pe nişte feţe atât de întunecate, nici nu cer să fiţi cuprinşi de o nobilă mânie când am să vorbesc despre deznădejdea celor jefuiţi. La fel de puţin mă aştept să vă răsculaţi şi, ţinând cartea mea în mână, să vă duceţi la rege şi să spuneţi: „Iată, o, rege, ce se petrece în împărăţia ta, în frumoasa ta împărăţie Insulinda!”

Nu, nu, nu, nu mă aştept la nimic din toate acestea! Prea multă suferinţă în apropiere pune stăpânire pe simţirea voastră, ca să vă mai lase liberă şi un pic de simţire pentru ceea ce se află atât de departe! Nu vă sunt toţi nervii încordaţi din pricina modului îngrozitor în care s-a făcut alegerea unui nou membru al Camerei? Inima voastră sfâşiată, izbită de valuri, nu pluteşte între meritele cu faimă mondială ale nulităţii A şi cele ale neisprăvitului B? Şi de lacrimile voastre preţioase n-aveţi nevoie oare pentru lucruri mai serioase decât...? Dar ce rost are să mai vorbesc? N-a fost ieri acalmie la bursă, iar cursul cafelei n-avea tendinţă de coborâre?

— Ci nu-i mai scrie tăticului matale asemenea aiureli, Stern! – i-am spus. Poate că i-am spus-o cam cu foc, pentru că nu pot să sufăr neadevărurile. Acesta a fost întotdeauna un principiu nestrămutat al meu. În seara aceea i-am scris numaidecât bătrânului Stern să-şi urgenteze comenzile şi mai ales să se ferească de informări greşite, deoarece cafeaua stă foarte bine.

Cititorul îşi dă seama ce am îndurat iarăşi, când am ascultat aceste ultime capitole. Am găsit în camera copiilor un joc solitar[272], pe care îl iau de-acum înainte cu mine la reuniune.

N-am avut eu dreptate când am spus că Sjaalman i-a

[272] Un fel de joc pentru un singur jucător. Solitarul are 32 locuri, dar numai 31 piese, care, prin mutări consecutive, trebuie aduse într-o anumită poziţie.

înnebunit pe toţi cu pachetul lui? În toată scriptologia asta a lui Stern – şi Frits pune şi el mâna, asta-i sigur! – cum să recunoşti nişte tineri care au fost crescuţi într-o casă de oameni cumsecade? Ce sunt ieşirile astea smintite împotriva unei boli, care se manifestă prin dorinţa de a avea o casă la ţară? Face aluzie la mine? Să nu mă duc la Driebergen, când Frits are să fie mijlocitor? Şi să vorbească de simptome stomacale în societatea unor doamne şi a unor fete! E un principiu nestrămutat al meu, să-mi ţin întotdeauna firea – deoarece socot că e de folos în afaceri – dar trebuie să recunosc că adeseori mi-a venit foarte greu să rămân calm, auzind neroziile pe care le citeşte Stern. Ce-o fi vrând? Care va fi sfârşitul? Când vine odată şi-odată ceva serios? Ce-mi pasă mie dacă Havelaar îşi ţine grădina curată sau dacă. oamenii intră la el prin faţă sau prin dos? La „Busselinck & Waterman” se intră printr-un gang îngust, pe lângă o magazie de ulei, unde e întotdeauna o murdărie grozavă. Şi-apoi, toată vorbăria aia despre bivoli! La ce au nevoie de bivoli, negrii ăia? Eu n-am avut niciodată un bivol şt totuşi sunt mulţumit. Exista oameni, care veşnic se plâng. Iar cât despre înjurăturile la adresa muncii forţate se vede cât de colo că n-a auzit predica părintelui Wawelaar, altfel ar şti ce folositoare e munca aceasta întru slava împărăţiei lui Dumnezeu. Ce-i drept, Stern e luteran.

O, desigur, dacă aş fi putut bănui cum are să scrie cartea, atât de importantă pentru toţi mijlocitorii de cafea – şi pentru alţii – aş fi scris-o singur. Dar e sprijinit de Rosemeyeri, care lucrează în zahăr; asta îi dă nas. Am spus-o verde – pentru că sunt sincer în astfel de chestii – că de povestea lui Saidjah ne-am fi putut lipsi, dar atunci a început deodată Louise Rosemeyer să mă combată. Pare-se că Stern i-a spus că în povestea aceea e vorba de dragoste şi fetele se înnebunesc după astfel de lucruri. Eu însă nu m-aş fi lăsat băgat în sperieţi de treaba asta, dacă Rosemeyerii nu mi-ar fi spus că ar dori să lege cunoştinţă cu tatăl lui Stern. Asta, fireşte, ca să ajungă prin tată la unchi, care lucrează în zahăr. Aşa că dacă ţin prea vârtos parte bunului simţ împotriva tânărului Stern, ar putea să

pară că vreau să-i îndepărtez de el, ceea ce nu e câtuşi de puţin cazul, pentru că ei lucrează în zahăr.

Nu înţeleg de fel ce urmăreşte Stern cu mâzgăleala lui. Există oricând oameni nemulţumiţi, aşa că îi şade frumos, lui, care se bucură de atâtea lucruri bune în Olanda – săptămâna trecută nevastă-mea i-a făcut ceai de muşeţel – să înjure guvernul? Vrea să provoace în felul acesta nemulţumirea generală? Vrea să devină el guvernator general? E destul de înfumurat pentru asta, adică, vreau să spun: ca *să vrea.* L-am întrebat alaltăieri dacă vrea şi i-am adăugat, fără înconjur, că olandeza lui mai e încă plină de lipsuri. „O, asta nu-i o greutate, mi-a răspuns el. Se pare că foarte rar e trimis acolo un guvernator general care să înţeleagă limba ţării.” Ce să mă fac cu un asemenea încrezut? Nu are nici cel mai mic respect pentru experienţa mea. Când i-am spus săptămâna trecută că de şaptesprezece ani sunt mijlocitor şi că merg la bursă de douăzeci de ani, i-a numit pe „Busselinck & Waterman”, care sunt de optsprezece ani intermediari şi care, mi-a spus el, „au deci, cu un an mai multă experienţă”. Mi-a dat peste nas, dar trebuie să spun, pentru că îmi place adevărul, că „Busselinck & Waterman” nu prea se pricep la afaceri şi că sunt nişte cârpaci.

Maria nu ştie nici ea unde-i e capul. Închipuie-ţi că săptămâna trecută – era rândul ei să citească din *Scriptură* la dejun, şi ajunsesem tocmai la povestea lui Lot – a tăcut deodată şi n-a vrut să mai citească. Soţia mea, care ţine la fel de mult ca şi mine la religie, a încercat să-i bage în cap, cu duhul blândeţii, să fie ascultătoare, pentru că unei fete cuminţi nu-i şade frumos să fie atât de încăpăţânată. Dar degeaba! Atunci a trebuit s-o cert eu, ca tată, cu toată asprimea, pentru că prin încăpăţânarea ei a stricat atmosfera înălţătoare a dejunului, ceea ce influenţează întotdeauna în rău tot restul zilei. Dar nu era nimic de făcut. Maria a mers până acolo încât a spus că preferă să fie ucisă decât să citească mai departe. I-am dat ca pedeapsă trei zile de arest în cameră, numai cu pâine şi cafea, şi sper că asta are să-i facă bine. Pentru ca în acelaşi timp pedeapsa

să ducă şi la o îndreptare morală, am pus-o să copieze de zece ori capitolul pe care n-a vrut să-l citească. Am recurs la această măsură aspră mai ales deoarece am băgat de seamă că în ultima vreme i-au intrat în cap nişte idei – dacă-s de la Stern, nu ştiu – nişte idei, care mi se par primejdioase pentru morală, iar la morală nevastă-mea şi cu mine ţinem deosebit de mult. Am auzit-o, printre altele, cum cânta o şansonetă franţuzească, – a lui Béranger, cred. În şansonetă, autorul deplânge soarta unei biete cerşetoare bătrâne, care în tinereţe cântase la un teatru, iar ieri a venit la dejun fără corset – adică Maria, nu cerşetoarea – ceea ce nu şade frumos.

Şi mai trebuie să recunosc că Frits a adus prea puţine lucruri bune de la biserică. Fusesem destul de mulţumit că stătuse liniştit în timpul slujbei. Nu se clintise şi nu-şi luase ochii de la amvon, dar mai târziu am aflat că Betsy Rosemeyer era în baptisteriu. Nu i-am spus nimic despre asta, pentru că nu trebuie să fim prea aspri cu tinerii, iar Rosemeyerii sunt o casă de oameni cumsecade. Fetei lor mai mari, cea măritată după Bruggeman, care lucrează în articole de drogherie, i-au dat o zestre frumuşică. Prin urmare, cred că ceva asemănător l-ar face pe Frits să nu se ducă în Westermarkt, ceea ce ar fi o mare mulţumire pentru mine, deoarece ţin mult la morală.

Dar asta nu mă împiedică să mă scandalizez când îl văd pe Frits că-şi înăspreşte inima, întocmai ca Faraon, care era mai puţin vinovat ca el, pentru că nu avea un tată ca să-i arate în permanenţă drumul cel drept, căci despre Faraon-bătrânul *Scriptura* nu spune nimic. Părintele Wawelaar se plânge de înfumurarea de care dă dovadă la ora de catehizare, adică Frits, nu Faraon. Băiatul pare să-şi fi însuşit de la o vreme – tot din pachetul lui Sjaalman! – un fel de a vorbi obraznic, care îl scoate din sărite pe blândul Wawelaar. În loc să ia de bun ce spune *Scriptura* – aşa cum s-ar fi cuvenit, pentru că însăşi *Scriptura* spune că omul trebuie să creadă –, Frits pune fel şi fel de întrebări: „Ce lumină a fost când încă nu exista soarele? Melchisedek era drept-credincios? Ce s-ar fi întâmplat dacă Eva n-ar fi

muşcat din măr? Frăţiorul meu e blestemat, pentru că a murit înainte de botez? Unde era poliţia, când Petru i-a lăsat pe Ananie şi pe Salira să moară? Iisus purta ciorapi, iar pe cap avea turban? Cât de sus s-a înălţat până să ajungă la limita atmosferei, iar după aceea încotro a luat-o? De ce a fost obraznic cu maică-sa, când aceasta a venit după el? S-a făcut vreun proces pentru plata porcilor goniţi în apă? La ce foloseau porcii într-o ţară, în care carnea de porc era oprită? Ce s-a făcut cu moştenirile lăsate de oamenii care s-au sculat din morţi? De ce a fost nevoit Ezechiel să mănânce murdării? De ce a fost mântuită omenirea abia după patru mii de ani de la facerea lumii? De ce îngăduie Dumnezeu ca mulţi oameni să refuze această mântuire? De ce are putere Diavolul, dacă Christos l-a învins? Constantin cel Mare n-a fost un criminal ordinar? Cum se face că multe secole, după Christos, n-au fost atât de civilizate ca secolul lui August? De ce ne încuiem casele, într-o ţară care e creştină şi în care, deci, nu există hoţi? De ce a fost David un om pe placul lui Dumnezeu? De ce au putut izraeliţii să ia cu ei aur şi argint, care era al egiptenilor? De ce a fost Iisus un fiu al lui David, iar Josif, care se trăgea din David, nu era tatăl lui? De unde ştim noi că Dumnezeu e mare, dacă nu-l vedem? Iudita a fost o femeie cumsecade? De unde a luat Noe o pereche de urşi albi pentru corabie? De unde veneau oamenii care n-au vrut să-l omoare pe Cain? Ce se întâmplă dacă doi credincioşi se roagă unul împotriva altuia?”

Şi aşa mai departe! Îţi dai seama că Wawelaar, pătruns de dragostea de *Adevăr,* care este însăşi *Viaţa,* a fost cuprins de întristare auzind asemenea întrebări interzise. E mişcător să-l vezi pe omul acesta onorabil, care bea deseori cafea la noi, cum încearcă să influenţeze simţirea lui Frits. Dar netrebnicul acela are uneori întrebări noi, gata pregătite, care dovedesc cât este de recalcitrant... Toate astea, din pricina afurisitului da pachet al lui Sjaalman! Cu lacrimi de durere pe obraji, zelosul slujitor al *Evangheliei* încearcă să-l îndemne să-şi întoarcă privirea de la înţelepciunea după mintea omului, ca să fie iniţiat în tainele

înţelepciunii lui Dumnezeu. Cu blândeţe şi cu duioşie îl imploră să nu azvârle pâinea vieţii veşnice şi deci, astfel făcând, să nu cadă în ghearele *Satanei,* care sălăşluieşte, împreună cu îngerii lui, în focul menit lui pentru veşnicie.

— O! a zis el ieri (adică Wawelaar, nu Satana!), o! tinere prieten, ci deschide-ţi ochii şi urechile şi auzi şi vezi ce-ţi dă Domnul de văzut şi de auzit prin gura mea. Ia seama la mărturiile sfinţilor care au murit pentru dreapta credinţă! Vezi-l pe Ştefan[273], cum se prăbuşeşte sub bolovanii care îl zdrobesc! Uite, privirea lui mai e încă îndreptată înspre cer, iar limba lui mai cântă psalmi...

— Eu aş fi pus mâna pe bolovani şi aş fi azvârlit şi eu în ei! a replicat Frits.

Cititorule, ce să mă fac cu băiatul ăsta?

După o clipă, Wawelaar a început din nou, pentru că e un slujitor zelos şi nu se opreşte din lucru.

— O! a zis el. O! tinere prietene, ci deschide-ţi... – Introducerea a fost aceeaşi ca mai înainte. – Dar, a continuat el, poţi oare să rămâi nepăsător dacă stai să te gândeşti ce are să se întâmple cu dumneata, când ai să fii pus odată şi odată printre ţapii din stânga?...

Aici secătura a pufnit în râs – adică Frits, nu popa – şi a început şi Maria să râdă. Ba chiar am avut impresia că se strecurase pe obrazul soţiei mele ceva ce semăna a zâmbet. Dar numaidecât i-am sărit în ajutor lui Wawelaar: l-am pedepsit pe Frits cu o amendă pe care s-o plătească, din puşculiţa lui, Asociaţiei misionarilor.

Vai, cititorule, toate acestea mă mişcă adânc. Şi când e vorba de atâta suferinţă, cum se poate amuza cineva ascultând basme cu bivoli şi cu javanezi? Ce e un bivol, în comparaţie cu mântuirea lui Frits? Ce-mi pasă mie de treburile oamenilor de departe, dacă sunt nevoit să mă tem că Frits, din pricina necredinţei lui, are să-mi încurce mie treburile şi că n-are să ajungă niciodată un mijlocitor priceput? Căci Wawelaar a spus el însuşi că Dumnezeu rânduieşte lucrurile în aşa fel, încât dreapta credinţă să ducă la bogăţie.

---

[273] Martir al creştinismului (sec. I, e.n.); a fost lapidat (n. ed. ol.).

— Ia priveşte, a zis el, nu e multă bogăţie în Olanda? Datorită credinţei. În Franţa nu sunt uneori omoruri şi crime? Pentru că acolo locuitorii sunt catolici. Nu sunt săraci javanezii? Pentru că sunt păgâni. Cu cât mai mult o să aibă olandezii de-a face cu javanezii, cu atât mai multă bogăţie o să vină încoace şi cu atât mai multă sărăcie, acolo. Asta e vrerea Domnului!

Mă uimeşte pătrunderea lui Wawelaar în afaceri. Adevărul e că eu, care urmez strict religia, îmi văd afacerile că prosperează an de an, iar „Busselinck & Waterman", care nu ascultă de porunca Domnului, au să rămână nişte pârliţi toată viaţa. Chiar şi Rosemeyerii, care lucrează în zahăr şi ţin o servitoare catolică, au fost nevoiţi de curând să primească 27% din masa[274] unui evreu falit. Cu cât cuget mai mult, cu atât adâncesc mai mult căile de nepătruns ale Domnului. Nu de mult s-a dovedit că s-au câştigat iar treizeci de milioane netto din vânzarea produselor livrate de păgâni, fără să se fi pus la socoteală cât am câştigat eu şi mulţi alţii care trăiesc de pe urma acestor afaceri. Nu e ca şi cum Domnul ar spune: „Na-vă treizeci de milioane ca răsplată a credinţei voastre"? Nu e vădit că mâna lui Dumnezeu îl pune pe cel rău să muncească, pentru ca să-l cruţe pe cel drept? Nu e un îndemn pentru a merge mai departe pe drumul cel bun? Pentru a face ca acolo să se producă mult, iar aici să se întărească dreapta credinţă? Nu se spune de aceea: „Rugaţi-vă şi munciţi", pentru ca *noi* să ne rugăm, iar munca s-o lăsăm pe seama gloatei de negri, care nu ştiu nici *Tatăl nostru?*

Vai, câtă dreptate are Wawelaar, când spune că jugul lui Dumnezeu e blând! Ce uşoară devine povara celui ce crede! Eu abia am împlinit patruzeci de ani şi dacă aş vrea aş putea să mă retrag să mă duc la Driebergen – şi vezi cum se petrec lucrurile cu alţii, care l-au părăsit pe Dumnezeu? Ieri l-am văzut pe Sjaalman cu nevastă-sa şi cu băieţaşul: arătau ca nişte năluci. El e palid ca moartea, are ochii ieşiţi în afară şi obrajii supţi. Umblă încovoiat, cu toate ca e mai tânăr ca mine. Ea, tot aşa, era îmbrăcată foarte

[274] Activul unui falit (n. ed. ol.).

sărăcăcios şi părea iarăşi plânsă. De, eu am băgat de seamă din capul locului că e nemulţumită din fire, pentru că eu n-am nevoie să văd un om decât o dată, ca să-l cunosc. Asta vine din experienţă. Avea pe ea o pelerinuţă de mătase neagră, deşi era destul de frig. De crinolină, nici pomeneală. Rochia subţire îi atârna mototolită în jurul genunchilor şi avea marginile zdrenţuite. El nu mai purta şalul şi era îmbrăcat de vară. Totuşi, pare că mai păstrează un fel de mândrie, căci i-a dat ceva unei femei sărmane, care stătea pe ecluză – Frits zice pod, dar unui lucru făcut din piatră şi care nu basculează, eu îi zic ecluză. Ei bine, cine are atât de puţin, păcătuieşte dacă mai dă şi altuia. Afară de asta, eu nu dau niciodată de pomană pe stradă, ăsta-i un principiu al meu, pentru că, de câte ori văd oameni foarte săraci, spun „cine ştie dacă nu e chiar vina lor” şi nu vreau să încurajez răul. Duminica dau de două ori: o dată pentru săraci şi o dată pentru biserică. Aşa se cuvine! Nu ştiu dacă Sjaalman m-a văzut, dar am trecut repede pe lângă el şi m-am tot uitat în sus şi m-am gândit la dreptatea lui Dumnezeu, care nu l-ar fi lăsat să umble aşa, fără palton, dacă omul şi-ar fi văzut de treabă şi n-ar fi fost leneş, încrezut şi bolnăvicios.

Cât despre cartea mea, trebuie într-adevăr să cer iertare cititorului pentru chipul de neiertat în care abuzează Stern de contractul nostru. Ca să spun drept, mă cam pune pe gânduri viitoarea reuniune de seară şi povestea de dragoste a numitului Saidjah. Cititorul ştie din capitolele anterioare ce idei sănătoase am eu despre dragoste... Să-şi amintească numai de felul în care am judecat escapada aceea spre Gange. Că fetelor li se par nostime asemenea lucruri, înţeleg foarte bine, dar nu-mi explic de ce unii oameni în toată firea ascultă fără silă astfel de nerozii. Sunt sigur că la viitoarea reuniune am să găsesc trioletul[275] partidei mele de solitar.

Am să încerc să nu aud nimic despre Saidjah şi sper să se însoare curând, dacă el e eroul poveştii de dragoste. Stern

---

[275] *Triolet* – probabil mutare triplă circulară, după care şi penultima piesă poate fi mutată, ultima venind în mijloc (n. ed. ol.).

ne-a prevenit că povestea are să fie monotonă. E frumos din partea lui. Mai târziu, când are să înceapă altceva, am să ascult. Dar critica la adresa cârmuirii mă plictiseşte aproape la tel ca poveştile de dragoste.

Din toate acestea se vede limpede că Stern e încă tânăr şi n-are destulă experienţă. Pentru a judeca lucrurile bine, trebuie să vezi totul de aproape. Când m-am însurat, am fost la Haga şi am vizitat, cu nevastă-mea, Mauritshuis. Acolo am venit în contact cu toate păturile societăţii, căci l-am văzut pe ministrul de finanţe cum trecea cu trăsura şi am cumpărat amândoi flanel pe Veenestraat – adică eu şi nevastă-mea – şi nicăieri n-am zărit nici cea mai mică urmă de nemulţumire faţă de guvern. Cucoana din prăvălie arăta sănătoasă şi mulţumită, iar când în 1848 unii au încercat să ne bage în cap că la Haga lucrurile nu sunt aşa cum ar trebui, mi-am spus la şedinţă părerea despre nemulţumire. Mi s-a dat crezare, pentru că toţi ştiau că vorbesc din experienţă. Tot aşa şi la înapoierea cu diligenţa, conductorul a suflat în goarnă „Fiţi veseli”, ceea ce n-ar fi făcut, dacă ar fi fost în ţară strâmbătate. Am fost cu ochii în patru la toate cele, aşa că am ştiut numaidecât ce trebuie să cred despre zarva din 1848.

Peste drum de noi locuieşte o cucoană, al cărei nepot ţine în Orient un *toko* – aşa i se spune acolo prăvăliei. Păi dacă toate ar merge aşa de rău cum spune Stern, ar şti şi ea câte ceva, dar se pare că femeia e foarte mulţumită de afaceri, căci n-o aud niciodată să se plângă. Dimpotrivă, zice că nepotu-său locuieşte acolo într-o casă la ţară, că e membru în consistoriul bisericesc şi că i-a trimis o tabacheră în formă de evantai, pe care a făcut-o chiar el din bambus. Toate acestea dovedesc limpede cât de neîntemeiată e tânguiala asta că India ar fi rău cârmuită. De aici se mai vede un lucru: că pentru un om care vrea să deschidă ochii, în ţara aceea mai e câte ceva de câştigat şi că numitul Sjaalman a fost şi acolo leneş, îngâmfat şi bolnăvicios, altminteri nu s-ar fi înapoiat acasă sărac lipit şi n-ar umbla pe aici fără palton. Dar nepotul cucoanei de peste drum de noi nu e singurul care a făcut avere în

Orient. La „Poloneză” văd mulţi cetăţeni care au fost acolo şi care sunt foarte bine îmbrăcaţi. Dar, se înţelege, trebuie să-ţi vezi de afaceri, şi acolo, la fel ca şi aici. În Java nu-i pică nimănui în gură pui gata fripţi: trebuie să munceşti! Cine nu vrea să muncească, a sărac şi rămâne sărac, bineînţeles.

Capitolul al şaptesprezecelea

Tatăl lui Saidjah avea un bivol, cu care îşi ara ogorul. Când căpetenia districtului Parang-Kudjang îi luă bivolul, tatăl lui Saidjah fu foarte abătut şi nu scoase niciun cuvânt, timp de multe zile, pentru că vremea aratului se apropia şi dacă nu lucra *sawah*-ul la timp, se putea întâmpla să treacă şi vremea semănatului. Iar cine nu seamănă, nu are de secerat *padi,* pe care să-l pună în *lombong*[276]-ul casei.

Pentru cititorii care cunosc ceva, dar Bantamul nu, trebuie să fac aici precizarea că în această rezidenţă există *proprietatea personală asupra pământului,* ceea ce nu e cazul în alte părţi.

Vasăzică, tatăl lui Saidjah era foarte amărât. Se temea că nevasta lui are să aibă nevoie de orez şi tot aşa şi Saidjah, care era încă un copil, şi la fel şi frăţiorii şi surioarele lui Saidjah.

Totodată, dacă ar fi rămas în urmă cu plata dărilor, căpetenia districtului l-ar fi reclamat vice-rezidentului. Căci legea pedepseşte neplata dărilor.

Atunci, tatăl lui Saidjah luă un *kris*[277], care îi rămăsese *pusaka*[278] de la tatăl lui. *Kris*-ul nu era cine ştie ce frumos, dar teaca avea paftale de argint, iar vârful tecii era o plăcuţă tot de argint. Vându acest *kris* unui chinez care locuia în capitală şi veni acasă cu douăzeci şi patru de florini. Cu banii aceştia îşi cumpără alt bivol.

Saidjah, care avea pe atunci vreo şapte ani, legă repede prietenie cu bivolul cel nou. Nu spun fără rost „prietenie”, căci e într-adevăr mişcător cum se ataşează *kerbo*[279]-ul javanez de băieţaşul care îl păzeşte şi îl îngrijeşte.

---

[276] Hambar (n. ed. ol.).
[277] Pumnal malaio-indonezian tipic, de formă curbată.
[278] Moştenire (n. ed. ol.).
[279] Bivol domestic indian (n. ed. ol.).

Puternicul animal îşi pleacă supus capul spre dreapta sau spre stânga sau în jos, după cum i-l apasă cu degetul copilul pe care îl cunoaşte, pe care îl înţelege, cu care a crescut.

O asemenea prietenie s-a priceput şi micul Saidjah să lege cu noul musafir, aşa încât glasul îmbolditor, de copil, al lui Saidjah, parcă dădea şi mai multă forţă grumazului puternic al voinicului animal, când acesta scormonea pământul argilos şi-şi însemna drumul cu brazde adânci. Bivolul se întorcea de bună voie când ajungea la capătul ogorului şi nu pierdea nicio palmă în lăţime când venea înapoi trăgând brazda următoare, care se afla întotdeauna alături de cea dinainte, ca şi cum *sawah*-ul ar fi fost o grădină, greblată de un uriaş.

Alături se aflau *sawah*-urile tatălui Adindei, adică ale tatălui copilei care urma să se mărite cu Saidjah. Dacă frăţiorii Adindei ajungeau la hatul dintre ogoarele lor, tocmai când se nimerea să fie şi Saidjah acolo cu plugul lui, îşi dădeau veseli bineţe şi-şi lăudau care mai de care puterea şi supunerea bivolilor lor. Dar eu cred că cel al lui Saidjah era mai bun, poate pentru că şi Saidjah se pricepea mai bine decât ceilalţi să-i vorbească. Se ştie că bivolii sunt foarte simţitori la vorba bună.

Saidjah împlinise nouă ani, iar Adinda şase, înainte ca acest bivol să-i fie luat tatălui lui Saidjah de către căpetenia districtului Parang-Kudjang.

Tatăl lui Saidjah, care era foarte sărac, îi vându acum unui chinez, pe optsprezece florini, două agrafe de argint, *pusaka* de la părinţii soţiei lui. Cu aceşti bani îşi cumpără un alt bivol.

Dar Saidjah era trist. Căci ştia de la frăţiorii Adindei că bivolul dinainte fusese mânat spre capitală. Îl întrebase pe tatăl lui dacă nu-l văzuse acolo, când se dusese să vândă agrafele. La această întrebare, tatăl lui Saidjah nu vroise să răspundă. De aceea, Saidjah se temea că bivolul lui fusese tăiat, ca şi ceilalţi bivoli pe care căpetenia districtului îi luase de la populaţie.

Saidjah plânse mult când se gândi la bietul bivol cu care

fusese prieten bun timp de doi ani. Multă vreme nici nu putu să mănânce, pentru că i se strâmta gâtul când înghiţea.

Să nu uităm ca Saidjah era un copil.

Bivolul cel nou îl cunoscu pe Saidjah şi luă repede, în inima copilului, locul predecesorului său. De fapt, prea repede. Căci, vai, simţămintele întipărite în inima omului se şterg foarte uşor, ca să facă loc altora. În sfârşit... Bivolul cel nou nu era la fel de puternic ca cel dinainte, iar jugul vechi îi venea prea larg pe grumaz... dar bietul animal era la fel de supus ca şi cel dinainte, care fusese tăiat. Acum, Saidjah, când se întâlnea cu frăţiorii Adindei, la hat, nu mai putea să se laude că bivolul lui e cel mai puternic, dar susţinea că niciun alt bivol nu-l întrece pe al lui în bună-voinţă. Şi dacă brazda nu era trasă la fel de drept ca înainte, sau dacă în urma plugului rămâneau bulgări de pământ nefărămiţaţi, mai dregea el însuşi, cu dragă inimă, cât putea, cu *patjol*[280]-ul. Şi apoi, niciun bivol nu avea un *user-useran*[281] ca al lui. Chiar şi *penghulu*[282] spusese că vede *ontong*[283] în linia vârtejurilor de păr de pe umerii bivolului.

O dată, pe câmp, Saidjah îi strigă bivolului să se grăbească, dar degeaba. Vita se opri locului. Saidjah, supărat de această încăpăţânate, atât de înverşunată şi mai ales atât de neobişnuită, nu se putu stăpâni şi trase o înjurătură. Strigă: *a. s.* Oricine a fost în India are să mă înţeleagă. Iar cine nu mă înţelege să fie mulţumit că-l scutesc de explicaţia unei expresii grosolane.

Nici Saidjah nu spusese vorbele acestea cu răutate: le spusese doar pentru că le auzise foarte des din gura altora, când erau nemulţumiţi de bivolii lor. Dar nu avusese nevoie să le rostească, pentru că tot nu ajutară la nimic: bivolul nu vroia să mai facă niciun pas. Dădea din cap, ca pentru a scăpa din jug... Se vedea cum îi iese aburul pe nări...

---

280 Unealtă agricolă.

281 Vârtejuri de păr pe umeri (n. ed. ol.).

282 Preotul satului (n. ed. ol.).

283 Noroc (n. ed. ol.).

Gâfâia, tremura, dârdâia... În ochii lui albaştri se citea frica, iar buza de sus şi-o trăsese spre nări, încât i se vedea gingia...

— Fugi, fugi! strigară deodată frăţiorii Adindei. Saidjah, fugi! Uite un tigru!

Toţi îşi dejugară bivolii, se urcară pe spinările lor late şi porniră în galop prin *sawah*-uri, peste *galangan*[284]-uri, prin glod, prin crâng şi prin pădure şi prin *allang-allang*[285], peste ţarini şi drumuri. Iar când intrară în satul Badur gâfâind şi năduşiţi, băgară de scamă că Saidjah nu era printre ei.

Pentru că atunci când Saidjah, după ce îşi dejugase bivolul şi se urcase pe el, ca şi ceilalţi, o săritură neaşteptată a animalului îl făcuse să-şi piardă echilibrul şi-l aruncase la pământ. Tigrul era foarte aproape...

Bivolul lui Saidjah, târât înainte de propriul său avânt, făcu vreo câteva sărituri în faţa locului unde micul său stăpân îşi aştepta moartea. Dar numai datorită elanului, nu voinţei, animalul trecuse dincolo de Saidjah. Pentru că de îndată ce-şi învinse inerţia – căci inerţiei i se supune orice materie, chiar după ce încetează cauza care a împins-o înainte sau a întors-o înapoi – bivolul îşi propti trupul greoi pe picioarele greoaie, stând ca un acoperiş deasupra copilului, şi-şi întoarse coarnele înspre tigru. Tigrul sări, dar sări pentru ultima oară. Bivolul îl prinse în coarne şi îşi pierdu numai un pic de carne, pe care tigrul i-o smulsese de pe gât. Agresorul zăcea la pământ, cu pântecul sfâşiat, iar Saidjah era salvat. Într-adevăr, bivolul avea *onton* în *user-useran!*

Când acest bivol îi fu luat tatălui lui Saidjah şi tăiat...

Ţi-am spus, cititorule, că povestea mea e monotonă... Când acest bivol fu tăiat, Saidjah număra doisprezece ani, iar Adinda ţesea *sarong*-uri şi le *batika*[286] frumos cu minunate *kapala*[287]. Începuse să-şi aştearnă gândurile în

[284] Zăgazuri mici şi înguste (n. ed. ol.).

[285] Iarbă înaltă (n. ed. ol.).

[286] Le colora. Din cuvântul indonezian *batik,* autorul creează verbul *a batika* = a colora, a vopsi (prin turnarea culorii cu ibricul).

[287] Marginea sarongului, împodobită cu un chenar lat pictat.

linia urmată de ibricelul ei cu vopsea şi-şi desena tristeţea pe ţesătură, pentru că îl văzuse pe Saidjah foarte amărât.

Tatăl lui Saidjah era şi el foarte abătut, dar mama lui mai mult ca toţi. Ea îi vindecase rana de la gât credinciosului animal, care adusese copilul acasă nevătămat, după ce crezuseră, în urma ştirilor auzite de la frăţiorii Adindei, că-l răpise tigrul. Adeseori, cercetând rana aceea, se gândise cât de adânc ar fi intrat gheara în trupul moale al copilului ei, dacă pătrunsese atâta în muşchii tari ai bivolului. De fiecare dată, când punea pe rană buruieni de leac proaspete, îl mângâia pe bivol şi-i spunea câteva cuvinte prietenoase, pentru ca inimosul animal să afle cât de recunoscătoare e o mamă! Mai târziu, mama lui Saidjah nădăjdui că bivolul înţelegea şi deci înţelesese şi plânsul ei când îi fusese luat ca să fie dus la tăiere, semn că-şi dăduse seama că nu mama lui Saidjah îl trimisese la moarte.

La câtăva vreme după aceea, tatăl lui Saidjah fugi din ţară. Se temea foarte tare de pedeapsa pentru neplata dărilor şi nu mai avea nicio *pusaka* din care să-şi cumpere alt bivol, deoarece părinţii lui locuiseră toată viaţa în Parang-Kudjang şi deci nu-i lăsaseră mare lucru. Părinţii soţiei lui locuiseră şi ei toată viaţa în acelaşi district. După pierderea ultimului bivol se mai ţinuse câţiva ani muncind cu vite de plug închiriate. Dar munca în felul acesta e foarte lipsită de spor şi în primul rând tristă pentru cel care a avut bivolii lui. Mama lui Saidjah muri de inimă rea. Atunci tatăl lui, într-o clipă de descurajare, îşi luă tălpăşiţa din Lebak şi din Bantam, ca să caute de lucru în provincia Buitenzorg. Fu osândit la biciuire, pentru că plecase din Lebak fără paşaport şi fu adus de poliţie înapoi la Badur. Aici fu aruncat în închisoare, pentru că era socotit nebun – ceea ce n-ar fi fost chiar de mirare – şi pentru că autorităţile se temeau ca, într-o clipă de *matah-glap*[288], să nu facă *amok*[289], sau să nu săvârşească alte nesocotinţe. Dar nu stătu mult timp închis, căci muri curând după aceea.

Ce s-au făcut frăţiorii şi surioarele lui Saidjah, nu ştiu.

[288] Tulburare mintală (n. ed. ol.).
[289] Crimă.

Căsuţa în care locuiau la Badur rămase câtva timp goală şi căzu repede în paragină, deoarece era clădită numai din bambus şi învelită cu *atap*[290]. Un pumn de praf şi de gunoi acoperea locul în care nişte oameni suferiseră mult. Sunt multe asemenea locuri în Lebak.

Saidjah împlinise cincisprezece ani când tatăl lui se mută în Buitenzorg. Nu-şi însoţise tatăl, pentru că în mintea lui clocea planuri mai mari. I se spusese ca la Batavia sunt mulţi domni care merg în *bendi*[291]-uri şi că deci ar putea să găsească o slujbă ca fecior la *bendi.* Pentru slujba aceasta se aleg de obicei tineri încă nedezvoltaţi, ca să nu strice echilibrul vehiculului pe două roţi prin prea multă greutate la spate. I se dăduseră asigurări că dacă avea să se poarte bine, putea să câştige bani frumoşi într-o asemenea slujbă. Poate chiar că ar fi putut să pună deoparte în trei ani destui bani ca să cumpere cu ei doi bivoli. Perspectiva asta îi surâse. Cu pas semeţ, ca al unui om care are lucruri mari în cap, intră, după plecarea tatălui său, la Adinda şi îi aduse la cunoştinţă ce are de gând.

— Ia gândeşte-te, zise el, când mă întorc o să fim destul de mari ca să ne căsătorim şi o să avem doi bivoli!

— Ce bine, Saidjah! Cu dragă inimă am să mă mărit cu tine când te întorci. Am să torc, am să ţes *sarong*-uri şi *sledang*-uri, am să le *batik*-ez şi am să fiu foarte harnică până atunci.

— O, te cred, Adinda! Dar... dacă te găsesc măritată?

— Saidjah, tu ştii doar că n-am să mă mărit cu nimeni. Tata m-a făgăduit tatălui tău.

— Dar tu?

— Am să mă mărit cu tine, fii sigur de asta!

— Când mă întorc, am să strig de departe...

— Cine să te audă, dacă în sat o să batem orezul?

— Aşa e. Dar, Adinda... A, da, aşa e mai bine: aşteaptă-mă lângă crângul de *djati,* sub *ketapan*[292]-ul acela, unde mi-ai dat o *melatti.*

---

[290] Frunze de palmier (n. ed. ol.).

[291] Trăsurică uşoară, cu două roţi (n. ed. ol.).

[292] *Djati* şi *ketapan* – specii de arbori.

— Dar, Saidjah, de unde am să ştiu când trebuie să mă duc să te aştept lângă *ketapan?*

Saidjah rămase pe gânduri o clipă, apoi zise:

— Numără lunile noi. Am să lipsesc de trei ori câte douăsprezece luni noi... Luna asta nu se socoteşte. Uite, Adinda: fă câte o crestătură pe butucul tău de orez[293] la fiecare lună nouă. După ce vei fi făcut de trei ori câte douăsprezece crestături, în ziua următoare am să sosesc sub *ketapan.* Îmi făgăduieşti să fii acolo?

— Da, Saidjah! Am să fiu sub *ketapan,* lângă crângul de *djati,* când te vei întoarce...

Saidjah îşi rupse atunci o fâşie din basmaua lui albastră, care era foarte roasă, şi-i dădu Adindei bucăţica de pânză, ca s-o păstreze ca zălog. Şi apoi plecă de lângă ea şi din Badur.

Merse multe zile. Trecu de Rangkas-Betung, care încă nu era capitala provinciei Lebak, şi de Warung-Gunung, unde locuia pe atunci vice-rezidentul, iar în ziua următoare văzu Pandeglangul, care e aşezat ca într-o grădină. După încă o zi ajunse la Serang şi fu uimit de strălucirea acelui oraş mare, cu multe case, clădite din piatră şi învelite cu ţiglă roşie. Saidjah nu văzuse încă niciodată asemenea case. Rămase acolo o zi, pentru că era obosit, iar noaptea, pe răcoare, porni mai departe şi ajunse la Tangherang a doua zi, înainte ca umbra să-i fi coborât până la buze, cu toate că purta *tudung*[294]-ul cel mare, pe care i-l lăsase tatăl lui.

La Tangherang se scăldă în râu, lângă locul de traversare, şi se odihni în casa unui cunoscut al tatălui lui, care-i arătă cum se împletesc pălării de paie, la fel cu cele sosite din Manila. Rămase acolo o zi ca să înveţe, deoarece se gândea că ar putea mai târziu să câştige ceva bani cu meseria aceasta, dacă n-ar izbuti să facă treabă la Batavia. În ziua următoare, către seară, după ce aerul se răcori, îi mulţumi din suflet gazdei şi porni mai departe. Când se făcu întuneric de-a binelea, aşa ca nimeni să nu-l vadă,

[293] Copaie de lemn, grea, în care se bate orezul pentru a-l decortica (n. ed. ol.).
[294] Un fel de pălărie (n. ed. ol.).

scoase frunza în care păstra floarea *melatti,* primită de la Adinda sub copacul *ketapan.* Se întristase, la gândul că n-are s-o vadă atâta amar de vreme. În prima zi şi chiar şi în a doua, nu simţise prea tare cât e de singur, pentru că era cu totul ameţit de ideea măreaţă că are să câştige bani destui ca să cumpere doi bivoli, ştiind că taică-său nu avusese niciodată mai mult decât unul, iar gândurile lui se îndreptau prea mult spre clipa revederii cu Adinda, ca să lase loc tristeţii pricinuite de despărţire. La această despărţire, fusese plin de speranţă fierbinte, aşa că, în mintea lui, despărţirea se lega de ideea că, până la urmă, se vor revedea sub *ketapan.* Perspectiva revederii avea atât de mare însemnătate în inima lui, încât la plecarea din Badur, trecând pe lângă copac, simţi un fel de bucurie, de parcă ar fi fost gata scurse cele treizeci şi şase de luni noi care îl despărţeau de clipa aceea. I se părea că n-are decât să facă stânga împrejur, ca şi cum s-ar fi întors din călătorie, ca s-o vadă pe Adinda cum îl aşteaptă sub copac.

Dar cu cât se depărta mai mult de Badur şi cu cât îşi dădea seama mai bine ce îngrozitor de mult durează o zi, cu atât începură să i se pară mai lungi cele treizeci şi şase de luni noi care îi stăteau în faţă. În sufletul lui avea ceva, care îl făcea să-şi continue drumul mai încet. Mâhnirea îi paraliza genunchii. Chiar dacă simţământul care îl cuprinsese nu era descurajare, era totuşi deprimare, care nu e departe de descurajare. Îi dădu în gând să se întoarcă acasă, dar ce-ar fi spus Adinda văzându-l atât de puţin inimos?

De aceea, merse înainte, deşi mai puţin repede ca în prima zi. Ţinea floarea *melatti* în mână şi şi-o apăsa mereu pe piept. Îmbătrânise mult de trei zile încoace şi nu mai înţelegea cum de trăise înainte atât de liniştit, când Adinda era lângă el, iar el putea s-o vadă cât de des şi de mult vroia. Căci acum n-ar fi stat liniştit dacă s-ar fi aşteptat să se pomenească deodată cu ea în faţă. Şi nu înţelegea nici cum de nu se întorsese încă o dată, după despărţire, ca s-o mai vadă. Şi îşi aduse aminte şi cum se certase cu ea, de curând, din pricina funiei pe care ea o împletea pentru

lalayang[295]-ul frăţiorilor ei. Funia se rupsese, pentru că, după părerea lui, o împletise greşit. Din pricina aceasta pierduseră un rămăşag făcut cu copiii din Tjipurut. „Cum a fost cu putinţă, îşi zise el, să mă supăr pe Adinda pentru atâta lucru? Chiar dacă ar fi împletit greşit funia şi chiar dacă Badur ar fi pierdut din pricina asta rămăşagul cu Tjipurut şi nu din pricina ciobului de sticlă – aruncat cu atâta răutate şi cu atâta dibăcie de către micuţul Djamin, care se ascunsese după tufiş – cum am putut să fiu atât de aspru cu ea şi s-o fac de două parale? Ce se întâmplă dacă mor la Batavia fără să-i fi cerut iertare pentru purtarea mea grosolană? N-are să creadă lumea că sunt un om rău, în stare să înjure o fată? Şi când cei din Badur vor auzi că am murit printre străini, nu vor spune: «Bine că a murit Saidjah, pentru că nu şi-a ţinut gura cu Adinda»?”

Aşa, gândurile lui o luară încet-încet pe un drum cu totul diferit de exaltarea dinainte şi, fără să vrea, i se întruchipară, mai întâi în cuvinte rostite pe jumătate, în fundul gurii, apoi într-o convorbire cu sine şi în cele din urmă în cântecul melancolic a cărui traducere o dau mai jos. La început am avut de gând să pun oarecare prozodie şi rimă în traducere, dar, ca şi Havelaar, găsesc că e mai bine să renunţ la acest corset al formei.

Nu ştiu unde am să mor...
Am văzut marea cea întinsă de pe coasta de miazăzi,
    când am fost acolo cu tata, ca să facem sare.
Dacă voi muri pe malul mării şi oamenii îmi vor arunca
    trupul în apa adâncă, vor veni rechinii.
Vor înota în jurul trupului meu şi vor întreba: „Care
    dintre noi să înfulece trupul ce pluteşte colo, în apă?”
Eu n-am să aud.

Nu ştiu unde am să mor...
Am văzut cum arde casa lui Pa-ansu, pe care el însuşi
    o aprinsese, pentru că era *mata-glap.*
Dacă voi muri într-o casă în flăcări, îmi vor cădea
    tăciuni încinşi peste trup.

[295] Un fel de zmeu (n. ed. ol.).

Iar afară din casă va fi mare zarvă de oameni
    care aruncă apă ca să ucidă focul.
Eu n-am să aud...

Nu ştiu unde am să mor...
L-am văzut pe micuţul Si-unah picând din pomul
    klappa, când culegea o *klappa* pentru maică-sa.
Dacă am să pic dintr-un pom *klappa,* am să zac mort
    la piciorul lui, în tufăriş, ca Si-unah.
Atunci măicuţa mea nu va plânge, pentru că e moartă.
    Dar alţii vor striga cu glas aspru: „Uitaţi-l pe Saidjah!"
Eu n-am să aud...

Nu ştiu unde am să mor...
Am văzut leşul lui Pa-lisu, care murise de bătrâneţe,
    căci părul lui era cărunt...
Dacă voi muri de bătrâneţe, cu părul cărunt, bocitoarele
    îmi vor înconjura leşul.
Şi vor face gălăgie, ca bocitoarele la leşul lui Pa-lisu.
Şi vor plânge şi nepoţii, foarte tare.
Eu n-am să aud...

Nu ştiu unde am să mor...
Am văzut mulţi oameni morţi la Badur. Ceilalţi îi
    îmbrăcau într-un veştmânt alb şi îi îngropau în pământ.
Dacă mor la Badur şi mă îngroapă în afară de
    dessah, la răsărit, către deal, unde iarba e înaltă,
Are să treacă Adinda pe acolo, iar marginea *sarong*-ului
    ei are să lunece uşurel prin iarbă...
Eu am să aud...

Saidjah sosi la Batavia. Îl rugă pe un domn să-l ia în serviciu, ceea ce domnul acela făcu pe loc, pentru că nu-l înţelesese pe Saidjah. La Batavia sunt căutaţi slujitorii care nu vorbesc încă malaieza şi deci nu sunt atât de stricaţi ca ceilalţi, care au fost mai mult timp în contact cu civilizaţia europeană.

Saidjah învăţă repede malaieza, dar rămase om de treabă, pentru că se gândea mereu la cei doi bivoli pe care vroia să-i cumpere, şi la Adinda. Crescu mare şi voinic, pentru că mânca în fiecare zi, ceea ce la Badur nu era cu

putinţă oricând. Era iubit la grajd şi cu siguranţă că n-ar fi fost refuzat, dacă ar fi cerut-o de nevastă pe fiica vizitiului. Stăpânul ţinea foarte mult la Saidjah, care fu repede avansat fecior în casă. Îi urcară leafa şi i se mai făceau şi daruri, pentru că toţi erau deosebit de mulţumiţi de serviciile lui. Doamna citise romanul lui Sue[296], care stârnise atâta zarvă, şi de câte ori îl vedea pe Saidjah, se gândea la prinţul Djalma. Fetele înţeleseră şi ele mai bine decât înainte de ce avusese pictorul javanez Radhen Saleh atâta succes la Paris.

De aceea, toţi îl socotiră pe Saidjah nerecunoscător când, după aproape trei ani de serviciu, îşi dădu demisia şi ceru o adeverinţă că se purtase frumos. Nu-l putură însă refuza ceea ce ceruse, iar Saidjah porni la drum cu bucuria în suflet.

Trecu prin Pising, unde locuise cândva Havelaar, cu mult timp în urmă. Dar Saidjah nu ştia asta. Şi chiar dacă ar fi ştiut, avea cu totul alte gânduri. Îşi număra comorile pe care le ducea acasă. Într-o ţeavă de bambus îşi ţinea paşaportul şi adeverinţa de bună purtare. Într-o cutiuţă, prinsă de o curea de piele, se tot legăna ceva greu, izbindu-i umărul, dar lui îi plăceau aceste izbituri... Cred şi eu! Erau acolo treizeci de *mate*[297] spaniole, destui bani ca să cumpere trei bivoli. Ce-are să spună Adinda? Şi încă asta nu era tot. În spate i se vedea teaca bătută cu argint a unui *kris,* pe care îl purta la brâu. Plăselele erau pesemne de *kamuning*[298]*,* cioplit cu măiestrie, pentru că le înfăşurase cu multă grijă într-un înveliş de mătase. Şi mai avea şi alte comori. În nordul *kahan*[299]-ului din jurul şoldurilor avea o cingătoare din zale de argint late, cu *ikat-pending*[300] de aur. E adevărat că cingătoarea era scurtă, dar cât de zveltă era... Adinda!

---

[296] *Eugène Sue,* scriitor francez, autorul cunoscutului roman *Misterele Parisului.*

[297] Veche monedă de argint, încă în circulaţie în secolul al XIX-lea (n. ed. ol.).

[298] Lemn preţios, cu vine galbene (n. ed. ol.).

[299] Chimir (n. ed. ol.).

[300] Cataramă (n. ed. ol.).

Iar de un şnur petrecut în jurul gâtului, sub pieptar, purta o punguliţă de mătase şi în ea câteva *melatti* veştejite.

Oare e de mirare că la Tangherang nu rămase mai mult decât era nevoie ca să-i facă o vizită cunoscutului tatălui său, cel care împletea pălării frumoase din paie? Oare e de mirare că nu le spunea decât prea puţine cuvinte fetelor pe care le întâlnea şi care îl întrebau: „Încotro, de unde?", aşa cum se salută prin partea locului? Oare e de mirare că Serang nu i se mai păru atât de frumos, după ce văzuse Batavia? Că nu se mai pitea în *pagher*[301]*,* aşa cum făcea cu trei ani în urmă, când trecea rezidentul în trăsură, pentru că acum el, Saidjah, îl văzuse pe domnul mult mai mare, care locuia la Buitenzorg şi care e bunicul *susuhunan*[302]-ului din Solo? Oare e de mirare că nu prea lua în seamă spusele celor care făceau cu el o bucată de drum şi care îi povesteau ce mai e nou prin Bantan-Kidul? Că aproape nici nu asculta când i se spunea că, după multă osteneală nerăsplătită, cultura cafelei fusese părăsită cu totul? Că în Parang-Kudjang, cârmuitorul districtului fusese osândit, pentru tâlhărie la drumul mare, la paisprezece zile de arest în casa socrului său? Că se mutase capitala la Rangkas-Betung? Că venise un nou vice-rezident, pentru că cel dinainte murise cu vreo câteva luni în urmă? Cum vorbise noul funcţionar la prima adunare *sebah?* Că de câtăva vreme nimeni nu mai era pedepsit pentru reclamaţii şi că în sânul populaţiei încolţise speranţa că tot ceea ce fusese furat va fi dat înapoi sau plătit?

Nu, în faţa ochilor sufletului său se arătau imagini mai frumoase. Căuta arborele *ketapan* în nori, pentru că era încă prea departe ca să-l caute lângă Badur. Cuprindea cu braţele aerul din jurul lui, ca şi cum ar fi vrut să cuprindă fiinţa care avea să-l aştepte sub copacul acela. Îşi zugrăvea în minte faţa Adindei, capul ei, umărul ei... Vedea în gând *kondeh*[303]-ul greu, strălucitor de negru, răsucit şi înnodat, atârnându-i pe gât... Îi vedea ochii mari, sclipind cu reflexe

---

[301] Tufiş (n. ed. ol.).

[302] Domnitor, „împărat" (n. ed. ol.).

[303] Coc (n. ed. ol.).

întunecate... Nările ei, pe care în copilărie şi le umfla cu mândrie când el o necăjea – cum fusese cu putinţă atâta cruzime? – şi colţul gurii, în care se ghicea un zâmbet. Îi vedea pieptul, care o fi crescut acum, sub *kabaai*[304]... Îi vedea *sarong*-ul ţesut de ea, care îi strângea şoldurile şi care urmând curba pulpelor, cobora pe lângă genunchi, într-o superbă unduire, spre piciorul micuţ...

Nu, nu auzea decât foarte puţin din ceea ce i se spunea. Auzea cu totul alte sunete. O auzea pe Adinda cum îi spune: „Bine-ai venit, Saidjah! M-am gândit la tine când am tors şi am ţesut şi când am bătut orezul în copaie, pe care se pot număra de trei ori câte douăsprezece crestături, făcute de mâna mea. Iată-mă sub *ketapan,* în prima zi după luna nouă. Bine-ai venit, Saidjah; vreau să fiu nevasta ta!”

Aceasta era muzica dulce care îi răsuna în urechi şi îl împiedica să asculte veştile ce i se spuneau pe drum. În sfârşit, văzu *ketapan*-ul. Sau, mai bine zis, văzu o pată întunecată, care ascundea privirii lui multe stele. Pata trebuia să fie crângul de *djati,* de lângă copacul sub care avea s-o revadă pe Adinda, a doua zi, după răsăritul soarelui. Bâjbâi în întuneric şi pipăi multe crengi. Curând, găsi o ieşitură, cunoscută de el, în partea dinspre miazăzi a copacului, şi puse degetul într-o scobitură pe care o făcuse Si-Panteh cu *parang*[305]-ul, ca să-l gonească pe *pontianak*[306]-ul vinovat de durerea de măsele a mamei lui, Panteh, cu puţin înainte de naşterea frăţiorului său. Găsise *ketapan*-ul pe care îl căuta.

Da, acesta era locul în care o privise pentru prima dată pe Adinda altfel decât pe ceilalţi tovarăşi de joacă, pentru că acolo refuzase ea, pentru prima dată, să ia parte la un joc, pe care îl jucase totuşi cu toţi copiii, băieţi şi fete, până nu cu mult înainte. Acolo îi dăduse ea acea *melatti.*

Saidjah se aşeză jos, la piciorul copacului şi se uită în sus, spre stele. Şi când una căzu, socoti că e un salut în cinstea întoarcerii lui la Badur. Şi se gândi: oare Adinda doarme

[304] Rochie (n. ed. ol.).
[305] Satâr (n. ed. ol.).
[306] Duh (n. ed. ol.).

acum? O fi crestat bine lunile, pe copaia ei? Ce mâhnit ar fi, să fi sărit ea o lună... Nu erau destule treizeci şi şase? O fi *batikat* ea *sarong*-uri şi *slendang*-uri frumoase? Şi-şi mai puse întrebarea: cine o fi locuind acum în casa lor părintească? Şi îi veni în minte copilăria, şi maică-sa, şi cum îl salvase de tigru bivolul şi se gândi: ce s-ar fi făcut Adinda, dacă bivolul ar fi fost mai puţin credincios?

Urmări cu luare-aminte cum coboară stelele la apus şi după fiecare stea care dispărea socotea că soarele se mai apropiase încă puţin de orizont la răsărit şi că se apropiase cu tot atâta şi el de revederea cu Adinda.

Căci Adinda va veni, cu siguranţă, la prima rază, ba chiar când se va crăpa de ziuă va fi aici... Ah, de ce nu venise ea încă din ajun?

Era mâhnit că Adinda nu ieşise în întâmpinarea clipei frumoase care lui, timp de trei ani de zile, îi luminase sufletul cu strălucirea ei de nedescris. Şi, nedrept cum era în egoismul dragostei lui, îşi zise că Adinda ar fi trebuit să fie acolo, să-l aştepte ea pe el. Pe el, care acum se plângea – înainte de soroc! – că trebuie s-o aştepte el pe ea...

Dar se plângea pe nedrept. Pentru că soarele nu răsărise încă şi nici ochiul zilei nu aruncase încă nicio privire peste câmpie. Ce-i drept, stelele începuseră să pălească, acolo, sus, ruşinate de faptul că foarte curând domnia lor avea să ia sfârşit... Ce-i drept se revărsau culori ciudate peste crestele munţilor, care păreau tot mai întunecaţi, pe măsură ce se desenau mai precis pe fondul tot mai luminos... Ce-i drept, ici şi colo plutea printre nori, la răsărit, ceva incandescent – săgeţi de foc şi de aur, care zburau înainte şi înapoi, paralel cu creasta. Apoi dispăreau iar şi păreau că se prăvălesc dincolo de nepătrunsa perdea care tot mai stăruia să ascundă lumina zilei de ochii lui Saidjah.

Totuşi, încetul cu încetul se lumina tot mai mult în jurul lui. Începuse să vadă locurile şi începuse să zărească şi coroana păduricii de *klappa,* în care sta pitit satul Badur... Acolo dormea Adinda!

Nu, nu mai dormea! Cum ar fi putut să doarmă? Nu ştia că o aşteaptă Saidjah? Cu siguranţă, fata nu dormise toată

noaptea! Desigur, străjeriul de noapte îi bătuse în uşă, ca să întrebe de ce mai arde *pelitah*[307]-ul în coliba ei, iar ea, râzând drăgălaş, îi spusese că o ţine trează o dorinţă: să ţeasă *slendang*-ul pe care îl are în lucru şi care trebuie să fie gata înainte de prima zi a lunii noi...

Sau poate că-şi petrecuse noaptea pe întuneric, stând pe butucul ei de bătut orez şi numărând, cu degete lacome, dacă sunt într-adevăr treizeci şi şase de crestături adânci, una lângă alta. Şi se amuzase prefăcându-se speriată că poate a greşit socoteala, sau că mai lipseşte una, pentru ca să se bucure, încă o dată şi încă o dată şi mereu, de minunata siguranţă că au trecut fără nicio îndoială de trei ori câte douăsprezece luni noi de când a văzut-o Saidjah pentru ultima oară.

Acum, când se luminează de ziuă, o fi holbând şi ea ochii, dându-şi în zadar osteneala să-şi încovoaie privirea peste creastă, ca să zărească mai repede soarele, soarele ăsta leneş, care nu mai vine... care nu mai vine...

Deodată apăru o fâşie de roşu vânăt, care se prinse de nori, iar marginile lor deveniră luminoase şi incandescente şi începu să fulgere şi iarăşi ţâşniră săgeţi de foc prin văzduhul luminos, dar de data aceasta nu mai pieriră, ci se lipiră de pământul întunecat şi-şi răspândiră incadescenţa în cercuri tot mai mari şi mai mari şi se întâlniră unele cu altele, încrucişându-se, zbătându-se, sucindu-se şi se uniră în mănunchiuri de foc şi fulgerară cu sclipiri de aur pe un pământ de chihlimbar şi se iscă roşu şi albastru şi galben şi argintiu şi purpuriu şi azuriu în toată priveliştea... O, Doamne, acestea erau zorile: era revederea cu Adinda!

Saidjah nu învăţase să se roage şi ar fi fost şi păcat să fi învăţat, pentru că rugăciune mai sfântă şi recunoştinţă mai înflăcărată decât se desprindeau din încântarea mută a sufletului lui, n-ar fi putut fi cuprinse într-o vorbire omenească.

Nu vroia să se ducă la Badur. Revederea însăşi cu Adinda i se păru mai puţin frumoasă decât siguranţa că are s-o revadă curând. Se aşeză la piciorul *ketapan*-ului şi-şi lăsă

[307] Opaiţ (n. ed. ol.).

ochii să rătăcească peste întinsul câmpiei. Natura îi râdea, parcă a bun-venit, ca o mamă copilului ei întors acasă. Şi întocmai precum aceasta îşi zugrăveşte bucuria aducându-şi aminte într-adins de durerea trecută, arătând ce a păstrat ea ca amintire în timpul lipsei lui, tot aşa şi Saidjah fu bucuros să revadă atâtea şi atâtea locuri, care fuseseră martore ale scurtei lui vieţi. Dar oricât îi rătăceau ochii sau gândurile, privirea şi dorul i se întorceau din când în când înapoi, spre cărarea care duce de la Badur la *ketapan.* Tot ceea ce percepeau simţurile lui se numea Adinda. Văzu în stânga prăpastia, unde pământul e galben de tot, unde căzuse cândva un bivolaş tânăr în adânc: acolo se adunaseră sătenii ca să salveze vita – pentru că nu e fleac să pierzi un bivol – şi se lăsaseră la fund cu funii puternice împletite din *rottan.* Tatăl Adindei fusese cel mai curajos... O, cum mai bătea din mâini, Adinda!

Şi colo, de cealaltă parte, unde freamătă crângul de cocotieri peste colibele satului, acolo, undeva, a căzut Si-Unah dintr-un copac şi a murit. Cum mai plângea maică-sa: „Şi ce mic era Si-Unah”, aşa se văicărea, ca şi cum ar fi durut-o mai puţin dacă Si-Unah ar fi fost mai mare. Dar mic era, ce-i drept, căci era mai mic şi mai plăpând chiar decât Adinda...

Pe cărarea care ducea din Badur până la copac nu se vedea nimeni. Are să vină ea, curând de tot... O, desigur... Era încă atât de devreme!

Saidjah văzu o *badjing*[308]*,* care sărea încolo şi încoace, cu zburdalnică repeziciune, pe creanga unui pom *klappa.* Mica jivină – care îl supăra foc pe stăpânul pomului, dar care era totuşi drăgălaşă ca înfăţişare şi mişcări – se căţăra neobosită în sus şi în jos. Saidjah o privi şi se sili să stea s-o vadă de aproape, pentru că vederea ei îi lăsa gândurile să se odihnească după munca grea pe care o depuseseră de la răsăritul soarelui încoace... Să se odihnească după istovitoarea aşteptare. Curând, impresiile i se prefăcură în cuvinte şi începu să cânte ce avea pe suflet. Aş fi preferat să pot recita cântecul lui în malaieză, această italiană a

[308] Veveriţă (n. ed. ol.).

Orientului. Iată-l, totuşi, în traducere:

Uite, cum îşi caută micuţa *badjing* hrana
În pomul *klappa.* Se suie, coboară, se zbenguie la stânga şi la dreapta,
Se învârteşte în jurul pomului, sare, cade, se caţără şi cade iar;
N-are aripi, dar e sprintenă ca o pasăre.
Mult noroc, dragă *badjing,* îţi doresc numai bine!
Ai să găseşti cu siguranţă hrana pe care o cauţi...
Eu însă stau singur lângă crângul de *djati,*
Aşteptând hrana inimii mele.
Demult burticica micuţei mele *badjing* s-a săturat...
Demult s-a întors în scorbura ei...
Dar mie îmi sunt încă sufletul
Şi inima pline de amărăciune... Adinda!

Încă nu era nimeni pe cărarea care ducea din Badur până la *ketapan.*

Privirea lui Saidjah căzu pe un fluture, care parcă se bucura că vremea începuse să se încălzească.

Uite cum se mai zbenguie fluturaşul.
Aripioarele îi sclipesc ca o floare bălţată.
Inimioara îi e îndrăgostită de floarea de *kenari*[309]*;*
Cu siguranţă că-şi caută iubita înmiresmată.
Mult noroc, fluturaşule, îţi doresc numai bine!
Ai să găseşti cu siguranţă ceea ce cauţi...
Dar eu stau singur lângă crângul de *djati,*
Aşteptând ceea ce-mi îndrăgeşte inima.
De mult fluturaşul a sărutat
Floarea de *kenari,* pe care o iubeşte atâta...
Dar mie îmi sunt încă sufletul
Şi inima pline de amărăciune... Adinda!

Şi nu era nimeni pe cărarea care ducea de la Badur la copac.

Soarele ajunsese sus, iar aerul se înfierbântase.

Uite cum străluceşte soarele acolo sus,

[309] Pom asemănător cu alunul (n. ed. ol.).

Sus peste dealul *waringhi!*
Îi e prea cald şi vrea să coboare,
Ca să se culce în mare, ca o femeie în braţele soţului ei.[310]
Mult noroc, o, soare, îţi doresc numai bine!
Ceea ce cauţi, ai să găseşti cu siguranţă...
Dar eu stau singur lângă crângul de *djati,*
Aşteptând odihna inimii mele.
De mult va fi soarele apus
Şi va dormi în mare, când totul se va întuneca...
Şi mie tot îmi vor mai fi sufletul
Şi inima pline de amărăciune... Adinda!”

Încă nu era nimeni pe drumul care duce de la Badur la *ketapan.*

Când n-o să se mai zbenguie fluturi,
Când stelele n-o să mai licărească,
Când *melatti* n-o să mai miroasă frumos,
Când n-o să mai fie pe lume inimi întristate,
Nici fiare sălbatice în pădure,
Când soarele are să meargă înapoi,
Iar luna are să uite care e răsăritul şi care apusul,
Dacă nici atunci nu va fi venit Adinda,
Are să coboare pe pământ un înger cu aripi sclipitoare,
Ca să caute ce a mai rămas.
Atunci trupul meu are să zacă aici, sub *ketapan...*
Sufletul îmi e plin de amărăciune... Adinda!

Nici acum nu era încă nimeni pe cărarea care ducea de la Badur la *ketapan.*

Atunci îngerul are să-mi vadă trupul
Şi are să-l arate fraţilor săi cu degetul:
„Priviţi, acolo zace uitat un om mort;
Gura lui înţepenită a sărutat o floare *melatti.*
Veniţi, să-l luăm şi să-l ducem în cer,
Pe el, care a aşteptat-o pe Adinda până la moarte
Desigur, el nu poate să rămână aici,
El, a cărui inimă a avut putere să iubească atâta!”
Atunci gura înţepenită are să mi se deschidă încă o dată

---

[310] În limba olandeză, *soarele* e de genul feminin.

Ca s-o cheme pe Adinda, pe care inima mea o îndrăgeşte...
Încă o dată am să sărut floarea *melatti,*
Pe care mi-a dat-o ea... Adinda... Adinda!

Şi tot nu era încă nimeni pe cărarea care ducea de la Badur la copac.

O, desigur că a aţipit spre ziuă, obosită de veghea din timpul unei nopţi întregi, de veghea timp de multe nopţi lungi! Desigur că n-a dormit de săptămâni de zile: aşa o fi!

Să se ridice şi să se ducă la Badur? Nu!... I s-ar fi părut că se îndoieşte de venirea ei!

Dacă l-ar chema pe omul acela, care îşi mână bivolul spre câmp? Dar omul acela era prea departe... Şi apoi, Saidjah nu vroia să vorbească despre Adinda, nu vroia să întrebe de Adinda... Vroia s-o revadă, numai pe ea, întâi pe ea! O, desigur, desigur că acum are să vină! S-o aştepte, s-o aştepte...

Dar dacă e bolnavă, sau... moartă?

Ca un cerb împuşcat porni Saidjah în zbor pe cărarea care ducea de la *ketapan* spre satul Adindei. Nu vedea nimic şi nu auzea nimic şi totuşi ar fi putut să audă ceva, pentru că pe drum, la intrarea în sat, stăteau oameni care strigau: „Saidjah! Saidjah!”

Dar... oare graba, patima, îl împiedica să dea de casa Adindei? Zburase până la capătul drumului, unde se sfârşeşte satul, şi se întoarse ca înnebunit, şi-şi dădu cu pumnii în cap pentru că putuse să treacă pe lângă casa ei fără s-o vadă. Dar ajuns iar la intrarea în sat şi – o, Doamne, să fie oare un vis? – iar nu găsise casa Adindei! Zbură din nou înapoi şi deodată se opri, îşi prinse capul cu amândouă mâinile, ca pentru a-l strivi, ca să iasă din el nebunia care îl cuprinsese, şi strigă tare:

— Beat! Beat! Sunt beat!

Şi ieşiră din casele lor femeile din Badur şi se uitară cu milă la bietul Saidjah, căci îl recunoscuseră şi înţeleseră că Saidjah caută casa Adindei şi ştiau că în satul Badur nu mai era casa Adindei.

Pentru că, atunci când căpetenia districtului Parang-

Kudjang luase bivolul tatălui Adindei...

Ţi-am spus, cititorule, că povestea mea e monotonă!... mama Adindei murise de inimă rea. Iar surioara ei cea mică murise şi ea, pentru că n-avea mamă care s-o alăpteze. Iar tatăl Adindei, care se temea de pedeapsă, dacă nu-şi plăteşte dările...

Ştiu, ştiu prea bine că povestea mea e monotonă!... tatăl Adindei plecase din ţară. O luase cu el pe Adinda şi pe fraţii ei. Dar tatăl Adindei aflase că tatăl lui Saidjah fusese osândit la Buitenzorg să fie biciuit, pentru că plecase din Badur fără paşaport. Şi de aceea tatăl Adindei nu se dusese la Buitenzorg, nici în Krawang, nici în Preang, nici în împrejurimile Bataviei... Se dusese în Tjilang-Kahan, districtul din Lebak de pe malul mării. Acolo se ascunsese în păduri şi aşteptase să vină Pa-Ento, Pa-Lontah, Si-Uniah, Pa-Ansiu, Abdul-Isma şi alţi câţiva, cărora căpetenia districtului Parang-Kudjang le furase bivolii şi care se temeau, toţi, de pedeapsă, dacă nu-şi plătesc dările. Acolo puseseră stăpânire, în timpul nopţii, pe piroga unui pescar şi porniseră pe mare. O luaseră înspre apus şi ţinuseră uscatul tot la dreapta lor, până la capul Javei. De acolo cârmiseră înspre nord, până apăru în faţa lor Tanah-Itam, pe care marinarii europeni o numesc Insula Princiară. Ocoliseră insula aceasta pe la răsărit şi se opriseră în golful Imperial, îndreptându-se spre capul înalt din Lampong. Acesta, cel puţin, era drumul pe care şi-l plănuiau, pe şoptite, oamenii din Lebak, când se vorbea despre furtul de bivoli oficial şi despre dările neplătite.

Dar îndureratul Saidjah nu înţelese prea limpede ce i se spunea. Nici povestea morţii tatălui său n-o înţelesese bine. Îi vâjâiau urechile, de parcă i-ar fi sunat un gong în cap. Simţea cum îi fuge sângele prin vine, zvâcnind, până la tâmplele care erau gata să-i plesnească sub apăsarea unei cantităţi atât de mari de sânge. Nu vorbi, se uită în jurul lui cu privirea pierdută şi în cele din urmă izbucni într-un râs înfiorător.

O babă îl luă la ea în colibă pe bietul nebun şi-l îngriji. După câtva timp, nu mai râse atât de înfiorător, dar tot nu

vorbi. Numai noaptea glasul lui îi speria pe tovarăşii de colibă, când cânta înăbuşit: *„Nu ştiu unde am să mor”,* iar câţiva locuitori din Badur puseră mână de la mână şi strânseră bani, ca să se aducă o jertfă cetei de *boaia*[311] din Tjudjung, pentru lecuirea lui Saidjah, care era socotit nebun.

Dar nebun nu era...

Căci într-o noapte, când luna lumina mai tare, se sculă de pe *baleh-baleh,* ieşi tiptil din casă, şi căută locul unde locuise Adinda. Nu era uşor de găsit, pentru că se prăbuşiseră multe case. Totuşi, i se păru că recunoaşte locul după lărgimea unghiului făcut de câteva linii luminoase prin desiş, la întâlnirea lor în ochiul lui, aşa cum se orientează marinarul după faruri sau după vârfuri de munţi.

Da, aici trebuia să fie... Aici locuise Adinda!

Poticnindu-se de tulpini de bambus pe jumătate putrezite şi de bucăţi din acoperişul prăbuşit, îşi croi drum spre sanctuarul pe care îl căuta. Şi, într-adevăr, mai găsi ceva rămăşiţe din peretele de nuiele lângă care se aflase *baleh-baleh*-ul Adindei, ba chiar în perete mai stătea încă înfipt ţăruşul de bambus de care îşi atârna ea rochia când se culca...

Dar *baleh-baleh*-ul se prăbuşise o dată cu casa şi se făcuse aproape pulbere. Saidjah luă un pumn de pulbere, şi-l apăsă pe buzele întredeschise şi răsuflă foarte adânc...

A doua zi o întrebă pe babă unde e butucul de bătut orez, care se aflase înainte în curtea casei Adindei. Femeia se bucură auzindu-l că vorbeşte şi cotrobăi prin tot satul ca să caute copaia. După ce fu în măsură să-i arate cine e noul proprietar, Saidjah o urmă pe babă, tăcut. Când ajunse la copaie, numără pe ea treizeci şi două de crestături...

Atunci Saidjah îi dădu babei atâtea *mate* spaniole câte îi trebuia ca să-şi cumpere un bivol şi plecă din Badur. La Tjilan-Kahan îşi cumpără o pirogă pescărească şi, după câteva zile de mers pe mare, ajunse cu ea în Lampong, unde răzvrătiţii se ridicaseră împotriva stăpânirii Olandei.

---

311 Caimani, crocodili (n. ed. ol.).

Se alătură unei cete de bantamezi, nu atâta pentru ca să lupte, cât mai ales ca s-o caute pe Adinda. Căci era blajin din fire şi sensibil mai mult la tristeţe, decât la amărăciune.

Într-o zi, când răsculaţii fuseseră din nou bătuţi, Saidjah hoinări printr-un sat care fusese cucerit recent de oştirea olandeză şi care deci ardea. Saidjah ştia că ceata nimicită acolo fusese alcătuită în cea mai mare parte din bantamezi. Rătăci ca o nălucă prin casele care încă nu arseseră de tot şi găsi leşul tatălui Adindei cu o rană de baionetă de *klawang* în piept. Lângă el, Saidjah îi văzu pe cei trei fraţi ai Adindei, ucişi; nişte băieţandri, aproape copii încă, iar ceva mai încolo zăcea trupul neînsufleţit al Adindei, despuiat, maltratat în mod îngrozitor...

O fâşie îngustă de pânză albastră pătrunsese în rana căscată în piept, care părea să fi pus capăt unei lupte îndelungate...

Atunci, Saidjah le ieşi înainte unor ostaşi, care mânau cu paturile puştilor pe ultimii răsculaţi în viaţă, în casele cuprinse de flăcări. Îmbrăţişă baionetele late, se propti în ele cu putere şi, cu o ultimă opintire, îi mai dădu pe ostaşi înapoi, până ce mânerele baionetelor i se împiedicară de coşul pieptului.

Nu mult după aceea, la Batavia era mare veselie cu prilejul noii victorii, care adăugase noi lauri, la numeroşii lauri ai oştirii Indiei Olandeze. Guvernatorul general trimise în metropolă scrisoare că în Lampong liniştea fusese restabilită. Iar regele Olandei, luminat de sfetnicii lui, răsplăti din nou, cu multe cruci de cavaler, neasemuitul eroism. Şi, probabil, la slujba de duminică sau în orele de rugăciune, se înălţară către cer imnuri de mulţumire, din inimile celor evlavioşi, când aceştia aflară că „Domnul cetelor cereşti” luptase iarăşi sub flamura Olandei...

Dar Domnul, după-atâta durere omenească,
N-a vrut prinosu-n ziua aceea să-l primească![312]

---

[312] Citat din Tollens *(Dirk Willemszoon van Asperen)* (n. ed. ol.).

Sfârşitul poveştii lui Saidjah l-am scris mai pe scurt decât aş fi putut să-l scriu dacă aş fi simţit plăcere să zugrăvesc lucruri lugubre. Cititorul a băgat de seamă, cred, că am zăbovit mai mult la descrierea aşteptării de sub *ketapan,* de parcă m-aş fi ferit de tristul deznodământ, şi că am trecut peste acesta cu dezgust. Totuşi, când am început să vorbesc despre Saidjah, nu aveam de gând să procedez aşa, deoarece m-am temut să n-am nevoie de culori mai tari, ca să-l impresionez pe cititor, descriind întâmplări atât de ciudate. Pe parcurs însă am simţit că mi-aş fi jignit publicul dacă aş fi crezut că trebuie să pun mai mult sânge în tablou.

Totuşi, aş fi putut să fac acest lucru, pentru că am în faţă documente... Adică nu, mai bine fac o mărturisire...

Da, o mărturisire, cititorule! Nu ştiu dacă Saidjah o iubea pe Adinda. Nici dacă s-a dus la Batavia. Nici dacă a murit în Lampong, ucis de baionetele olandeze. Nu ştiu dacă taică-său a sucombat ca urmare a loviturilor de bici care îi fuseseră date pentru că plecase din Badur fără paşaport. Nu ştiu dacă Adinda a numărat lunile noi prin crestături făcute în butucul de bătut orez...

Nu ştiu nimic din toate acestea!

Dar ştiu *mai mult* decât toate acestea. Ştiu *şi pot să dovedesc că erau multe* Adinde şi *mulţi* Saidjahi şi că *ceea ce în particular e basm, în general devine adevăr.* Am mai spus că pot să indic numele unor persoane, pe care, ca şi pe părinţii lui Saidjah şi ai Adindei, soarta i-a izgonit din ţara lor. Nu urmăresc să fac în lucrarea de faţă declaraţii, aşa cum aş fi fost ţinut să fac în faţa unui tribunal care ar fi avut să se pronunţe despre felul în care se exercită în India stăpânirea olandeză. Asemenea declaraţii nu ar avea putere de dovadă decât pentru cel ce a avut răbdarea să citească de la început până la sfârşit cartea, cu atenţie şi interes, ceea ce nu se poate aştepta din partea unui public care în lectură caută recreaţie. De aceea, în loc să dau nume seci de persoane şi de locuri, cu data calendaristică alături, în loc să dau o copie *a listei de furturi şi de nedrepte luări, care se găseşte în faţa mea,* am încercat să

schiţez, ce s-ar putea petrece în inimile bieţilor oameni cărora li se fură ceea ce le trebuie pentru a-şi ţine zilele, sau chiar, am lăsat doar să se ghicească aceasta, căci mi-a fost frică să nu mă înşel, desenând contururile unor simţăminte care nu m-au încercat niciodată.

Dar în ceea ce priveşte *problema principală?* O, dacă aş fi chemat, ca să confirm cele ce am scris! O, dacă mi s-ar spune: „L-ai născocit pe Saidjah... El n-a cântat niciodată poemul acela... Nu locuia nicio Adindă la Badur!” Dar dacă mi s-ar spune asta cu puterea şi cu voinţa de a face dreptate, aş dovedi numaidecât că nu sunt un calomniator! E oare minciună parabola samariteanului milostiv, pentru că, poate, niciodată n-a fost primit într-o casă samariteană niciun călător jefuit? Este oare minciună parabola semănătorului, pentru că niciun agricultor nu şi-ar azvârli sămânţa pe o stâncă? Sau – ca să coborâm la mai multă asemănare cu lucrarea mea – se poate tăgădui adevărul, care constituie problema principală a *Coliba unchiului Tom,* pentru că n-a existat poate niciodată o Evangeline? I se poate oare spune autoarei acestei nemuritoare pledoarii, – nemuritoare, nu prin artă sau talent, ci prin *tendinţă şi efect* – i se poate oare spune: „Ai minţit; sclavii nu sunt maltrataţi, deoarece... cartea dumitale conţine neadevăruri, e un roman!” În locul unei înşiruiri de fapte seci, nu trebuia să dea şi ea o povestire care să îmbrace faptele, ca să facă să pătrundă în inimi ideea nevoii de îndreptare? Cartea ei ar fi fost oare citită, dacă autoarea i-ar fi dat forma unui dosar judiciar? E oare vina ei, sau a mea, că adevărul, ca să fie admis, trebuie să împrumute atât de des haina minciunii?

Iar pe cei care susţin poate că l-am idealizat pe Saidjah, cu dragostea lui cu tot, am să-i întreb de unde pot ei să ştie asta. Foarte puţini europeni socotesc că merită să-şi dea osteneala să se plece pentru a urmări simţămintele uneltelor de făcut cafea şi zahăr, care se numesc „indigeni”. Dar chiar dacă obiecţiunea lor ar fi întemeiată, cei care recurg la asemenea obiecţiuni ca dovadă împotriva tendinţei principale a cărţii mele, îmi acordă o mare

izbândă. Pentru că acele obiecţiuni, traduse, sună astfel: „Răul pe care îl combaţi nu există, sau nu există în aşa de mare măsură, pentru că indigenul nu e ca Saidjah al dumitale... Maltratarea javanezilor nu reprezintă un rău atât de mare, cât ar fi reprezentat dacă dumneata ţi l-ai fi zugrăvit pe Saidjah mai corect. Sundanezul nu cântă astfel de cântece, nu iubeşte aşa, nu simte aşa, şi prin urmare...”

Nu, domnule ministru al coloniilor, nu, domnilor guvernatori generali în retragere, nu asta aveţi de dovedit! Aveţi de dovedit că populaţia nu e maltratată, indiferent dacă în sânul populaţiei se găsesc Saidjahi sentimentali. Sau aţi îndrăzni să afirmaţi că se pot fura bivoli unor oameni care nu iubesc, care nu cântă cântece triste, care nu sunt sentimentali?

În cazul unui atac pe tărâm literar aş lua apărarea justeţei modului în care l-am zugrăvit pe Saidjah, dar pe teren politic dau pe loc câştig de cauză tuturor observaţiilor cu privire la acea justeţe, ca să atrag atenţia că problema cea mare a fost deplasată pe un teren greşit. Mi-e absolut indiferent dacă sunt considerat pictor nepriceput, cu condiţia să mi se admită că maltratarea indigenilor este *nemaipomenită!* Căci acesta fusese cuvântul folosit în însemnarea predecesorului lui Havelaar, însemnare pe care Havelaar i-o arătase lui Verbrugge: *o însemnare care se află în faţa mea.*

Dar am şi alte dovezi! Şi e un noroc că le am, pentru că şi predecesorul lui Havelaar se poate să fi greşit.

Vai, dacă *el* a greşit, a fost greu pedepsit pentru această greşeală. A fost asasinat.

Capitolul al optsprezecelea

Era după amiază. Havelaar ieşi din cameră şi o găsi pe Tine în cerdac, aşteptându-l cu ceaiul. Doamna Slotering ieşi din casa ei şi păru că voia să se îndrepte către cea a lui Havelaar, dar se întoarse deodată către gard şi, cu gesturi foarte violente, goni un om, care abia intrase în curte. Stătu pe loc până ce fu sigură că omul a ieşit şi după aceea se întoarse spre casa lui Havelaar, trecând peste platforma gazonată.

— Vreau să aflu odată şi odată ce înseamnă asta! zise Havelaar şi, după ce se salutară, o întrebă, cu ton glumeţ, ca să n-o facă să creadă că-i dezaprobă autoritatea, pe un domeniu care înainte fusese al ei: – Spuneţi-mi, doamnă, de ce-i goniţi pe toţi cei care intră pe domeniu? Poate că omul de adineauri a avut de vânzare pui sau alte lucruri de trebuinţă în bucătărie.

Pe faţa doamnei Slotering apăru o expresie dureroasă, care nu scăpă privirii lui Havelaar.

— Ah, zise ea, sunt mulţi oameni răi!

— Desigur, aşa e peste tot. Dar dacă faceţi atâtea greutăţi oamenilor, au să fugă şi cei buni. Hai, zău, doamnă, ci spuneţi-mi odată deschis: de ce supravegheaţi cu atâta străşnicie domeniul?

Havelaar o privi şi încercă în zadar să citească răspunsul în ochii ei umezi. Îi ceru, ceva mai apăsat, să-i dea o explicaţie... Văduva izbucni în plâns şi zise că soţul ei fusese otrăvit în casa căpeteniei districtului Parang-Kudjang.

— Vroia să fie om drept, domnule Havelaar, continuă sărmana femeie. Vroia să pună capăt împilării sub care geme populaţia. I-a avertizat şi i-a ameninţat pe capi, în adunări şi în scris... I-aţi găsit desigur scrisorile în arhivă.

Aşa era. Havelaar citise scrisorile, ale căror copii se află

în faţa mea.

— A tot vorbit mereu cu rezidentul, continuă văduva, dar veşnic în zadar. Fiind lucru îndeobşte cunoscut că spolierea se practica pentru nevoile şi sub oblăduirea regentului, pe care rezidentul nu vroia să-l reclame la guvernământ, toate acele convorbiri nu duseseră la niciun rezultat, decât la maltratarea reclamanţilor. De aceea, bietul meu soţ spusese că dacă până la sfârşitul anului nu intervine o îndreptare, se va adresa direct guvernatorului general. Asta era în noiembrie. După scurt timp a plecat într-o călătorie de inspecţie, a prânzit în casa *dhemang*-ului din Parang-Kudjang şi a fost adus acasă numaidecât după aceea într-o stare de plâns. Striga, arătând înspre stomac: „Foc, foc!” şi în câteva ore a murit, el, care fusese toată viaţa un model de sănătate desăvârşită.

— L-aţi chemat pe doctorul din Serang? întrebă Havelaar.

— Da, dar nu l-a tratat pe soţul meu decât superficial, pentru că la scurt timp după venirea lui, soţul meu a murit. N-am îndrăznit să-i comunic doctorului bănuiala mea, deoarece prevedeam că, din pricina stării mele, n-am să pot pleca prea curând din locurile acestea şi mi-era frica de răzbunare. Am auzit că şi dumneavoastră, ca şi soţul meu, combateţi abuzurile care domnesc aici şi de aceea n-am nicio clipă liniştită. Vroiam să vă ascund toate acestea, ca să nu vă sperii, pe dumneavoastră şi pe doamna; de aceea m-am mărginit să supraveghez grădina şi domeniul, pentru ca străinii să nu aibă acces la bucătării...

Acum se lămuri Tine de ce ţinuse doamna Slotering să aibă, în continuare, gospodăria ei separată şi de ce nu vroise să folosească bucătăria lor „foarte încăpătoare”.

Havelaar trimise după controlor. Între timp îi adresă medicului din Serang rugămintea să-i comunice simptomele constatate la moartea lui Slotering. Răspunsul pe care îl primi la această întrebare nu era în spiritul bănuielii văduvei. După părerea medicului, Slotering murise din pricina unui „abces la ficat”. Nu mi se pare lucru sigur că o asemenea boală se poate manifesta brusc şi că poate provoca moartea în câteva ore. Cred că trebuie să ţin

seama de declaraţia doamnei Slotering, că soţul ei fusese întotdeauna sănătos până atunci. Dacă însă nu se pune bază pe o asemenea declaraţie, deoarece sfera noţiunii de sănătate este foarte discutabilă, mai ales în ochii nemedicilor, rămâne totuşi în picioare întrebarea importantă, dacă o persoană care moare azi de un „abces la ficat” a putut ieri să încalece, cu gândul să inspecteze o zonă muntoasă, întinsă în unele direcţii pe o distanţă de douăzeci de ore de mers călare. Doctorul care l-a tratat pe Slotering se poate să fi fost un medic foarte capabil, dar să se fi înşelat totuşi la aprecierea simptomelor bolii, fiind nepregătit cu privire la bănuiala de crimă.

În orice caz, nu pot să dovedesc că predecesorul lui Havelaar a fost otrăvit, deoarece nu i s-a lăsat timp acestuia din urmă să limpezească afacerea. Pot însă să dovedesc că *anturajul lui l-a considerat otrăvit* şi că această bănuială se lega de dorinţa lui de a se împotrivi nedreptăţii.

Controlorul Verbrugge intră în camera lui Havelaar. Acesta întrebă de-a dreptul:

— Din ce a murit domnul Slotering?

— Nu ştiu.

— A fost otrăvit?

— Nu ştiu asta, dar...

— Vorbeşte limpede, Verbrugge!

— Dar a încercat să se împotrivească abuzurilor, ca şi dumneavoastră, domnule Havelaar, şi... şi...

— Ei? Zi-nainte!

— Sunt convins că... ar fi fost otrăvit dacă ar mai fi rămas aici.

— Scrie asta!

Verbrugge scrise aceste cuvinte. Declaraţia lui se află în faţa mea!

— Încă ceva. Este sau nu este adevărat că în Lebak se practică spolierea populaţiei?

Verbrugge nu răspunse.

— Răspunde, Verbrugge!

— Nu îndrăznesc.

— Scrie că nu îndrăzneşti!

Verbrugge scrise. Şi acest document se află în faţa mea.

— Bine! Încă ceva: n-ai îndrăznit să răspunzi la ultima întrebare, dar mi-ai spus nu de mult, când a fost vorba de otrăvire, că eşti unicul sprijin al surorilor dumitale din Batavia. Nu-i aşa? Nu cumva asta e cauza fricii dumitale, motivul atitudinii pe care am numit-o întotdeauna „oprirea la jumătatea drumului”?

— Da!

— Scrie asta.

Verbrugge scrise. Declaraţia lui o am în faţă!

— Foarte bine, zise Havelaar, acum ştiu destul.

Verbrugge avu voie să plece.

Havelaar ieşi din casă şi se juca în grădină cu micuţul Max, pe care îl sărută cu o duioşie deosebită. După ce doamna Slotering plecă, trimise copilul la joacă şi o chemă pe Tine în camera lui.

— Dragă Tine, am să te rog ceva! Aş vrea să pleci cu Max la Batavia: azi îl reclam pe regent.

Tine îl cuprinse pe după gât şi, pentru prima dată, neascultătoare, exclamă plângând în hohote:

— Nu, Max, nu, Max, nu fac asta… Nu fac asta! Noi mâncăm şi bem împreună!

Greşise oare Havelaar când susţinuse că Tine are la fel de puţin dreptul să-şi sufle nasul ca şi femeile din Arles?

Scrise şi trimise scrisoarea, a cărei copie o dau mai jos.

După ce am schiţat mai mult sau mai puţin împrejurările în care a fost scris acest document, cred că nu mai am nevoie să subliniez nici că din el radiază simţul datoriei, nici omenia care l-a îndemnat pe Havelaar să-l cruţe pe regent de o pedeapsă prea aspră. Totuşi, e necesar să atrag atenţia asupra prudenţei, care l-a făcut să nu rostească niciun cuvânt despre descoperirea recentă, ca să nu slăbească certitudinea învinuirii sale prin nesiguranţa privitoare la o acuzaţie foarte importantă, dar încă nedovedită.

Avea de gând să dispună deshumarea cadavrului predecesorului său şi cercetarea lui pe baze ştiinţifice, de îndată ce regentul va fi fost îndepărtat, iar partizanii lui vor

fi fost făcuţi inofensivi. Dar nu i s-a lăsat posibilitatea să-şi pună în aplicare această intenţie.

În copiile documentelor oficiale, copii care, de altfel, corespund întocmai cu originalele, cred că pot înlocui titulatura lungă şi stupidă prin ce-i mai principal. Datorită bunului lor gust, mă aştept ca cititorilor mei să le facă plăcere această modificare.

Nr. 88

Rangkas-Betung, 24 februarie 1856.

Confidenţial
Urgent

către
Domnul Rezident al Bantamului

De când mi-am luat în primire funcţia aici, acum o lună, m-am ocupat îndeosebi cu cercetarea modului în care căpeteniile indigene se achită de îndatoririle lor faţă de populaţie în ceea ce priveşte claca, pundutan[313] *şi altele asemenea.*

Foarte curând am descoperit că regentul, din proprie iniţiativă şi pentru nevoile sale, a mobilizat oameni, cu mult peste numărul de pantjen *şi* kemit[314] *la care are dreptul în mod legal.*

Am şovăit între alternativa de a raporta numaidecât în mod oficial şi dorinţa ca, prin blândeţe, sau, mai târziu, chiar prin ameninţări, să-l împiedic pe înaltul demnitar indigen să mai procedeze astfel, pentru a atinge un dublu scop: să fac să înceteze abuzul şi în acelaşi timp să nu-l tratez de îndată prea sever pe acest vechi slujitor al guvernământului, mai ales având în vedere exemplele rele care, după părerea mea, i s-au dat deseori. Totodată, am ţinut seama şi de împrejurarea deosebită că aştepta vizita a două rude ale sale, regentul din Bandung şi cel din Tjanior – cel puţin a acestuia din urmă, care cred că se şi află pe drum, cu suită mare, Prin urmare, era ispitit mai mult ca

---

[313] Plocoane (n. ed ol.).
[314] Străjeri şi slujitori nesalarizaţi (n. ed. ol.).

altădată – având în vedere şi volumul redus al mijloacelor sale financiare, mai bine zis, fiind strâmtorat – să acopere cu mijloace ilegale pregătirile necesare pentru vizită.

Toate acestea m-au îndemnat să fiu înţelegător cu privire la ceea ce s-a întâmplat până acum, dar nicidecum să accept acelaşi lucru şi în viitor.

Stărui să înceteze în fapt orice ilegalitate.

Despre încercarea provizorie de a-l readuce pe regent, cu binele, la datoria lui, v-am informat neoficial.

Am constatat însă că regentul mă desfide cu o impertinentă neruşinare, aşa încât mă văd nevoit, în virtutea jurământului ce am depus la preluarea funcţiei, să vă aduc la cunoştinţă:

– că îl acuz pe regentul din Lebak, radhen adhipatti *Karta Natta Negara, de abuz de putere, prin faptul că dispune în mod ilegal de munca supuşilor săi şi că îl bănuiesc de spoliere, în sensul că cere plocoane în natură, fără plată sau cu o plată incompletă, stabilită arbitrar;*

– că totodată îl bănuiesc pe dhemang*-ul din Parang-Kudjang, ginerele regentului, de complicitate la faptele arătate.*

Pentru a se putea instrui ambele cauze în bune condiţiuni, îmi îngădui libertatea de a vă propune să mă însărcinaţi:

1. *Să-l trimit cu cea mai mare urgenţă la Serang pe regentul din Lebak menţionat mai sus şi să am grijă ca nici înainte de plecarea sa, nici în timpul călătoriei, să nu aibă posibilitatea de a influenţa, prin mită sau prin alte mijloace, mărturiile pe care va trebui să le obţin;*

2. *Să-l pun pe* dhemang*-ul din Parang-Kudjang în stare de arest provizoriu;*

3. *Să aplic măsuri similare acelor persoane de rang mai mic, care, prin faptul că fac parte din familia regentului, pot fi considerate că exercită o influenţă asupra corectitudinii cercetării ce urmează a se efectua;*

4. *Să dispun efectuarea imediată a acestei cercetări, iar rezultatul ei să-l comunic într-un raport amănunţit.*

Îmi mai îngădui libertatea de a supune aprecierii dvs. dacă nu e cazul ca venirea regentului din Tjanior să fie contramandată.

În încheiere, am onoarea să vă asigur, ceea ce este de prisos pentru dvs., care cunoaşteţi provincia Lebak mai bine decât am avut eu posibilitatea s-o cunosc până acum, că din punct de vedere politic tratarea justă a acestei probleme are o mare importanţă şi că m-ar nelinişti primejdia de a nu fi clarificată. Căci sunt informat că omul de rând, care, după câte mi-a spus un martor, e pussing[315] *de atâta vexaţiune, aşteaptă de mult salvarea.*

Puterea de a-mi îndeplini penibila datorie, pe care o concretizez în scrisoarea de faţă, mi-am extras-o în parte din speranţa că-mi va fi dat să contribui cât de cât, la momentul oportun, la reabilitarea bătrânului regent, a cărui situaţie, fie ea chiar din vina lui, îmi inspiră totuşi o profundă milă.

Vice-rezidentul din Lebak,
Max Havelaar

A doua zi îi răspunse... Cine credeţi? Rezidentul Bantamului? Aş! Domnul Slijmering, neoficial!

Acest răspuns e o contribuţie preţioasă la cunoaşterea felului în care se exercită autoritatea în India Olandeză. Domnul Slijmering se plânse că „Havelaar nu i-a adus la cunoştinţă mai întâi verbal problema tratată în scrisoarea nr. 88”. Fireşte, pentru că atunci ar fi existat mai multe şanse să se *„aranjeze”* lucrurile. Şi în continuare: că „Havelaar îl reţine de la treburile lui urgente”!

Rezidentul era desigur ocupat cu un raport anual despre „liniştea calmă”! Am scrisoarea aceasta în faţă şi nu-mi vine să-mi cred ochilor. Recitesc scrisoarea vice-rezidentului din Lebak... Îi pun pe el şi pe rezidentul din Bantam, adică pe Havelaar şi pe Slijmering, unul lângă altul...

---

[315] Deznădăjduit (n. ed. ol.).

Sjaalman ăsta e un cerşetor ordinar! Trebuie să ştii, cititorule, că Bastiaans iar lipseşte des de la birou, pentru că suferă de gută. Întrucât la mine irosirea fondurilor firmei, „Last & Co.”, e o chestie de conştiinţă, căci în ceea ce priveşte principiile sunt neînduplecat, mi-a venit alaltăieri ideea că Sjaalman are o scriere destul de frumoasă şi, fiindcă arată atât de sărăcăcios şi deci ar putea fi achiziţionat cu o leafă moderată, m-am gândit că sunt dator faţă de firmă să iau măsuri din timp pentru înlocuirea lui Bastiaans în modul cel mai ieftin. Aşa ca am pornit spre Lange Leidsedwarsstraat. Femeia cu prăvălia era în faţă, dar nu păru să mă recunoască, deşi nu de mult îi spusesem lămurit că eu sunt domnul Droogstoppel, mijlocitor de cafea, de pe splaiul Dafinilor. Totdeauna, când nu te recunoaşte cineva, e ca o jignire, dar fiindcă acum era mai puţin frig, iar data trecută aveam pe mine şuba îmblănită, mi-am zis că o fi din cauza asta şi nu m-am sinchisit de ea, adică de jignire, nu de şubă. Aşa încât i-am spus încă o dată că eu sunt domnul Droogstoppel, mijlocitor de cafea, de pe splaiul Dafinilor, şi am rugat-o să se ducă să vadă dacă Sjaalman e acasă, pentru că eu n-am mai vrut să am iar de-a face, ca data trecută, cu nevastă-sa, care e veşnic nemulţumită. Dar negustoreasa de vechituri a refuzat să se ducă sus. „Nu poate să se caţere toată ziua, bună ziua, pe scări pentru golanii ăia – a zis ea; n-am decât să mă duc singur, să văd.” A urmat iar o descriere a scărilor şi a odihnelor. Eu mă descurc oricând în locuri unde am mai fost o dată, căci sunt întotdeauna atent la toate. Obiceiul ăsta mi l-am deprins în afaceri. Aşa că m-am căţărat pe scări şi am bătut la uşa cunoscută, care s-a deschis. Am intrat şi, negăsind pe nimeni în cameră, mi-am rotit privirea. De! Multe de văzut nu erau. Pe un scaun atârna o pereche de pantalonaşi scurţi cu marginea brodată... Ce nevoie au asemenea oameni să poarte pantalonaşi brodaţi? Într-un colţ se afla un geamantan, nu prea greu, pe care l-am apucat maşinal de toartă, iar pe tăblia căminului erau câteva cărţi, pe care le-am luat la mână. Ciudată colecţie!

Câteva volume de Byron, Horaţiu, Bastiat[316], Béranger şi... Ia ghici! O *Biblie,* o *Biblie* completă, inclusiv cărţile apocrife! La asta nu mă aşteptam din partea lui Sjaalman. Şi părea să fi fost şi citită, pentru că am găsit multe însemnări, scrise pe bucăţi de hârtie volante. Însemnările aveau legătură cu *Scriptura,* – zice că Eva a venit pe lume de două ori...; ăsta-i ţicnit! – şi toate erau scrise de aceeaşi mână ca documentele din afurisitul acela de pachet. Mai ales cartea lui Iov părea s-o fi studiat mai cu zel, pentru că acolo se căscau foile. Cred că a început să simtă mâna lui Dumnezeu şi de aceea vrea să se împace cu El citind cărţile sfinte. N-am nimic împotrivă. Tot aşteptând aşa, mi-a căzut privirea pe o cutie de lucru de mână, care se alia pe masă. Fără niciun gând rău, m-am uitat în cutie. Erau acolo o pereche de ciorăpei de copil pe jumătate gata şi câteva poezii prosteşti. Era şi o scrisoare către nevasta lui Sjaalman, după cum reieşea din adresă. Scrisoarea era deschisă şi părea că fusese îndoită in grabă. Principiul meu nestrămutat este să nu citesc niciodată ceva ce nu-mi este adresat, pentru că nu şade frumos. Şi nici nu fac asta niciodată, dacă n-am interes. Dar acum am avut inspiraţie; era de datoria mea să mă uit niţeluş în scrisoare, deoarece conţinutul ei mă putea lămuri, cu privire la gândul umanitar care m-a mânat către Sjaalman. Am constatat că Dumnezeu e întotdeauna lângă ai săi, că mi-a dat aici pe neaşteptate prilejul să aflu mai multe despre omul acela, ferindu-mă de primejdia de a face un bine unei persoane imorale. Mu urmez cu străşnicie asemenea indicaţii precise ale Domnului, care mi-au fost adesea de mare folos în afaceri. Spre marea mea mirare am văzut că soţia lui Sjaalman era dintr-o familie distinsă. Cel puţin scrisoarea era iscălită de o rudă de sânge, al cărui nume se bucură de mare stimă în Olanda şi am fost într-adevăr încântat de conţinutul frumos al scrisorii. Părea să fie o persoană care îl

---

[316] *Claude-Frédéric Bastiat* (1801–1850), economist francez reacţionar, propovăduitor al libertăţii muncii şi al liber-schimbismului *(Les Harmonies économiques).* A fost criticat de Marx în lucrarea *Bastiat şi Carey* (1857).

slujeşte cu zel pe Domnul, căci scria „că soţia lui Sjaalman trebuie sa divorţeze de un asemenea ticălos, care o lasă să îndure sărăcie, care nu poate să-şi câştige pâinea şi care pe deasupra mai e şi netrebnic, pentru că are datorii, că autorul scrisorii e mişcat de situaţia ei, cu toate că ea şi-a atârnat de gât soarta asta din propria ei vină, pentru că îl părăsise pe Domnul şi ţinea cu Sjaalman, că ea trebuie să se întoarcă la Domnul şi că toată familia şi-ar uni puterile ca să-i facă ei rost să lucreze croitorie. Dar înainte de toate trebuie să se despartă de acest Sjaalman, care e o adevărată ruşine a familiei."

Pe scurt, nici la biserică nu se putea găsi mai multă învăţătură decât în scrisoarea aceea.

Ştiam destule şi eram recunoscător că fusesem prevenit într-un chip atât de minunat. Fără acest avertisment aş fi căzut desigur victimă inimii mele bune. Am hotărât aşadar încă o dată să-l mai ţin pe Bastiaans până îi găsesc un înlocuitor capabil, pentru că nu-mi place să arunc un om în stradă, iar deocamdată nu ne putem lipsi de niciun funcţionar, căci la noi e multă treabă.

Cititorul va fi desigur curios să ştie ce am făcut la ultima reuniune şi dacă am găsit trioletul. Nu m-am dus la reuniune. S-au petrecut lucruri ciudate: am fost la Driebergen, cu nevastă-mea şi cu Maria. Socru-meu, bătrânul Last, fiul celui dintâi Last – când Meyerii mai erau încă în firmă, dar s-au dus de mult – a spus de multe ori că vrea s-o vadă pe nevastă-mea şi pe Maria.

Vremea a fost foarte frumoasă. Mi-era frică de povestea de dragoste cu care ne-a ameninţat Stern, aşa că mi-am adus aminte brusc de invitaţia socrului meu. Am vorbit despre asta cu un funcţionar al nostru, contabilul, un om cu multă experienţă, care după o matură chibzuinţă m-a sfătuit să mai cuget asupra planului meu, ceea ce am început să fac numaidecât, pentru că îmi place să-mi pun repede în aplicare hotărârile. Chiar de a doua zi mi-am dat seama ce înţelept fusese sfatul lui, căci noaptea mi-a venit ideea că cel mai bun lucru pe care îl aveam de făcut era să-

mi amân luarea hotărârii pe vineri. Ca să nu mai lungesc vorba, după ce am cântărit totul cu chibzuinţă – erau şi multe lucruri pentru, dar şi multe contra – am plecat cu toţii, sâmbătă după amiază, şi ne-am întors luni de dimineaţă. N-aş povesti toate acestea atât de amănunţit, dacă n-ar avea o legătură strânsă cu lucrarea mea. În primul rând ţiu să ştii de ce nu protestez împotriva bazaconiilor pe care cu siguranţă că le-a mai scos iarăşi Stern din pachet. Ce fel de poveste e asta, despre unul care ar auzi ceva dacă ar muri? Maria mi-a spus-o. O ştia de la fetele Rosemeyerilor, care lucrează in zahăr. În al doilea rând, am ajuns din nou la convingerea că tot ce se îndrugă despre mizeria şi neliniştea din Orient sunt minciuni sfruntate. Se ştie că de obicei călătoriile îi dau omului prilejul să adâncească bine lucrurile.

Pentru sâmbătă seara, socru-meu acceptase o invitaţie la un domn care a fost înainte rezident în Orient şi care acum locuieşte într-o vilă mare, la ţară. Ne-am dus acolo şi, într-adevăr, nu găsesc cuvinte destule ca să arăt ce frumos ne-a primit. Trimisese trăsura lui să ne ia; vizitiul avea vestă roşie. Vremea era încă prea rece ca să vizităm terenul, care trebuie să fie superb vara, dar în casă nu mai aveai nevoie de nimic, pentru că găseai absolut tot ce face plăcere omului: o sală de biliard, o sală de bibliotecă, o verandă acoperită, făcută din fier şi sticlă, iar papagalul stătea pe o bară de argint. N-am văzut niciodată asemenea casă şi am făcut pe loc observaţia că totuşi purtarea bună e întotdeauna răsplătită. Omul şi-a văzut serios de afaceri, căci dobândise nu mai puţin de trei decoraţii. Avea o casă splendidă la ţară şi mai avea şi o casă la Amsterdam. La supeu s-au dat numai trufandale, iar slujitorii care serveau la masă aveau şi ei veste roşii, întocmai ca vizitiul.

Întrucât mă interesează mult problemele indiene, din pricina cafelei, am adus vorba despre asta şi mi-am dat seama foarte repede care e situaţia. Rezidentul mi-a spus că în Orient i-a mers întotdeauna foarte bine şi că nu e adevărat niciun cuvânt din tot ce se povesteşte despre anumite nemulţumiri în sânul populaţiei. Am adus vorba

despre Sjaalman. Îl cunoştea şi încă într-un fel foarte nefavorabil. M-a asigurat că foarte bine au procedat cei care l-au izgonit, pentru că era o persoană foarte nemulţumită, care găsea întotdeauna câte ceva de criticat în toate, în timp ce propria lui comportare lăsa foarte mult de dorit. Anume, răpea uneori fete şi le aducea apoi la propria lui soţie şi nu-şi plătea datoriile, ceea ce e cât se poate de urât. Întrucât din scrisoarea pe care o citisem ştiam perfect de bine cât de întemeiate erau toate aceste învinuiri, mi-a făcut mare plăcere să văd cât de bine am judecat lucrurile, aşa că am fost mulţumit de mine, De aceea sunt cunoscut lângă stâlpul meu de la bursă, adică pentru că judec bine lucrurile.

Rezidentul şi soţia lui erau oameni simpatici, prietenoşi. Ne-au povestit multe despre felul lor de viaţă în Orient. Trebuie să fi fost foarte plăcut acolo. Ne-au spus că terenul lor de la Driebergen nu e nici pe jumătate, ca mărime, din cât era „domeniul” lor, cum îi ziceau ei, din zona de interior a Javei şi că pentru întreţinerea lui era nevoie de o sută de oameni număraţi. Dar ei – adică rezidentul şi soţia lui – erau atât de iubiţi, încât oamenii făceau munca aceasta cu totul pe degeaba, numai din devotament. Ne-au mai povestit că la plecarea lor de acolo, au vândut mobila şi au luat de zece ori mai mult decât făcea, deoarece căpeteniile indigene sunt dornice să cumpere câte o amintire de la un rezident care a fost bun cu ei. I-am spus asta mai târziu lui Stern, care a susţinut că asemenea fapte se petrec prin constrângere şi că-şi poate dovedi afirmaţia cu documente din pachetul lui Sjaalman. Dar eu i-am spus că Sjaalman e un calomniator, că a răpit fete – la fel ca tânărul german, care a răpit o fată a lui „Busselinck & Waterman” – şi că nu dau doi bani pe părerea lui, pentru că acum am auzit chiar din gura unui rezident cum stau lucrurile, aşa că nu mai am nimic de învăţat de la domnul Sjaalman.

Mai erau acolo şi alte persoane din Orient, printre alţii un domn foarte bogat. Acesta mai câştiga încă şi acum mulţi bani din ceai, pe care javanezii erau ţinuţi să-l producă pentru el pe bani puţini, iar guvernământul i-l cumpăra cu

preţ mare, ca să încurajeze dragostea de muncă a javanezilor. Domnul acesta era şi el foarte supărat pe toţi oamenii nemulţumiţi, care vorbesc şi scriu într-una împotriva guvernului. Nu avea destule cuvinte ca să laude administraţia coloniilor, deoarece, spunea el, e convins că se pierde mult la ceaiul acela şi că deci e un gest de adevărată generozitate să se plătească în continuare un preţ atât de ridicat pentru un articol care de fapt nu face decât foarte puţin şi care nici lui nu-i place, ceea ce îl determină să bea numai ceai chinezesc. A mai spus că guvernatorul general care a prelungit aşa-numitele contracte de ceai, în ciuda calculului doveditor că ţara pierde o groază de bani din treaba asta, e un om foarte capabil şi cumsecade şi mai ales un prieten credincios al celor ce l-au cunoscut dinainte. Căci guvernatorul general nu s-a sinchisit câtuşi de puţin de pierderile de pe urma ceaiului şi, când au expirat contractele, cred că în 1846, i-a făcut un mare serviciu, dispunând să i se cumpere în continuare ceaiul.

— Da! a exclamat el. Îmi sângerează inima când aud că asemenea oameni nobili sunt calomniaţi! Dacă nu era el, acuma mergeam pe jos, cu nevasta şi copiii.

Apoi a poruncit să-i tragă la scară *barouchet*[317]-ul care avea o înfăţişare atât de aleasă, iar caii erau atât de voinici, încât am înţeles cum nu se poate mai bine că un om poate să simtă cea mai fierbinte recunoştinţă pentru un asemenea guvernator general. Îţi creşte inima când îţi îndrepţi privirea asupra unor simţăminte atât de plăcute, mai cu seamă când le compari cu afurisita aia de bombăneală şi tânguială a unor fiinţe ca Sjaalman.

A doua zi, rezidentul ne-a întors vizita, împreună cu domnul acela pentru care javanezii fac ceai. Sunt oameni cât se poate de drăguţi şi totuşi extrem de distinşi. Amândoi ne-au întrebat în acelaşi timp cu ce tren avem de gând să plecăm la Amsterdam. Noi n-am înţeles ce putea să însemne asta, dar mai târziu ne-am lămurit, căci luni de dimineaţă, când am ajuns acolo, erau la gară doi lachei,

[317] Trăsură uşoară.

unul cu vestă roşie şi celălalt cu vestă galbenă, care ne-au spus în acelaşi timp că au primit sarcina, prin telegraf, să ne ia cu trăsura. Nevastă-mea a rămas cu gura căscată şi m-am gândit ce-ar fi zis „Busselinck & Waterman” dacă ne-ar fi văzut... adică, vreau să spun dacă ar fi văzut că ne aşteaptă două trăsuri. Dar n-a fost uşor de ales, pentru că nu m-am putut hotărî pe care din proprietarii trăsurilor să-l jignesc, refuzând o atenţie atât de amabilă. Problema era cam încurcată. Dar am ieşit basma curată din împrejurarea aceasta cât se poate de dificilă. Le-am instalat pe nevasta-mea şi pe Maria în trăsura roşie, adică vreau să spun în trăsura cu vestă roşie, iar eu am luat loc în cea galbenă, adică, vreau să zic, în trăsura galbenă.

Cum mai goneau caii! Pe Weesperstraat, unde e veşnic murdărie, zbura noroiul în dreapta şi în stânga până la streşinile caselor şi, ca un făcut, tocmai atunci trecea pe stradă calicul de Sjaalman, cu spinarea încovoiată şi cu capul plecat. L-am văzut cum încerca să-şi şteargă, cu mâneca hainei lui roase, noroiul de pe mutra gălbejită. Rar am simţit atâta plăcere, în oraş, iar nevastă-mea mi-a spus că şi ea a simţit la fel.

Capitolul al nouăsprezecelea

În scrisoarea particulară trimisă de domnul Slijmering lui Havelaar, rezidentul îl înştiinţase că în ciuda „treburilor urgente”, va veni a doua zi la Rangkas-Betung ca să studieze ce e de făcut. Havelaar, care ştia prea bine ce însemna această studiere – predecesorul său „discutase” destul de des cu rezidentul din Bantam! – îi scrise următoarea scrisoare, pe care i-o trimise în întâmpinare, pentru ca rezidentul s-o citească înainte de a sosi în capitala Lebak-ului. Orice comentariu asupra acestui document e de prisos.

Rangkas-Betung, 25 februarie 1856,
ora 11 seara.

Ieri la prânz, la ora 12, am avut onoarea să vă expediez adresa mea urgentă nr. 88, care conţinea în substanţă comunicarea:

– că după o îndelungă cercetare şi după ce am încercat în zadar, cu duhul blândeţii, să-l întorc pe cel în cauză de pe drumul greşit, m-am simţit dator, conform jurământului prestat de mine la preluarea funcţiei, să-l acuz pe regentul din Lebak de abuz de autoritate şi să-l bănuiesc de practicarea unor nedrepte luări prin spoliere.

Mi-am îngăduit să vă propun în scrisoarea menţionată să-l chemaţi pe acest şef indigen la Serang, cu scopul ca, după plecarea lui şi după neutralizarea influenţei nefaste a întinsei sale familii, să institui o anchetă cu privire la temeinicia acuzaţiei şi bănuielii mele.

Am reflectat îndelung, sau mai bine zis, mult, până să mă hotărăsc la acest pas.

Vă era cunoscut, din cele ce v-am raportat, că am încercat să-l cruţ pe bătrânul regent, prin avertismente şi

ameninţări, de nenorocire şi ruşine, iar pe mine de adâncă mâhnire de a i le pricinui, fie chiar numai pe cea din urmă.

Dar, pe de altă parte, am văzut că populaţia este de ani de zile stoarsă şi greu asuprită şi m-am gândit la necesitatea unui exemplu – deoarece voi mai avea să vă raportez multe alte vexaţiuni, dacă cel puţin acest caz nu le va pune capăt prin reacţia produsă – şi repet că abia după o matură chibzuinţă am făcut ceea ce am socotit că era de datoria mea să fac.

În clipa aceasta am primit amabila şi stimata dvs. scrisoare particulară, conţinând comunicarea că veţi veni mâine aici, precum şi indicaţia că ar fi fost de preferat să tratez în prealabil problema neoficial.

Aşadar, mâine voi avea cinstea să vă văd şi tocmai de aceea îmi îngădui să trimit prezenta scrisoare în întâmpinarea dvs., pentru ca să constataţi înainte de întâlnire următoarele:

Toate cercetările privitoare la faptele regentului le-am efectuat strict secret. Numai el însuşi şi patteh*-ul ştiau, pentru că i-am prevenit în mod loial. Nici controlorul nu cunoaşte decât în parte rezultatul cercetărilor mele. Această păstrare a secretului a avut un dublu scop. În primul rând, când încă mai speram să-l întorc pe regent de pe drumul său greşit, am urmărit ca, în caz de reuşită, să nu-l compromit. În ziua de 12 crt.,* patteh*-ul mi-a mulţumit în mod expres în numele regentului pentru această discreţie. Totuşi, mai târziu, când am început să-mi pierd nădejdea că sforţările mele vor avea un rezultat favorabil, sau, mai bine zis, când măsura indignării mele a depăşit limita din cauza unui incident pe care tocmai îl aflasem, când o prelungire a tăcerii ar fi însemnat complicitate, atunci această păstrare a secretului a trebuit să urmărească folosul meu, pentru că şi faţă de mine şi de ai mei am datorii de îndeplinit.*

În orice caz, după ce am scris adresa de ieri, aş fi nedemn să servesc guvernământul, dacă cele arătate acolo ar fi lucruri neînsemnate, neîntemeiate, născocite. Şi cum aş avea sau cum voi avea posibilitatea să dovedesc că am

făcut „ceea ce se cuvine să facă un bun vice-rezident”, să dovedesc că n-am rămas sub nivelul sarcinii ce mi s-a încredinţat, să dovedesc că nu-mi risc în mod absurd şi cu uşurinţă şaptesprezece ani de serviciu anevoios, nici, ceea ce spune şi mai mult, soarta soţiei mele şi a copilului meu, cum voi avea posibilitatea să dovedesc toate acestea, dacă cercetările mele nu ar fi apărate de cel mai strict secret şi dacă nu l-aş împiedica pe vinovat, cum se spune, să se acopere?

La cea mai mică bănuială, regentul ar trimite un mesaj expres vărului său, care e pe drum şi care are interes à son maintien[318]. *Ar cere, cu otice preţ, bani, i-ar împărţi cu dărnicie tuturor acelora pe care i-a păgubit în ultima vreme şi urmarea ar fi – sper să nu fiu nevoit să spun: va fi – că eu am pronunţat o sentinţă în mod uşuratic; pe scurt: că sunt un funcţionar inapt, ca să nu folosesc un cuvânt mai rău.*

Pentru a mă asigura împotriva acestei eventualităţi vă trimit scrisoarea de faţă. Am pentru dvs. cea mai adâncă stimă, dar cunosc spiritul care s-ar putea numi „spiritul funcţionarilor din India Orientală” şi eu nu posed acest spirit!

Indicaţia dvs. că era mai bine dacă tratam problema în prealabil neoficial mă face să mă tem de discuţie. Ceea ce am spus în scrisoarea mea de ieri e adevărat. Dar ar putea să pară neadevărat, dacă problema ar fi tratată într-un mod care să provoace aducerea la cunoştinţa publică a învinuirii mele şi a bănuielii mele, înainte ca regentul să fi fost îndepărtat de aici. Nu pot să vă ascund că însăşi sosirea dvs. neaşteptată, în legătură cu scrisoarea expresă trimisă ieri de către mine la Serang, mă face să mă tem că vinovatul, care înainte n-a vrut să ţină seama de avertismentele mele, are să se trezească acum înainte de vreme şi are să încerce, pe cât e posibil, să se disculpe tant soit peu[319].

Am onoarea să mă refer aici textual la adresa mea de ieri, dar îmi îngădui să mai adaug că acea adresă conţinea

---

[318] Să-l menţină (tr.).
[319] *Cât de cât* (fr.).

şi propunerea ca regentul să fie îndepărtat înainte de anchetă, iar partizanii lui să fie făcuţi provizoriu inofensivi. Nu înţeleg să-mi asum mai departe răspunderea pentru ceea ce am avansat, decât în măsura în care veţi binevoi să aprobaţi propunerea mea cu privire la modul de a efectua ancheta, adică: nepărtinitor, sincer şi mai ales liber.

Această libertate nu există înainte ca regentul să fi fost îndepărtat şi, după umila mea părere, măsura nu e deloc primejdioasă. Lui i se poate spune în orice caz că eu îl acuz şi îl bănuiesc, că eu sunt în primejdie şi nu el, dacă e nevinovat. Căci şi eu însumi sunt de părere că merit să fiu dat afară din serviciu dacă va reieşi că acţiunea mea a fost uşuratică, sau chiar numai prematură.

Prematură! După ani şi ani de zile de abuzuri!

Prematură! Ca şi cum un om cinstit ar putea să doarmă şi să trăiască şi să se bucure de viaţă, atâta timp cât cei la a căror bunăstare e chemat să vegheze, cei care sunt în cea mai mare măsură semenii săi, sunt împilaţi şi exploataţi!

E adevărat că sunt de scurt timp aici, dar sper că problema se va pune cândva astfel: ce s-a făcut, dacă s-a făcut bine ceea ce s-a făcut, nu dacă s-a făcut într-un timp prea scurt. Pentru mine e prea lung orice timp care se caracterizează prin exploatare şi asuprire şi-mi atârnă greu la cântar secunda pe care ar petrece-o alţii in mizerie din pricina neglijenţei mele, a delăsării mele, a înclinaţiei mele de „a aranja” lucrurile.

Mă căiesc că am lăsat să treacă atâtea zile până să vă raportez oficial şi vă cer iertare pentru aceasta întârziere.

Îmi permit a vă ruga să-mi daţi prilejul să-mi justific scrisoarea mea de ieri şi să mă pun la adăpost de un eşec al sforţărilor ce am făcut pentru a scăpa provincia Lebak de viermii care de când lumea îi rod bunăstarea.

De aceea îndrăznesc să vă rog din nou să aprobaţi tot ce am întreprins în acest scop – desigur, numai în ceea ce priveşte cercetarea, raportul şi propunerea – să-l îndepărtaţi de aici pe regentul din Lebak fără niciun avertisment prealabil, direct sau indirect şi apoi să dispuneţi o anchetă cu privire la cele ce v-am comunicat în

scrisoarea mea nr. 88 cu data de ieri.

Vice-rezidentul din Lebak,
Max Havelaar

Această rugăminte, de a nu-l ocroti pe vinovat, rezidentul o primi pe drum. La o oră după sosirea lui la Rangkas-Betung îi făcu o scurtă vizită regentului şi îl întrebă cu acest prilej ce are de spus împotriva vice-rezidentului şi dacă el, *adhipatti,* are nevoie de bani. La prima întrebare, regentul răspunse:

— Nimic, pot să jur!

La a doua răspunse afirmativ şi atunci rezidentul îi dădu câteva bancnote – aduse anume! pe care le scoase din buzunarul vestei. Se înţelege ca totul se petrecu absolut fără ştirea lui Havelaar şi vom afla curând cum a ajuns la cunoştinţa lui acest ruşinos mod de a proceda.

Când rezidentul Slijmering descinsese la Havelaar, era mai palid ca de obicei, iar intervalul dintre cuvintele lui era mai mare ca oricând. De fapt, nu era un fleac, pentru un om atât de priceput în „aranjarea” lucrurilor şi în rapoarte anuale despre linişte, să primească pe nepusă masă scrisori, în care să lipsească fără urmă şi optimismul oficial uzual, şi ocolirea iscusită a problemei, şi teama de a nemulţumi guvernământul „deranjându-l” cu rapoarte nefavorabile. Rezidentul din Bantam era speriat şi dacă de dragul exactităţii mi se va ierta lipsa de eleganţă a imaginii, aş dori să-l compar cu un băiat de stradă, care se plânge de încălcarea datinilor strămoşeşti, pentru că un tovarăş de-al lui l-a bătut fără ca mai întâi să-l fi înjurat. Începu prin a-l întreba pe controlor de ce n-a încercat să-l oprească pe Havelaar să înainteze acuzaţia. Bietul Verbrugge susţinu că nu avea habar de acuzaţie, dar nu găsi crezare. Domnul Slijmering nu putea să priceapă cum a fost în stare un om să purceadă absolut singur la o asemenea nemaipomenită îndeplinire a datoriei, pe propria sa răspundere, fără îndelungi reflexii sau „discuţii”. Întrucât totuşi Verbrugge susţinea morţiş – şi era absolut adevărat – că nu ştie nimic

despre scrisorile trimise de Havelaar, rezidentul fu nevoit, după multe exclamaţii de mirare şi neîncredere, să admită în sfârşit afirmaţiile controlorului şi începu – nu ştiu de ce – să-i citească acestuia scrisorile.

Cât a suferit Verbrugge auzindu-le e greu de descris. Era un om cinstit şi cu siguranţă că n-ar fi minţit dacă Havelaar ar fi făcut apel la el ca să-i confirme veracitatea conţinutului scrisorilor. Dar şi fără cinstea lui înnăscută, în multe rapoarte scrise nu putuse evita întotdeauna de a spune adevărul, chiar când adevărul era uneori primejdios. Ce-ar fi dacă Havelaar, ar face uz de ele?

După citirea scrisorilor, rezidentul declară că ar simţi plăcere dacă Havelaar şi le-ar retrage, ca să le poată considera ca nescrise, ceea ce acesta refuză, politicos, dar ferm. După ce încercă în zadar să-l determine să le retragă, rezidentul spuse că nu-i rămâne nimic de făcut, decât să instituie o anchetă cu privire la temeinicia acuzaţiilor şi că deci trebuie să-l roage pe Havelaar să-i citeze pe martorii care ar putea să-i confirme învinuirile.

Bieţi oameni, care v-aţi rănit de mărăcinii din vâlcea, cum v-ar fi bătut inimile de frică dacă aţi fi putut auzi această dispoziţie!

Biet Verbrugge! Dumneata, primul martor, martorul principal, martor *ex officio*[320], martor în virtutea funcţiei şi a jurământului! Martor, care ai şi depus mărturie în scris! În scris, într-un document care se află colo, pe masă, la dispoziţia lui Havelaar...

Havelaar răspunse:

— Domnule rezident, eu sunt vice-rezident în Lebak, eu am făgăduit să ocrotesc populaţia împotriva exploatării şi a silniciei, eu îl acuz pe regent şi pe ginerele lui din Parang-Kudjang, eu am să dovedesc temeinicia acuzaţiei mele de îndată ce mi se oferă prilejul pe care l-am propus în scrisorile mele, eu sunt vinovat de calomnie dacă acuzaţia mea e neadevărată!

Cum a mai răsuflat Verbrugge de adânc!

Şi cât de ciudate i s-au părut rezidentului cuvintele lui

---

[320] Din oficiu (lat.) (n. ed. ol.).

Havelaar!

Convorbirea ţinu mult. În mod politicos – pentru că politicos şi bine crescut domnul Slijmering, ce-i drept, era – încercă să-l determine pe Havelaar să renunţe la asemenea principii greşite. Dar, într-un mod la fel de politicos, Havelaar rămase neclintit, în cele din urmă, rezidentul fu nevoit să cedeze şi, ca o ameninţare, zise, ceea ce pentru Havelaar fu o izbândă, *că în acest caz se vede nevoit să supună scrisorile în cauză atenţiei guvernământului.*

Şedinţa fu ridicată. Rezidentul se duse în vizită la *adhipatti* – am văzut ce treabă avea de făcut acolo! – şi luă apoi prânzul la masa modestă a familiei Havelaar. Numaidecât după aceea se întoarse la Serang, în mare grabă: Pentru. Că. Era. Foarte. Grăbit.

A doua zi, Havelaar primi o scrisoare de la rezidentul din Bantam, al cărei conţinut reiese din răspunsul reprodus mai jos:

Nr. 93. *Rangkas-Betung, 28 februarie 1856*
Secret

Am avut onoarea să primesc adresa dvs. urgentă din 26 crt., secretă, în care îmi comunicaţi în principal:

– că aveţi motive să nu puneţi în aplicare propunerile făcute în scrisorile mele oficiale nr. 88 şi nr. 91 din 24 şi 25 crt.;

– că aţi fi dorit o comunicare confidenţială prealabilă;

– că nu-mi aprobaţi acţiunile relatate în acele două scrisori;

– şi, în sfârşit, câteva dispoziţii.

Am acum onoarea ca. aşa cum v-am asigurat verbal şi în şedinţa de ieri, să vă asigur încă o dată, ceea ce de altfel e de prisos:

– că respect întru totul legalitatea autorităţii dvs., în ce priveşte alegerea alternativei de a pune sau de a nu pune în aplicare propunerile mele;

– că dispoziţiile primite vor fi executate cu străşnicie şi la nevoie împotriva propriilor mele convingeri, ca şi cum

aţi fi de faţă la tot ceea ce fac şi spun, sau mai exact: la tot ceea ce nu fac şi nu spun.

Ştiu că aveţi încredere în loialitatea mea în acest sens. Îmi permit totuşi să protestez în modul cel mai solemn împotriva chiar a unei umbre de îndoială cu privire la orice faptă, orice vorbă, orice frază, pe care am săvârşit-o, am spus-o sau am scris-o în legătură cu această afacere. Am convingerea că mi-am făcut datoria, şi în fond, şi în felul de a proceda, întreaga mea datorie, nimic altceva decât datoria, fără nicio abatere.

Am stat mult la gânduri înainte de a acţiona – adică: înainte de a ancheta, de a raporta şi de a propune – şi dacă am făcut cumva cea mai mică greşeală, nu din cauza pripei am greşit.

În împrejurări similare, aş proceda şi aş greşi din nou – ceva mai repede, poate – dar exact, absolut exact la fel.

Chiar dacă ar fi ca o putere mai presus de dvs, să găsească ceva de criticat în ceea ce am făcut – afară, poate, de originalitate stilului meu, care e o parte din mine însumi, un defect de care sunt la fel de puţin răspunzător ca un bâlbâit de al lui – chiar dacă ar fi aşa... dar nu, asta nu se poate, dar chiar dacă ar fi aşa: mi-am făcut datoria!

Sincer vorbind, îmi pare rău, fără să mă mir, totuşi, că sunteţi de altă părere, – iar în ceea ce mă priveşte, m-aş linişti pe loc cu privire la ceea ce-mi face impresia că este lipsă de informare, – dar e în joc un principiu, iar eu am motive de conştiinţă care cer să se precizeze care părere e cea justă: a dvs. sau a mea.

Să servesc altfel decât am servit în Lebak, nu pot. Aşadar, dacă guvernământul doreşte să fie servit într-alt fel, atunci, ca om cinstit, trebuie să rog respectuos să mi se primească demisia. Atunci trebuie, la treizeci şi şase de ani, să încerc din nou să-mi încep o carieră. Atunci trebuie, după şaptesprezece ani, după şaptesprezece ani grei de serviciu anevoios, după ce mi-am jertfit tinereţea şi vlaga pe altarul a ceea ce am socotit că e datoria, să întreb din nou societatea dacă vrea să-mi dea pâine pentru soţie şi copil, pâine ca plată pentru ideile mele, pâine poate pentru

munca prestată cu roaba sau cu hârleţul, dacă forţa braţelor mele este mai preţuită decât forţa minţii mele.

Dar nu pot şi nu vreau să cred că părerea dvs. e împărtăşită de Excelenţa sa domnul Guvernator general, aşa încât, înainte de a purcede la măsura amară şi extremă, arătată de mine în aliniatul precedent, sunt silit a vă ruga respectuos să propuneţi Guvernământului:

– să-i scrie rezidentului din Bantam să aprobe totuşi acţiunile vice-rezidentului din Lebak, referitoare la adresele lui nr. 88 şi nr. 91 din 24 şi 25 crt.;

Sau:

– să-l tragă pe numitul vice-rezident la răspundere cu privire la capetele de acuzare ce urmează a fi formulate de către rezidentul din Bantam.

În încheiere, am onoarea să vă asigur cu recunoştinţă că dacă ar exista ceva ce m-ar putea face să abdic de la principiile mele – în legătură cu această problemă – principii gândite îndelung şi însuşite cu sânge rece, dar cu înfocare, acel ceva n-ar putea fi decât felul amabil şi simpatic în care aţi combătut în şedinţa de alaltăieri numitele principii.

Vice-rezidentul din Lebak,
Max Havelaar

Fără a formula o părere despre temeinicia bănuielii văduvei Slotering, cu privire la cauza care o făcea să se comporte ca un copil şi admiţând numai ceea ce se putea dovedi, că în Lebak există o strânsă legătură între îndeplinirea datoriei şi otravă – chiar dacă această legătură exista numai în închipuire – va înţelege oricine că pe Max şi pe Tine îi aşteptau zile grele după vizita rezidentului. Cred că nu mai e nevoie să descriu groaza unei mame, care, întinzând copilului ei mâncarea, trebuie să-şi pună neîncetat întrebarea dacă nu cumva îşi ucide odorul. Şi era şi un „copil mult aşteptat”, micuţul Max, care întârziase şapte ani după căsătorie, ca şi cum ar fi ştiut, ştrengarul, că nu e nicio scofală să vii pe lume ca fiu al unor asemenea părinţi!

Douăzeci şi nouă de zile lungi avu de aşteptat Havelaar, până să-i comunice guvernatorul general că... Dar n-am ajuns încă aici.

La scurt timp după strădaniile zadarnice ale rezidentului, de a-l determina pe Havelaar să-şi retragă scrisorile, sau să-i trădeze pe bieţii oameni care avuseseră încredere în mărinimia lui, intră la el Verbrugge. Omul acesta cumsecade era alb la faţă ca un cadavru şi abia putea să vorbească.

— Am fost la regent, zise el. E o infamie... Dar să nu mă trădaţi.

— Ce? Ce să nu trădez?

— Îmi daţi cuvântul dumneavoastră că n-aveţi să faceţi uz de ceea ce am să vă spun?

— Iar te opreşti la jumătatea drumului, zise Havelaar. Dar... bine! Îţi dau cuvântul meu!

Şi atunci Verbrugge povesti ceea ce cititorul ştie, că rezidentul îl întrebase pe *adhipatti* dacă are ceva de spus împotriva vice-rezidentului şi că totodată îi oferise şi-i dăduse, pe neaşteptate, bani. Verbrugge aflase totul chiar de la regent, care îl întrebase ce motive l-ar fi putut determina pe rezident să procedeze astfel. Lui Havelaar îi sări muştarul, dar... îşi dăduse cuvântul.

A doua zi, Verbrugge veni iar şi zise că Duclari îi deschisese ochii ce josnic e să-l lase cu totul singur pe Havelaar, care avea de luptat cu asemenea adversari, drept care Verbrugge venise să-l dezlege pe acesta de cuvântul dat.

— Bine, exclamă Havelaar, scrie asta!

Verbrugge scrise. Am în faţă şi această declaraţie.

Cititorul, şi-a dat scama, desigur, demult, de ce am putut să renunţ atât de lesne la orice fel de pretenţii cu privire la autenticitatea juridică a poveştii lut Saidjah.

Ceva impresionant: timoratul Verbrugge – înainte de reproşurile lui Duclari – avusese curajul să se bizuie pe cuvântul lui Havelaar, într-o problemă care, prin natura ei, te îndemna să-ţi calci cuvântul!

Şi încă ceva. De la întâmplările pe care le relatez au

trecut peste trei ani. În acest răstimp, Havelaar a suferit mult, şi-a văzut familia suferind – documentele pe care le am în faţă sunt mărturia acestor afirmaţii – şi se pare că a aşteptat... Reproduc următoarea însemnare, scrisă de mâna lui:

> *„Am citit în ziare că domnul Slijmering a fost numit cavaler al ordinului Leul Olandei. Se pare că în prezent e rezident în Djokjakarta. Am să pot deci reveni asupra problemelor din Lebak, fără nicio primejdie pentru Verbrugge.”*

Capitolul al douăzecilea

Era seara. Tine stătea în galeria interioară şi citea, iar Havelaar desena un model de broderie. Micuţul Max sucea şi învârtea nişte poze de alcătuit din fragmente şi se agita pentru că nu găsea „trupul roşu al cucoanei”

— Acum o fi bine, Tine? întrebă Havelaar. Uite, palmierul ăsta l-am făcut ceva mai mare... Acuma e tocmai *the line of beauty*[321] a lui Hogarth[322]; nu?

— Da, Max! Dar găurile pentru şiret sunt prea dese.

— Aşa? Şi atunci celelalte bretele? Max, ia să-ţi văd pantalonaşii! A, eşti cu bretelele astea? Mai ţii minte unde le-ai brodat, Tine?

-— Eu nu. Unde?

— La Haga, când Max era bolnav, iar noi eram grozav de speriaţi, fiindcă doctorul spusese că are o conformaţie neobişnuită a capului şi că e nevoie de foarte multă băgare de seamă ca să nu facă o congestie la creier. Atunci lucrai la bretelele astea.

Tine se sculă de pe scaun şi-şi sărută copilul.

— I-am găsit burta, i-am găsit burta! exclamă voios micuţul, iar cucoana roşie fu completă.

— Cine aude de *tongtong*[323]*?* întrebă mama.

— Eu, zise micul Max.

— Şi ce înseamnă asta?

— Culcarea! Dar... n-am mâncat încă!

— Întâi vei primi de mâncare, bineînţeles.

Se sculă de pe scaun şi îi servi cina simplă, pe care o scosese pesemne dintr-un dulap încuiat, din camera ei, pentru că se auzi ţăcănitul mai multor broaşte.

— Cei dai? întrebă Havelaar.

---

[321] *Linia frumuseţii* (engl.).

[322] Caricaturist englez din secolul al 19-lea (n. ed. ol.).

[323] Tamtam, butuc de lemn, scobit, în care se bat orele (n. ed. ol.).

— O, fii liniştit, Max: sunt biscuiţi dintr-o cutie de tablă venită de la Batavia! Şi zahărul a stat şi el tot timpul sub cheie.

Gândurile lui Havelaar se întoarseră la punctul în care îşi întrerupseseră convorbirea.

— Ştii, continuă el, că doctorului aceluia nu i-am plătit încă onorariul?... O, e foarte penibil!

— Dragă Max, trăim aici cu atâta economie... Peste puţin o să putem plăti totul! Şi-apoi, ai să devii foarte curând rezident şi atunci se pun la punct toate în scurt timp.

— Tocmai asta mă mâhneşte, zise Havelaar. Nu m-aş bucura deloc să plec din Lebak... Şi am să-ţi explic de ce. Nu crezi că am ţinut şi mai mult la Max al nostru după boală? Ei, la fel am să iubesc şi bietul Lebak după ce are să se vindece de cancerul de care suferă de atâţia ani. Gândul la avansare mă înspăimântă: eu nu pot să lipsesc de aici, Tine! Şi totuşi, pe de altă parte, când mi-aduc aminte că avem datorii...

— Totul are să meargă bine, Max! Chiar dacă trebuie acuma să pleci de aici, ai să poţi ajuta Lebakul mai târziu, când ai să fii guvernator general.

Atunci apărură linii dezordonate în modelul de broderie al lui Havelaar! Înfloriturile erau pline de mânie, găurile deveniră colţuroase, ascuţite, se încâlceau...

Tine îşi dădu seama că scăpase o vorbă nelalocul ei.

— Dragă Max... începu ea cu amabilitate.

— Ei, drăcia dracului! Vrei să-i laşi pe amanţii ăştia să flămânzească până atunci? Tu poţi să trăieşti din nisip?

— Dragă Max!

Dar el sări ca ars. Se isprăvise cu desenele în seara aceea. Havelaar începu să se plimbe, mânios, încolo şi înapoi, în galeria interioară. În sfârşit vorbi, cu un ton care ar fi sunat grosolan şi aspru în urechea oricărui străin, dar pe care Tine îl percepu cu lotul altfel:

— La naiba cu această delăsare, cu această ruşinoasă delăsare! Stau aici de o lună şi aştept dreptatea şi între timp bietul popor javanez, suferă îngrozitor. Regentul se bizuie probabil pe convingerea că nimeni n-are să

îndrăznească să se atingă de el! Uite...

Se duse în biroul lui şi veni înapoi cu o scrisoare în mână, o scrisoare care se află în faţa mea, cititorule!

— Uite, în această scrisoare îndrăzneşte să-mi facă propuneri despre felul de muncă la care să-i pună pe oamenii mobilizaţi de el ilegal. Nu e o neruşinare, împinsă mult prea departe. Şi ştii cine sunt oamenii? Sunt femei cu copii mici, cu sugari, femei gravide, care au fost mânate din Parang-Kudjang înspre capitală, ca să muncească pentru el! Bărbaţi nu mai sunt! Şi n-au ce mânca şi dorm pe drum şi mănâncă nisip. Tu poţi mânca nisip? Trebuie să mănânce nisip până ce ajung eu guvernator general? Ei, drăcia dracului!

Tine ştia foarte bine pe cine era de fapt supărat Max, dacă îi vorbea aşa ei, pe care o iubea atâta.

— Şi, continuă Havelaar, toate astea merg aşa pe răspunderea mea! Dacă în clipa de faţă unii dintre aceşti oropsiţi dau târcoale pe afară, văzând pâlpâitul lămpilor noastre, vor spune: „Iată unde locuieşte ticălosul pus să ne ocrotească! Stă acolo, fără să-i pese, cu nevastă-sa şi cu plodul şi desenează modele de broderie, iar noi zăcem aici pe drum ca nişte câini vagabonzi şi flămânzim cu copii cu tot.” Da, aud bine, aud limpede, chemarea la răzbunare asupra capului meu! Vino-ncoace, Max!

Şi-şi sărută sălbatec băiatul, cu o pornire care îl înfricoşă pe copil.

— Băiatul tatei, dacă are să ţi se spună că sunt un ticălos, care n-a avut curaj să facă dreptate, că atâtea şi atâtea mame au murit din vina mea, dacă are să ţi se spună că delăsarea tatălui tău ţi-a furat binecuvântarea de pe creştet, o, Max, o, Max, să fii atunci martor cât am suferit!

Şi-l podidiră lacrimile, pe care Tine le sărută. Apoi, Tine îl duse pe micuţul Max în pătuţ – o saltea de paie; când se întoarse, îl găsi pe Havelaar stând de vorbă cu Verbrugge şi cu Duclari. care tocmai intra seră. Convorbirea avu ca subiect hotărârea mult aşteptată a guvernământului.

— Îmi dau seama foarte bine că rezidentul e într-o

situaţie penibilă, zise Duclari. Nu poate sfătui guvernământul să dea curs propunerilor dumneavoastră pentru că atunci ar ieşi *prea multe* la lumină. Locuiesc de mult prin părţile Bantamului şi ştiu multe despre el, mai multe chiar decât dumneavoastră, domnule Havelaar! Am venit pe aceste meleaguri încă de pe când eram subofiţer şi în această situaţie afli lucruri pe care indigenul nu îndrăzneşte să le spună funcţionarilor Dar dacă acum, după o anchetă publică, iese la iveală totul, guvernatorul generai are să-l tragă la răspundere pe rezident şi are să-l întrebe cum se face că el n-a descoperit în doi ani ceea ce v-a sărit dumneavoastră în ochi din capul locului. Rezidentul va încerca deci, fireşte, să preîntâmpine o asemenea anchetă...

— Mi-am dat seama, răspunse Havelaar, şi, pus în gardă de sforţările lui de a-l determina pe *adhipatti* să declare ceva împotriva mea (ceea ce pare să indice că vrea să încerce să muşamalizeze afacerea, de pildă învinovăţindu-mă *pe mine* de... mai ştiu şi eu ce), m-am acoperit contra unei asemenea eventualităţi, trimiţând, în copie, scrisorile mele direct guvernământului. Într-una dintre ele apare rugămintea să fiu tras la răspundere dacă se bănuieşte că *eu* am făptuit ceva rău. Acum, dacă rezidentul se leagă *de mine* şi dacă se respectă uzanţa juridică obişnuită, nu se poate lua nicio hotărâre fără ca în prealabil să fiu audiat. La această audiere are dreptul chiar şi un criminal şi cum n-am săvârşit nicio crimă...

— Uite, vine poşta! exclamă Verbrugge.

Da, era poşta! Poşta, care aduse următoarea scrisoare a guvernământului general al Indiei Olandeze *fostului* vice-rezident din Lebak, Havelaar.

Cabinet *Buitenzorg, 23 martie 1856*
Nr. 54

Felul în care aţi pornit la acţiune în legătură cu descoperirea sau presupunerea unor practici reprobabile ale căpeteniilor din provincia Lebak şi atitudinea pe care aţi

adoptat-o cu acest prilej faţă de şeful dvs., rezidentul din Bantam, m-au nemulţumit profund.

În acţiunile dvs. sus-menţionate au lipsit în aceeaşi măsură moderaţia calmă, discreţia şi prudenţa, atât de necesare unui funcţionar însărcinat să exercite autoritatea în ţinuturile din interior (sic), ca premise ale subordonării faţă de şeful dvs. ierarhic.

La numai câteva zile după ce v-aţi luat funcţia în primire aţi găsit de cuviinţă, fără o consultare prealabilă a (sic) rezidentului, să faceţi din conducătorul administraţiei indigene din Lebak ţinta unor cercetări penibile.

Aceste cercetări v-au îndemnat ca, fără măcar să vă întemeiaţi pe fapte acuzaţiile împotriva acelei căpetenii cu atât mai puţin pe dovezi, să faceţi nişte propuneri, care urmăreau să supună pe un demnitar indigen de rangul regentului din Lebak – un slujitor în vârstă de şaizeci de ani, dar încă plin de zel, al Patriei, înrudit cu multe familii de regenţi de vază vecini, – unui tratament moral absolut distrugător.

În plus, când rezidentul nu s-a arătat dispus să dea curs propunerilor dvs., aţi refuzat să executaţi dispoziţia justă a şefului dvs., de a dezvălui complet tot ceea ce ştiaţi despre faptele administraţiei indigene din Lebak.

Asemenea procedee merită toată dezaprobarea şi creează lesne impresia de incapacitate pentru îndeplinirea unei funcţii în administraţia din Interior.

M-am văzut silit să vă desărcinez de îndeplinirea în continuare a funcţiei de vice-rezident al provinciei Lebak.

Totuşi, ţinând seama de rapoartele favorabile, primite în trecut cu privire la dvs., n-am vrut să găsesc, în cele întâmplate, motive de a vă lipsi de perspectiva unei alte numiri în administraţia din Interior. De aceea v-am însărcinat provizoriu cu funcţia interimară de vice-rezident al provinciei Ngawi. De comportarea dvs. viitoare în această funcţie va depinde întru totul dacă veţi putea rămâne în administraţia din Interior.

Iar dedesubt se putea citi numele omului, pe al cărui

„zel, capacitate şi deplină loialitate” spusese regele că poate conta, când îi iscălise numirea ca guvernator general al Indiei Olandeze.

— Plecăm de aici, dragă Tine, zise Havelaar resemnat şi-i întinse adresa confidenţială lui Verbrugge, care o citi împreună cu Duclari.

Verbrugge avea lacrimi în ochi, dar nu vorbi. Duclari, un om foarte corect, scoase o înjurătura formidabilă:

— P...! Am văzut aici în administraţie criminali şi hoţi... Toţi au plecat de aici cu toate onorurile, iar dumneavoastră vi se scrie o astfel de scrisoare!

— Nu-i nimic, zise Havelaar, Guvernatorul general e un om cinstit: o fi fost dus de nas, cu toate că s-ar fi putut feri de amăgire, ascultându-mă mai întâi pe mine. E încurcat în păienjenişul birocraţiei din Buitenzorg. Cunoaştem asta! Dar am să mă duc la el şi am să-i arăt cum stau lucrurile aici. Are să facă dreptate, sunt sigur!

— Dar, daca plecaţi spre Ngawi...

— Tocmai, ştiu asta! În Ngawi regentul e rudă a curţii din Djoka. Cunosc Ngawi, pentru că am stat doi ani în Baglen, care e în apropiere. În Ngawi ar trebui să fac acelaşi lucru pe care l-am făcut şi aici: asta ar însemna călătorii inutile încolo şi încoace. Şi apoi, mi-e cu neputinţă să prestez serviciu de probă, ca şi cum m-aş fi purtat prost! Şi, în sfârşit, îmi dau seama că pentru a pune capăt acestei lucrături, nu trebuie să fiu funcţionar. Ca funcţionar se află între mine şi guvernământ prea multe persoane care au interes să tăgăduiască mizeria populaţiei. Mai sunt şi alte motive care mă împiedică să mă duc în Ngawi. Locul nu era vacant, a fost eliberat pentru mine. Uite!

Şi arătă în *Gazeta Javei,* sosită cu aceeaşi poştă, că, într-adevăr, prin aceeaşi decizie a guvernământului, cu care i se încredinţa lui Havelaar conducerea provinciei Ngawi, vice-rezidentul acelei provincii era mutat în altă provincie, care era vacantă.

— Ştiţi de ce trebuie să mă duc tocmai în Ngawi şi nu în provincia vacantă? Am să vă spun! Rezidentul din Madiun, de care ţine şi Ngawi, este *cumnatul fostului rezident din*

Bantam. Am spus că regentul a avut mai înainte asemenea exemple rele...

— A-ha! exclamară Verbrugge şi Duclari în acelaşi timp. Înţeleseseră de ce Havelaar fusese mutat tocmai în Ngawi, ca să facă serviciu de probă, că poate se îndreaptă!

— Şi pentru încă un motiv nu pot să mă duc într-acolo, zise el. Actualul guvernator general iese în curând la pensie... Pe succesorul lui îl cunosc şi ştiu că de la el nu e nimic de aşteptat. Aşadar, ca să se facă încă la vreme ceva pentru acest sărman popor, trebuie să vorbesc cu actualul guvernator general înainte de plecarea lui, ceea ce ar fi imposibil dacă m-aş duce în Ngawi. Tine, ia ascultă!

— Ce e, dragă Max?

— Ai curaj, nu-i aşa?

— Max, ştii că am curaj... când sunt lângă tine.

— Prea bine!

Se sculă în picioare şi scrise următoarea cerere – după părerea mea, un model de elocvenţă:

Rangkas-Betung, 29 martie 1856

Către

Domnul Guvernator general

al Indiei Olandeze

Am avut onoarea să primesc adresa confidenţială a Excelenţei voastre, nr. 54 din 23 crt.

Mă văd nevoit, ca răspuns la acel document, să rog pe Excelenţa voastră să-mi aprobe o demisie onorabilă din serviciul Patriei.

Max Havelaar

La Buitenzorg, pentru a se aproba demisia înaintată nu fu nevoie de atâta timp, cât fusese pentru a se lua o hotărâre cu privire la modul de a ocoli acuzaţia lui Havelaar. Această hotărâre avusese nevoie de o lună, iar aprobarea demisiei sosi la Lebak în câteva zile.

— Slavă Domnului, exclamă Tine, că poţi să fii în sfârşit tu însuţi!

Havelaar nu primi dispoziţia de a preda provizoriu

conducerea provinciei sale lui Verbrugge şi deci crezu că trebuie să-şi aştepte succesorul. Acesta se lăsă aşteptat mult timp, deoarece trebuia să vină tocmai din celălalt capăt al Javei. După aproape trei săptămâni de aşteptare, fostul vice-rezident din Lebak, care însă mai funcţiona ca atare, scrisese controlorului Verbrugge următoarea scrisoare:

Rangkas-Betung, 15 aprilie 1856

Nr. 153

Către
Domnul Controlor al provinciei Lebak

Vă este cunoscut că prin Decizia Guvernământului Nr. 4 din 4 crt. am fost eliberat din serviciul Patriei, la cererea mea.

Poate că aş fi fost îndreptăţit ca, după primirea deciziei, să predau numaidecât funcţia de vice-rezident, căci pare o anomalie să îndeplineşti o funcţie fără să fii funcţionar.

Nu am primit însă nicio dispoziţie scrisă de a preda funcţia şi, în parte din cauza convingerii că am îndatorirea să nu părăsesc postul fără să fi fost desărcinat cu toate formele şi în parte din cauze de importanţă minoră, am aşteptat venirea succesorului meu, crezând că acel funcţionar va sosi curând, cel puţin în cursul acestei luni.

Acum aflu de la dvs. că înlocuitorul meu nu poate fi încă aşteptat prea curând – vestea aceasta aţi auzit-o, cred, la Serang – şi totodată că domnul Rezident s-a mirat că, având în vedere poziţia deosebită în care mă găsesc, n-am încercat încă să vă transmit dvs. conducerea.

Nimic nu mi-ar fi putut face atâta plăcere ca această informaţie. Căci n-am nevoie să vă asigur că eu, după ce am declarat că nu pot servi altfel decât am servit aici, după ce pentru acest mod de a servi sunt pedepsit cu mustrarea şi cu o mutare ruineuse *şi* déshonorante[324]*, cu sarcina de a-i trăda pe bieţii oameni care s-au încrezut în loialitatea mea –*

---

[324] *Distrugătoare* şi *dezonorată* (fr.).

așadar cu obligația de a alege între dezonoare și înfometare! – că eu, după toate acestea, eram silit ca orice caz ivit să-l subordonez, anevoie și cu grijă, datoriei mele. Totodată, problema cea mai simplă, pentru mine era dificilă, deoarece mă aflam prins între conștiința mea și principiile guvernământului, căruia îi datorez credință atâta timp cât n-am fost eliberat din funcție.

Această dificultate s-a manifestat mai ales cu prilejul răspunsului pe care trebuia să-l dau reclamanților.

O dată am crezut totuși că n-am să las pe nimeni pradă ranchiunei căpeteniilor! O singură dată mi-am pus zălog cuvântul – cu destulă imprudență! – pentru spiritul de dreptate al guvernământului.

Biata populație nu putea să știe că acea credință și acea garanție au fost dezavuate și că, sărac și neputincios, am rămas singur cu năzuința mea spre dreptate și omenie.

Iar plângerile au continuat!

Ce dureroasă situație, după primirea adresei confidențiale din 23 martie, să devin un refugiu înșelător, un ocrotitor neputincios.

Ce sfâșietoare situație, să auzi plângerile despre maltratare, exploatare, sărăcie, foame, în timp ce eu însumi, cu soția și copilul, mă îndrept spre sărăcie.

Dar nici guvernământul n-am vrut să-l trădez. N-am vrut să le spun bieților oameni: „Duceți-vă și suferiți, deoarece cârmuirea vrea ca aici să fie exploatare!” N-am vrut să-mi recunosc neputința, aceasta fiind una cu rușinea și lipsa de conștiință a sfătuitorilor domnului Guvernator general.

Iată ce am răspuns:

„Acum, pe loc, nu vă pot ajuta! Totuși, am să mă duc la Batavia și am să vorbesc cu domnul cel mare despre mizeria voastră. El e drept și are să vă ajute. Deocamdată, duceți-vă în liniște acasă... Nu vă răzvrătiți... Nu emigrați... Așteptați cu răbdare: cred, sper, că are să se facă dreptate!”

În felul acesta, rușinat de încălcarea făgăduielii mele de a veni în ajutor, credeam că-mi pun de acord ideile cu datoria față de cârmuire, care mă mai plătește pentru luna în curs

şi aş fi continuat tot aşa până la sosirea succesorului meu, dacă un incident deosebit nu m-ar fi silit azi să pun capăt acestei situaţii echivoce.

Şapte persoane s-au plâns. Le-am dat răspunsul de mai sus. S-au întors la urma lor. Pe drum i-a întâlnit căpetenia satului. Bănuiesc că le-a interzis să mai plece din kampong *şi – după cum mi s-a raportat – le-a confiscat hainele, ca să-i silească să stea acasă. Unul dintre ei scapă, ajunge din nou la mine şi declară că nu îndrăzneşte să se înapoieze în satul lui.*

Ce trebuie acum să-i răspund acestui om, nu ştiu!

Nu pot să-l ocrotesc... Nu am voie să-i mărturisesc neputinţa mea... Nu vreau să-l urmăresc pe pârât, adică pe căpetenia satului, pentru că o asemenea acţiune ar putea să dea impresia că a fost montată de mine pour le besoin de ma cause[325]. *Nu mai ştiu ce să fac...*

Vă încredinţez, sub rezerva aprobării conforme a domnului Rezident din Bantam, conducerea provinciei Lebak, cu începere de mâine dimineaţă.

Vice-rezidentul din Lebak,
Max Havelaar

După aceea, Havelaar plecă din Rangkas-Betung, cu soţia şi copilul. Nu vru să primească niciun însoţitor. Duclari şi Verbrugge fură adânc mişcaţi la despărţire. Max se simţi şi el emoţionat, mai ales când, la prima oprire de schimbare a cailor, găsi o mulţime de oameni, care se furişaseră din Rangkas-Betung, ca să-l salute acolo pentru ultima oară.

La Serang, familia trase la domnul Slijmering, care o primi cu obişnuita ospitalitate indiană.

Seara veniră mulţi musafiri la rezident. Toţi spuseră, pe cât putură mai cu înţeles, că veniseră *să-l salute pe Havelaar* iar Max avu parte de multe strângeri de mână grăitoare...

Dar trebuia să plece la Batavia, ca să-i vorbească guvernatorului general...

---

[325] *Pentru nevoia cauzei mele* (fr.).

Cum sosi acolo, ceru audienţă. Îi fu refuzată, pentru că excelenţa sa avea o infecţie la un picior.

Havelaar aşteptă până se vindecă abcesul. Atunci ceru din nou să fie primit în audienţă.

Excelenţa sa *„avea atâtea treburi urgente, încât fusese nevoit să-i refuze o audienţă chiar domnului Director general al Finanţelor”,* aşa că nu-l putu primi nici pe Havelaar.

Havelaar aşteptă ca excelenţa sa să se mai degajeze de urgenţe. Între timp simţi ca un fel de invidie pe cei care îl ajutau pe excelenţa sa în munca aceasta, pentru că lui îi plăcea să lucreze repede şi mult şi de obicei asemenea „urgenţe” se topeau în mâna lui. Despre o asemenea colaborare însă, fireşte, nu putea fi vorba acum. Munca lui Havelaar era mai grea decât munca: *aştepta!*

Aşteptă. În sfârşit, ceru din nou audienţă. I se dădu răspunsul *„că excelenţa sa nu-l poate primi, fiind împiedicat de problemele urgente ale apropiatei sale plecări”.*

Max solicită excelenţei sale favoarea unei audienţe de o jumătate de oră, de îndată ce se va ivi un mic interval între două „urgenţe”.

În sfârşit află că excelenţa sa va pleca a doua zi! Ştirea aceasta fu pentru el ca un trăsnet. Îl cunoştea prea bine pe noul guvernator general ca să spere ceva din partea lui. Tot se mai crampona de convingerea că guvernatorul general care pleca era un om cinstit şi... că fusese indus în eroare. Un sfert de oră ar fi fost de ajuns pentru a dovedi dreptatea cauzei sale, dar se părea că acest sfert de oră nu vroia nimeni să i-l dăruiască.

Am găsit printre hârtiile lui Havelaar ciorna unei scrisori pe care probabil că o scrisese guvernatorului general pe cale de retragere, în seara din ajunul plecării acestuia în patrie. Pe margine e însemnat cu creionul: *„Nu tocmai”,* de unde deduc că la transcrierea pe curat unele fraze au fost modificate. Observaţia mea o fac pentru ca, din cauza lipsei unei conformităţi *textuale* a acestui document, nu cumva să se nască îndoială cu privire la autenticitatea celorlalte documente oficiale, pe care le-am reprodus şi care sunt

semnate, toate, de o mână străină, *pentru conformitate cu originalul.* Poate că omul căruia i-a fost adresată această scrisoare doreşte să aducă la cunoştinţa publică textul ei *absolut* exact. Prin comparaţie s-ar putea constata cât de mult s-a abătut Havelaar de la ciornă. În esenţă, conţinutul scrisorii era următorul:

Batavia, 23 mai 1856

Excelenţă!

Cererea mea oficială, formulată în adresa mea din 28 februarie, de a fi audiat în legătură cu problemele din Lebak, a rămas fără rezultat.

De asemenea, Excelenţa voastră n-aţi binevoit să daţi curs repetatelor mele cereri de audienţă.

În felul acesta, Excelenţa voastră aţi pus pe un funcţionar, care se bucura de o bună reputaţie la Guvernământ, – *acestea sunt propriile dvs. cuvinte, Excelenţă! – pe un om care a servit Ţara pe aceste meleaguri timp de şaptesprezece ani, pe un om care nu numai că n-a săvârşit nicio fărădelege, dar care cu o nemaiîntâlnită abnegaţie a urmărit binele şi şi-a jertfit totul pentru onoare şi datorie, pe un asemenea om Excelenţa voastră l-aţi aşezat mai prejos de răufăcători. Căci răufăcătorii sunt cel puţin lăsaţi să-şi spună păsul.*

Că Excelenţa voastră aţi fost indus în eroare cu privire la mine, înţeleg.

Dar că Excelenţa voastră n-aţi folosit prilejul de a îndrepta eroarea, nu înţeleg.

Mâine, Excelenţa voastră plecaţi de aici şi nu pot să vă las să plecaţi fără să fi spus încă o dată că mi-am făcut datoria, numai şi numai datoria, cu prudenţă, cu calm, cu omenie, cu blândeţe şi cu tot curajul.

Motivele pe care s-a bazat mustrarea din adresa confidenţială din 23 martie Excelenţei voastre sunt absolut fictive şi mincinoase.

Această afirmaţie pot s-o dovedesc şi aş fi dovedit-o

până acum dacă Excelenţa voastră aţi fi binevoit să-mi dăruiţi o audienţă de o jumătate de oră. Dacă Excelenţa voastră aţi fi putut găsi o jumătate de oră pentru a face dreptate!

Dar n-a fost aşa! O familie cumsecade ajunge astfel în sapă de lemn...

De aceasta însă nu mă plâng.

Dar Excelenţa voastră aţi sancţionat sistemul de abuz de putere, de jaf şi de crimă, sub care geme, încovoiat poporul javanez – şi de aceasta mă plâng.

E strigător la cer!

Gologanii economisiţi în felul acesta din salariul primit de dvs. în India sunt mânjiţi de sânge, Excelenţă!

Mai cer încă o dată o clipă de audienţă, fie la noapte, fie mâine dimineaţă! Şi o cer încă o dată nu pentru mine, ci pentru cauza pe care o apăr, cauza dreptăţii şi omeniei, care e în acelaşi timp şi cauza unei politici just înţelese.

Dacă Excelenţa voastră puteţi fi împăcat cu conştiinţa dvs. plecând de aici fără să mă auziţi, a mea va fi liniştită, datorită convingerii că am încercat tot ce a fost posibil pentru a preîntâmpina evenimentele triste şi sângeroase care vor fi foarte curând urmarea faptului că guvernământul este lăsat în mod premeditat în necunoştinţă de cauză cu privire la ceea ce se petrece în sânul populaţiei.

Max Havelaar

Havelaar aşteptă seara. Aşteptă toată noaptea.

Sperase că tulburarea pricinuită de tonul scrisorii sale va avea efectul pe care nu-l obţinuse prin blândeţe şi răbdare. Speranţa fusese vană! Guvernatorul general plecă fără să-l fi audiat pe Havelaar. Încă o excelenţă se retrăsese la odihnă în patrie!

Havelaar hoinări sărac şi părăsit. Căută...

Destul, dragul meu Stern! Eu, Multatuli, preiau pana. Dumneata nu eşti chemat să scrii povestea vieţii lui Havelaar. Eu te-am chemat la viaţă şi te-am adus de la Hamburg. Eu te-am învăţat să scrii destul de bine în olandeză, în foarte scurt timp... Eu te-am pus s-o săruţi pe Louise Rosemeyer, care lucrează în zahăr... Ajunge, Stern, poţi să pleci!

Sjaalman şi nevastă-sa...

Opreşte-te, lamentabil produs al murdarei lăcomii de bani şi al fariseismului blestemat! Eu te-am creat... Ai crescut şi ai devenit un monstru sub pana mea... Mi-e scârbă de propria mea creaţie: înăbuşe-te în cafea şi piei!

Da, eu, Multatuli, cel „care am îndurat multe”, preiau pana. Nu cer iertare pentru forma cărţii mele. Forma aceasta mi s-a părut nimerită pentru a-mi atinge scopul.

Scopul meu e dublu:

În primul rând am vrut să dau fiinţă unui lucru, pe care micuţul Max şi surioara lui să-l poată păstra ca pe o *pusaka* sacră, după ce părinţii lor vor fi pierit de mizerie.

Am vrut să le dau acestor copii un titlu de nobleţe din mâna mea...

Şi în al doilea rând: *vreau să fiu citit.*

Da, vreau să fiu citit! Vreau să fiu citit de către oamenii de stat, care sunt obligaţi să ia aminte la semnele timpului... De către literaţi, care vor fi totuşi nevoiţi să-şi arunce măcar o dată privirea în cartea în care se vorbeşte atât de mult despre rău... De către negustori, care se interesează de licitaţiile de cafea... De către cameriste, care mă închiriază pentru câteva centime... De către guvernatorii generali în retragere... De către miniştrii în activitate... De către lacheii excelenţelor... De către preoţi, care *more majorum*[326] vor spune că mă scutur de Dumnezeu Atotputernicul, pentru că nu fac decât să mă ridic împotriva dumnezeiaşului făurit de ei după chipul şi

[326] Conform uzului strămoşesc (lat.) (n. ed. ol.).

înfăţişarea lor... De către miile şi zecile de mii de exemplare din neamul *droogstoppel*-ilor, care – continuând să-şi consolideze în modul cunoscut gheşefturile – vor răcni mai tare ca toţi despre frumuseţea scrierii mele... De către membrii Reprezentanţei Naţionale, căci ei trebuie să ştie ce se petrece în marea împărăţie de peste mări, care aparţine regatului Olandei...

Da, *voi* fi citit!

Dacă scopul acesta va fi atins, voi fi mulţumit. Pentru că nu mi-am bătut capul să scriu *bine...* Am vrut să scriu aşa ca să se audă. Şi precum celui care ţipă: „Prindeţi hoţul!” nu prea îi pasă de stilul apelului său improvizat către public, tot aşa nici mie nu-mi pasă câtuşi de puţin cum va fi judecat felul în care am strigat *eu:* „Prindeţi hoţul!”

„Cartea e bălţată... E scrisă dezordonat... Umblă după efecte... Stilul e prost... Autorul e lipsit de experienţă... N-are talent... n-are metodă...”

Bine, bine! Toate bune! Dar... javanezii sunt maltrataţi!

Să se conteste tendinţa principala a lucrării mele este cu neputinţă!

De altfel, cu cât mai tare va răsuna blamul împotriva cărţii mele, cu atât mai multă plăcere voi avea, deoarece cu atât mai mare va creşte şansa *să fiu auzit.* Şi asta şi *vreau!*

Dar voi, cei cărora le stingheresc „treburile urgente” sau „odihna”, voi, miniştri şi guvernatori generali, să nu vă bizuiţi prea mult pe lipsa de experienţă a penei mele. Pana mea s-ar putea să facă exerciţii şi eventual să dobândească, după o oarecare sforţare, destulă iscusinţă, aşa încât până la urmă să fie în stare chiar să convingă poporul să creadă adevărul! Atunci am să cer acestui popor un loc în Parlament, fie numai pentru a protesta împotriva falselor certificate de integritate, pe care le eliberează specialiştii în probleme indiene, ca să sugereze, poate, ideea ciudată că ei înşişi pun preţ pe această însuşire...

Pentru a protesta împotriva nesfârşitelor expediţii şi fapte de eroism contra unor biete făpturi amărâte, care au fost în prealabil împinse, prin maltratare, la răzvrătire.

Pentru a protesta împotriva ruşinoasei laşităţi a circularelor, care pătează onoarea naţiunii, prin faptul că fac apel la *caritatea publică* pentru victimele *pirateriei cronice.* Ce-i drept, răsculaţii erau nişte schelete flămânde, iar piraţii, oameni valizi!

Şi dacă mi s-ar refuza locul acela, dacă în continuare *nu* mi se va da crezare...

Atunci mi-aş traduce cartea în puţinele limbi pe care le cunosc şi în multele limbi pe care le pot învăţa, ca să cer Europei ceea ce voi fi căutat degeaba în Olanda.

Şi se vor cânta în toate capitolele cântece cu refrene ca acesta: *La malul mării cu un stat pirat, între Ftizia de est şi Escaut!*

Şi dacă nici asta n-ar ajuta?

Atunci mi-aş traduce cartea în *malaieză, javaneză, sundeză, alfură, bughineză, batlakă...*

Şi aş răscoli prin cântece de război sufletele bieţilor martiri, cărora eu, Multatuli, le-am făgăduit ajutor, iar aceste cântece ar ascuţi *klewang*-urile.

Salvare şi ajutor pe cale legală, unde *se poate...* Pe calea legală a violenţei, unde *trebuie!*

Ceea ce ar avea un efect defavorabil asupra licitaţiilor de cafea ale Societăţii Olandeze de Comerţ...

Căci eu nu sunt un poet, salvator de muşte, nu sunt un visător blajin, ca batjocoritul Havelaar, care şi-a făcut datoria cu bravura unui leu şi a răbdat de foame cu resemnarea unui hârciog pe timp de iarnă.

Cartea aceasta e o introducere...

Puterea şi ascuţimea armelor mele vor creşte pe măsură ce va fi nevoie...

Să dea Dumnezeu să nu fie nevoie!

Nu, nu va fi nevoie! Pentru că ţie îţi închin cartea mea, Willem al III-lea[327], rege, mare duce, prinţ... Mai mult decât prinţ, mare duce şi rege: *împărat* al minunatei împărăţii Insulinda, care şerpuieşte acolo, la ecuator, ca un brâu de smaragde...

---

[327] Rege al Olandei şi mare duce al Luxemburgului; a domnit între anii 1849–1890.

Pe tine îndrăznesc să te întreb dacă e voinţa ta:

Ca Havelaar să fie stropit cu noroiul *Slijmering*-ilor şi *Droogstoppel*-ilor?

Şi ca, acolo, cei peste *treizeci de milioane* de supuşi ai tăi să fie *maltrataţi şi exploataţi în numele tău?*

Redactor responsabil: TEODORA POPA
Tehnoredactor: TRAIAN ARGETOIANU

Dat la culeș: 31.05.1967. Bun de tipar 08.M.1967
Apărut 1967. Tiraj 60 160 ex. broşate. Hârtei ziar
de 50 g/m^2. Format 700X920/32. Coli ed. 17,86. Coli
tipar 12,5, A. nr. 7 824/1967. C.Z. pentru biblio-
tecile mari 839.31, C.Z. pentru bibliotecile mici
839.31–31 = R.

Tiparul executat sub comanda nr. 70 367 la Com-
binatul Poligrafic „Casa Scânteii”, Piaţa Scânteii
nr. 1, Bucureşti – Republica Socialistă România